تفسیر ایوبی حنفی

تالیف

علامۃ العصر وحید الدہر ابو الفضل مولانا محمد عبد الحمید الایوبی
القندھاری السلیمانخیلی الحنفی النقشبندی عفی عنہ

الناشر
مکتبۃ القراءۃ والتجوید
کانسی روڈ شالدرہ کوئٹہ

بسم الله الرحمن الرحيم

په پښتو ژبه کښې اولنی او په افغاني تاريخ کښې بې ساری په زرګونو جديدو مسئلو باندې مشتمل

تفسير ايوبي حنفي

جوز البسم تپوری ۱۴

أُتْلُ مَآ أُوحِىَ (۲۱) ❀❀ وَمَن يَقْنُتْ (۲۲)

تاليف او تصنيف

د علامة العصر ابو الفضل شيخ التفسير والحديث فقيه دوران مفسر الزمان

حضرت مولانا محمد عبيد الله الايوبي

الکندهاري السليمانخيلي الحنفي النقشبندي حفظه الله تعالى

مکتبة القراة والتجويد
کاسي روډ شالدره کوټه

د کتاب پېژندنه

د کتاب نوم .... تفسير ايوبي پښتو ځوارلسم ټوک
مفسر .... الحاج مولنا محمد عبيد الله الايوبي الکندهاري
السليمانخيلي الحنفي حفظه الله تعالى بفضله الوهبي
کمپوزر .... حبيب الحق حقاني
ټايپ .... حقاني کمپيوټر اداره
نشر کوونکې اداره .... مکتبة القراءت والتجويد کاسي روډ کوټه
د چاپ ځای .... لاهور پاکستان

يو نظر دې خوا

هيڅ يو مسلمان هم په قرآن مجيد، احاديثو يا د فقهي په کتابو کې په قصده سره غلطي نه کوي، زموږ اداره تر خپله وسه پوري د کتابو تر ليکلو وروسته تصحيح ته زياته پاملرنه کوي، چې له دې کبله زموږ کتابونه معياري دي، خو بيا هم بنده بنده دی، يو نه يو ځای څه ناڅه غلطي په املاء کې يا په يوه جمله کې ځني صادره سي، نو زموږ د ټولو ناظرينو څخه دا خواست دی چې که ستاسي تر نظر داسي غلطي تېره سي لطفاً زموږ سره تماس ونيسئ، تر څو د کتاب د دوهم وار په چاپ کې د هغې تېروتنې اصلاح وسي.

په درناوي ستاسي ورور شمس الحق شمس

الطبعة الاولى

١٤٣١ هجري - ٢٠١٠ ميلادي

مكتبة القراءة و التجويد

شارع كانسي كوئته - بلوجستان

رقم الهاتف ٠٣٠٠٣٨٨٥٥٣٥

MAKTABTUL-QIRRAT
WALTAJWEED
KANSI .ROAD .QUETTA
BALOCHISTAN

ISBN 2-7451-3140-0

بسم الله الرحمن الرحيم

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَكَفٰى وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى خَيْرِ الْوَرٰى

وبعد: محترمو لوستونکو! تاسو په دې حقيقت ښه خبر ياست، چې د افضل الانبياء ﷺ راليږنه الله تبارک وتعالى د ټولې نړۍ او ټوله عالم لپاره کړې ده.

او نبي کريم ﷺ اخيري نبي او استازى دى، نو دا دين به و مختلفو قومونو، مختلفو ژبو ويونکو، او مختلفو سيمو ته د دنيا څوک رسوي؟ د دې ځواب خپله نبي کريم ﷺ په خپلو مبارکو وينااوو کښې فرمايلي دى، فرمايي: اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْاَنْبِيَاءِ، له انبياء کرامو څخه په ميراث کې سره او سپين زر نه دي پاته سوي، بلکې له هغوى څخه علم په ميراث پاته سوى دى.

نو معلومه سوه چې علماء کرام د انبيا کرامو عليهم السلام وارثين دي، او دوى به د آنحضرت ﷺ دا دين و خپلو قومونو ته رسوي، دا خبره هم تر لمر روښانه ده چې هر څوک پخپله مورنۍ ژبه باندې تر نورو ژبو ډېر ژر او په ډېره اسانه طريقه سره پوهېږي، او کوم مقصد او کومه

موخه چي دی له خپلي ژبې څخه اختلای سي،
کېدای سي چي دی دي د نورو ژبو له کتابونو
څخه هغه مقصد وانه خلي، نو ځکه مفسر وخت
حضرت العلامة شيخ التفسير والحديث استاذ کل الحاج **مولانا محمد عبيدالله** الايوبي القندهاري صاحب د خپلو هيواد والو مسلمانانو د فائدې لپاره د معتبرو تفاسيرو څخه دا يوه علمي ذخيره په نامه د تفسير ايوبي حنفي، په خپله خوندوره او مورنۍ ژبه پښتو کښي وليکی، چي دادی څوارلسم ټوک چي پکښي يوويشتمه او دوه ويشتمه پاره ترتيب سوې ده ستاسي په لاسونو کښي دی.

مکتبه القرائت والتجويد په دې وياړ چي د قرآن مجيد ودې ستر خدمت ته يې ملا تړلې ده او د تجويد د کتابونو سره سره يې د علم تفسير، علم فقه او علم عقائد کتابونه هم چاپ ته سپارلي دي.

ستاسي د دعاؤ په هيله چي تر څو د حضرت ايوبي قلم نورهم ګړندی او صحت يې نورهم مخ په وړاندي سي.

والسلام

قاري فضل الحق حقاني
تلميذ حضرت ايوبي وباني مکتبة القرائت والتجويد

تفسير ايوبي حنفي د نصيراحمد احمدي لخوا
سکين او pdf سو. د دعا محتاج احمدي! واتساپ
۰۷۴۹۸۴۹۵۶۹

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ

اَلۡحَمۡدُ لِلّٰهِ رَبِّ الۡعَالَمِيۡنَ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى سَيِّدِ الۡاَنۡبِيَآءِ وَالۡمُرۡسَلِيۡنَ، وَعَلٰى آلِهٖ وَصَحۡبِهٖ اَجۡمَعِيۡنَ.

درویش ابو الفضل الایوبي محمد عبید الله الکندهاري وایي چي ورځ د څهارشنبې وخت د څاښت، (۱۹) د میاشتې د صفر الخیر (۱۴۳۱) هجري قمري ؤ چي ما په خپله حجره کي څلور رکعته د څاښت لمونځ شکرانه د توفیق د خدای جل جلاله په شروع د تفسیر د یوویشتتم (۲۱) جزء وکړه، په امید ددې چي خدای عزوجل ما عاصي ته توفیق راکړي د تفسیر د (۲۰) جزء د قرآن عظیم هغه زما بادار کریم مهربان دی ما ته به توفیق راکړي د تفسیر د (۲۱) جزء د قرآن بلکې د تفسیر د بقیه اجزاء د قرآن عزیز: اِنَّهٗ تَعَالٰى عَلٰى كُلِّ شَيۡءٍ قَدِيۡرٌ وَبِالۡاِجَابَةِ جَدِيۡرٌ.

فقیر وایي: چي دا ښایسته نوم د تفسیر القرآن که څه هم زما عاصي جهول له حال سره لائق نه دی، لکن قادر متعال جلت قدرته وتعالی شانه زما په زړه او دماغ کي دا سودا پیدا کړې وه چي په توکلت علی الله سره دا تفسیر کوه، اهل السنة والجماعة وایي چي خالق د افعالو د بندګانو خدای جل جلاله دی، زه په دې تفسیر سره فخر نه کوم، ولي هغه حدیث صحیح ماته معلوم دی (ان الله قد یؤید هذا الدین بالرجل الفاجر) که رجل فاجر زه نه یم په مسلمانانو کي نو به څوک وي؟

التجاء:

الهی یا الهی یا الهی.......... ندارم جز امیدت تکیه گاهی
زکن موجود کردی جمله عالم......... مرا از ذنب خود عذر خواهی
ندارم طاعت مقبول درگاه......... بجز اشک ندامت آه آهی
ندارمت توشه راه قیامت......... بجز شرمندگی و آه آهی
شفیع آورده روی محمد......... کرم کن بر من گم کرده راهی

اُتْلُ مَآ اُوْحِيَ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتٰبِ

ته يا محمد تلاوت كوه (تلاوت د قرآن عظيم الشان قرائت ته وايي كه پر هره طريقه د همېشه توب وي) نو مراد له دې آيت څخه دادى چي ته يا محمد (ﷺ) قرائت كوه د هغه شي چي تا ته يې وحي كړل سوي دي يعني من جانب الله تعالى من الكتاب اى القرآن الكريم لپاره د تقرب و خداى ﷻ ته، او لپاره د تحفظ د عباراتو د قرآن او لپاره د فكر وهلو په معانيوو كي د قرآن، علماء كرام وايي چي د سړي چي معاني د قرآن زده وي، نو هر څو واره چي مكرر قرائت وكړي په هر وار كي نوي فائدې ورته كشف كېږي چي په مخه وار نه دي ورته كشف سوي.

او بل ددې لپاره ته تلاوت د قرآن كوه چي د خلګو لپاره به تبليغ وكړئ، او بل خلګ پر عمل باعثه كوه يعني على عمل بما في القرآن من الاحكام.

حكايت: د امير المؤمنين عمر فاروق رضي الله عنه په دور كي د خلافت يوه سړي چي غلا يې كړې وه ورته راوستل سو، حضرت عمر رض د قطع اليد امر ورته بيان كړى او دا غل جاهل ؤ په احكامو سره د قرآن، نو هغه غله ورته وويل چي ته زما لاس ولي راپرېكوي؟ عمر رض ورته وويل چي په امر د خداى ﷻ په قرآن كي، هغه سړي ورته وويل چي ته ما ته تلاوت د قرآن وكړه؟ يعني هغه ځاى چي د غله د قطع اليد ذكر پكښې وي، عمر رض وويل: اَعُوْذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيْمِ: اَلسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوْا اَيْدِيَهُمَا جَزَآءً بِمَا كَسَبَا نَكَالاً (اَىْ عَذَابًا) مِّنَ اللهِ، وَاللهُ عَزِيْزٌ حَكِيْمٌ. غله ورته وويل چي دا آيت ما تر اوسه نه ؤ اورېدلى، كه مي اورېدلى واى نو به مي غلا نه كولاى، نو عمر رض د قطع اليد حكم پر جاري كړى يعني په جهل يې دى معذور او معاف نه وګرځاوه لان الجهل ليس بعذر مسقط للاحكام الشريعة.

فائده: له حضرت علي كرم الله وجهه څخه روايت دى چي څوك چي تلاوت د قرآن كريم په لمانځه كي په ولاړه سره وكړي په هر حرف سره سل (۱۰۰) نېكۍ ورته نوشته كېږي، او كه يې خارج الصلوة په اوداسه سره قرائت وكړي، نو پر هر حرف پنځه ويشت (۲۵) نېكۍ ورته نوشته كېږي، او كه يې خارج الصلوة بې اوداسه ووايه (يعني بېله مس المصحف، ولي مسه المصحف شريف بېله اوداسه حرامه ده، كريمه: لَايَمَسَّهُ اِلَّا الْمُطَهَّرُوْنَ، نو لس (۱۰) نېكۍ ورته نوشته كېږي.

وَأَقِمِ الصَّلَوٰةَ إِنَّ الصَّلَوٰةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنكَرِ

چونکه امر لپاره د وجوب دی، نو مراد له صلوة څخه صلوات مفرضه دي (او معنی د اقامة الصلوة په اتفاق د مفسرینو دوام د لمونځو دی چي په قصد دي فرضي لمونځونه نه قضاء کوي، ولي کبیره ګناه ده بالاجماع) په تحقیق سره لمونځ مصلي منع کوي له زنی څخه او له منکر في الشرع کارو څخه.

پوښتنه: امر د اقم الصلوة خو خطاب و علیه الصلوة والسلام ته ؤ، او په علیه الصلوة والسلام کي فحشاء او منکر متصور نه دي للعصمة؟

ځواب: سید محمود آلوسي رح وایي چي صلوة مشتمل وه پنځو سرو لمونځو ته چي په جماعت به اداء کېږي، نو امر د علیه الصلوة والسلام په اقامت سره متضمن دی امر لره د امت په اقامت سره، نو تعلیل په ان الصلوة تنهی آه صحیح دی، نو په امت کي خو فحشاء او منکر متصور دي، نو ګویا علیه الصلوة والسلام ته داسي وویل سول: صل بهم ان الصلوة تنهاهم ای الامة عن الفحشاء والمنکر، ولي چي په لمانځه کي قسم عبادات سته من اعمال القلب کالخشوع و حضور القلب واعمال اللسان کالتسبیح والتکبیر والقرائة واعمال الجوارح کالرکوع والسجود له سبحانه تعالی الدالة علی غایة التعظیم (یعني السجدة) والقیام بین یدي الله، نو چي پنځه لمونځونه څوک په دغه ترتیب علی الدوام کوي نو هغه به فحشاء او منکر نه کوي.

فائده: دا جمله یعني ان الصلوة تنهیٰ آه، تعلیل دی د امر بالصلوة او فحشاء ماظهر قبحه شرعًا وعقلاً کالزنٰی واللواطة وغیرهما او منکر هغه کار ته وایي چي په حکم کي د شریعت منهي عنه وي، کذا في الوسیط.

بغوي رح په روایت د حضرت انس رضي الله عنه وایي: چي یو ځوان ؤ له انصارو څخه چي پنځه سره لمونځونه یې د رسول الله ﷺ سره په جماعت کوله، او دغه ځوان هیڅ شی له فواحشو څخه نه پرېښو کاوه به یې، یو چا و علیه الصلوة والسلام ته د دې ځوان حال بیان کړی، فقال رسول الله ﷺ ان صلوته تنها یومًا (لمونځونه دده به دی منع کړي له فحواشو څخه یو ورځ) فلم یلبث ان تاب وحسن حاله (ده ځنډ

ونه کړی چي توبه يې له فواحشو څخه وکښل او حال يې ښه سو، او په مسند کي د اسحاق او بزار او ابو يعلی رحمهم الله څخه په روايت له ابو هريره رضي الله عنه چي يو سړی وه نبي کريم ﷺ ته راغلی چي فلانی سړی د شپې تهجد کوي، چي ورځ سي بيا غلا کوي، قال عليه الصلوة والسلام ان صلوته تنهاه (يعني فکان کما قال رسول الله ﷺ) بغوي رح وايي چي ابن عباس او ابن مسعود رض وايي: في الصلوة منتهی ومزدجر عن المعاصي فمن لم تامره صلاته بالمعروف ولم تنهه عن المنكر لم يزدد صلاته من الله الا بعدًا، او بعض مفسرين وايي چي مراد له صلوة څخه قرآن کريم دی کما في قوله تعالی ولاتجهر بصلاتک يعني بالقرآن في الصلوة ولاشک ان القرآن ينهی عن الفحشاء والمنكر، ورته روايات په منع کي د لمونځو د فحشاء او منكر څخه نور هم راغلي دي.

درويش وايي: چي دغه واقعاتي چي تاسي واورېدلې د عليه الصلوة والسلام د لمانځه برکت ؤ، نو چونکه قرن د صحابه کرامو رضي الله عنهم افضل القرون ؤ شايد په دغه عصر او قرن کي به نوري داسي واقعاتي رونما سوي وي چي مصداق د ان الصلوة تنهٰی عن الفحشاء والمنكر وي، او عصر د تابعينو چي د خير القرون دويمه برخه ده او د تبع تابعين چي د خير القرون دريمه برخه ده هم په سبب د قرب الزمان وقرن اول ته هم ورته واقعاتي منځ ته راغلي وي، لکن پوښتنه داده.

پوښتنه: په وروسته زمانو کي داسي خلک ډېر دي چي پنځه وخته لمونځ په جماعت کوي لکن د مرګ تر وخته په کوم بد کار چي دوی مبتلی وي هغه نه پرېږدي، حتی الخواص چي بعض علماء د امت مرحومه په ګناه د رياء، کبر، بهتان، حب الدنيا، غيبت، بيله جوازه شرعي زکوٰة اخستل الی غير ذالک د مرګ تر ساعته په دغه کبيره ګنهو اخته وي، نو ددوی لمونځونو ولي دوی منع نه کړه له فحشاء او منكر څخه؟

ځواب: روح البيان وايي چي د دغو کسانو لمونځ حقيقةً لمونځ نه دی، ولي حقيقةً لمونځ هغه دی چي په کامل حضور قلبي او خشيت د خدای جل جلاله ادا کړل سي، او علامه بغدادي رح ډېر معقول او په زړه پوري جواب ددې اشکال ورکړی دی، دی وايي چي مضمون د آيت کريمه يعني ان الصلوة تنهٰی عن الفحشاء

والمنكر خو دادی چي لمونځ سړی منع کوي د فحشاء او منکر څخه لکن نهي خو انتهٰی يعني د سړي نه دی مستلزم نه دی، عرب وايي: نهيت فلانًا فلم ينته، دی وايي چي مبنی د سوال پر توهم دی چي نهي انتها لره مستلزم دی وهو توهم باطل وتخييل عاطل لايشهد له عقل ولا يؤيده نقل، بل النقل يخالفه ويناقضه، قال الله تعالى ان الله يامر بالعدل والاحسان وايتاء ذی القربٰی وينهٰی عن الفحشاء والمنكر والبغي آه مع ان الناس لاينتهون بمقتضٰی هذه الآية عن الفحشاء والمنكر والبغي او سره ددې چي نهي د لمانځه خو اعلٰی رتبهٌ نه دی تر نهي د باري عزّوجلّ، انتهٰی مع الزيادة قليلة په پښتو ژباړه.

وَلَذِكْرُ اللهِ اَكْبَرُ ط

پوه سه: چي مراد له ذكر الله څخه لمونځ دی والمعنی ان الصلوة اكبر من سائر الطاعات وفي الحديث الصحيح ان الصلوة عماد الدين فمن اقامها فقد اقام الدين ومن هدمها فقد هدم الدين.

پوښتنه: تعبير له لمانځه څخه په ذکر سره د څه حکمت لپاره وکړل سو؟

ځواب: لپاره د تنبه پر دې چي ذكر الله عمدة دی په لمانځه کي لکه په هغه آيت کي د جمعې د لمانځه په باره کي راغلی دی هم له لمانځه څخه په ذکر سره کړی دی يعني فاسعوا الى ذكر الله، ای الی صلوة الجمعة لان ثواب ذكر الله من جانب العبد ذكر الله للعبد كريمه: فاذكروني اذكركم، تاسي ما يادوئ زه به تاسي يادوم.

الاحاديث الواردة في فضيلة الذكر: احمد رح روايت کړی دی په کتاب الزهد کي او ابن المنذر د معاذ بن جبل رضی الله عنه څخه، ده وويل ما عمل آدمي عملاً انجٰی من عذاب الله تعالى من الذكر (نه دی کړی يو انسان يو عمل چي ښه نجات ورکونکی وي له عذاب څخه د خدای جل جلاله تر ذکر) قالوا و لا الجهاد في سبيل الله؟ (يعني جهاد في سبيل الله هم نه دی ورسره برابر؟) قال ولا ان يضرب بسيفه حتی ينقطع لان الله تعالى يقول في كتابه ولذكر الله اكبر، واخرج ابن ابی شيبة وابن جرير عن ابی الدردا رضی الله عنه، قال الا اخبركم بخير اعمالكم واحبها الی مليككم؟ (معاذ رضی الله عنه وويل چي زه داسي عمل نه درو ښيم چي ستاسي تر ټولو عملو خير وي او محبوب وي ستاسي وبادار ته) واسماها في درجاتكم (او لوړونکی ستاسي په درجو کي) وخير من ان تغزوا

عدوكم فيضربوا رقابكم وتضربوا رقابهم وخير من اعطاء الدنانير والدراهم (او هغه
عمل خير وي تر دې چي تاسي غزا كوي د دښمن سره هغه دښمن ستاسي غاړي پرې
كوي او تاسي د هغو غاړې پرې كوئ، او خير ويي تر وركړي د ديناروا و د درهمو
يعني في سبيل الله) قالوا وماهو يا ابا الدرداء؟ (خلكو ورته وويل چي هغه نو كوم
عمل دى اى ابو الدرداء) قال ذكر الله ولذكر الله اكبر، يعني دا آيت يې دليل د خپلي
مدعٰى وګرځاوه، واخرج ابن جرير عن سلمان الفارسي رضی الله عنه چي له ده څخه پوښتنه وكړل
سوه اى العمل افضل؟ سلمان رضی الله عنه ورته وويل چي تا قرآن نه دى ويلى يعني ولذكر الله
اكبر، اخرج سعيد بن منصور وابن ابى شيبة وابن المنذر والحاكم في الكنى
والبيهقي في شعب الايمان عن مغيرة رضی الله عنه قال قلت لابن عباس رضی الله عنه اى العمل افضل؟ قال
ذكر الله اكبر، الحديث، وعن ابى سعيد الخدري رضی الله عنه عن رسول الله صلی الله علیه وسلم چي له رسول
الله صلی الله علیه وسلم څخه چا پوښتنه وكړه اى العباد افضل وارفع درجة عند الله (كوم يو د بندګانو
بهتر دى او په درجه بالا دى په نيز د خداى جل جلاله) قال ؑ الذاكرون الله كثيرًا والذاكرات
(يعني نر چي د خداى جل جلاله ذكر ډېر كوي او هغه ښځي چي د خداى جل جلاله ذكر ډېر كوي)
چا ورته وويل تر غازي في سبيل الله هم افضل او ارفع درجة دى؟ قال ؑ لو ضرب
بسيفه الكفار حتى تنكسر وتخضب دمًا (عليه الصلوة والسلام ورته وويل كه
ووهي په توره سره خپل كافران حتى چي توره يې ماته سي او په وينو ككړه سي)
لكان الذاكرون لله كثيرًا، افضل درجةً منه، رواه احمد والترمذي، او له عبد الله بن
بسر رضی الله عنه څخه روايت دى چي يو صحرائي و عليه الصلوة والسلام ته راغلى او ده وويل
اى الناس خير؟ (كوم يو له خلكو څخه خير دى) عليه الصلوة والسلام ورته وويل)
طوبٰى لمن طال عمره وحسن عمله (خوشحالي ده هغه چا لره چي عمر يې دراز وي او
عمل يې ښه وي) قال يا رسول الله صلی الله علیه وسلم اى الاعمال افضل؟ قال ؑ ان تفارق الدنيا
ولسانک رطب من ذكر الله، رواه احمد والترمذي (چي ته جلا كېږې له دنيا څخه
يعني مرې او ستا ژبه لنده وي په ذكر سره د خداى جل جلاله) وعن ابى موسٰى رضی الله عنه قال قال
رسول الله صلی الله علیه وسلم مثل الذي يذكر ربه والذي لايذكر ربه مثل الحي (يعني الذاكر ربه)
والميت (يعني الذي لايذكر ربه) بخاري مسلم.

درويش وايي: چي امثال د دغو حديثو په باره کي د ذاکرون الله نهايت ډېر دي بعض طويل بعض کثير دي، وفيما اوردناه کفاية لمن اعطاه الله البصيرة في الدين.

وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُوْنَ ﴿۴۵﴾

او خدای پاک خبر دی او علم لري چي تاسي يې عمل کوئ يعني نو به جزاء د خير او شر درکړي په ورځ د قيامت، کريمه: فمن يعمل مثقال ذرة خيرًا يره (ای ثوابه) ومن يعمل مثقال ذرة شرًا يره (ای عقابه ان شاء)

وَلَا تُجَادِلُوْٓا اَهْلَ الْكِتٰبِ اِلَّا بِالَّتِيْ هِيَ اَحْسَنُ

تاسي خصومت مه کوئ، والمخاطب رسول الله ﷺ والمؤمنون.

پوه سه: چي په تاج المصادر کي وايي المجادلة پيکار سخت کردن بايک ديگر، او راغب اصفهاني وايي المجادلة المفاوضة، يعني بحث کول يو له بل سره د منازعت او مغالبت پر طريقه.

پوه سه: چي دا جمله عطف ده پر اقم الصلوة آه، من عطف الانشاء على الانشاء.

اَهْلَ الْكِتَابِ: يعني اليهود والنصارٰی (اِلَّا بِالَّتِيْ هِيَ اَحْسَن) مګر نه په هغه خصلت سره (نو ځکه يې التي مؤنث راوړی) چي هغه ښه خصلت وي يعني بالقرآن والدعوة الى الله بآياته والتنبيه على حججه، او يا معنى داده چي هغه احسن د کافرانو تر فعل ورسره کوه مثلاً که هغو په خبرو کي ځيږوالی کاوه تاسي نرمي ورته کوئ، او که يې په غضب خبري کولې تاسي يې نوشوئ چي کظم يې بولي په عربي، او که هغه مشاغبه کوله ناحقه بحث يې کاوه، تاسي نصيحت ورته کوئ، نو پر دې تقدير استثناء منقطع ده لان اللين والکظم والنصح ليس بمجادلة.

اِلَّا الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا مِنْهُمْ

مګر نه هغه کسان چي ظلم يې کړی وي له دوی څخه.

درويش وايي: چي سعيد بن جبير رضي الله عنه وايي چي اهل الحرب مستثنٰی دي يعني د هغو سره دي حسن مجادلة نه کوي بلکې قتال بالسيف دي وسره وکړي تر هغو چي دوی اسلام راوړي يا جزيه ورکوي په خپل لاس، نو دا آيت محمول دی پر غلظة

باللسان والسيف والسنان وعلى هذا حمله صاحب روح البيان، لكن روح المعاني وايي چي دا آيت خو مكي دى لكون هذه السورة مكية او قتال بالسيف او اخذ الجزية من اهل الكتاب خو په مدينه منوره كي بعد الهجرة مشروع سوې ده، نو بناء على هذا روح المعاني او مظهري او بيضاوي ددې آيت داسي ترجمه كوي چي ددې آيت د استثناء معنى داده چي حسن المجادلة چي په دمخه آيت كي راغلې وه، نو د الا الذين څخه مراد هغه كسان دي چي افراط په ظلم او عناد كي كوي او دا وايي چي خداى ﷻ لره ولد سته، او يا وايي ان يد الله مغلولة، او يا وايي چي ان الله فقير ونحن اغنياء لكه يهودانو چي به ويل، نو د آيت معنى داده چي د داسي مفرط اهل كتابو سره حسن مجادله مه كوئ بلكې په ډېر غلظت سره خبري ورسره كوئ، نو پر دې تقدير مقاتل او قتاده وايي چي دا آيت منسوخ دى په آية السيف سره چي امر د جهاد دى چي په مدينه منوره كي نازل سوى دى يعني غلظت په بحث كي كافي نه دى د اهل كتابو لپاره بلكې ددوى سره جنګ په توره كوئ چي يا اسلام راوړي او يعطوا الجزية عن يد وهم صاغرون فافهم.

وَقُولُوٓا۟ ءَامَنَّا بِٱلَّذِىٓ أُنزِلَ إِلَيْنَا وَأُنزِلَ إِلَيْكُمْ

او تاسي وواياست ايها المؤمنون، ايمان راوړى دى موږ يعني بالصدق والاخلاص پر هغه كتاب چي نازل سوى دى پر موږ يعني القرآن العزيز او پر هغه كتاب چي نازل سوى دى پر تاسي يعني من التورات والانجيل.

درويش وايي: چي ددې آيت تفسير مفسرين دوه قسمه كوي (۱) دا بيان دى د حسن مجادلة (۲) دا چي يهودانو او نصاراوو به د تورات او انجيل بعض آيتونه مسلمانانو ته په عربي ترجمه كول، نو عليه الصلوة والسلام مسلمانانو ته وويل، لاتصدقوا اهل الكتاب، تاسي تصديق مه كوئ د اهل كتاب، يعني فيما تقولوه اليكم بالعربية، ولي اهل كتابو په تورات او انجيل كي بعض آيتونه د خپله ځانه درج كړي دي لاغراضهم الفاسدة، يعني هغه آيتونه درته رانقل كړي يې نه وي نو تصديق د هغو خو كفر دى، ولاتكذبوهم، او مه يې تكذيب كوئ، ولي چي شايد دوى به هغه واقعي آيتونه درته رانقل كړي وي، نو بيا خو يې تكذيب كفر دى، بل قولوا آمنا الآية.

پوښتنه: تصديق او تكذيب به نقيضين نه وي، چي ارتفاع د نقيضين خو روا نه ده؟

ځواب: لا! نقيضان نه دي، ولي دواړه مفهومه وجود لري او يو د بل عدم نه دى يعني داسي نه ده چي تصديق عدم التكذيب دى يا تكذيب عدم التصديق دى حتى يكونان نقيضين، ولي واسطه په منځ كي د تصديق او تكذيب سته وهي ان تقولوا امنا آه، يعني دا خو نه تصديق او نه تكذيب دى.

فائده: كه داس شى دوى رانقل كړي چي كذب يې يقيني ؤ، بيا تكذيب روا بلكې واجب دى، لكه يهودان چي وايي چي په تورات كي سته چي دين د موسىٰ ؑ به ابدي وي يعني نسخ يې نسته، او يا دوى وايي چي موږ عيسىٰ ؑ قتل كړى، كريمه: وما قتلوه وما صلبوه ولكن شبه لهم، او يا نصارى وايي چي عيسى ابن الله دى، او نور ورته خبري كوي چي ددې خبرو تكذيب لازم دى، او كه دوى نه قانع كېدل يا مباهله ورسره وكړئ يا قولوا آمنا بالذي آه، ورته وواياست.

وَإِلَٰهُنَا وَإِلَٰهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿٤٦﴾

زموږ خداى او ستاسي خداى يو دى، او موږ مطيعين يو د خپل خداى خاصةً يعني لا لغيره.

درويش وايي: چي روح البيان او روح المعاني او امام رازي رحمه الله او مظهري رحمه الله وايي چي په دې آيت كي تعريض دى پر اهل كتابو كما حكى الله تعالى عنهم في آية اخرىٰ في موضع آخر، اتخذوا احبارهم ورهبانهم اربابًا من دون الله الآية، له ابو نملة انصاري رضي الله عنه څخه روايت دى چي زه ناست وم په مجلس كي د رسول الله ﷺ چي يو سړى د يهوانو ورته راغلى په داسي حال كي چي يوه جنازه تېرېدل، نو هغه يهودي ورته وويل يا محمد (ﷺ) انها يتكلم دا جنازه والا مړى خبري كوي، فقال رسول الله ﷺ ماحدثكم اهل الكتاب لاتصدقوهم ولا تكذبوهم، وقولوا آمنا بالله وكتبه ورسله، فان كان باطلاً (يعني دروغ وه) لم تصدقواهم (تاسي يې تصديق ونه كړئ) وان كان حقًا (كه رشتيا وه) تاسي يې تكذيب ونه كړئ.

وَكَذَٰلِكَ أَنزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ ۚ

او داغه رنګه لكه چي موږ نازل كړي تر تا د مخه انبياء عليهم السلام باندي كتابونه

يعني په ذريعه د وحي چي تصديق کونکی دی ستا کتاب د د مخه کتابو لکه په دې وروسته آيت کي چي به راسي.

فَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يُؤْمِنُونَ بِهِ ۖ

پس هغه کسان چي موږ ورکړی دی دوی ته کتاب.

پوه سه: چي مراد له الذين آه يا مؤمنين د اهل الکتاب دي لکه عبد الله بن سلام رضي الله عنه و امثاله، او يا معنی د آيت داده چي الذين آتيناهم الکتاب، تولو ايمان درلودی پر کتاب د محمد ﷺ لکن د مخه تر بعثت د نبي عليه السلام، کريمه: فلما جائهم ما عرفوا کفروا به الآية، له سببه د عناد او لپاره د مراعات د خپل جاه و جلال او د طلب د اموالو د خپلو سفله وو څخه.

فائده: بعض مفسرين وايي چي پر تقدير د دې چي مراد د الذين آتيناهم الکتاب مثل د عبد الله بن سلام رضي الله عنه سي، نو که څه هم سورت مکي دی لکن دغه آيتونه مدني دي، ولي چي اسلام د عبد الله بن سلام رضي الله عنه خو په مدينه منوره کي ؤ، والله اعلم، او هغه چي بعض کسان وايي چي په مکه مکرمه کي خدای جل جلاله عليه الصلوة والسلام خبر کړی ؤ په دې سره چي په مستقبل کي به پر تا ايمان راوړي اهل کتاب بعيد جدًا.

وَمِنْ هَٰؤُلَاءِ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ ۚ

او بعض د دې کسانو څخه هغه دي چي ايمان به راوړي پر قرآن (نو کلمه د من د تبعيض لپاره ده او مراد له هؤلاء څخه يا اهل مکه دي يا مطلق عرب دي يا هغه کسان دي چي په عصر نبوي کي موجود وه من اهل الکتابين التوراة والانجيل.

وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الْكَافِرُونَ ﴿٤٧﴾

او انکار نه کوي له آياتو څخه زموږ يعني آيات القرآن مگر نه هغه کسان چي کافران وي يعني پر کفر مصمم وي او په آياتو کي د قرآن له قلب څخه کار نه اخلي، مراد دادی چي هغه کسان چي قرآن نه مني هغه کسان تورات او انجيل هم نه مني، ولي تورات او انجيل تصديق د قرآن کوي، نو تکذيب د قرآن تکذيب دی د تورات او انجيل هم.

تفریع: څوک چي دعوه د ایمان پر تورات او انجیل کوي او قرآن نه مني، نو دعوه د هغه باطله ده، قتاده رح وایي چي د جحود معنی انکار دی وروسته تر معرفت فعرفوا ان القرآن حق وان محمداً ﷺ رسوله لکن جحدوا.

درویش وایي: چي اهل اللغة وایي چي جحود نفي ما في القلب اثباته (یعني انکار د هغه شي دی چي په زړه کي د هغه شي اثبات وي) او اثبات ما في القلب نفیه (یا په خوله اثبات د یو شي دی چي په زړه کي نفي وي) په مثنوي کي وایي:

هرکرا مشک نصیحت سود نیست.... لاجرم بابوی بد خو گرد نیست

مغز را خالی کن از انکار یار .... تاکه ریحان یا بد از گلزار یار

وَمَا كُنتَ تَتْلُوا مِن قَبْلِهِۦ مِن كِتَٰبٍ وَلَا تَخُطُّهُۥ بِيَمِينِكَ

ته وې یا محمد (ﷺ) عطف علی کذالک انزلنا الیک الکتاب آه، من قبله ای قبل انزال الکتاب الیک (من کتاب) یو کتاب له کتابو څخه کلمه د من لپاره د استغراق د نفي ده، یعني که آسماني کتاب وي او که تاریخي وي لکونه نبیًا امیًا (ولا تخطه بیمینک) نه تا لیکلای سوای یو شی په راسته لاس.

پوه سه: چي ذکر د یمین مبني دی پر اغلب او معتاد ولي چي غالب لیکل د خط په راسته لاس سره وي لپاره د احتراز د چپه لاس څخه نه دی یعني چي په چپه لاس دي خط لیکلی سوای، فان الخط بالشمال من ابعد النوادر، او شیعه ګان خذلهم الله وایي چي د علیه الصلوة والسلام دمخه تر نبوت خط زده ؤ چي نبي سو بیا خدای نهي کړی له خط لیکلو څخه.

درویش وایي: چي دا قول د شیعه ګانو مخالف دی د ظاهر سره د آیاتو د قرآن او د ټولو احادیثو مبارکه وو او د اجماع سره د امت مرحومه قبل هذه الفرقة الضالة.

إِذًا لَّٱرْتَابَ ٱلْمُبْطِلُونَ ﴿٤٨﴾

که چیري (یعني که قاري وای د کتب متقدمه وو او کاتب وای) نو به شک پیدا کیدای کفارو ته د اهل مکه، ولي دوی به ویلای چي دا چي دی قرآن منزل من عند الله بولي له قسمه څخه د قصص او امثالو دا دي له کتب څخه د تواریخ قدیمه وو نقل کوي.

تنبيه: كفار مکه يې له دې سببه مبطلين وبلل لكفرهم وعنادهم مع وجود المعجزات المتكاثرة، او بعض مفسرين وايي چي د عليه الصلوة والسلام كه خط زده واى، نو اهل كتابو ته به شكل پيدا سوى واى چي دى نبي موعود نه دى، ولي چي نبي موعود ددوى په تورات او انجيل كي د امي په وصف موصوف، نو پر دې تقدير له مبطلون څخه اهل كتاب يهود او نصارى مراد دي.

بَلْ هُوَ اٰيٰتٌۢ بَيِّنٰتٌ

(بل هو) اى القرآن آيتونه دي واضح الدلالة پر صدق خپل، كريمه: لَوْ كُنْتُمْ فِيْ رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا فَأْتُوْا بِسُوْرَةٍ مِّنْ مِّثْلِهِ الآية، حشين كاشفي هروي وايي: درشک افتادندی تبه كاران وكج روان يعنى مشركان عرب گفتندى كى چون ميخواند ومينويسد، پس قرآن را از كتب پيشينگان التقاط كرده وبر ما مى خواند كه اين وحي آسمانى بمن مى آيد ومن رسول خدا ميباشم، يا جهودان درشک افتادند كه دركتب خوانده ايم كه پيغمبر آخير الزمان امى مى باشد واين كس قارى وكاتب است، انتهى.

فِيْ صُدُوْرِ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْعِلْمَ ؕ

په سينو كي يعني په زړو كي د هغه كسانو چي دوى ته وركړل سوى دى علم، والمراد بالموصول هغه كسان چي مؤمنان وه او قرآن يې په ياد ؤ چي هيڅ چا ته طاقت د تحريف د قرآن نه ؤ.

درويش وايي: چي دا دويمه معجزه د قرآن مبارک ده چي له تحريف او تغيير بالزيادة والنقصان محفوظ پاته دى، كريمه: وانا له لحافظون، بلكي تر دې سنه (١٤٣١) پوري د قرآن مبارک حافظان ورځ په ورځ ډېرېږي بخلاف الكتب المقدمة فانها لم تكن لها تلك المعجزة اى الحفظ في صدور الذين اوتوا العلم، ځكه علماء د يهودانو د خپل غرض دنياوي لپاره تحريف د كتاب الله تورات تحريف كاوه، كريمه: يحرفون الكلم عن مواضعها او د متقدمه كتابو تلاوت د مصاحفو څخه كېدى وبس.

وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيٰتِنَآ اِلَّا الظّٰلِمُوْنَ ﴿٤٩﴾

او انکار نه کوي له آیاتو څخه زموږ مګر هغه کسان چي ظالمان دي یعني چي متجاوزین وي تر حد في الشر والمکابرة والفساد، ولي چي آیات د قرآن عزیز معجز دي واضح الدلالة دي پر صدق خپل از روی نظم او معنی فمن جحد بها بعد وضوح اعجازها فهو الظالم المکابر للحق.

وَقَالُوْا لَوْلَآ اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيٰتٌ مِّنْ رَّبِّهٖ ؕ

او وویل دوی ولي نه نازلیږي پر محمد (ﷺ) معجزات لکه تر ده دمخه انبیاؤ باندي چي نازلي سوي وې لکه ناقه د صالح ؑ او عصا د موسیٰ ؑ او مائده د عیسیٰ ؑ.

پوه سه: چي ''قالوا'' عطف دی پر قال الذین کفروا للذین آمنوا آه، ضمیر د قالوا راجع دی و کفارو ته د قریشو په تعلیم د بعض اهل الکتاب، وقیل الضمیر راجع الی اهل الکتاب.

پوه سه: چي اکثره اهل کوفه لفظ د آیة مفرد وایي او د جمع قرائت د نافع او ابن عامر چي د بصرې قاریان دي او حفص.

قُلْ اِنَّمَا الْاٰيٰتُ عِنْدَ اللّٰهِ ؕ وَاِنَّمَآ اَنَا نَذِيْرٌ مُّبِيْنٌ ﴿٥٠﴾

یا محمد ﷺ ته ورته ووایه دوی ته نه دي آیات مګر په قدرت کي د خدای ﷻ دي دده په قدرت پوري مربوط دي، زه یې مالک نه یم چي تاسي ته به راتګ کوم په هر شي چي تاسي یې طلب کوئ، او زما له شان څخه نه دی مګر په ښکاره توګه یا ښکاره کول د هغو معجزاتو چي خدای ﷻ ما ته راکړي دي.

پوښتنه: ولي علیه الصلوة والسلام خدای ﷻ ته خواست نه کاوه چي دغه آیات چي دوی یې غواړي نازل کړي؟

ځواب: ددوی خو مقصود اصل ایمان پر صدق د علیه الصلوة والسلام په دعوی کي د رسالت او پر صدق د قرآن چي من عند الله دی نه ؤ، که وای خو معجزات د علیه الصلوة والسلام لکه شق القمر او نوري معجزې دده د صدق لپاره په دعوی کي د رسالت کافي وې، او اعجاز د قرآن په صدق کي د قرآن کافي

ؤ، بلکې ددوی مقصد صرف او صرف مکابره وه، که دغه معجزات فرضًا ظاهري سوي هم وای بیا یې د نورو طلب کاوه حتی یتسلسل، فتدبر، ولذا قال الله عزوجل.

اَوَلَمۡ یَکۡفِهِمۡ اَنَّاۤ اَنۡزَلۡنَا عَلَیۡکَ الۡکِتٰبَ یُتۡلٰی عَلَیۡهِمۡ ؕ

آیا دوی لره کافي نه ده.

پوهه: چي همزه لپاره د انکار دی او نفي د نفي اثبات دی یعني کافي یې ده، او واو للحال من فاعل فعل مقدر، تقدیره اتطلبون منک آیة والحال انه لم یکفهم آیة مغنیة عما طلبوه وهي "انا انزلنا علیک الکتٰب" چي موږ نازل کړی پر تا قرآن معجز د بلغاؤ د عربو دی چي اتیان دې په مثل سره د اډنی سورت وکړي او په عین حال کي دا قرآن جامع دی د علومو شریفه وو او د قصصو د انبیاء متقدمینو او د ددوی د امتو د احوالو موافق د کتب الٰهیه وو قدیمه وو لکه تورات، انجیل وغیرهما او سره ددې چي نبي امي یې.

"یتلٰی علیهم" چي پر دوی یې تلاوت کړل کیږي ستا د خوا څخه همیشه، مظهري رح دا دوه بیته راوړي دي:

لم یقترن بزمان وهی تخبرنا .... عن المعاد وعن عاد وارم

دامت لدینا ففاقت کل معجزة .... من النبیین اذ جائت ولم تدم

اِنَّ فِیۡ ذٰلِکَ لَرَحۡمَةً وَّذِکۡرٰی لِقَوۡمٍ یُّؤۡمِنُوۡنَ ﴿۵۱﴾

په تحقیق په دغه کتاب کي چي معجزه مستمره ده کر الازمان ومر الدهور "لرحمة" یعني نعمت عظیمه لاهل زمانه او پند، وعظ او نصیحت دی لپاره د هغه قوم چي په طلب کي د ایمان وي او صرف تعنت یعني بې ځایه مطالبې یې غرض نه وي کما مر من قولهم لولا انزل علیه آیات آه.

درویش وایي: چي ابن جریر او ابن ابی حاتم او دارمي رح په خپلو مسندو کي او ابو داؤد رح په خپل مرسلو حدیثو کي په روایت د عمرو بن دینار عن یحیی بن جعدة قال جاء ناس من المسلمین بکتف (یعني د پسه یا د غوایي ولی) چي په هغه کي نوشته وې ځیني هغه خبري چي له یهودانو څخه دوی اوریدلي وې او علیه الصلوة والسلام ته یې ښکاره کړې، نو علیه الصلوة والسلام وویل کفٰی بقوم ضلالة ان یرغبوا عما جاء

به نبيهم الى ما جاء به غيره لغيرهم فنزلت، اولم يكفهم انا انزلنا عليک الكتاب الآية،
فقير وايي: چي روح المعاني دا شان نزول چي مظهري راوړی دی رد کړی دی په دې
الفاظو چي سياق او سباق سره د کافرانو دی او دا آيت اولم يكفهم الخ جواب دی ددې
قول د کافرانو لو لا انزل الخ او راوړونکی د کتف خو مسلمانؤ، نو څرنګه دا آيت په
شان کي د مسلمان نازل سوی بلل کېدای سي؟! والله اعلم.
ښهانه فائده: علماء دين وايي چي نقل له تورات يا انجيل څخه و عربي ته يا
فارسي ته الى غير ذالک من الالسنة ممنوع دی چي دا منع د سيدتنا عائشة رضي الله عنها
څخه منقول ده، چنانچه ابن عساکر د ابن ابی مليکه څخه روايت کړی دی چي
عبد الله بن عامر بن رکن ودې ته يوه هديه راواستول، دا چي خبره سوه چي
راليږونکی د هديې عبد الله بن عامر دی نو هديه يې بيرته ور رد کړه او علت د رد
يې دا وو ايه چي دغه را استونکی ددې په خيال عبد الله بن عمرو دی تتبع يعني
ګرځي او مطالعه کوي د کتب متقدمه يعني تورات او انجيل او د هغه کتابو څخه
په عربي ترجمه کوي او سره ددې چي خدای جل جلاله ويلي دي، اولم يكفهم انا انزلنا
عليک الكتاب يتلى عليهم لکه چي د مخه دا آيت سره د ترجمې تېر سوی دی، نو
سيدتنا عائشه رضي الله عنها ته يو چا وويل چي دا استونکی د هديې هغه ناقل يعني عبد الله
بن عمرو نه دی بلکې عبد الله بن عامر دی، نو سيدتنا عائشه رضي الله عنها هديه قبوله کړه،
او روح المعاني وايي وجاء في عدة اخبار ما يقتضى المنع (او په څو خبرو کي
راغلې ده منع د نقل څخه د تورات او انجيل) دی وايي اخرج عبد الرزاق في
المصنف والبيهقي في شعب الايمان عن الزهري چي حفصه (بنت عمر رض زوجة
النبي صلى الله عليه وسلم) و عليه الصلوة والسلام ته راغله يو کاغذ ورسره ؤ ده قصه د يوسف ع
نو حفصه رض هغه مكتوب منقول من التورات و عليه الصلوة والسلام ته وايه او
رنګ د عليه الصلوة والسلام تغير خوړی او حفصه رض ته يې داسي وويل والذي
نفسي بيده لو اتاکم يوسف وانا بينکم فاتبعتموه وترکتموني ضللتم.
ترجمه: زما دي قسم وي په هغه خدای جل جلاله چي زما روح د هغه په قدرت کي
دی که فرضًا يوسف ع په خپله تاسي ته راغلی وای او زه ستاسي په مابين کي وای
تاسي د هغه متابعت کولای زه مو پرېښولای تاسي به ګمراهان وای، (انا حظکم

من النبيين وانتم حظي من الامم) زه ستاسي برخه يم په انبياؤ کي او تاسي زما برخه ياست په امتو کي، واخرج عبدالرزاق والبيهقي ايضًا چي عمر بن الخطاب رض پر يو سړي تېرېدی چي هغه يو کتاب وايه (يعني منقول من التورات په عربي ژباړه) نو عمر رض يو ګړی غوږ ورته ونيوی او ښه خوند يې ورکړی، نو عمر رض و هغه سړي ته وويل اکتب لي من هذا الکتاب، هغه سړي ورته وويل نعم، نو هغه سړي يو هوټه څرمن رانيول او هغه يې په لاس کي سره کش کړه يعني د نوشتې قابل يې وګرځول او پر مخ او شا يې هغه کتاب چي ده وايه عمر رض ته نوشته کړی، نو عمر رض هغه مکتبو راواخستی او عليه الصلوة والسلام ته يې وايه، ده چي دا مکتوب وايه د عليه الصلوة والسلام مخ تغيير کاوه يعني د عمر رض فکر نه ؤ مکتوب ته يې کتل، نو يو سړی له انصارو څخه تېرېدی د عليه الصلوة والسلام مخ مبارک ته چي يې وکتل نو هغه مکتوب يې د عمر رض له لاسه څخه وغورځاوه او عمر رض ته يې داسي وويل، ثکلتک امک يا ابن الخطاب، مور دي درباندي بوره سي ای عمره.

(درويش وايي: چي حقيقت د دې عبارت چي ښرا ده مراد نه دی بلکې د عربو دا عادت دی چي په وخت کي د ملامتيا د يو چا دغه عبارت وايي)

الا ترى وجه رسول الله ﷺ منذ اليوم وانت تقرء عليه هذا الکتاب (ته نه وينې مخ مبارک د ورځي په اوږدو کي په داسي حال کي چي ته قرائت د دې کتاب ورته کوې) يعني خومره يې مخ مبارک تغيير خوري، فقال النبي ﷺ عند ذالک، انما بعثت فاتحًا وخاتمًا واعطيت جوامع الکلم وخواتمه (زه فاتح يم يعني د دين اسلام او خاتم يم د انبياؤ او ماته راکړی کلم جامعه چي لفظ يې مختصر وي او معنی يې جزيل وي حديث طويل دی الى اخير الحديث به ووايو، په اخير کي د حديث داسي راغلي دي فلا يهلکنکم المتهوکون تاسي دي هلاک نه کړي يعني چي دين مو تغيير در ورسوي يا مو يهوديت ته مائل کړي يا نصرانيت ته هغه کسان چي پر هره خبره غوږ نسي په بې فکری سره، يا معنی د متهوکون داده چي حيران وي وه ورته خبرو ته، په يوه روايت کي راغلي دي چي کعب بن الاشرف ذالک الخبيث من اليهود وعليه الصلوة والسلام ته وويل من يشهد انک رسول الله فنزلت هذه الآية.

قُلۡ كَفٰى بِاللّٰهِ بَيۡنِىۡ وَبَيۡنَكُمۡ شَهِيۡدًا ۚ يَعۡلَمُ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَالۡاَرۡضِ ؕ

ته ورته ووايه چي کافي دی خدای ﷻ (کلمه د باء زائده ده په فاعل ولي چي کفٰی په خپله متعدي دی) په منځ کي زما او ستاسي شاهد د صدق زما په دعوی کي د رسالت او خدای ﷻ علم لري پر ما في السموات والارض باندي لایخفٰی علیه شئ فیهما، دا جمله تعلیل ده د کفٰی بالله الخ، او یا معنی د کفٰی بالله آه داده چي خدای ﷻ شاهد دی پر ما چي ما انذار او تبلیغ درته کړی دی، او پر تاسي هم شاهد دی چي تاسي زما تکذیب او له نبوت څخه زما مو انکار وکړی، نو خدای ح به وهرچاته جزاء بما یلیق بحاله ورکړي یعني په ورځ د قیامت.

وَالَّذِيۡنَ اٰمَنُوۡا بِالۡبَاطِلِ وَكَفَرُوۡا بِاللّٰهِ ۙ اُولٰٓئِكَ هُمُ الۡخٰسِرُوۡنَ ﴿۵۲﴾

هغه کسان چي ایمان یې راوړی وي پر باطل باندي، ابن عباس رض وایي ای بغیر الله عزوجل یعني که صنم وي او که ملائکه وي او که عیسٰی ع وي، او کفر یې کړی وي په خدای سره چي واحد لاشریک دی دوی شریک ورته وایي دغو کسانو تاوان وکړی په تجارت کي، ولي چي اور یعني دوږخ یې په جنت رانیوی او باطل یې پر حق غوره کړی، وهذه الجملة معطوفة علی کفٰی آه.

پوښتنه: عیسٰی، ملائکه ع او داغه رنګه صنم ته څرنګه باطل ویل کیدای سي هغه خو یو ډېره ده؟

ځواب: په حقیقت کي باطل د دغو مذکوره انواعو عبادت دی، نو پر دوی یې اطلاق مبالغةً دی، او مقاتل رح وایي بعبادة الشیطان د شیطان له نومانو څخه باطل هم دی.

درویش وایي: چي اصل د خسران تاوان دی په تجارت کي او استعمال یې په آیت کي استعاره او مجاز دی.

وَيَسۡتَعۡجِلُوۡنَكَ بِالۡعَذَابِ ؕ وَلَوۡلَاۤ اَجَلٌ مُّسَمًّى

او دوی ژر غواړي عذاب الهي له تا څخه یا محمد (ﷺ) (دا آیت په شان کي د نضر بن الحارث نازل سوی دی چي ده به ویل ان کان هو الحق من عندک فامطر علینا حجارة من السماء، دا جمله عطف ده علی قوله تعالی لولا انزل الآیة) که نه

واى وخت معين په علم كي د خداى ﷻ، ابن عباس رضي الله عنه وايي چي دا اجل معين هغه دى چي د عليه الصلوة والسلام سره خداى ﷻ وعده كړې ده چي زه ستا قوم په عذاب د استيصال نه هلاكوم لكه نور امتونه د انبياء كرامو عليهم السلام بلكې عذاب يې و ورځي ته د قيامت ځنډوم كما قال عز من قائل بل الساعة موعدهم الآية، او ضحاك رحمه الله وايي چي مراد اجل مسمٰى مدت د عمر ددوى په دنيا كي لانهم اذا ماتوا صاروا الى العذاب، وفي الحديث من مات فقد قامت قيامته، او بعض مفسرين وايي چي مراد يوم بدر دى.

لَّجَآءَهُمُ الْعَذَابُ ۚ وَلَيَأْتِيَنَّهُم بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٣﴾

عاجلاً او هر آئينه رابسي عذاب وقيل الاجل، نابېره يعني په دنيا كي لكه ورځ د بدر او په آخرت كي عند نزول الموت بهم، دوى به خبر نه وي په وخت د راتلو سره، دا جمله تاكيد ده معنى د بغتةً.

فائده: دوى يعني كفارو د قريشو څرنګه مطالبه د استعجال د عذاب كوله عذاب خو د مېلې شى نه ؤ؟

ځواب: دا سوال ددوى استهزاءً او تعجيزًا او د انكار پر ډول ؤ كما قالوا متى هذا الوعد ان كنتم صادقين... سعيد شيرازي رحمه الله وايي:

تو غافل در انديشه سود و مال .... كه سر مايهٔ عمر شد پايمال
طريقى بدست آرد وصلحى بجوى .... شفيعى برانگيز وعذرى بگوى
كه يک لحظه صورت نه بندد امان .... چو پيمانه پر شد بدورى زمان

ولذا قيل: موتوا قبل ان تموتوا اى موتوا بالاخيار قبل ان تموتوا بالاضطرار.

يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ ۚ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿٥٤﴾

او په تحقيق دوزخ احاطه كونكى دى (يعني عن قريب لان ما هو اتٍ قريب) پر كافرانو، ولهذا قيل ما اقرب ما هو آت وابعد ما هو فات، او يا معنى داده چي اور او دوزخ بالفعل پر دوى لان الكفر والمعاصي موجودة فيهم فعلا وهي اسباب للنار.

فائده: كلمه د لام لپاره د عهد ده او الكافرين من قبيل الظاهر موضع الضمير لپاره د دلالة پر موجب ده احاطة جهنم بهم وهو الكفر فلا يرد ان الاولى ان يقال بهم فتدبر.

يَوْمَ يَغْشٰهُمُ الْعَذَابُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْ

پوه سه: چي يوم ظرف د لمحيطة دى هغه ورځ چي پټ كړي دوى عذاب يعني اور د دوږخ د لوړي خوا څخه يعني د سر له خوا څخه او لاندي تر پښو ددوى يعني له جوانبو څهار ګانه وو څخه، ولي د سر او پښتو پټ والى په اور سره پټ والي لره د جنينو مستلزم دى كما لايخفٰى.

وَيَقُوْلُ ذُوْقُوْا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ﴿٥٥﴾

پوه سه: چي نافع او كوفيون (يقول) په يا د غيبت وايي، والضمير اما راجع الى الله او يا بعض الملائكة په امر د خداى ﷻ، او نور قراء يې نقول پر صيغه د متكلم وايي ''ذوقوا'' ليس المراد من الذوق معناه المتعارف اى ذوق الفم بل معناه جربوا او ما كنتم په حذف سره د مضاف اى جزاء ما كنتم تعملون، كلمه د ما يا مصدريه ده اى جزاء عملكم او يا موصوله ده، والعائد محذوف اى جزاء ما كنتم تعملونه من الكفر والمعاصي.

يٰعِبَادِيَ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِنَّ اَرْضِيْ وَاسِعَةٌ فَاِيَّايَ فَاعْبُدُوْنِ ﴿٥٦﴾

اې زما هغو بندګانو چي ايمان يې راوړى وي په تحقيق زما مځكه فراخه ده، يعني كه يو ځاى عبادت د خداى ﷻ لكه لمونځ د كفارو د لاسه يې نسئ كولاى، نو بل ځاى ته هجرت وكړئ چي هورې عبادت د خداى ﷻ په ازاده توګه كولاى سئ، نو هورې خاص زما عبادت كوئ.

الاعراب: پوه سه! چي اياى منصوب دى په فعل مضمر سره چي تفسير يې وروسته شرطيه كوي، والفاء جواب لشرط محذوف تقديره وان لم تستطيعوا ان تعبدوني في الارض التي كنتم فيه فاعبدوني في ارض غيرها، فحذف الشرط او عوض د حذف يې تقديم د مفعول وګرځاوه او ضمير متصل يې منفصل وګرځاوه وافاد تقديمه الاختصاص كما في اياك نعبد، فصار فاياي اعبدوا ييا هغه فعل ناصب چي اعبدوا حذف كړى او ييا يې تفسير وكړى بقوله فاعبدوني لپاره د افادې د تاكيد كانه قال فاعبدوني فاعبدوني، هذا ماقاله العلامة البغدادي ؒ في روح المعاني والمظهري.

پوه سه: چي مقاتل او كلبي ؒ وايي چي دا آيت په شان كي د مسلمانانو د ضعفاؤ

نازل سوی دی چي په مکه مکرمه کي تنګ وه د کفارو د لاسه څخه په اظهار د عبادت یي نسو کولای، نو په دې آیت کي خدای پاک دوی ته امر ورکړی چي هجرت وکړئ و بلي ځکي ته لکه مدینه منوره چي هورې بېله خوفه خپل د خدای ﷻ عبادت وکړئ، دا ؤ قول د اکثرو مفسرینو، او بعض مفسرین وایي که څه هم مورد د ایت خاص دی لکن حکم یې عام دی چي هر څوک چي قدرت نه لري پر اداء کولو د امورو د دین کما ینبغي په یوه ځکه کي له جهته څخه د ممانعت د کافرانو وغیرهم، نو پر هغه چا هجرت واجب دی و داسي ځای ته چي ازادانه عبادت د خدای ﷻ کولای سي، وروی هذا عن ابن جبیر وعطاء ومجاهد ومالک بن انس رحمهم الله، او مطرف بن السخیر رح وایي چي دا وعده د خدای ﷻ د فراخی د رزق په ټوله ځکي کي.

درویش وایي: چي دا تجربه ماته حاصله ده، ولي څه وخت چي روسانو پر افغانستان یرغل وکړی او ټوله افغانستان یې په قبضه کي واخستی په معاونت د حزب الخلق یا حزب پرچم وغیرهم او هورې ګذاره د علماؤ خصوصًا او د تاجرانو ډېره سخته سوه، علماء به بندي کېدل او وژل کېدل، نو د ډېرو علماؤ په شمول ما هم وه همسایه ملک پاکستان ته چي د مسلمانانو لپاره تر دې اوسه یعني (۱۴۳۱) پوري قلعه ده هجرت وکړی، او په افغانستان کي به مي د یو مسجد یا جامع مسجد امامت کاوه په اجر ذلیل د زکوة، پاکستان ته چي سره د اهل او عیال راغلم البته یو څو کاله خو مشکلات د هجرت وه، نه مو د اوسېدو سرای درلودی، نو ما او زامنو به مو مزدوري کولې لکن الحمد لله وروسته تر محدودې زمانې خپل ملکي سرای خدای ﷻ راکړی او بیا یو کوچنی مسجد خدای ﷻ راکړی یعني خپل نه د زکوة وغیره په اخستلو سره بیا خدای پاک هغه کوچنی مسجد په جامع مسجد رابدل کړی چي رفته رفته په وروسته هغه کوچنی مسجد مو شهید کړی دوه منزله پوخ جامع مسجد په سیخ او کانګرېټو مو بناء کړی چي په دواړو یعني لوړ او کښته مسجد کي ښې ښې قیمتي قالین اواري دي، خدای پاک رابدل کړی نه د چا زکوة اخلم نه سرسایه، دا وه تجربه د فقیر په هجرت کي.

او سعید بن جبیر رح وایي چي که په یو وطن کي سړی د ګنهو سره دست او ګرېوان ؤ نو د هغه وطن څخه دي هجرت وکړي، کریمه: فان ارضی واسعة، وقال عطاء رح اذا امرتم بالمعاصي في ارض فاهجروا منها فان ارضي واسعة، او بعض

کسان وايي چي په هغو کسانو کي نازل سوی دی چي له مکې مکرمې څخه به يې هجرت و مدينة المنوره ته نه کاوه او دوی به دا عذر وايه چي موږ بېرېږو له لوږي څخه که هجرت وکړو فانزل الله تعالى هذه الآية، او دا يې ددوی عذر ونه ګڼی په ترک کي د هجرت، مطرف بن عبدالله رح وايي ان ارضي واسعة چي معنا يې داده چي رزقي لکم واسع فاخرجوا، قال رسول الله ﷺ من فر بدينه من ارض الى ارض ولو شبرًا استوجب الجنة وكان رفيق ابراهيم ومحمد عليهما السلام، رواه الثعلبي عن حديث الحسن مرسلاً... قال الشاعر:

سفر کن چو جای تو ناخوش بود ..... کزين جای رفتن بدان تنگ نيست
وگر تنگ گردد ترا جايگاه..... خدای جهان را جهان تنگ نيست

كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ

هر سړی واجد دی د حرارت د مرګ او د تلخۍ د زکندن، ولهذا قال سيد نوع البشر ﷺ اللهم للموت سكرات په وخت کي د زکندن لکه د يو شي چي سړی خوند ګوري د ماقبل سره ددې آيت ربط دادی، نو په دار الشرکي د مرګ له بېري مه اوسېږه بلکې د مرګ لپاره بايد ځان سړی چمتو کړي په عبادت سره.

ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٥٧﴾

وروسته تر مړيني بيا موږ ته راجع کړل کېږي بالبعث بعد الموت، يعني فيجازيكم باعمالكم فهاجروا في سبيل الله چي موږ جزاء او ثواب د هجرت درکړو.

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُم مِّنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا

او هغه کسان چي ايمان يې راوړی وي او اعمال صالحه يې هم کړي وي هر آئينه به موږ داخل کړو دوی د جنت په بالا خانو کي، د غرفًا جمع غرفة ده، يعني چي د ملغلرو او يا قوتو او زبرجد څخه به جوړي وي.

تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿٥٨﴾

چي بهېږي به لاندي تر دغو غرفو ويالې (۱) من الماء الذي لم يتغير طعمه، (۲) والخمر التي لاغول فيها ولاهم ينزفون (۳) واللبن الخالص (۴) والعسل

المصفی، چي همېشه به وي دوی په دا غرفو کي بلا موت ولا مرض ولا تکليف بالصلوٰة والصيام وغيرهما من العبادات.

پوه سه: چي مخصوص بالمدح د نعم محذوف دی دل عليه ماقبله ای غرف الجنة او اجورهم.

الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٥٩﴾

هغه کسان چي دوی په دنيا کي صبر کړی ؤ پر ازار د مشرکانو والهجرة من الوطن المالوف في سبيل الله وغير ذالک من التکاليف الشاقة لاجل مرضات الله ح.

ع:..... براحتی نه رسيد آنکه زحمتی نکشيد

بيت: تدوم العز ثم تنام ليلاً ...... ومن طلب العلیٰ سهر الليالي

بقدر الکد تکتسب المعالي ...... يغوص البحر من طلب الآلي

"وعلی ربهم يتوکلون" او پر خدای جل جلاله يې کامل اعتماد وي بان يرزقهم من حيث لم يحتسبوا.

درويش وايي: چي بغوي رح وايي چي نبي عليه السلام وه هغو مسلمانانو ته چي په مکه مکرمه کي تر ازار او ربړو د مشرکانو زير اثر وه په ذريعه د مکتوب يا د قاصد داسي پيغام واستاوه چي مديني منورې ته هجرت وکړئ، نو دوی په خپلو کي سره وويل چي موږ څرنګه مديني ته ولاړ سو نه هورې موږ سرای د اوسېدو لرو او نه مال لرو، نو موږ ته خواراکي مواد څوک راکړي! و موږ ته به او به څوک راکوي، نو دا آيت نازل سو.

وَكَأَيِّن مِّن دَابَّةٍ

پوه سه: چي کاين لپاره د تکثير دی لکه کم خبريه کاف د تشبيه يې سره د اي مرکب کړی، معنی افرادي د د دواړو پاته سوه بلکې مجموع د وه لفظه لکه يو مبني علی السکون چي په اخير کي يې نون ساکنه دی کما في من، او دا نون تنوين تمکن نه دی کما في ضربت زيداً دليل يې دادی چي وروسته تر يا نون په خپل صورت نوشته دی، سره د دې چي تنوين تمکن په خط کي صورت نه لري کما في ضربت زيداً، نو کأيّن مبتداء ده او جمله ده:

لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا ۖ اللَّهُ يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ ۚ

لاتحمل رزقها يعني د خپل ځان سره رزق نسي وړلای او ذخيره د بلي ورځي لپاره هم برابروي، دا جمله صفت د دابة ده "الله يرزقها واياكم" يې خبر دى، والمعنى ډېر له دوابو څخه چي محتاج د غذا ته دي من البهائم والطيور حتى مېږيانو ته په خپلو ښارو كي خداى عزوجل رزق وركوي او تاسي ته هم هر ځاى چي ياست كه په مكة المكرمة كي ياست او كه په مدينة المنوره كي ياست، نو تاسي ولي واياست چي موږ څرنگه هجرت مديني منورې ته وكړو الى اخير مامر، چي بهائم او دابو ته خداى پاك زرق وركوي چي هغه تر تاسي ضعيف البنية دي او تاسي قوت د كسب او كارهم لرئ، رازق د ټولو ذو الجلال والاكرام دى، كريمه: وما من دآبة الا على الله رزقها، فلاتخافوا الفقر بالمهاجرة الى دار الغربة.. شعر:

هست ز فيض كرم ذوالجلال .... مشرب ارزاق پر آب زلال
شاه وگدا روزى ازان ميخورند .... مور وملخ قسمت ازو ميبرند

وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ۝٦٠

نو ستاسي هغه مامضى خبري خداى پاك هم اوري چي په باره كي د رزق مو كولې او ستاسي پر زړو خداى پاك علم لري.

حكايت: از ابو سعيد خراز قدس سره نقل است كه در شهرى بودم نام من در آنجا بسيار مشهور شد چنانچه اگر پوست خربوزه كه از دست من بيفتادى مردم برداشتند وازيک ديگر بصد دينار مى خريدند وبر آن هم ميافزردند، باخود گفتم كه اين نه جاى منست، ولائق روزگار من پس از آنجا هجرت كردم وبجاى افتادم كه مرا زنديق مى گفتند وهر روز دوباره سنگ باران همى كرند همان جاى مقام ساختم وآن رنج وبلا مى كشيدم وخوش همى بودم زيرا كه تانفس مرده وذليل نشود بر فتوح وزنده نخواهد شد.

له ابن عمر رض څخه روايت دى چي زه د رسول الله ﷺ سره داخل سوم يو باغ ته، باغ د انصارو ؤ (يعني د خورما باغ ؤ) نو رسول الله ﷺ دا لنده خورما شكول او خوړل يې، ماته يې وويل يا ابن عمر كل (خوره يې) ما ورته وويل زما اشتها نه ورته كېږي، عليه الصلوة والسلام راته وويل چي زما خو اشتها ورته كېږي، او

زياته يې کړه چي دا څلورمه ورځ ده چي ما هيڅ طعام نه دی خوړلی او نه مي پيدا کړی دی، فقلت والله المستعان يعني د تعجب لپاره مي دا خبره وکړه، عليه الصلوة والسلام راته وويل يا ابن عمر لو سئلت ربي لاعطاني مثل ملک کسری وقيصر اضعافًا مضاعفة ولکن اجوع يومًا واشبع يومًا، وروسته يې راته وويل يا ابن عمر کيف بک يا ابن عمر، که تاته خدای پاک عمر درکړی او باقي پاته سې په يو قوم کي چي دوی د يوه کال نفقه لري او يقين يې پر خدای د رزق په باره هم لا ضعيف وي، ابن عمر رض وايي چي لږ وروسته دا آيت نازل سو "وکاين من دآبة الآية" وعن انس رض ان النبي ﷺ کان لايدخر لغد رواه الترمذي، وعن عمر رضي الله عنه قال سمعت رسول الله ﷺ يقول لو انکم تتوکلون على الله حق توکله لرزقکم ما يرزق الطير تغدو خماصًا وتروح بطانًا، رواه الترمذي وابن ماجه، ترجمه: که تاسي توکل وکړئ پر خدای ج په کامل توکل سره د خدای يعني په باره کي د رزق تاسي ته به خدای ﷻ رزق درکولای لکه وه مرغه ته چي سهار له خپل ځای څخه وږی ولاړ سي مابنام په ډک نس راسي، له ابن مسعود رض څخه روايت دی قال قال رسول الله ﷺ ليس من شيئ يقربوکم من الجنة ويباعدکم من النار الا امرتکم به (نسته داسي يعني له امورو څخه د دين چي تاسي نژدې کوي و جنت ته او لېري کوي مو له اوره يعني في الآخرة مګر نه ما تاسي په امر کړي ياست په هغه سره) وليس من شيئ يقربکم من النار ويباعدکم من الجنة الا قد نهيتکم منه (او نسته داسي يو عمل چي تاسي نژدې کوي و اورته او لېري کوي مو له جنت څخه يعني من المعاصي، مګر نه ما تاسي له هغه عمل څخه نهي کړي ياست) وان روح القدس نفث في روحي (او په تحقيق سره جبرئيل ؑ چي پاک روح دی زما په زړه کي را اچولي دي) ان نفسًا لن تموت حتى تستکمل رزقها (نفس نه مري تر هغو چي خپل رزق يعني په دنيا کي چي د خدای ﷻ له خوا مقدر دی پای ته ونه رسوي) الا فاتقوا الله واجملوا في الطلب (آګاه اوسئ له خدای ﷻ څخه وبېرېږئ، يعني له عذاب څخه د قيامت د ورځي او د هغې ورځ له حساب څخه، تاسي له صبر جميل څخه کار واخلئ په طلب کي د رزق چي دا وروسته يې بيان دی) ولا يحملنکم استبطاء الرزق ان تطلبوا بمعاصي الله (او تاسي دي باعثه نه کړي ځنډېدل د رزق يعني الحلال پر دې باندې چي په معاصي د خدای ﷻ لکه سود، غلا، کيسه بري،

راهزني وغير ذالک سره طلب د رزق کوئ) فانه لايدرک ما عند الله الا بطاعته (ولي په تحقيق چي نه پيدا کيږي هغه رزق چي په نيز د خداى ﷻ يعني الرزق الحلال مگر نه په طاعت سره د خداى ﷻ، نو دا سوال نه وارديږي چي ډېر خلگ په ذکر سوي معاصيو سره رزقونه تر لاسه کوي، ولي هغه رزق خو ما عند الله نه دى يعني حلال فافهم) رواه البغوي رحمه الله في شرح السنة وذكره في المعالم.

وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَّنْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ

يعني که ته سوال وکړې له اهل مکه څخه (کلمه د لام جواب د قسم محذوف ده کمامر مرارًا) چي چا پيدا کړي دي اسمانونه او مځکه او مسخريې کړځولي دي لمر او سپوږمۍ يعني په خپل شبانه روزي رفتار کي.

پوهسه: چي من خلق آه جمله استفهاميه ده واقع ده په تاويل د مفرد په محل کي د نصب على المصدرية د سئالتهم، والتقدير سئالتهم هذا السوال يعني من خلق آه.

لَيَقُوْلُنَّ اللّٰهُ ۚ فَاَنّٰى يُؤْفَكُوْنَ ﴿۶۱﴾

نو ضرور به دوى وايي چي الله پيدا کړي دي.

پوهسه: چي اسم جليل فاعل دى د فعل محذوف، والتقدير ليقولن خلقهن الله او ليقولن جواب دى د قسم محذوف لفظًا وجواب الشرط معنًى يعني والله لايقولن الا هذا الجواب لما تقرر في العقول السليمة من انها من الممكنات المحتاجة الى ذات واحدة واجب لذاته (فانى يؤفكون) يعني دغه اقرار هم کوي يعني ليقولن الله نو څرنگه مصروف سولاست ايها المشركون د توحيد د هغه يعني په عبادت سره و شرک ته د بتانو په عبادت سره، والحال انها جمادات لاتضر ولا تنفع.

اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَّشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖ وَيَقْدِرُ لَهٗ ۭ

خداى پاک دى چي په قدرت عظيمه رزق فراخه کوي و هغه چاته چي دده ورته اراده سي او تنگوي رزق و هغه چاته چي دده ورته اراده سي (نو ضمير د له راجع و من يشاء ته دى نو ځکه فقير ترجمه داسي وکړه و هغه چاته چي دده ورته اراده سي فتدبر) سعدي شيرازي قدس سره وايي:

اديم زمين سفره عام اوست ..... برين خوان يغما چه دشمن چه دوست

درویش وايي: چي مفسرين رح تو له وايي چي دا احتمال سته چي موسع له او مضيق عليه دي يو سړى وي پر سبيل د تعاقب في الزمان، او دا هم احتمال سته چي ضمير د له په ځاى كي د من يشاء راوړى وي لكه فقير چي اول هم داغه ترجمه وكړه، نو لكه من يشآء چي مبهم ؤ ضمير هم مبهم دى.

اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَیْءٍ عَلِیْمٌ ﴿۶۲﴾

په تحقيق خداى وسع علمه په هر شي خبر دى يعني په مصالحو د هر چا او په مفاسدو د هر چا چي د بعض مسلمانانو فراخي د رزق داعي و عبادت ته د خداى ج ده او د بعض مسلمانانو لپاره فراخي د رزق يې سبب د فتنې في الدين ګرځي، او تنګي د رزق سبب د صلاح ګرځي وبالعكس، او په بعض مسلمانانو كي كله فراخي كله تنګي سبب د صلاح وي فيفعل مايشاء وهو اعلم بالمصلحين والمفسدين وباسباب الصلاح والفساد كما ورد في الحديث القدسي الذي رواه البغوي رح: قال الله تعالى ان من عبادي المؤمنين لمن يسئلي الباب من العبادة (يعني فتح الباب من العبادة آية عبادة كانت) فاكفه عنه (زه هغه دروازه نه ورخلاصوم) لايدخله عجب فيفسده (كه د هغه عبادت دروازه ورخلاصه كړم دده ځخه خود بيني او كبر كيږي نو هغه عجب دده عبادت ور فاسدوي) وان من عبادي المؤمنين ان لايصلح ايمانه الا الغناء لو افقرته لافسده ذالک (او بعض زما د بندګانو مؤمنانو لايصلح اصلاح د ايمان دده نه كوي مګر غناء يې كوي كه يې فقير كړم دا فقر به دده ايمان فاسد كړي يعني غلاوي به كوي يا راهزني او يا به الفاظ د كفر وايي وغير ذالک من المفاسد المربوطة بالفقر) وان من عبادي المؤمنين لمن لايصلح ايمانه الا الفقر ولو اغنيته لافسده ذالک (او بعض زما د بندګانو مؤمنانو ځخه داسي كسان سته چي د ايمان اصلاح يې نه كوي مګر صحت د بدن، كه يې زه ناجوړى كړم فاسد به كړي دده ايمان دغه دين دده مثلاً په صورت جوړ وي پنځه وخته جماعته به كوي او د مسلمانانو جنازې او نور ورته كارونه چي په صحت البدن پوري مربوط دي او چي ناجوړى يې كړم شكايت به د خداى جل جلاله ځخه او بې صبري به كوي، او ناوړه الفاظ به يې تر خوله وځي) وان من عبادي المؤمنين من لايصلح ايمانه الا السقم (بعض زما د بندګانو ځخه ايمان ته يې فائده نه كوي مګر ناجوړي چي خداى جل جلاله ته به تل عجز او نياز كوي خپل صحت غواړي، او كه يې زه په

صورت جوړ کړم ناجائز کارونه به کوي او د هر سروز او فسق په مجلسو کي به کښيني الی غير ذالک من آفات الصحت، اني عليم خبير.

درويش وايي: چي يو شاعر د فقر حال داسي بيان کړی دی.

بر فلک بر تر بود اسرار او ...... شيئًا لله شيئًا لله کار او

ولهذا قال سيد نوع البشرﷺ اجوع يومًا و اطعم يومًا کما مر في حديث ابن عمر چي زه د رسول اللهﷺ سره يو باغ ته د انصارو ورغلم، الخ، ومن ههنا قال رسول اللهﷺ الفقر فخري.

وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَّنْ نَّزَّلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ

که ته سوال او پوښتنه وکړې له مکې والو څخه (عطف دی پر لئن سئالتم السابق) چي چا نازل کړي دي يعني په بار بار (کما هو مقتضٰی باب التفعيل له اسمان څخه يا له وريځي څخه، لان کل ما علاک فهو سماء) او به يعني د باران په ذريعه.

درويش وايي: چي چونکه په مکه او اطرافو کي بيله بارانه د بل شي اوربنت نه وُ، نو ځکه يې واوره چي ثلج يې بولي نه کړه ذکر يا له دې سبب چي ثلج خو هم بالآخره او به ګرځي، نو يې ژوندی کړه مځکه په هغو سره.

فائده: حيوةٰ د مځکي دا دی چي په نباتاتو سره سرسبزه او شاداب وګرځي لکه مرګ د مځکي چي دا دی د نباتاتو څخه خلاصه سي او سپېره پاته سي وروسته تر مرګ د مځکي، هر آئينه دوی يعني مشرکان د مکې وايي الله دغه کارونه کوي، اذ لا جواب غيره، يعني نسبت د دې کارو دوی هم خپلو بتانو ته نسي کولای لانه خلاف البداهة.

قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٣﴾

ته ورته ووايه حمد دي وي خدای ج لره، يعني زه ستاسي له ضلالت څخه ساتلی يم (او يا د الحمد لله معنی دا ده چي ستا تصديق او بيرغ د توحيد په دغو شيانو کي دوی هم پورته کړي) بلکې ډېر د دوی نه پوهېږي په قبح سره او په تناقض سره د اقوالو د دوی چي يو وار نسبت د ممکناتو ذات پاک ته کوي او بيا په عبادت کي بتان ور شريکوي چي هغه پر خلق د هيڅ شي قدرت نه لري ولا تنفع ولا تضر.

پوښته: چي اکثر يې له دې کبله وو ايه چي بعض ددوی خو پوهېدل لکن تکبرًا او عنادًا د بتانو په شراکت ډ اډه وه، له دې آيته دا معلومه سوه چي له کفارو څخه هم خدای ﷻ رزق او اسباب د رزق لکه بارانونه نه سپموي فکيف يقطع ارزاق المؤمنين مع ايمانهم... سعدي شيرازي رحمه الله وايي:

ای کريمی که از خزانه غيب ...... گبرو ترسا وظيفه خورداری
دوستان را کجا کنی محروم ...... تو که با دشمنان نظر داری

علماء وايي چي ذات پاک ﷻ له بندګانو څخه نه غواړي مګر توحيد او تقوٰی، صبر او توکل فان الرزق علی الله الکريم، مولی الجامي قدس سره السامي وايي:

در ين خرابه مکش بهر گنج غصه ورنج
چو نقد وقت تو شد فقر خاک بر سر گنج
بقصر عشرت وايوان عيش شاهان بين
که زاغ نغمه سرا گشت وجعد قافيه سنج

وَمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَآ اِلَّا لَهْوٌ وَّ لَعِبٌ ؕ

نه دی دغه ژوند ددې دنيا يعني مشاغل او کارونه ددې دنيا.

فائده: اشاره د هذه لپاره د تحقير ده.

پوښته: چي لهو و هغه کارو ته وايي چي د اصل مقصود څخه سړی لېري کوي فان الاشتغال بامور الدنيا سړی منع کوي د ما يفيده في الحيوة المؤبدة "ولعب" ساتېری دی يعني عبث کار دی لکه کوچنيان چي په خاورو کي باغونه جوړوي لانها فانية.

پوښتنه: په حيوة الدنيا کي خو مسلمانان لمونځونه کوي، حجونه کوي الی غير ذالک، نو دا هم لهو او لعب دي که څرنګه؟

ځواب: طاعات خو د دنيا شيان نه دي بلکې د آخرت کارونه دي ولي چي مېوه يې په آخرت کي ښکاره کېږي، په کشف الاسرار کي وايي چي دنيا يې ولي لهو او لعب وبلل او سره ددې چي دنيا چي خدای پاک پيدا کړې ده د يو حکمت او مصلحت لپاره يې پيدا کړې ده؟ ددې ځواب دادی چي خطابات قرآنيه مبني پر اغلب دي ولا يخفٰی ان غرض اکثر الناس من الدنيا اللهو واللعب، مولنا جلال الدين الرومي رحمه الله په مثنوي کي داسي وايي:

چیست دنیا ازخدای غافل شدن ..... نی قماش نقره و فرزند زن
مال را کزبهر دین باشی حمول ..... نعم مال صالح خواندش رسول
آب درکشتی هلاک کشتی است ..... آب اندر زیر کشتی پشتی است

وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٦٤﴾

او حیوة د ورځي د قیامت حیوة دی وبس لامتناع طریان الموت علیها او یا ذات د ورځي د قیامت یې حیوة وباله مبالغةً.

فائده: حیوان مصدر دی په معنی د حیوة اصل یې حییان بالیایین قلبت الثانیة واوًا وهو ابلغ من الحیوة، ولي چي صیغه د حیوان چي وزن یې فعلان دی دلالت پر حرکت کوي چي لازم د حیوة سره دی.

پوهه: چي مفعول د یعلمون محذوف دی یعني بفناء الدنیا وبقاء الآخرة، او جواب د شرط هم محذوف دی یعني دوی به نه وای مختاره کړې دنیا پر آخرت باندي، فضیل بن عیاض رحمه الله وایي که د دنیا کورونه د سرو زرو وای او پاني کېدای او د آخرت کورونه د کودرو لکن باقي وای لکان ینبغي لنا ان نختار الخذف علی الذهب لکن الامر بالعکس حقیقة ومع ذالک یختار اهل الدنیا الخذف علی الذهب، والله المستعان.

فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ۚ

چي دوی سپاره سي په کښتۍ کي یعني کښتۍ طوفاني سي او دوی له غرق څخه وبېرېږي، نو دوی خدای جل جلاله ته خواست یعني نجات من الغرق کوي، په داسي حال کي ځانونه د مخلصینو پر ډول وګرځوي یعني المؤمنین یعني لایذکرون الا الله ولایدعون اللاة والعزی، ولي چي دوی ته دا یقین دی چي کاشف الضر لیس الا الله.

تاریخ وایي: چي مشرکان چي به په کښتۍ کي سفر کاوه یو بت به یې د ځان سره اخستی نو چي پر غرق به وبیرېدل هغه بت به یې دریاب ته وغورځاوه او تضرع او زاری بې خاصةً لله کولې.

فَلَمَّا نَجّٰهُمۡ اِلَى الۡبَرِّ اِذَا هُمۡ يُشۡرِكُوۡنَ ﴿۶۵﴾

نو هغه وخت چي خداى ﷻ به نجات ورکړى دوى ته وه مځکي ته يعني له درياب څخه به خداى ﷻ سالم را ويستل نا بيره يا سمدلاسه به دوى بيرته په پخوانى بت پرستي لاس پوري کړى او بتانو ته به يې سجدې او عبادت شروع کړى.

فائده: فقير په ترجمه کي د آيت داسي وويل چي ځانونه بې د مخلصينو پر ډول وګرځول، نو هغه سوال دفع سو چي حقيقت اخلاص د کافر متصور نه دى، ولي چي هغه په ايمان پوري مربوط دى.

لِيَكۡفُرُوۡا بِمَآ اٰتَيۡنٰهُمۡ ۚ

پوهسه: چي لام په دې ځاى کي او په وروسته کي روح البيان، روح المعاني او مظهري په ګډه سره وايي چي دا لام لام د امر غائب دى.

پوښتنه: خداى ﷻ د څه حکمت لپاره امر د کفر ورکوي؟

ځواب: دا امر تکليف نه دى بلکې لام تهديد او وعيد دى کما في قوله اعملوا ما شئتم اني بما تعملون بصير.

درويش وايي: چي داسي امر د تهديد لپاره په هره ژبه کي سته مثلاً د سړي زوى يو بد کار کوي پلار يې ورته ووايي چي ته فلانى کار کوې زه درخبريم، يا يو غائب سړى ياد کړي او دى چي دى دغه بد کار کوي بيا به يې سره ګورو، وامثال ذالک کثيرة، والمعنى دوى يعني د کښتۍ سپاره چي د غرق سره مخامخ سوه او ماته يې زارۍ وکړې او ما دوى ته نجات ورکړى، نو دوى د دې نعمت انکار کوي، او نامورې مفسرين وايي دا هم احتمال سته چي دا لام دي په معنى د کى وي؛ والمعنى يشرکون ليکونوا کافرين بشرکهم نعمت الانجاء من الغرق.

وَلِيَتَمَتَّعُوۡا ٚ فَسَوۡفَ يَعۡلَمُوۡنَ ﴿۶۶﴾

په دې لام کي هم هغه دوه احتماله ذکر کړل سوي دي، او دا احتمال هم ذکر کړل سوى دى چي معنى د آيت دي دا وي لا فائدة لهم في الاشراک بعد الانجاء الا الکفر بالله والتمتع بما يستمتعون في الدار العاجلة من غير نصب لهم في الآخرة بخلاف عادة المؤمنين المخلصين فانهم يشکرون نعمت الله اذا انجاهم او دوى

نور هم ازدياد د طاعت د خدای ﷻ کوي ''فسوف يعلمون'' ژر دی چي په عاقبت د شرک بعد النجات وغير ذالک من المعاصي يعني يعاقبون بالنار.

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا اٰمِنًا

آيا دوی نه ويني يا علم نه لري؟ (الاستفهام للانکار ونفي النفي اثبات يعني ويني يې او هم علم پر لري (ترديد فقير په دې سبب وکړی چي رؤيت بصري او علمي دواړه کېدای سي فافهم) والواو عطف على المقدر کما هو القانون النحوي لا للعطف على ماقبل الاستفهام، ولي چي صدرات د استفهام ته خلل دی، والتقدير الم يتفکروا ولم ينظروا اهل مکة) ''انا جعلنا حرمًا امنًا'' موږ ګرځولی دی د مکې حرم يعني محفوظ د تاړاک او تجاوز څخه د دښمنانو من العرب والعجم آمن دی، يعني اهل يې په امن کي دي د قتل او له سبي چي شاهد يې سورت الم ترکيف فعل ربک باصحاب الفيل تر اخيره د سورت دی.

وَّيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ ط

او حمله کړل کېږي پر خلګو د شا له خوا څخه د اهل مکه او په دوی څوک کار نه لري، وايي چي اهل مکه اهل د حرم د خدای ﷻ دي، او په جاهليت کي دا قانون ؤ چي عربو به غير د اهل مکه يعني د شاوخوا خلګ بې وژل او ښځي او ځوانان او هلکان به يې په سبي ځندي بېول.

اَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُوْنَ وَبِنِعْمَةِ اللّٰهِ يَكْفُرُوْنَ ﴿۶۷﴾

همزه لپاره د انکار دی او کلمه د فاء تفريع ده پر مضمون د ماسبق، والمعنى انعم الله على اهل مکة هذه النعمة العظمٰى او دوی د دغه نعمت سره سره وغيرها چي بيله خالق مقتدر سبحانه تعالى څوک قدرت نه پر لري په باطل سره چي عبارت د بتانو څخه يا د شيطان څخه او داهم احتمال سته چي له باطل څخه دي مراد ټوله ماسوٰى الله وي، کما ورد في الحديث الصحيح چي عليه الصلوٰة والسلام وويل احسن القول ما قاله لبيد، چي د يو شاعر نوم دی: الاکل شيئ ما خلى الله باطل.

ترجمه: پر باطل دوی ايمان راوړي او تصديق پر کوي او په نعمت د خدای ج لکه چي تېر سوه دوی کفر کوي يعني شکر يې نه وايي کلمه توحيد الله ﷻ داسي يې نه

وويل سول يكفرون بنعمة الله للاهتمام بشان النعمة او يا لپاره د اختصاص مبالغةً، او بعض مفسرين وايي چي مراد له نعمت الله څخه محمد ﷺ او قرآن عظيم الشان دی.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا

او څوک ډېر ظالم دی تر هغه چا چي پر خدای ﷻ دروغ وايي (الاستفهام للانكار ای لا احد اظلم) يعني خدای ﷻ ته شريک وايي، ما تفسير په خاص سره وکړی يعني الافتراء بالشرک، له دې سببه چي د مخه آيتونه ټوله د مشرکينو د مکې لپاره وه، ولي مفترين على الله نور هم ډېر سته لکه نصاری چي عيسی ابن الله بولي او يهودان چي عزير ابن الله بولي.

أَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُ ۚ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْكَافِرِينَ ﴿٦٨﴾

او يا تکذيب د حق کوي چي دوی ته راغلی يعني القرآن و محمد ﷺ يعني بلا توقف او بيله فکره او تامل سره يې په تکذيب او انکار خوله پوري کړه، آيا نسته ځای د قرار او اقامت الى الابد کافرانو لره بلکې سته.

درويش وايي: چي بعض مفسرين وايي چي همزه لپاره د انکار دی پر حرف نفي داخل سو او نفي د نفي لپاره اثبات دی، او بعض وايي چي استفهام لپاره د تقرير دی، والمآل واحد ای الا يستوجبون الثواء ای القرار في جنهم او حال دا دی چي دوی پر خدای ﷻ دروغ وويل په شرک ويلو سره او تکذيب او انکار يې وکړی له حقه څخه چي رسول او قرآن دي، نو د دې دومره جرئة عظيمه ځای نار دی ابد الآبدين، والعجب لمن لا يستطيع الصبر على نار فتيلة الشمع التي هي اضعف النيران سويعة كيف تجرء على عمل يعني الكذب على الله وانكار الحق الذي يستوجب له النار التي وقودها الناس والحجارة.

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا

جهاد په عربي کي بذل الوسع والطاقة ته وايي والمعنى هغه کسان چي کوشش او خپل طاقت نه سپموي له جهاده د کافرانو سره او خپل ځانونه يې قرباني ته اماده کړي وي چي دې جهاد ته آنحضرت ﷺ جهاد اصغر ويلی دی، كما جاء في الحديث الصحيح، او يا معنى داده چي د نفس د خواهشاتو او هواء

سره مقابله او جهاد کوي چې په هغه حدیث کې رسول اللهﷺ جهاد اکبر ویلی دی، وجه یې هم داده چې جهاد د کفارو سره ګاهي ګاهي پېښېږي او جهاد د نفس او هوای دائمي دی الی وقت الموت "فینا" ای في ابتغاء مرضاتنا و نصرة دیننا و امتثال او امرنا و الانتهاء عن مناهینا.

لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا

موږ به ده ته هدایت وکړو د لارو د رسېدو موږ ته بلا کیف، یا معنی داده چې هدایت د لارو د رسېدلو موږ ته بلا کیف یا معنی داده چې هدایت د لارو او کارو د خیر به ورته وکړو او توفیق د عمل به هم ورکو قال الله تعالی والذین اهتدوا زادهم الهدی، له ابی درداءؓ څخه روایت دی چې ده وویل چې معنی د آیت داده الذین جاهدوا فیما علموا لنهدینهم الی مالم یعلموا، او عطاءؒ وایي معنی د آیت داده الذین جاهدوا في رضائنا لنهدینهم سبل ثوابنا، او جنید بغداديؒ وایي والذین جاهدوا في التوبة لنهدینهم سبل الاخلاص.

درویش وایي: چې په متعلق دې آیت او دې د تفاسیرو د علماء الاسلام مناسب یو تاریخي حکایت ته غوږ ونسئ:

تاریخ وایي: د ابراهیم خواصؒ (چې د یو نامورې ولي الله نوم دی) دا عادت ؤ چې په سفر به یو خوا ته تلی څوک یې نه خبرول او نه یې خپل د سفر جهت چا ته یاناوه، بلکې خپل د اوبو مشکوله به یې ورسره و اخستل راهي به سو، حامدؒ وایي (چې د ابراهیم خواصؒ مخلص ؤ) چې موږ یوه ورځ دده سره په مسجد کې ناست ؤ، ابراهیمؒ خپله مشکوله را و اخستل راهي سو، حامد وایي چې زه وروسته د لېرې څخه په پسې وم حتی چې قادسیه ته ورسېدلو، حامد وایي چې ابراهیمؒ ما ته وویل یا حامد الی این؟ (چېرې ځې) ما ورته وویل چې زه په تا پسې یا سیدي را ووتم مقصد د سفر مې نه دی را معلوم، ابراهیمؒ راته وویل انا ارید مکة ان شاء الله تعالی، حامدؒ وایي ما ورته وویل چې زه هم اراده د مکې لرم ان شاء الله تعالی، څو ورځې چې مو سفر پر لور د مکې وکړی، یو ځوان را سره ملګری سو، نو زموږ یوه شبانه روز ملګری ؤ چې لمونځ یې نه کاوه، حامد وایي ما ابراهیمؒ ته وویل چې دا ځوان لمونځ نه کوي، نو ابراهیمؒ کښېنستی او ځوان ته یې وویل چې ته چېرې ځې؟

ځوان ورته وویل چې حج ته د بیت الله ځم ان شاء الله تعالی، نو ابراهیم رح ورته وویل یا غلام مالک لاتصلي والصلوة اوجب علیک من الحج، ځوان ورته وویل یا شیخ ما علي صلوة، پر ما لمونځ نه دی فرض، ابراهیم رح ورته وویل چې ته مسلمان نه یې؟ ځوان ورته وویل یا، ابراهیم رح ورته وویل چې ته په کوم دین یې؟ ځوان ورته وویل زه نصراني یم، لکن موږ په دین نصرانیت کې اشارات د توکل علی الله ډېري لیدلي دي، نو ما د خپل ځان سره قرارداد وکړی چې زه به د توکل علی الله ملکه (یعني عادت) په ځان کې پیدا کوم، حامد وایي ابراهیم رح ما ته وویل کار مه په لره راسره ملګری دي وي، نو ځوان راسره ملګری دی حتی چې بطن مرو ته ورسېدلو چې له هغه ځایه احرام تړل کېدی یعني میقات ؤ، نو ابراهیم رح خپل کالي وکښل یعني د سفر کالي چې خیرن سوي وه او په اوبو یې پاک پرېوله، ابراهیم رح کښېنتی او ځوان ته یې وویل چې نوم دي څه شی دی؟ ځوان ورته وویل عبدالمسیح، نو ابراهیم رح ورته وویل یا عبدالمسیح دا د حرم مکي حدود دي چې په احرام خلګ ور داخلېږي او په مثل ستا یعني چې مسلمان نه وي دخول د حرم حرام دی، قال الله تعالی انما المشرکون نجس فلا یقربوا المسجد الحرام بعد عامهم هذا.

سوال: په دې آیت کې خو مشرکون ذکر سوي دي، ځوان خو نصراني ؤ، نو دا آیت د منع د ځوان څرنګه کېدای سي؟

ځواب: نصاری که څه هم د بت عبادت نه کوي لکن عیسیٰ ابن الله بولي د هغه عبادت کوي او د صلیب هم عبادت کوي، خیر ابراهیم رح ورته وویل یا عبدالمسیح تا چې خپل کشف الحال ما ته وکړی چې زه نصراني یم ډېر فهم کوه چې مکې ته داخل نه سې، که په مکه کې ما ته ولیدلې موږ پر تا سخت انکار کوو، خیر حامد وایي ځوان مو پرېښو، موږ احرامونه وتړل مکې مکرمې ته ولاړو، حامد وایي چې موږ چې د مکې له اعمالو څخه فارغه سوو عرفات ته ولاړو، موږ په عرفات کې ناست یو هغه زموږ ملګری ځوان محرم دی په خلګو کې شا و خوا ګوري حتی موږ یې ولیدلو پر ابراهیم رح ور نسکور سو سر او لاسونه یې ورمچ کړه ابراهیم رح ورته وویل ما الحال یا عبدالمسیح؟ ده ورته وویل هیهات انا الیوم عبد من المسیح عبده (زه ننه ورځ عبدالمسیح نه یم بلکې بنده د هغه چا یم چې مسیح یې بنده ؤ) ابراهیم رح ورته وویل

چي خپله قصه راته وکړه، ځوان ورته وویل چي زه چي تاسي له ځانه جلا کړم یو ځای کښېنستم چي قافله د حاجیانو راغله زه ورولاړ سوم ځان مي دوی ته داسي معرفي کړی چي زه هم مسلمان یم او محرم یم نو زه د دوی سره حرم مکي ته داخل سوم او زما ستر ګې پر کعبه مبارکي ولګېدلې تو له دینونه مي له زړه څخه ووتل بېله اسلامه نو مي کلمه مبارکه وویل مسلمان سوم، بیا مي غسل وکړی او احرام مي وتاړه، د حج نیت مي وکړی دا نن ګرده ورځ په تاسي پسي ګرځېدم، حامد وایي چي ابراهیم ماته وکتل او وه یې ویل انظر الی برکة الصدق في النصرانیة کیف هداه الی الاسلام، نو ځوان زموږ ملګری سو حتی مات بین الفقراء رحمه الله.

وَإِنَّ ٱللَّهَ لَمَعَ ٱلۡمُحۡسِنِينَ ۝٦٩

او په تحقیق خدای ﷻ ملګری دی د محصنانو بالنصر والاعانة في الدنیا والثواب والمغفرة في العقبیٰ.

درویش وایي: چي تفسیر د سورت العنکبوت پر یوولس (۱۱) بجې د ورځي د جمعې مبارکي د صفر الخیر (۱۴۳۱) هـ ق په توفیق او فضل د خدای ﷻ پای ته ورسېدی، الحمد لله والمنة والصلوة والسلام علی سید البریة وآله الکملة وصحبه البررة، وروسته تفسیر د سورت روم شروع کېږي ان شاء الله تعالی العزیز.

«مناجات»

چهار چیز اورده ام شها که در ګنج تو نیست
عاجزی و مسکینی فقر ګناه آورده ام

الهي عبدک العاصي آتاکا .... مقراً بالذنوب وقد دعاکا
فان ترحم فانت لذاک اهل .... وانوان تطرد فمن یرحم سواکا
حاشالجودک ان تقنط عاصیاً .... الفضل اجزل والمواهب اوسع

سُوْرَةُ الرُّوْمِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ سِتُّوْنَ اٰيَةً وَّسِتُّ رُكُوْعَاتٍ

سورت روم مكي دى او آيتونه يې شپيته دي، روح البيان وايي بيله فسبحان الله الآية، چي هغه مدني دى، او روح المعاني وايي چي ابن عباس او ابن الزبير رضي الله عنهم يې مكي بولي، بلكې ابن عطيه او نور وايي چي په مكي والي كي ددې سورت اختلاف نسته او هيڅ آيت مدني نسته پكښې، او حسن رح وايي الا قوله تعالى فسبحان الله حين تمسون الآية: رب يسر ولا تعسر وتممه بالخير والعافية وبک نستعين.

الٓمّٓ ﴿۱﴾ غُلِبَتِ الرُّوْمُ ﴿۲﴾

درويش وايي: چي د حروف مقطعه قرآنيه بيان د سورت بقره په شروع كي تېر سوى دى او اختلافات د مذاهبو هم هلته ذكر سوي دي.

ترجمه: مغلوب كړل سوه روميان چي اهل كتاب وه د فارسيانو له خوا څخه چي بت پرستان وه.

درويش وايي: چي ترمذي او حاكم له ابن عباس رض څخه روايت كړى دى چي د مشركانو د مكې دا خوښه وه چي په دې جنګ كي د روم او د فارس، فارس كاميابه سي او روميانو ته شكست وركړي، ولي اهل فارس بت پرستان وه، او د مسلمانانو دا پېرزوينه وه چي روميان كاميابه سي او فارسيانو ته ماته په نصيب سي، ولي روميان كه څه هم كافران وه لكن اهل كتاب وه، نو په جنګ كي ابتداء فارسيان كاميابه وه او روميانو ته يې شكست وركړى، نو دا آيت نازل سو.

روح المعاني وايي چي روم د يوې لويې قبيلې نوم دى چي بعضي مؤرخينو يې نسب داسي بيان كړى دى: من اولاد رومي من يونان بن علجان بن يافث بن نوح[۴]، او بعض اهل تاريخ وايي من ولد يافان بن يافث بن نوح[۴]، او بعض وايي من ولد رعويل بن عيص بن اسحاق بن ابراهيم[۴].

فِيْٓ اَدْنَى الْاَرْضِ وَهُمْ مِّنْۢ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُوْنَ ﴿۳﴾

او روميان وروسته تر مغلوبيت (غلب مصدر دى مبني للمفعول) ژر دى چي غلبه به پيدا كړي پر فارس په يو څو كاله كي.

فِيْ بِضْعِ سِنِيْنَ ۵

پوه سه: چي لفظ د بضع، بعض اهل لغت وايي چي له (۳) څخه تر (۷) پوري او بعض وايي تر (۹) پوري او بعض وايي چي ما دون تر (۱۰)، جوهري مصنف الصحاح في اللغة کي ويلي دي چي تر شل چي تېر سي لفظ د بضع نه استعمالېږي لکن قول دده باطل دی، ولي چي په صحيح حديث کي راغلي دي: الايمان بضع و سبعون شعبة.

تفصيل: هذه الآية، کسرٰی يعني پرويز بن هرمز بن نوشيروان چي د فارس شاه ؤ دروند لښکر يې روم ته واستاوه چي قومندان برجسته د فوج د شهريزاد په نامه ؤ او قيصر روم د روميانو سلطان خپل لښکر واستاوه چي د قومندان نوم يې يحيس ؤ، نو دا دوه لښکره په اذرعات او بصره کي سره مخامخ سوه چي دا ځای هغه نژدې ځای دی شام ته مځکو ته د عربو، نو اهل فارس غالبه سوه روميانو شکست وخوړی، نو مسلمانانو ته د مکې چي دا خبر د مغلوبيت د روميانو ورسېدی ډېر سخت خوابدي سوه او کفار مکه چي مشرکان وه ډېر خوشحاله او مسلمانانو ته د مکې به يې دا ويل چي تاسي اهل کتاب ياست او نصاری هم اهل کتاب دي، او موږ لکه فارسيان اميون يو، او دا دی زموږ ورونو اهل فارس خو ستاسي پر ورونو روميانو غلبه پيدا کړه، نو که تاسي زموږ سره يو وخت جنګ شروع کړی موږ در باندي غالبه کېږو، نو دا آيت نازل سو يعني وهم من غلبتهم سيغلبون الآية، نو ابوبکر رض راووتی مشرکانو ته د مکې يې وويل چي تاسي خو خوشحاله سولاست په غلبه ستاسي د ورونو فارسيانو، نو قسم په خدای دی چي بيرته به په بل جنګ کي روم پر فارس غلبه پيدا کوي علی ما اخبرنا بذالک نبينا ﷺ، نو ابي بن خلف و ابوبکر رضي الله عنه ته وويل کذبت، ابوبکر رض انت کذبت يا عدو الله، ابی ورته وويل چي راسه ما او تا ګرو يعني قمار سره کښېږدو (او قمار په هغه وخت کي نه ؤ حرام سوی) چي په پښتو وايي شرط به سره کښېږدو تر معلوم وخت پوري، نو لس لس اوښان يې سره شرط کړه او موده يې درې کاله کښېښوله يعني که په درې کاله کي روم غالبه سو، ابی ورته وويل زه به لس اوښان درکوم او که فارس غالبه سو ته به لس اوښان راکوې، خير دا قرار داد يې سره وکړی او ابوبکر رض رسول الله ﷺ ته يې دا حال بيان کړی، عليه الصلوة و السلام ورته وويل چي ما خو تا ته داسي نه وه ويلي، يعني ما خو بضع په منځ کي تر درو پوري نه

وه ذکر کړې، ابوبکر رض ته يې وويل چې ورسه بيرته د ابي سره مده ډېره کښېږده او شرط ترلس ډېر ورسره کښېږده، نو ابوبکر رض بيرته ابي بن خلف ته ورغلی ابي ورته وويل څه کوې پښېمانه سوی خو نه يې، ابوبکر رض ورته وويل يا پښېمانه نه يم لکن شرط به ډېر کړو او مده به هم ډېره کړو، ابي ورته وويل چې ښه دی شرط يې سل سل (۱۰۰) اوښان مده يې نهه (۹) کاله، بيا قرداد وکړل سو، او بعض راويانه وايي مده اووه (۷) کاله سوه، څه وخت چې اُبي پر دې وبېرېدی چې نبايد ابوبکر ونه تښتي له مکې څخه نو ورته راغلی ابوبکر رض ته يې وويل چې زه بېرېږم چې ته به له مکې څخه وتښتې، نو ماته به ضامن راکوې، ابوبکر رض ورته وويل چې زما زوی عبد الرحمن ستا زامن دی يعني که زه وتښتېدم او تا شرط وګټی زما عبد الرحمن زوی به تا ته سل (۱۰۰) اوښان درکوي، اخير الامر رسول الله ﷺ او ابوبکر رضي الله عنه مدينې ته هجرت وکړی، نو اووه کاله چې پر پوره کېدو سوه له وخت څخه د قرارداد روميانو پر فارسيانو غلبه وکړه او خپل آسان يې په مدائن کې د فارسيانو وتړل، په دې دوران کې د احد غزاء منځ ته راغله ابي بن خلف هم په هغه غزاء کې د کفارو په لښکر کې شامل سو جنګ چې جوړ سو د عليه الصلوة والسلام او د ابي بن خلف په مبارزه کې رسول الله ﷺ ابي بن خلف په خپله توره وواهه سخت ټپي سو، نو ابي بن خلف د ټپي کېدلو له سببه بيرته مکې ته راستون سو او په مکه کې مړ سو او شرط ابوبکر رضي الله عنه وګاټه، نو له ورثه څخه د ابي يې سل اوښان واخستل هغه اوښان يې و عليه الصلوة والسلام ته راوستل، عليه الصلوة والسلام ورته وويل تصدق به، خيرات يې کړه، واخرج الترمذي حديث ابي بکر رض مثله.

مسئله: امام ائمة ابو حنيفه رحمه الله وايي چې عقود فاسده لکه ربوا او قمار په دار حرب کې په منځ کې د مسلمانانو او د کافرانو روا دی، دليل يې قصه د ابوبکر رض او د ابي بن خلف ده کمامر چې په هغه وخت کې مکه مبارکه نه وه فتح سوې او دار حرب وه، او بل دا دليل دی چې اموال د کافر په دار حرب کې معصوم نه دي يجوز اخذها مالم يکن عذرًا بعد الاستيمان، يعني په پاسپورټ ورغلی وي کذا قال المظهري.

درويش وايي: چې په سبب کې د غلبة الروم پر فارس باندې په تواريخو قديمه وو کې اختلاف دی، په روضة الصفاء کې وايي چې د خسرو پرويز چې د فارس

سلطان ؤ څلور کاله د سلطنت پر رومیانو تېر سوه غدر یې وکړی د رومیانو د بادشاه سره او بادشاه یې سره د یوه زوی بناطوس قتل کړی او بل زوی یې ؤ خسرو وتښتېدی، نو خسرو دده کومک وکړی او درې لوړ قدره رئیسان یې ورسره کړه سره د لوی لښکره فدخلوا الشام وفلسطین وبیت المقدس او د رومیانو ډېر ملایان چې په رومي ژبه ملا ته دوی اسقف وایي بندیان یې کړه او د نصاری ؤ یعني د رومیانو صلیب چې هورې ښخ وه په یوه تابوت کي د سرو زرو هغه یې و خسرو ته ورواستاوه او پر اسکندریه یې حمله وکړه هغه ښاریې هم له رومیانو څخه ونیوی او ښارونه د نوبة یې ځندي ونیول حتی تر اطرافو د قسطنطنیه ورسېدل او رومیان یې وهڅول چې زوی ته د قیصر تسلیم سول، او رومیانو پر خپلو ځانو بیعت د یو ستر شخصیت چې نوم یې هرقل ؤ وکړی دا یو سلطان عادل ؤ چې له خدایه بېرېدی چې خرابي د فارسیانو په ښارو کي د روم ولیدلی او قتل د رومیانو او غارت ګري د فارسیانو ولیدل خدای ﷻ ته یې عجز وکړی او ژړل به یې چې خدایه ته په خپل قدرت عظیمه سره رومیان له تسلط څخه د فارسیانو خلاص کړې دعاء یې د وخت سره د اجابت مصادف سوه، څو شپې یې پرله پسې خوب ولیدی چې یو چا وده ته خسرو راوستی په غاړه کي یې ځنځیر ؤ او په خوب کي چا وده ته وویل چې تلوار وکړه په محاربه کي د پرویز خسرو، ولي تاته خدای ﷻ بری درکوي او نصرت درسره کوي، نو هرقل خپل عسکر سره جمع کړه اعتماداً علی تلک الرؤیاء المتعددة، خسرو پرویز چې خبر سو (۱۲۰۰۰) زره فوج یې سره د غځو قومندانانو په مشری ورته راوستل جنګ لاس په لاس شروع سو، هرقل د کسری پرویز فوج داسي ماته ورکړه چې نهه زره (۹۰۰) عسکر د پېروز خسرو سره د رئیسانو ورقتل کړه او خوبونه یې خدای ﷻ رشتیا کړه، له قسطنطنیه څخه راوتلی ؤ بیرته خپل پای تخت ته ستانه سوه، وصدق قوله تعالی وهم (ای الروم) بعد غلبهم (وروسته تر مغلوبیت د فارس د فوجو د خوا) سیغلبون (رومیانو بیرته غلبه پیدا کړه پر فارسیانو) او په بعض روایاتو کي راغلي دي چې روم خپل آسان په مدائن کي چې د خسرو د مملکت یو لوی ښار ؤ ودرول، روح المعاني وایي چې ما په بعض کتابو کي ولیدل چې سبب د ظهور د رومیانو پر فارسیانو دا ؤ چې کسری یعني د فارس باچا و خپل

امير ته چي شهريار يې نوم ؤ چي په جنګ کي د روميانو دی سپه سالار مقرر سوی ؤ خط نوشته کړی چي ته خپل ورور فرخان قتل کړه چي فرخان يوه خبره کړې وه چي هغه خبره دا وه چي زه خپل ځان داسي وينم چي پر تخت د کسرٰی ناست يم، دا خبره کسره ته رسېدلې وه او ډېر درد ورغلی ؤ چي فرخان لکه چي زما د قتل توطيه ترلې ده، نو له دې سببه يې شهريار ته امر ورکړی چي ته خپل ورور فرخان قتل کړه، نو شهريار خپل ورور فرخان قتل نه کړی، کسرٰی چي خبر سو چي شهريار خپل ورور فرخان قتل نه کړی، نو بل مکتوب يې صادر کړی چي شهريار زما له خوا معزول دی، او فرخان يې دده پر ځان مقرر کړی، دده خبيث دا خيال ؤ چي ددې دوو ورونو تر منځ چاک پيدا کړي يو به بل قتل کړي، فرخان چي په دې حقيقت حال خبر سو ده حکومت ورور شهريار ته ورپرېښو، او شهريار د خپل ورور فرخان په مشوره و قيصر روم ته خط نوشته کړی او دوی د ملک الروم څخه کومک وغوښتی چي زموږ سره کومک وکړه پر قتال د فارس ملک الروم هم همدا غسي وکړه او فارسيانو ته يې شکست ورکړی او دا خبر مسلمانانو ته ورسېدی، ففرح المسلمون وهو قوله تعالى وهم من بعد غلبهم (او روميان وروسته تر مغلوبيت به پر فارسيانو غلبه پيدا کړي) نو دا غلبه د روميانو پر فارسيانو باندي له آيات بيناتو څخه ده چي شاهد ده پر صدق د نبوت د عليه الصلوة والسلام او پر دې چي قرآن مجيد من عند الله دی، ولي دی که اخبار بالغيب دی الذي لايعلمه الا الله العليم الخبير.

فائده مهمه: حضرت علي، ابن عباس، ابن عمر او ابو سعيد الخدري رضي الله عنهم دا عبارت قرآني غلبت الروم پر صيغه د معلوم وايي او سيغلبون پر صيغه د مجهول وايي، نو معنی د آيت داسي ګرځي چي روم غلبه پيدا کړه پر اطرافو د شام او دوی به مغلوب کړل سي د مسلمانانو له خوا څخه وقد غزاهم المسلمون في السنة التاسعة من نزول الآية ففتحوا بعض بلاد الروم يعني چي ددوی په قبضه کي وه، مظهري رح وايي چي دا قرآئت قرائت شاذه دی او اول قرائت متواتره دی، او مظهري ددې قرآئت شاذه توجيه دا کړې ده چي امکان لري چي عليه الصلوة والسلام په وحي غير متلو سره دا ويلي وي چي تنه ورځ خو غلبه وکړه روميانو پر فارسيانو في ادنی الارض وهم يعني روميان پس له غلبې څخه پر فارسيانو سيغلبوهم المؤمنون فقرء

ذالک الوحي الغير في القرآن بعض القراء على رواه الترمذي عن ابى سعيد الخدري ؓ بفتح الغين غلبت على البناء للفاعل وسيغلبون على البناء للمفعول.

درويش وايي: چي روح المعاني كوشش كړى دى چي ددې دوو قرائتو تطبيق سره وكړي لكن لم يتيسر له ذالک على وجه يقبله العقول السليمة والله اعلم، او روح البيان خو اول قرائت متواتره راوړى دى او وروسته يې قرائت شاذة راوړى دى د روايت شاذه په بيان كي يې ويلي دي سيغلبون على صيغة المجهول اى يكونوا (اى الروم) مغلوبين في ايدي المسلمين فكان ذالک على يد عمر ؓ چي ده غلبه وكړه پر بلاد د شام او بيت المقدس يې د روميانو له قبضې څخه وه ايستى په سنه (۱۵- يا ۱۶) كي د هجرت او بيت المقدس په قبضه كي د مسلمانانو ؤ (۴۰۰) څلور سوه كاله، او اووه اوويا (۷۷) كاله وروسته فرنګيانو غلبه پر وكړه د برات په مياشت په سنه (۴۹۲) من الهجرة او ددوى په لاس كي پاته ؤ (۹۱) كاله الى ان فتح الله على يد الناصر صلاح الدين بن يوسف بن ايوب في يوم الجمعة (۱۷) رجب سنه (۵۸۳ هـ) واما بنعمة ربک فحدث.

درويش وايي: چي بيانول ددې آيت غلبت الروم الآية د تواريخو سره برابر او قرائت متواتره او شاذه ځيړل د تفسير ايوبي هديه ده، اللهم منک واليک.

لِلّٰهِ الْاَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ ۚ وَيَوْمَئِذٍ يَّفْرَحُ الْمُؤْمِنُوْنَ ﴿٤﴾

خداى ﷻ ته ده قضاء نافذه دمخه تر غلبه د روم پر فارس باندي يعني چي روم مغلوبه ؤ، او وروسته تر غلبې د روم پر فارس باندي كمامر بيانه، او په دغه ورځ د غلبې د روم پر فارس خوشاله وګرځېدل مؤمنان په نصرت د خداى ﷻ يعني چي اهل كتاب يې چي اهل روم وه غالبه وګرځول پر هغو چي كتاب يې نه درلوډ او مشركان وه چي اهل فارس وه او په دې هم خوشاله سوه چي د مؤمنانو رشتيا والى ثابت سو، السدي ؒ وايي فرح النبي ﷺ بظهورهم وغلبتهم على المشركين يوم بدر وظهور اهل الكتاب على اهل الشرک.

سوال: په اول كي ددې سورت تېره سوه چي دا سورت مكي دى، نو سدي ؒ څرنګه وايي چي يوم بدر، د بدر غزاء خو وروسته تر هجرت وه؟

ځواب: جلال الدين المحلي رح وايي فرح المسلمون بذالک وعلموا يوم وقوعه يوم بدر بنزول جبرئيل ؑ بذالک مع فرحهم بنصرهم على المشركين په بدر كي فافهم، او بعض مفسرين وايي چي سبب د خوشالۍ د مؤمنانو دا ؤ چي روم که څه هم اهل كتاب وه خو بيا هم كافران وه لكه فارس، نو خداى ﷻ يو وار فارس پر روم غالبه كړى او بيا يې روم پر فارس غالبه كړى، نو ددې دوو كافرو قومو تر منځ تفارق او تضاد پيدا سو او د هر يوه شوكت او دبدبه كمه سوه، هم دا سبب دى چي په دعاء ماثوره كي داسي راغلي دي: اللهم اشغل الظالمين بالظالمين واخرجنا من بينهم سالمين غانمين.

بِنَصْرِ اللّٰهِ ۭ يَنْصُرُ مَنْ يَّشَاۗءُ ۭ وَهُوَ الْعَزِيْزُ الرَّحِيْمُ ۝۵

خداى ﷻ نصرت وركوي هغه چا ته چي اراده يې وسي يعني فينصر هؤلاء تارةً وهؤلاء تارة اخرىٰ يعني د مثال په توګه فارس او روم "وهو العزيز" خداى غالب دى په خپله اراده كي حتى چي انتقام د دنيا د يو كافر قوم څخه په بل كافر قوم سره اخلي "الرحيم" او خداى مهربان دى چي مرسته وه اهل الحق ته پر اهل الباطل وركوي.

وَعْدَ اللّٰهِ ۭ لَا يُخْلِفُ اللّٰهُ وَعْدَهٗ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُوْنَ ۝۶

روح المعاني وايي چي وعد الله مصدر مؤكد لمضمون الجملة المتقدمة يعني قوله تعالى سيغلبون وقوله سبحانه ويفرح المؤمنون لان ذالک في معنى الوعد فالمعنى وعد الله وعدًا، او عامل يې محذوف دى وجوبًا كما في سبحانه وقد بين وجه الوجوب في النحو، ودې قسم مصدر ته نحات مصدر مؤكد لنفسه وايي.

"لايخلف الله وعده" خداى ج مخالفت له خپلې وعدې څخه نه كوي كه په متعلق د امور دنيويه وي او كه د امور اخرويه وي، لامتناع الكذب عليه تعالى.

ليكن ډېر خلک لكه كفار مكه نه پوهېږي په صدق د وعد د خداى ج يا په عدم الشريک له تعالى في المعبودية لجهلهم بشؤن الله ﷻ.

سوال: اسم جليل د الله تعالى خو په وعد الله كي عنقريب تېر سو، نو اظهار د اسم جليل په لايخلف الله كي د څه حكمت لپاره دى؟

ځواب: لپاره د تفخيم او د تعليل حكمي دى، ولي چي د اسم جليل معنى داده چي معبود بالحق او متصف په صفاتو د كمال او منزه د ټولو عيبو او نقائسو څخه دى نو تر خلف الوعد لويه نقيصه به څه وي؟.

يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَوٰةِ الدُّنْيَا ۚ وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ غٰفِلُوْنَ ﴿٧﴾

دوى پوهېږي په ظاهرو چارو د ژوند ناقص او فاني يعني ده ژوند د دنيا لپاره يا تجارت وكړى يا يې زراعت وكړى يا نور ورته كسبونه وكړي، او دوى له آخرت څخه چي دار البقاء دى غافله دى.

پوه سه: چي دوهمه كلمه د هم اعاده د اول لپاره ده تاكيد يا مبتداء د غافلون يې خبر دى او جمله خبر د هم اول ده.

سوال: جمله چي خبر واقع سي عائد وه مبتداء ته پكښي ضروري دى كما تقرر في النحو؟

ځواب: را كرځول د لفظ د مبتداء په خبر كي كافي دى د ربط لپاره كما في قوله الحآقة ما الحآقة وعلى التقديرين دا جمله دليل كامل د پر كامل غفلت د دوى له آخرت څخه، ضحاكؒ په تفسير كي د يعلمون وايي ظاهرًا الآية يعلمون بنيان قصورها وتشقيق انهارها وغرس اشجارها، يعني الامور الموافقة لشهواتهم الملائمة لاهوائهم.

فائده: ظاهرًا چي يې نكره راوړى لپاره د تحقير دى.

سوال: لايعلمون نفي د علم دى يعلمون ظاهرًا اثبات د علم دى، نو تناقض به نه وي؟

جواب: يا! مورد د نفي العلم بامور الدين والآخرة او مورد د اثبات علم پر امور د دنيا الدنية الخسيسة.

فائده: په دې آيت كي تشبيه ده د اهل الغفلة عن الآخرة په بهائمو سره چي د هغو نظر مقصود دى پر اكل او شرب وبس، له ابن عباسؓ څخه روايت دى يعلمون منافعها ومضارها (دوى پوهېږي په منفعتو د دنيا او په ضررو د دنيا) ومتى يزرعون ومتى يحصدون (چي كله به كښت كوو او كله به يې لو كوو)

وكيف يجمعون وكيف يبنون (او څرنګه به دنيا جمع کړو او څرنګه به کوټې او بنګلې جوړې کړو) يعني ونحو ذالک مما لايکون لهم منه في الآخرة اثر، وروی نحوه عن قتاده وعکرمه رض.

پوه سه: چي دا جمله يعني وهم عن الآخرة آه تاکيد دی د مضمون د دمخه جملې يعني اکثرهم لايعلمون تشبيهًا بالحيوانات.

أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنفُسِهِم ۗ

آيا دوی فکر نه وهي په خپلو زړو کي.

پوه سه: چي همزه د استفهام لپاره د توبيخ دی او کلمه د واو لپاره د عطف ده پر محذوف، والتقدير اقصروا نظرهم على ظاهر من الدنيا کالحيوانات ولم يتفکروا.

پوه سه: چي "في انفسهم ظرف د تفکروا دی.

سوال: د في انفسهم څه فائده ده، ولي چي تفکر خو نه دی مګر په نفس کي؟

ځواب: دا له قسمه څخه د بسط او تحقيق د قرآن کريم دی نحو قوله يقولون بافواههم مع ان القول لايکون الا بالفم، فافهم، او يا عبارت قرآني محمول دی پر حذف د مضاف والمعنى او لم يتفکروا في امر انفسهم، ولي انفس اقرب دي دوی ته تر غيرها، نو په فکر وهلو په خپل ځان کي يعني په څه شي اوربده کوي او په څه شي ليدل کوي او په څه شي خبري کوي او په څه تګ کوي، وامثال ذالک، نو چي دا فکر به دوی ته لوی بصارت حاصل کړي لان الانسان انموذج للعالم الکبير الصوري چي دا علم دوی ته حاصل سوی وای، نو دوی به داسي ويلای.

مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى ۚ

چي نه دي پيدا کړي خدای جل جلاله اسمانونه او ځمکه او هغه شيان چي په مابين کي د اسمانو او ځمکي دي چي کائنات الجويه يې بولي، لکه وريځ، باران، واوره، پيلبو، تناوي وغيرها مګر نه متلبس دي په حق سره يعني باطل او عبث نه دي بلکې حکمت بالغه او فوايد کثيره پکښې سته او انذار او بشارت پکښې سته، نو دوی به معرفت ته د خدای ج په توحيد سره لار پيدا کړې وای او بتان به يې په عبادت کي نه ورسره شريکولای لان الجمادات لايليق بما يليق به خالق السموات والسفليات.

"واجل مسمیٰ" تر يو اجل معلوم پوري يعني دا اسمانونه او مځکه ومافيها وما عليها يې د خلګو لپاره نه دي پيدا کړي بل لاجل ينتهی اليه وبعد الاجل قيام د قيامت وي او ورځ د حساب او د ثواب او د عقاب به راځي کما قال عز من قائل: افحسبتم انما خلقناكم عبثًا وانكم الينا لا ترجعون، ځوک چي په قلب سليم سره فکر ووهي په نظام کي د اسمانو او مځکي ومابينها هغه به حکم قطعي وکړي چي خالق ددې نظام حکيم دی او حکيم عبث کار نه کوي، ومعظم الحكمة في خلقها معرفة خالقها مع صفاته الجلالية والجمالية من العلم الشامل والقدره التامة وغيرهما، او که بعث او نشور او ثواب او عقاب نه وای نو د عارف او کافر به څه فرق وای.

وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ بِلِقَآئِ رَبِّهِمْ لَكَٰفِرُونَ ۝٨

او ډېر له خلګو څخه يعني اهل مکه په سبب د جهالت وعدم التفکر في خلق السمٰوات والارض بل في خلق انفسهم په ملاقات د جزاء د رب ددوی چي دنيا تېره سي هر آئينه کافران دي ددوی ظن باطل لکه حکماء دا وايي چي دا دنيا ابدي ده او نه بعث بعد الموت سته او نه حساب او نه جنت او نه دوږخ سته.

أَوَلَمْ يَسِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ فَيَنظُرُوا۟

آيا دوی سير او سفر نه کوي په مځکه کي او نظر په غور نه کوي.

پوه سه: چي همزه لپاره د انکار دی او توبيخ وانکار النفي اثبات يعني که دوی سفر وکړي، او واو لپاره د عطف دی پر محذوف، والتقدير الم يخرج اهل مكة من ديارهم ولم يسيروا "في الارض فينظروا" منصوب دی په جواب کي د نفي (مراد نصب محلاً دی)

كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۚ

چي څه رنګه سو اخير کار د هغو کسانو چي تر دوی دمخه وه په زمانه کي چي هغو هم لکه کفار مکه د بعث بعد الموت څخه انکار کاوه، والمراد الامم الماضية كعاد وثمود وقوم لوط وقوم فرعون وغيرهم.

پوه سه: چي لفظ د کيف په محل کي د نصب دی خبر د کان دی او پر کان دمخه سو ولي دی متضمن معنی لره د استفهام الذي له صدر الكلام، وحاصل الآية چي

کفارو د مکې سير او سفر کړی دی او دوی ليدلي دي آثار د الذين کذبوا الرسل، يعني خرابي وداني په سبب د تکذيب د رسولانو، نو دوی بايد عبرت اخستی وای او تکذيب د رسول محمد ﷺ يې نه کولای ... بيت:

پند گير از مصائب ديگران ..... تا نگيرند ديگران زتو پند

او کفار مکه تر مرغانو هم جاهلان دي ... بيت:

نرود مرغ سوئی دانه فراز ..... چو بيند مرغ ديگر اندر بند

كَانُوٓا أَشَدَّ مِنۡهُمۡ قُوَّةً وَأَثَارُواْ ٱلۡأَرۡضَ

وه هغه کفار ماضيه سخت تر کفارو د مکې از روی قوت لکه عاد، ثمود وغيرهم، يعني چې کفار د قرون ماضيهٔ سخت وه په قوت کې تر اهل مکه او دراز دراز عمرونه يې وه او اثاريې په مځکه کې ډېر وه تر اهل مکه چې بلنده بلنده قلاوي يې درلودې او ښه ښه باغونه يې درلوده.

او دوی مځکه اړول يعني يوې کول يې لپاره د کښت، کذا قال الفراء رح او بعض مفسرين وايي چې مځکه يې کينله لپاره د اوبو لکه څاهان يې کښله يا لپاره د استخراج د معدنيانو الی غير ذالک.

فائده: غوايي ته ثور وايي له هم دې سببه چې دی مځکه پرله اړوي يعني يوې کوي يې لپاره د کښت، او محمد بن الحسين بن علي رضي الله عنهم ته چې امام باقر وايي لانه شق العلم ودخل فيه مدخلاً بليغًا.

پوه سه: چې واثاروا الارض سره د ما عطف عليه عطف دی پر کانوا.

وَعَمَرُوهَآ أَكۡثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا

او امم ماضيه آباده کړې وه مځکه بالا تر هغه چې کفارو د مکې مځکه د مکې آباده کړې ده.

پوه سه: چې اکثر منصوب دی صفت د مصدر محذوف دی، والتقدير عمروها عمارة (دا مصدر محذوف دی) اکثر تر عماره د اهل مکه اياها، ولي چې اهل مکه په واد غير ذی ذرع کې ژوند کوي، او دوی تسلط پر بله مځکه نه لري.

فائده: په دې جملو کې تهکم يعني پسخند دی په اهل مکه کافرانو سره، ولي

چي دوی فخر په مکې کاوه او په دنیایي ژوند یې کبر او لویي کول، او سره ددې چي دوی اضعف حالاً په نړۍ کي وه او فراخي په مځکه کي نه لري او تسلط پر نورو بندګانو د خدای ج هم نه لري نه خارج المکة عمارات لري، او که نه وای ددوی رحلت په ژمي او دوبي کي یمن او شام دوی به د لوږي مړه سوي وای.

وَجَآءَتۡهُمۡ رُسُلُهُم بِٱلۡبَيِّنَٰتِۖ فَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيَظۡلِمَهُمۡ

او راتګ کړی وو امم ماضیه وو ته رسولانو ددوی، او نهٔ خدای ج چي دوی یې هلاک کړه بالاستیصال چي پر دوی ظلم وکړي.

فائده: د قرآن کریم له فلاغت څخه دادی چي جمله د ماکان الله آه عطف ده پر دوو جملو محذوفوو باندي چي هغه عطف علی قوله تعالی وجائهم الآیة، والتقدیر جائتهم رسلهم بالبینات فکذبوهم فدمر الله علیهم في الدنیا (په دنیا کي یې پر دوی هلاک مسلط کړی) فما کان الله لیظلمهم.

فائده: تر لام جاره دمخه ان مقدر دی لان حرف الجر لایدخل علی الفعل بدون التاویل بالاسم، والمعنی ماکان صفة الله ظلمهم (ظلمهم معنی ده د لیظلمهم وروسته تر تقدیر د ان مصدریه او دې لام ته په نحو کي لام جحود للانکار وایي) یعني مایفعل الله الظلم ای التعذیب بغیر جرم وارسال الرسل لینذروهم.

وَلَٰكِن كَانُوٓاْ أَنفُسَهُمۡ يَظۡلِمُونَ ۝٩

لکن وه دوی چي پر خپلو ځانو یې ظلم وکړی، ولي چي دوی داسي اعمال کوله چي مفضي ددوی و هلاک ته وګرځېدله.

ثُمَّ كَانَ عَٰقِبَةَ ٱلَّذِينَ أَسَٰٓـُٔواْ ٱلسُّوٓأَىٰٓ

وروسته تر تدمیر او هلاک (ثم، عطف دی پر جمله مقدره باندي، یعني فدمرهم الله) سو اخیر کار د هغو کسانو چي دوی عملونه بد کوله.

پوهسه: چي سوآی تانیث د اسوء دی کالحسنی تانیث احسن یعني الخصلة التي تسؤهم او عقوبة هي اسوء العقوبات او هو مصدر کالبشری نعت به مبالغةً، وقیل السوی اسم من اسماء جهنم کما ان الحسنی اسم من اسماء الجنة.

پوه سه: چي قراء د اهل کوفې او شام عاقبة په نصب سره وايي چي خبر د کان يې بولي او اسم د کان دا بولي.

أَنْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَكَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِئُونَ ﴿١٠﴾

چي دوی تکذيب وکړی د آياتو د خدای ؒ يعني د آياتو قرآنيه ؤ يا د معجزاتو د انبياء ؑ او په هغو يې پسخند واهه يعني دغه اعمال سيئه ؤ دوی باعثه کړه پر دې چي تکذيب د آياتو د خدای ﷻ يې وکړی او په آياتو د خدای ﷻ يې پسخند واهه.

پوه سه: چي وکانوا عطف دی پر کذبوا علت دی داخل دی په علت کي د تعذيب دنيوي او اخروي ددوی.

فائده: په صيغه يې د مضارع راوړی للدلالة على الاستمرار والتجدد.

فائده: قراء د حجاز او بصرې يې په رفع سره وايي چي اسم د کان يې بولي وخبره السؤاء بولي.

اللَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾

خدای پاک پيدا کوي مخلوق ابتداءً وروسته را گرځوي خلق بالبعث بعد الموت، وروسته تر بعث راجع کېږي و خدای ﷻ ته چي جزاء د اعمالو ورکړي ان خيرًا فخير وان شرًا فشر.

فائده: بعض قراء دا لفظ په يا سره وايي يعني يرجعون، ولي چي ضمير يې و قوم ته راجع دی او د قوم اسم ظاهر غائب دی او اکثره قاريان يې په تا د مخاطب وايي التفاتًا من الغيبة الى الخطاب للمبالغة في المقصود.

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ ﴿١٢﴾

"ويوم الساعة" ظرف متعلق على "يلبس المجرمون" ومجموع الجملة معطوفة على قوله الله يبدء الخلق الآية، قتاده او کلبي ؒ د يلبس ترجمه په يئسون من کل خير کوي، او مجاهد ؒ وايي چي رسوا به سي وه اهل محشر ته، او فراء ؒ وايي چي قطع به سي کلام ددوی او اعتذار ددوی وعلى کل تقدير فالمراد بالمجرمين الکافرون، او قاموس وايي چي مبلس په حرکاتو سره من لاخير عنده وابلس ويتحر ويئس متحدة في المعنى.

Scanned by CamScanner

وَلَمْ يَكُن لَّهُم مِّن شُرَكَآئِهِمْ شُفَعَٰٓؤُا۟ وَكَانُوا۟ بِشُرَكَآئِهِمْ كَٰفِرِينَ ﴿١٣﴾

يعني د هغو شيانو څخه چي دوی شريک کړي وه د خدای ج سره په عبادت کي پر زعم ددوی انهم يشفعون لنا عند الله فهم دغه بتان "شفعوٰا" شفاعت کونکي ددوی نه دي لکونها جمادات لاتنفع ولاتضر، او کافران به له شرکاؤ څخه منکر سي چي دوی يعني کافرانو خو هغه نه وسوه حين يئسوا من شفاعتهم ونفعهم، او بعض مفسران وايي چي دوی په سبب د شرکاؤ ددوی کافران بلل کيدل "ويوم تقوم الساعة" دا ظرف دی متعلق دی په يتفرقون پوري.

وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَتَفَرَّقُونَ ﴿١٤﴾

"يومئذ" بدل دی من يوم القيامة يعني "يوم تقوم الساعة" او تاکيد له، والمعنى يوم اذا کانوا مبلسين عن شرکائهم کافرين بالله، نو په دې ورځ به سره جلا سي بعد الحساب فريق في الجنة وفريق في السعير ثم لايجتمعون ابدًا وان کانوا في المحشر مجتمعين ..... شعر:

يکی خندان بصد عشرت .... يکی نالان بصد حسرت
يکی در راحت وصلت .... يکی در شدت هجرت

فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ فَهُمْ فِى رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ ﴿١٥﴾

الفاء للتفصيل هرچه هغه کسان دي چي ايمان يې راوړی وي او اعمال صالحه يې هم کړي وي، نو هغه به په روضه کي وي.

پوه سه: چي روضه هغه ځای ته وايي چي ښې ښې ميوې پکښې وي او قسم قسم ګلان پکښې موجود وي او ويالې پکښې جاري وي، مراد ځنې رياض الجنة دی.

"يحبرون" ابن عباس رض وايي يسکنون، او مجاهد او قتاده رح وايي ينعمون او ابو عبيده وايي يسرون والحبرة السرور، وقيل الحبرة کل نعمة حسنة والتحبير التحسين، او په نهايه کي وايي الحبرة بفتح الحاء النعمة وسعة العيش والحبرة بالکسر الجمال والهيئة الحسنة وفي القاموس نحوه.

درويش وايي: چي وهذه المعاني التي ذکروها متلازمة يعني اهل جنت ته دا ټولي معاني حاصل دي په حديث شريف کي راغلي دي چي ابو موسیٰ الاشعري

يو وخت قرائت وايه او عليه الصلوة والسلام غوږ ورته نيولی ؤ نو ابو موسیٰ چي وروسته خبر سو چي عليه الصلوة والسلام ستا و قرائت ته غوږ نيولی ؤ نو ويې داسي وويل لو علمت انک يا رسول الله تسمع لقرائتي لحبرت بها لک تحبيرًا، يعني ما به په ډېر ښه آواز او په ښه لهجه به مي قرائت ويلی وای، او الطبراني او البيهقي عن ابی امامة رضـ عن النبي ﷺ چي ده مبارک وويل: ما من عبد يدخل (يعني داره في الجنة) الا عند راسه وعند رجليه ثنتان من حور العين يغنيان (غزل وايي) باحسن صوت سمعه الانس والجن وليس بمزمار الشيطان (او نه دی د شيطان رباب چي د فسق او فجور غزلي دی وايي) بلکه بتحميد الله وتقديسه (يعني د حمد د خدای جل جلاله او د پاکی د خدای ج غزلي وي، مظهري رحـ وايي چي ضرب بالشعر والغناء في الدنيا لايحصل الا بذکر المحبوب بکلام موذون في صوت حسن موذون ولاشک ان اهل الجنة اذا فازوا بروٴية جمال الله عزوجل الذي لاجمال فوقه فلا محبوب لهم غيره تعالی فيطربون بسماع ذکره تعالی بصوت حسن موذون، وجاء في بعض الاحاديث ان الحور العين يغنيين لازواجهن باصوات ما سمعها احد قط ومما يغنيين نحن الخيرات الحسان، ازواج قوم کرام کذا اخرج الطبراني مرفوعًا والبيهقي وابن ابی الدنيا عن انس رضـ نحوه.

درويش وايي: چي روح المعاني او روح البيان وخصوصًا المظهري په دې باب کي د بيان د معنی د تحبرون ډېر اقوال او احاديث راوړي دي چي د ټولو راوړه به درونډ وګرځي پر متعلمينو د تفسير ايوبي وفيما ذکرناه کفاية.

وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ فَأُولَٰئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴿١٦﴾

او هغه کسان چي کفرېي کړی وي يعني کفرېي مختاره کړی وي او تکذيب يې کړی وي په آياتو سره او په ملاقات سره د ورځي د قيامت ای البعث بعد الموت، نو هغه کسان به په عذاب کي داخل کړل سي چي همېشه به په عذاب کي وي.

پوه سه: چي احضار په عرف کي هغه دی چي په زور سره وي، نو د دوږخ مثال د بندي خانې د دنيا دی چي په زور سره بندي ور وستل کېږي، نو دوږخ سجن الله دی په آخرت کي نو کافران په ځنځيرانو او په غاړو به يې طوقونه وي و دوږخ ته به کشول کېږي.

فَسُبۡحَٰنَ ٱللَّهِ حِينَ تُمۡسُونَ وَحِينَ تُصۡبِحُونَ ﴿١٧﴾

پوه سه: چي سبحان الله مصدر دى د فعل محذوف، والتقدير فسبحوا الله سبحانًا (نو سبحانًا كه څه هم مصدر د مجرد دى لكن دلته اسم مصدر يعني اسم دى په معنى د تسبيحًا چي مصدر دى د سبحوا چي له بابه د تفعيل دى لكه انبته الله نباتًا حسنًا، بيا يې فعل حذف كړى او مصدر يې مضاف كړى و مفعول ته چي لفظ د الله دى لكن بعد الاضافة اظهار د فعل روا نه دى كما في شروح الكافية وشروح سلم العلوم.

نكته: كلمه د فاء لپاره د سببيت ده او تفريع پر د مخه صفاتو د خداى ﷻ من الابداء والاعادة وغيرها، والمراد بالتسبيح في هذا المقام الصلوة كما يدل عليه مابعده.

"حِينَ تُمۡسُونَ" اى تدخلون في المساء يعني په ماښام كي چي دې ته صلوة المغرب [١] وايي، دا لمونځ شكريه ددې ده چي ورځ په خير او سلامت او نعمت سره تېره سول او داخل په ماښام كي سوله لپاره د سكون او استراحت.

نكته: شروع يې د ماښام د لمانځه سره وكړه ددې سببه چي شپه تر ورځي په حساب د هفتې او د مياشتو په اصطلاح د عربو كي پخه ده.

"وَحِينَ تُصۡبِحُونَ" او هغه وخت چي تاسي داخلېږئ په ورځ دا لمونځ شكريه ده ددې چي شپه په خير او عافيت او سلامت او راحت تېره سوه او س ورځ داخله سوه لپاره د كسب د معاش.

سوال: تر ماښام وروسته خو ماخستن دى، نو د صباح د لمونځ څه حكمت دى په راوړلو كي؟

ځواب: حكمت يې مقابلة الصباح بالمساء دى لمانځه ته صلوة الفجر [۴] وايي يا صلوة الصبح وايي.

وَلَهُ ٱلۡحَمۡدُ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَعَشِيّٗا وَحِينَ تُظۡهِرُونَ ﴿١٨﴾

ابن عباس ﵁ وايي اى يحمدون الله اهل السموات والارض ويصلونه.

پوه سه: چي دا جمله معترضه ده "عشيًا" اى اخير النهار چي صلوة العصر دى [٣] او صلوة وسطى يې هم بولي.

سوال: د مازديګر لمونځ يې ولې پر ماپښين د مخه راوړی؟

ځواب: لپاره د اهتمام د مازديګر په لمانځه سره، ولې چې په دې وخت کې خلګ د بازارو په کاروبار اخته وي يعني بايد چې مسلمانان احتياط وکړی چې په دنياوي کار سره صلوة العصر به سړی وګرځي مصداق د دې آيت الذين لايلهيهم تجارة ولابيع عن ذكر الله.

"وَحِيْنَ تُظْهِرُوْنَ" يعني چې داخل په غرمه کې سي يعني بعد الزوال چې د ماپښين لمونځ دی.

نکته: چونکه ديار د عربو عمومًا ګرم دي، نو شايد په دې ګرمي سره به مو ګرمي د دوزخ درپياد سي او نجات به څندي وغواړئ.

فائده: حين تمسون و مغرب او عشاء دواړو ته اشاره ده كما اخرج ابن جرير والطبراني والحاكم قول ابن عباس رض ان هذه الآية جامعة للصلوات الخمس وحين تمسون كناية عن المغرب والعشاء جميعًا او محي السنة البغوي رح وايي چې نافع بن الاذرق وه ابن عباس رض ته وويل چې پنځه سره لمونځونه په قرآن كريم كې ته پيدا كولای سي؟ ابن عباس رض ورته وويل نعم! وقرء هاتين الآيتين وقال جمعت هذه الآية الصلوات الخمس ومواقيتها انتهى.

فصل: في فضائل التسبيح، قال النبي ﷺ من قال حين يسبح وحين يمسی سبحان الله وبحمده (١٠٠) مرة غفرت له خطاياه، وان كانت مثل زبد البحر (كه څه هم وي ګنهونه دده په مثل د ځګ د درياب كنايةً عن الكثرة) وروی البخاري في آخير كتابه الصحيح في الحديث (كلمتان خفيفتان على اللسان حبيبتان الى الرحمن ثقيلتان في الميزان: سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللهِ الْعَظِيْمِ) رواه البخاري بسنده عن رسول الله ﷺ، والمعنى: دوې كلمې دي پر ژبه سپكي او محبوبي دي خدای جل جلاله ته او درنې دي په ترازو كې په ورځ د قيامت، وعن ابن عباس رض قال قال رسول الله ﷺ من قال حين يصبح سبحان الله حين تمسون وحين تصبحون الى قوله وكذالک تخرجون ادرک مافاته في يومه ذالک (چې له ده څخه فوت سوي وي په دغه ورځ يعني من نوافل العبادات والصلوات چې د هغو ثواب به خدای ورکړي) ومن قالهن حين يمسی ادركه مافات في الليلة، رواه ابو داؤد عن ابی هريرة رض قال قال رسول الله ﷺ ثوک چې ووايي سبحان الله

وبحمده (١٠٠) مرة لم يأت احد يوم القيامة افضل مما جاء به الا احد قال مثل قال (١٠٠) او زاد عليه، بخاري مسلم، وعن جويرية بنت الحارث رض ان النبي ﷺ خرج ذات غدات (يوه ورځ) من عندها (وكان اسمها برة) فخرج وهي في المسجد فرجع بعد ما تعالى النهار (چي ورځ ډيره تيره سوې وه) وقال ﷺ مازلت في مجلسک هذا منذ خرجت بعد (ته تر اوسه پوري ناسته يې په ځاى كي د ناستي چي داغه دى د هغه وخته چي زه در څخه ولاړم تر اوسه، دې ورته وويل نعم) فقال رسول الله ﷺ لقد قلت بعدک (يعني بعد خروج عنک) اربع كلمات ثلث مرات (څلور كلمې درې واره) نو وزنت بكلماتک لوزنتهن (كه وتلل سي ستا د كلمو سره زما كلمې به پر غالبه سي) (١) سبحان الله وبحمده عدد خلقه (٢) ورضاء نفسه (٣) وزنة عرشه (۴) ومداد كلماته، رواه مسلم.

وعن سمرة بن جندب رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ افضل الكلام اربع سبحان الله والحمد لله لا اله الا الله والله اكبر. وفي رواية افضل الكلام الى الله اربع سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اكبر لايضرك بايتهني بدئت (تا ته ضرر نه دي په هره يوه كلمه د دغو څلورو كلمو چي شروع وكړې، رواه مسلم) وعن ابي ذر رضي الله عنه قال سئل رسول الله ﷺ اى الكلام افضل؟ قال عليه السلام ما اصطفى لملائكته سبحان الله وبحمده رواه مسلم، وعن جابر قال قال رسول الله ﷺ من قال سبحان الله العظيم وبحمده غرست له نخلة في الجنة رواه الترمذي (دده لپاره به شنه كړل سي يوه درخته د خورما په جنت كي)

يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ

راباسي ژوندى شى له مړه څخه لكه انسان چي له نطفې څخه پيدا كوي او مرغه له هگۍ څخه پيدا كوي، او خداى راباسي يعني پيدا كوي مړ شى له ژوندي څخه لكه نطفه د انسان څخه او هگۍ له حيوان څخه، او يا معنى داده چي تر حيوٰت وروسته مرگ پيدا كوي او تر مرگ وروسته ژوند پيدا كوي، وقيل في تفسير الآية يخرج المؤمن من الكافر لكه ابراهيم عليه السلام له آذر څخه او كافر پيدا كوي له مؤمن څخه لكه كنعان د نوح عليه السلام څخه وقيل العالم من الجاهل والجاهل من العالم، وقيل يخرج المصلح من المفسد ويخرج المفسد من المصلح، ددې دواړو مثالونه ډير دي.

وَيُحْيِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ۚ وَكَذَٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١٩﴾

او حيات وركوي مځكي ته چي نباتات دي وروسته تر مرګ په وچ والي د مځكي له نباتاتو څخه لكه په ژمي كي، او داغه رنګه لكه مذكور اخراج تاسي به را ايستل كېږي له قبرو څخه احياء بعد الموت، نو تاسي ولي انكار كوئ د بعث بعد الموت څخه ايها المشركون او سرهددې چي امثله مذكوره وينئ.

پوهه: چي دا دليل د ژوند وروسته تر مرګ في يوم القيامة، حاصل ددې دادى چي ابداء او اعاده په قدرت كي د خداى جل جلاله سره برابر دي، شيخ سعدي رح وايي:

بامرش وجود از عدم نقش بست ..... كه داند جز او كردن از نيست هست

دگر ره بكتم عدم در برد .....واز آنجا بصحرائ محشر برد

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ إِذَا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ ﴿٢٠﴾

او له دلائلو څخه د قدرت د خداى ج پر بعث بعد الموت دادى چي تاسي يې پيدا كړي ياست له خاورو څخه يعني په ضمن د خلق د آدم ع جدكم الاكبر، يا عبارت په حذف سره د مضاف دى اى خلق اصلكم آدم، او سره ددې چي په خاورو كي هيڅ د ژوند ماده نه وه.

حكمت: چونكه په عناصر اربعه وو كي يعني النار، والماء، والهواء، والارض تر ټولو متواضع عنصر خاوري دي، نو آدم ع چي يې له خاورو څخه پيدا كړى بايد انسان ځان متواضع او عاجزه وبولي، او د تكبر خولى له سره وغورځوي، كريمه: منها خلقناكم وفيها نعيدكم ومنها نخرجكم تارةً اخرىٰ.

پوهه: چي كلمه د اذا لپاره د مفاجات ده (په پښتو وايي نابېره) او كلمه اذا مضاف دى وروسته جملې ته او عامل په معنى د مفاجات ده، والتقدير فاجأتم وقت كونكم بشرًا پاشي په مځكه كي يعني بعد ماكنتم جمادًا بلا حس وحركة يعني التراب، په مفردات كي وايي چي بشر ظاهر ته د پوست وايي، نو انسان ته چي بشر وايي په دې اعتبار چي ظاهر د پوست يې په وېښتيانو پټ نه دى بخلاف الحيوانات العادية لكه اوښ چي پوست يې په وبر پټ دى، يا پسونه چي پوست يې په صوف پټ دي، يا بوزې چي پوست يې په شعر پټ دى (يعني اوجغونې).

نکته: ما قید د عادیه و وایه احتراز دی له ماهي، مار وغیره څخه فافهم،
قیل: .. خلقت من التراب فصرت شخصًا .... بصیرا بالسوال والجواب
وعدت الی التراب فصرت فیه .... کانک مابرحت من التراب

وَمِنْ اٰيٰتِهٖٓ اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِّنْ اَنْفُسِكُمْ

"ومن آیاته" ای من دلائل قدرته تعالی علی البعث بعد الموت، دا دی چي خدای ﷻ ستاسي د نفع لپاره پیدا کړی ستاسي د انسانانو له ځانو څخه لکه ام کبری حواء د پوښتی څخه د آدم؈ او نوري ښځي له نطفو څخه د نورو.

پوه سه: چي کلمه د من لپاره د بیان ده یعني ستاسي ماینې ستاسي له جنس څخه دي یعني انسانان نه له بل جنسه لکه خره یا غوا مثلاً.

اَزْوَاجًا لِّتَسْكُنُوْٓا اِلَيْهَا

ماینې چي تاسي میل او محبت ورسره وکړئ لان الجنسیة سبب الالفة والاختلاف في الجنس سبب التنافر او کراهت دی.

وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَّوَدَّةً وَّرَحْمَةً ۭ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّقَوْمٍ يَّتَفَكَّرُوْنَ ﴿٢١﴾

او ګرځولی دی ستاسي نرو او ښځو تر منځ محبت او مهرباني، بخلاف سائر الحیوانات که نر وي او که ښځي، او په تحقیق په دغه ازدواج کي د نر او ښځو دلائل دي د لوی قدرت د خدای ﷻ هغه قوم لره چي فکر لري، نو د دې ازدواج حکم او مصالح به ورته معلوم سي من التناسل وتعمیر الارض الی اجل معلوم وغیر ذالک.

وَمِنْ اٰيٰتِهٖ خَلْقُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافُ اَلْسِنَتِكُمْ وَاَلْوَانِكُمْ ۭ

او له دلائلو څخه د قدرت بلا شرکت دی پیدائښت یعني د خدای ﷻ په قدرت د اسمانو او ځمکي (یعني مع مافي السموات من عجائب قدرة الله تعالی کالشمس والقمر والنجوم وغیرها، او په ځمکه کي من الاشجار المثمرة والنباتات والجواهرات وغیرها.

فائده: متعلقة بالآیات السابقة.

پوښتنه: خدای ﷻ وویل من انفسکم ازواجًا چي ترجمه یې د هغه آیت په

تفسير كي تېره سوه، نو سوال دادى چي فقهاء او علماء وايي چي علوق يعني حمل
او وطي د جنس سره لازمي نه دى بلكې د جن او انس تر منځ هم ازدواج او حمل
كېداى سي كما مر في قصة بلقيس؟

ځواب: دا آيت مبني دى پر عرف غالب يعني چي متزوجين به د يوه جنسه وي
وقصة بلقيس من النوادر في الغاية، والامر الغالب كما قال الشاعر:

بجنس خود كند هر جنس آهنگ ..... ندارد هيچكس از جنس خود تنگ

بجنس خويش دارد ميل هر جنس ..... فرشته با فرشته انس با انس

ايضًا: كند همجنس با همجنس پرواز .... كبوتر با كبوتر و باز با باز

"واختلاف السنتكم" عطف على قوله خلق السموٰات آه.

پوه سه: چي السنة جمع د لسان ده يعني جارحه مخصوصه چي په پښتو يې ژبه
بولي، دلته مراد ځني لغات مختلفه دي يعني هر صنف ته د انسان خداى ﷻ
قدرت وركړى دى د يوه لغت چي په هغه لغت هغه خبري كوي او كيفيات او
اصوات د هغو سره جلا دي چي يو لغت او ژبه د بل لغت او ژبي سره پوشيده كېږي
كاللغة العربية، وهذه اللغة افضل اللغات لانها لغة القرآن ولغة عليه الصلوة
والسلام ولغة اهل الجنة في الجنان، كما ورد في الحديث النبوي الصحيح،
وروسته تر عربي الفارسيه الدرية افسح الالسنة، او دا نور لغت سره برابر دي
كالعبرية والتركية والهندية والافغانية وغيرها.

پوه سه: چي "والوانكم" عطف على السنتكم، او په اختلاف ستاسي د رنګو
من الحمرة والصفرة والبياض والسواد وغيرها.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْعَالِمِينَ ﴿٢٢﴾

په تحقيق په دې خلق السموٰات والارض او په اختلاف كي د ژبو او لغتو او د رنګو
دلائل كثيره دي (يعني پر وجود د صانع وقدرته وتوحيده وجلاله وجماله، لپاره د عالميانو
يعني من ذوى العلم منهم لو تفكروا بقلب سليم من الاستكبار و العناد..... سعدي رح:

برگ درختان سبز در نظر هوشيار ..... هر ورقى دفتريست معرفت كردگار

وَمِنْ اٰيٰتِهٖ مَنَامُكُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ

او له آياتو څخه يعني له دلائلو څخه د خداى ﷻ د وجود او د وحدت دى خوب ستاسي (منام مصدر ميمي دى) د شپې لپار د استراحت د قوى د روح او د بدن وهو الغالب المعتاد في الناس في كل البلاد، او د ورځي لکه قيلوله في ايام الصيف.

وَابْتِغَآؤُكُمْ مِّنْ فَضْلِهٖ

او طلب كوي د معاش الدنيا مثل التجارة والاجرة او طلب د امور د آخرت بالصلوة والتعليم والتعلم يعني هم په ورځ كي وهو الاغلب او د شپې، او بعض مفسرين وايي چي مراد خوب دى د شپې او ابتغاء الرزق بالنهار بناءً على عادة اغلب الناس فافهم.

اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّقَوْمٍ يَّسْمَعُوْنَ ﴿٢٣﴾

په تحقيق په دې منام الليل كي او ابتغاء الرزق بالنهار يا دواړه په دواړو كي كامل دلائل دي د صانع با قدرت بدون المشاركة د هغه قوم لپاره چي آيات قرآنيه په سماع تدبر وتفكر سره اوري لان السماع بدون التدبر كسمع الحيوان حيث يسمعون الحيوانات مجرد الصوت بلافهم معناه فافهم.

وَمِنْ اٰيٰتِهٖ يُرِيْكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَّطَمَعًا

او بعض له دلائلو څخه د وجود الصانع وقدرته وعلمه بمصالح اهل الارض چي په تاسيويني (پړلبو)

فائده: يريكم په تقدير د ان المصدرية مبتداء ده او من آياته يې خبر مقدم دى او بيله تقديره د ان هم فعل مضارع مبتداء واقع كيداى سي لكه (تسمع بالمعيدى خير من ان تراه)

درويش وايي: چي په هغه آياتو كي چي په اول كي يې من د جاره واقع وي داسي حكم كيداى سي چي من جاره دي په معنى د بعض مبتداء وي وروسته دې خبر وي كما قال العلامة الثاني سعد الملة والدين التفتازاني رح في تفسير سورة البقرة، ومن الناس من يقول الآية في حاشيته على الكشاف، وفيه بحث وله جواب قد مر في هذا لتفسير هنالک فافهم "خوفًا وطمعًا" له جهته څخه د بيرې د تكې يعني كه په سفر كي وي څوک او له جهته څخه د طمع د باران كه په كورو كي واست.

پوه سه: چي طمعًا او خوفًا منصوب دی علت د فعل مذکور دی يعني يريکم آه په حذف د مضاف ای لارائة خوف وطمع، او يا په تاويل د مجرد چي خوفًا و طمعًا دی په مزيد سره ای الاخافة والاطماع لکه يو څوک چي وايي ما فلانی فعل وکړی رعمًا للشيطان ای ارعامًا له.

وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَيُحۡيِۦ بِهِ ٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ مَوۡتِهَآ

او خدای ج را اوروي له اسمان څخه اوبه يعني باران، نو ژوندی کوي په هغو اوبو سره مځکه (حيات د مځکي عبارت دی له نباتاتو څخه او موت د مځکي کنايه ده له وچ والي څخه) "بعد موتها" ای يبسها.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٖ لِّقَوۡمٖ يَعۡقِلُونَ ﴿٢٤﴾

په دغو افعالو کي د خدای ﷻ (يعني د يريکم څخه شروع تر دې ځايه پوري دلائل دي د قدرت د رب العزت، د هغه قوم لپاره چي له عقل څخه کار واخلي او د قادر متعال په قدرت او حکمت ځانو نه پوه کړي.

وَمِنۡ ءَايَٰتِهِۦٓ أَن تَقُومَ ٱلسَّمَآءُ وَٱلۡأَرۡضُ بِأَمۡرِهِۦۚ

او بل له دلائلو څخه د قدرت د خدای ج دادی چي ولاړ دي اسمانونه او مځکه پر خپلو ځايو بيله دې چي نه ميل سته او نه تنبه په قضاء او قدرت د خدای ج، عبر عن الارادة بالامر مبالغةً.

ثُمَّ إِذَا دَعَاكُمۡ دَعۡوَةٗ مِّنَ ٱلۡأَرۡضِ إِذَآ أَنتُمۡ تَخۡرُجُونَ ﴿٢٥﴾

وروسته تر هغه په تراخي سره يعني چي ميعاد د يوم القيامة والبعث والنشور ورسيږي او خدای ج تاسي راوبولي يعني ايها الموتٰى اخرجوا.

پوه سه: چي داعي في الحقيقة کي خو اسرافيل ؑ دی چي پر صخره د بيت المقدس ودريږي او صور پوه کړي النفخة الآخيرة، لکن خدای پاک نسبت و ځان ته وکړی له دې سببه چي خدای ﷻ مسبب آمر د نفخ د اسرافيل دی.

فائده: کلمه د ان په ان تقوم کي مصدريه ده، نو معنی يې قيام السماء والارض ده، نو جمله د ثم اذا دعاکم آه عطف ده پر ان تقوم په تاويل د مفرد لانه لايجوز عطف الجملة على المفرد کما في کتب النحو، نو ګويا تقدير د عبارت قرآني داسي دی ومن

آيته قيام السماء والارض، دا معطوف عليه چي په ان مصدريه سره مفرد ګرځيدلی ؤ
ثم خروجكم من القبور اذا دعاكم دعوة واحدة، دا معطوف دی په تاويل د مفرد كمامر.

فائده: ثم يا د تراخي د زمانې ده خروج من القبور ده كمامر في ترجمة الآية او
يا لپاره د تراخي د رتبې ده چي په دې ورځ هولناكه امور منځ ته راځي.

فائده: ابن عساكر رح روايت كړی دی له زيد بن جابر رض څخه په تفسير كي د هغه
قول د خدای جل جلاله واستمع يوم يناد المنادى من مكان قريب، ده ويلي دي چي اسرافيل
پر صخره د بيت المقدس چي نژدې د مځكو د واسمان ته او داسي ناره وكړي يا ايها
العظام النخرة يعني بوسيده او وراسته والجلود المتمزقة يعني ای پوستكو چي سره
جلا سوي ياست ان الله يامركم ان تجتمعوا لفعل الحساب، فاذاهم قيام ينظرون.

فائده: اذا ثانيه ده مفاجات دی كما قلنا سابقًا قائم مقام الفاء دی په جواب
كي د اذا اولی چي شرطيه ؤ.

پوښتنه: مناسبت د فاء او د جواب اذا څه شی دی چي كلمه د اذا قائم مقام
الجواب وه ګرځيدله؟

ځواب: فاء لپاره د تعقيب ده بلا فصل او جواب د اذا شرطي په عقب كي د
شرط دی فافهم.

وَلَهُۥ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ كُلٌّ لَّهُۥ قَٰنِتُونَ ﴿٢٦﴾

او د الله رح لپاره دي هغه چي په اسمانو او مځكه كي دي خلقًا و ملكًا.

پوه سه: چي تنوين د كل عوض د مضاف اليه دی ای كل واحد منها خدای
پاک لره فرمان برداره دی.

فائده: مراد د من في السمٰوات والارض څخه ملائكه او انس او جن دی،
والمعنى ليس لغيره تعالى شركة بوجه من الوجوه كما يدل عليه تقديم له.

سوال: په انس او جن كي خو كافران هم داخل دي، نو څرنګه صحيح كيږي چي
ټول له فرمانبرداره دي؟

ځواب: مراد له قنوت څخه فرمان برداري د اراده د خدای ده چي امور تكوينيه
يې بولي، لاطاعة الامر بالعبادة او يا مراد شهادت دی د ټولو پر وحدانيت د
خدای كما قال الشاعر: وفي كل شيئ له اية .... تدل على انه واحد

سعدي رحمه الله میگوید:

برگ درختان سبز درنظر هوشیار ..... هر ورقی دفتریست معرفت کردگار

درویش وايي: چي پر دې تقدير ضرورت نسته و هغه خبري ته چي كلبي رحمه الله ويلي دي هذا خاص بمن كان مطيعًا منهم آه، البته ابن جبير رحمه الله چي ترجمه د قانتون يې په مقرون بالعبودية سره كړې، نو عموم پر خپل ظاهر نه دی، وقال ابن عباس رضي الله عنه كل مطيع له تعالى في الحيوة والموت والبعث ونحو ذالک وان عصوا في العبادة انتهى.

درویش وايي: چي پر دې ترجمه هم معموم پر خپل ظاهر دی كما قلنا سابقًا چي مراد فرمان برداري د ارادې د خدای جل جلاله آه.

وَهُوَ الَّذِي يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ

او خدای جل جلاله دی چي ابتداء د خلق الملائكة والانس والجن يې كړې ده او وروسته تر اهلاک يې بيرته راګرځوي يعني يوم البعث.

پوښتنه: د مخه خدای جل جلاله وويل وله من في السمٰوات والارض آه، او ترجمه د هغه هم تاسي واوريده، نو دا قول د خدای جل جلاله وهو الذي به تكرار د هغه نه وي او كه تكرار د هغه وي، نو فائده د تكرار يې څه ده؟

ځواب: هو تكرار د اول خو دی مګر فايده د تكرار يې دفع د تعجب د كفارو ده من الاحياء بعد الموت كما اخرج ابن ابیٰ حاتم عن عكرمه رضي الله عنه.

وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ ط

او دا اعاده اسانه ده وه خدای جل جلاله ته.

پوه سه: چي ضمير راجع دی و اعادې ته او سبب د تذكير يې مع ان الاعادة لفظ مؤنث په سبب د تذكير د خبر دی، او يا اعاده مؤل ده په ان مع الفعل سره چي په حكم كي د مصدر ده او لتأويل الاعادة بالبعث.

پوه سه: چي جمله د وهو اهون عليه حال ده له فاعل څخه د يعيد يا عطف ده پر ما سبق.

پوښتنه: پر خدای جل جلاله خو د ايجاد اولاً او اعاده فرق نسته فما معنى اسم تفضيل يعني اهون، ولي د تفضيل څخه خو دا فهمېږي چي ايجاد اولاً ګران او

سخت دی او اعاده تر هغه اسانه ده و خدای ﷻ ته مع انه لیس کذالک لان الابداء والاعادة في سلک واحد من قدرته؟

ځواب: روح المعاني وايي چي افعل لپاره د تفضيل دی ای الاعادة اسهل على الله من المبدء والاسهلية على طريقة التمثيل بالنسبة الى مايفعله البشر يعني بشر چي يو كار ابتداءً وكړي بيا اعاده د هغه كار ورته اسانه وي، او فائده ددې تمثيل تقريب وي د اعاده و افكارو ته د منكرانو من الكفرة له بعث بعد الموت څخه.

درويش وايي: چي دا ځواب حسين كاشفي په تفسير حسيني كي هم راوړی دی، اعاده باعتقاد شما اسان تر است از ابداء پس چون ابداء را اقرار داريد اعاده را چرا منكريد و ابداء واعاده نزد قدرت او يكسان است ... چون قدرت او منزه از نقصان است ... اوردن خلق وبردنش يكسانست ... نسبت بمن وتو هرچه دشوار بود .... درقدرت پر كمال او آسانست انتهى.

او دغه ځواب روح البيان او مظهري هم راوړی دی، او ربيع بن الخيثم او الحسن او قتادهؒ وايي چي اهون په معنی د هين ويجئ افعل بمعنى الفعيل وهو رواية الدنى عن ابن عباسؓ.

وَلَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ

او خاص خدای ﷻ لره لا لغيره تعالى وصف اعلى چي بل چا لره نه هغه صفت سته يعني مساوي د هغه او نه تر هغه لوړ او نه وهغه صفت الهي ته نژدې كالقدرة التامة للخلق وايجاد السموات والارض وغيرها والعلم الشامل لجميع ذرات العالم والحكمة الشاملة، عن ابن عباسؓ ليس كمثله شيئ يعني في شيئ من صفات الجمال والجلال، او قتادهؒ وايي چي شهادة ان لا اله الا الله.

درويش وايي: چي مراد د قتادهؒ شهادة ان لا اله الا الله مع لوازم هذه الكلمة الطيبة فيرجع هذا التفسير الى الاول، او مظهريؒ وايي قلت الوصف بالوحدانية.

درويش وايي: چي د مظهري او د قتادهؒ د تفسير څه فرق دی چي ده د قلت په ويلو سره علحده تفسير ګرځولی دی، او سره ددې چي د مخه مظهري قول د قتاده هم رد كړی دی.

فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ج

په اسمانو او مځکه کي يا په نطق سره لکه ملائکه او انس او جن يې کوي يا يې د دلالة الحال سره چي غير ناطق شيان کالنجوم في السمٰوات والنباتات په مځکه کي... سعدي شيرازي رح:

برگ درختان سبز درنظر هوشيار ...... هر ورقی دفتريست معرفت کردگار

وَهُوَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ع ﴿٢٧﴾

او خدای ج دی غالب في ملکه وخلقه ونفاذ امره في کل شيئ لايعجزه شيئ من الابداء والاعادة او په هره ذره کي د ذراتو د عالم حکمت لري که په حکمت يې ځوک پوهيږي او که نه... بيت:

زهر ذره بدو روی وراهيست .... بر اثبات وجود او گواهيست

درويش وايي: چي يو سړی که قصر، کوټې بنگلې د يو غني سړي ويني چي په ډيرو بنائسته مفروشاتو فرش وي او قسم قسم عطر پاشونکي گلان پکښي ولاړ وي او رقم رقم نقشونه پر دېوالو ويني او عجائب څراغان رڼا اچونکي هم ويني الی غير ذالک نو د تعجب گوته په غاښ ونسي او علی الدوام ونورو خلگو ته د دغه قصر او بنگلې بيانونه کوي او دغه سړی په انفس او افاقو کي بيوت مزينه باسمائه وصفاته واثاره ويني، او هم دغه په مشاهده کي د دغو اثارو او بيوتو ړوند وي، ولي چي ادراک د عجائب د قدرت د خدای جل جلاله په زړه سره کيږي او د زړه مړ دی او د غني د قصر او بنگلې عجائب په سترگو معلومېده سترگي دده ژوندی وي... بيت:

اعميت عيني من الدنيا وزينتها ...... فانت والروح شيئ غير مفترق

پوه سه: چي طبراني له ابن عباس رض څخه روايت کړی دی چي مشرکانو په وخت کي د شروع بالحج او العمرة داسي تلبيه ويله، اللهم لبيک لاشريک لک الا شريگا هو لک تملکه وما ملکت فنزلت هذه الآية.

ضَرَبَ لَكُمْ مَّثَلًا مِّنْ اَنْفُسِكُمْ ط هَلْ لَّكُمْ مِّنْ مَّا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ

الله تعالی بيان کړي دي تاسي ته ايها المشرکون، يو مثال چي منتزع دی ستاسي له ځانو څخه چي تاسي ته ترټولو شيانو درنژدې دی، آيا تاسي لره سته د هغو مريانو څخه چي ستا په ملک يمين کي دي.

مِّنْ شُرَكَآءَ فِي مَا رَزَقْنٰكُمْ فَاَنْتُمْ فِيْهِ سَوَآءٌ

له شريكانو څخه ستاسي د مالو په هغه شيانو کي چي په ملک در کړي مونږ تاسي ته من الاموال والضياع، او تاسي او ستاسي مريان په تصرف کي د هغو مالو سره برابر یاست یعني لکه تاسي چي تصرف په هغو مالو کي کوی من البيع والهبة وغيرهما ستاسي مريان هغو مره تصرف پکښي کولای سي.

تَخَافُوْنَهُمْ كَخِيْفَتِكُمْ اَنْفُسَكُمْ ؕ

چي تاسي د هغو مريانو څخه بېرېږئ که تصرف په خپل مال کي وکړی بېله حضور د مريانو لکه چي بېرېږئ له خپلو ځانو څخه.

پوه سه: چي مراد له انفسکم څخه نور امثال ددوی دي په حريت کي يعني لکه چي د نورو احرارو څخه چي بېرېږي.

كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيٰتِ لِقَوْمٍ يَّعْقِلُوْنَ ﴿۲۸﴾

داغه رنګه ای تفصيلاً مثل ذالک التفصيل، مونږ تفصيل او توضيح د معقول په محسوس سره کوو فان التمثيل يوضح المعقول ويقربه الى اذهاد المنكرين للعقول، د هغه قوم لپاره چي له عقله کار اخلي په فکر وهلو په امثالو کي.

بَلِ اتَّبَعَ الَّذِيْنَ ظَلَمُوْٓا اَهْوَآءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۚ

بلکې متابعت کړی دی هغه کسانو چي ظلم يې کړی دی پر خپلو ځانو بالاشراک بالله، د خپلو خواهشاتو زائغه في الاشتراک بالله.

پوه سه: چي کلمه د بل اضراب او اعراض دی له مخاطبه څخه د کفارو يعني چي خدای ﷻ دوی ته ارشاد وکړی وحق ته بضرب المثل کما مر، او تفصيل د آياتو ورته وکړي او مقدمات حقه او معقوله ورته بيان کړي کانه قيل لم يتبعوا شيئًا من الآيات المفصلة بل اتبع آه.

پوښتنه: د الذين ظلموا په ځای کي چي يې ضمير راوړی وايي يعني بل تبعوا عبارت به اخصر نه وای؟

ځواب: په دې وضع کي د موصول په ځای کي د ضمير نکته داده چي دوی په دغه اتباع د هوی ظالمان دي پر خپلو ځانو بتعريضها للعذاب المخلد، يا معنی داده چي

وضع د شيئ بې ځايه وكړه يعني نو دوى بايد اتباع د آياتو يېناتو كړې واى لكن دوى د خواهشاتو نفسيه وو وكړه وهو معنى الظلم "بغير علم" دا حال دى له فاعل څخه د بل اتبع يعني متلبسين بغير علم اى جاهلين بمايجب عليه من اتباع الحق المبين.

فَمَنْ يَّهْدِيْ مَنْ اَضَلَّ اللّٰهُ

كلمه د فا لپاره د سببيت ده والاستفهام للانكار، والمعنى اذا اتبعوا اهوائهم ولم يقبلوا هدى الله فمن يقدر على هدايتهم يعني لا احد يقدر على ذالك.

درويش وايي: چي معنى د اضلال د خداى خلق الضلالة فيهم بعد اختيارهم الضلالة بكسب موجبات الضلال لان خالق افعال العباد هو الله، والعباد كاسبون للافعال كما هو مذهب اهل السنة والجماعة خلافًا للمعتزلة والفرق بين الخلق والكسب دقيق چي تفصيل به يې د متعلمانو د تفسير ايوبي د حال مناسب نه وي، او بيان ددې فرق علامه ثاني سعد الدين التفتازاني رحمه الله په شرح العقائد وشرح المقاصد كي كړى دى، او سيد جرجاني رح په شرح كي د مواقف هم كړى دى، او محب الله البهاري رح په مسلم الثبوت كي هم كړى دى.

وَمَا لَهُمْ مِّنْ نّٰصِرِيْنَ ﴿٢٩﴾

نسته دوى لره، اى من اضل الله لره، مرسته كونكى چي له عذابه د خداى ج دوى خلاص كړي.

پوه سه: چي ضمير د جمع راجع دى و من ته په اعتبار د معنى، ناصرين يې جمع راوړه على معنى انه ليس لاحد منهم ناصر واحد كما يقتضيه مقابلة الجمع بالجمع كما في قولهم لبثوا ثيابهم وركبوا دوابهم يعني هر يوه واغوستل كالي خپل او سپور سو پر خپله دابه.

شيخ سعدي رح درباب هوىٰ نفسانى چه خوش گفته:

غبار هوىٰ چشم عقلت بدوخت ..... سموم هوس كشت عمرت بسوخت
وجود تو شهريست برنيک وبد ..... تو سلطان دستور دانا خرد
هوا و هوس را نماند متين ..... چو بيند سر پنجه عقل تيز

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا

پوه سه: چي كلمه د فاء د سببيت ده يعني داخل پر شرط ده، والتقدير لما ثبت وحدانيته تعالى وظهر لک ان المشركين انما اتبعوا اهوائهم فاقم انت يامحمد ﷺ ته ثابت او سېه پر خپل مخ سره و دين ته د اسلام، حنيفًا مائل ودين ته د اسلام مستقيمًا عليه غير ملتفت الى غيره.

فائده: حنيفًا منصوب دى على الحالية من ضمير اقم اى حالكونک مائلاً الى دين الاسلام عن سائر الاديان مستقيمًا عليه.

درويش وايي: چي په دې كي كه څه هم مخاطب عليه الصلوٰة والسلام دى لكن تنبيه ده امت لره د استقامت پر دين اسلام، وعدم الالتفات الى غيره من الاديان.

فِطْرَتَ اللّٰهِ

پوه سه: چي د فطرة الله اصل ترجمه خلقة الله ده، والمراد به دينه يعني الاسلام او نصب د فطرة الله على الاغراء دى (يعني باعثه كول پريو شي) كذا قال ابن عباس رضی اللہ عنہ وجماعة من المفسرين، نو معنى د آيت داده الزموا فطرة الله فالآية خطاب للنبي ﷺ ولامته بتبيعته، نو دا آيت گويا تاكيد دى د ماقبل يعني فاقم آه، او كه اضمار د اسماء الافعال رواسي نو عليكم اسم فعل ورسره مقدر دى او مفسر مكي وايي چي فطرة الله منصوب دى په اضمار د فعل اى اتبع فطرة الله ودل عليه قوله تعالى فاقم وجهک لان معناه اتبع الدين واختاره الطيبي رح، او طيبي رح ويلي دي چي دا تقدير اقرب دى ونظم ته د آيت يعني قوله تعالى بل اتبع الذين ظلموا اهوائهم آه، او دا هم روا ده چي منصوب په اضمار د اعني دي وي، والتقدير اعني فطرة الله آه، او روح المعاني دا احتمال هم راوړى دى چي فطرة الله دي مفعول مطلق وي د فعل محذوف چي دلالت وروسته فعل پر كوي يعني التي فطر الناس عليها.

سوال: د تقدير څه ضرورت دى، ولي چي مفعول مطلق د فعل مذكور نه دى يعني التي فطر الناس عليها؟

ځواب: هغه يې عامل نسي كېداى، ولي التي فطر الناس خو صفت د فطرة الله دى.

الَّتِیْ فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيْلَ لِخَلْقِ اللّٰهِ

چي خدای پیدا کړي دي خلک مستعد د هغه او قادر پر ادراک د هغه دین د حقیت، او بعض مفسرین وايي چي مراد د فطرة الله څخه هغه عهد ماخوذ د آدمؑ له ذریت څخه دی بقوله الست بربکم قالوا بلیٰ، وفي الحديث الصحيح كل مولود يولد على فطرة الاسلام، فابواه يهودانه او ينصرانيه او يمجسانه، الحديث، رواه ابو هريرةؓ الحديث بطوله، متفق عليه.

درویش وايي: چي په ''لاتبدیل آه'' کي لاد نفي دی جمله خبریه ده په معنی د نهي ده، والمعنى لا تتبدلوا دين الله (وهو الاسلام) بكفر، او مجاهدؒ او ابراهيم نخعيؒ وايي: الزموا دين الله (دا معنی د فطرة الله) ولا تتبدلوا التوحيد بالشرک (دا معنی د لاتبديل لخلق الله) او بعض مفسرين وايي چي دا جمله پر خپل خبريت پاته ده او معنی يې په هغه حديث کوي: کل مولود يولد على فطرة الاسلام الحديث کمامر عنقريب، او د هغه حديث داسي ترجمه کوي کل مولود يولد على الفطرة اى خلقت التي جبل عليها في علم الله من الشقاوة وكل منهم صائر الى مافطر الله عليها، نو معنی د لاتبديل لخلق الله داسي کوي لاتبديل لما جبل عليه الانسان من السعادة والشقاوة يعني شقي في علم الله سعيد نه سي کېدای او نه سعيد في علم الله شقي ګرځي، جف التعلم بما هو كائن الى الابد.

درویش وايي: چي دد ې معنی د لاتبديل لخلق الله هغه حديث کوي چي بخاري او مسلم يې د عبد الله بن مسعودؓ څخه روايت کړی دی قال حدثنا رسول اللهﷺ وهو الصادق المصدوق (چي دی صادق دی او خدای ﷻ يې هم تصديق کړی دی) ان خلق احدكم يجمع في بطن امه (پيدائښت د يوه ستاسي جمع کېږي په نس کي د مور يعني في رحمها) اربعين يومًا نطفة (څلوېښت ورځي نطفه وي يعني د مور او پلار په رحم کي د مور يعني د قدرت تصرف پر جاري وي) ثم يكون علقة مثل ذالک (بيا يوه تړونه وينه سي په مثل د هغه يعني څلوېښت ورځي يعني د قدرت الهي تصرف پر جاري وي) ثم يكون مضغة مثل ذالک (بيا لکه ژوولې غوښه وګرځي په مثل د هغه يعني څلوېښت ورځي) بيا خدای ﷻ يوه ملکه ورته رااستوي، نو هغه يې عمل نوشته کړي، او اجل يې نوشته کړي او رزق يې نوشته کړي او سعيد يا شقي يې

نوشته کړي، يعني په خپل اختيار سره بعد ان يبلغ البلوغ بدون الجبر من الله تعالى كما مر، وهو مذهب الجبرية الملعونة، وروسته تر نوشتې ددې څلورو خبرو چې ذکر سوې روح پکښې پوه کړل سي، يعني ژوندى انسان وګرځي، وروسته عليه الصلوة والسلام په ذات جليل داسي قسم واخستى فو الذي لا اله غيره چي يو ستاسي عمل کوي په عمل د اهل الجنة مايكون بينه وبينها الا ذراع (چي نه وي او په منځ کي دده او د جنت يعني الموت على دين الاسلام مګر يو ګز، كناية عن قلة زمان موته لكن چونکه په وخت کي د کتاب د ملکي شقي نوشته سوى وي فيسبق عليه الكتاب فيعمل بعمل اهل النار فيدخلها يعني وړاندي والى پرده کتاب مذکور نو عمل وکړي په عمل د اهل يعني الكفر، نو اور ته داخل سي يعني پر کفر مړ سي چي عاقبت يې اور دى، او عليه الصلوة والسلام زياته کړه ان احدکم يعمل بعمل اهل النار (يعني الكفر) حتى لايكون بينه وبينها (يعني النار چي مؤنث سماعي دى) الا ذراع فيسبق عليه الكتاب فيعمل بعمل اهل الجنة يعني الاسلام والطاعة فيدخلها يعني پر اسلام مړ سي چي عاقبت يې جنت دى، او احمد رح له ابى الدرداء رض څخه روايت کړى دى بينما نحن عند رسول الله ﷺ تتذاكر ما يكون (يعني موږ بحث کاوه چي آئينده حال به څرنګه وي؟) نو رسول الله ﷺ راته وويل چي که تاسي واورېدل چي يو غر له خپله ځايه را ايسته سوى دى) فتصدقوه (نو د راوي تصديق وکړئ يعني چي احتمال يې سته محاله خبره نه ده) واذا سمعتم رجل تغير عن خلقه (يعني چي يو سړي تغير وکړى د ما خلق عليه من الشقاوة والسعادة في علم الله تعالى) فلا تصدقوه فانه يصير الى ماجبل عليه (تصديق يې مه کوئ يعني که څه هم په ظاهر کي خلاف د ما جبل عليه وي) ..... شعر:

مشکل آيد خلق را تغيير خلق ..... آنکه بالذات است کى زائل شود
اصل طبعست و همه اخلاق فرع ..... فرع لابد اصل را مائل شود

ولذا ورد في الحديث الصحيح السعيد سعيد في بطن امه، والشقي شقي في بطن امه.

درويش وايي: چي صحبت لره لوى تاثير سته كما قال عليه الصلوة والسلام حكايةً عن رب العزة چي حديث قدسي يې بولي: كل عبادى خلقت حنفاء (ټوله زما بندګان ما پيدا کړي دي حنيف يعني مائل ودين اسلام ته، نو مفعول د خلقت

محذوف دی ای خلقتهم) فاجتالهم الشیاطین عن دینهم وامروهم ان یشرکوا بی غیری (نو دوی بوزي شیطانان د خپل دین څخه چي حنیفؤ او دوی یې امر کړي چي شریک ونسي دما سره غیر زما) ... شعر:

برسلامت زاید ازمادر پسر .... آن شقاوت راپذیرد از پدر
صدق محض است این که گفتم شاهدش ..... درخبر وارد شد از خیر البشر

دا شاعر اشاره وکړه و هغه حدیث ته چي دمخه تېر سو، کل مولود یولد علی فطرة الاسلام فابواه یهودانه الحدیث.... شعر:

بـابـدان یـار گشت همسر لوط .... خـانـدان نبوتـش گم شد
سگ اصحاب کهف روزی چند .... پی نیکان گرفت ومردم شد

کمامر قصة في تفسیر سورة الکهف .. شعر:

نفس از همنفس بگیرد خوی .... پـر حذر باش از لقای خبیث
باد چون بر فـضای بد گذرد .... بوی بد گیرد از هوائی خبیث

پوښتنه: د خلګو په زړو کي یوه وسوسه پیدا کېږي چي کل مولود یولد علی فطرة الاسلام الی اخیر الحدیث استغراق او کلیه به یې څرنګه صحیح سي او حال دادی چي په حدیث صحیح کي راغلي دي الغلام الذي قتله الخضر ؑ طبع علی الکفر یعني پر کفر پیدا کړه سوی ؤ؟

ځواب: محمود آلوسي رح په روح المعاني کي ددې سوال په ځواب کي داسي ویلي دي بان معنی ذالک انه قدر انه لو عاش یصیر کافرًا باضلال غیره له او بآفة من الآفات البشریة وذالک لاینافي الفطرة علی دین الاسلام بمعنی خلقه میتهئًا له ومستعدًا لقبوله انتهی.

پوښتنه: ایوبي ستا خو حواله ویو تفسیر ته عادت نه وه په دې ځواب کي دي څرنګه حواله وتفسیر روح المعاني ته ورکړه؟

ځواب: نعم! لکن چونکه دا ځواب ډېر دقیقؤ او د حاسدانو تر فهم لوړؤ او حاسدان په خزه کي د ښکار د دروېش ناست دي که ما حواله نه وای کړې روح المعاني ته دستي حاسدانو په غشي د حسد ویشتلم یعني ایوبي درواغ وویله.

ذٰلِكَ الدِّيْنُ الْقَيِّمُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُوْنَ ﴿٣٠﴾

"ذالک" اشاره ده ودین مأمور بالاقامة في قوله تعالى فاقم وجهک یا وه فطرة ته في قوله تعالى فطر الناس عليها، دا سم برابر دین دی چي هيڅ کج وپيچ پکښي نسته، خو ډېر خلک نه پوهېږي (مراد ځندي کفار د مکې دي) په استقامت ددې دين لعدم تدبرهم في حقيته.

فائده: اصل د قيم چي صيغه د مبالغې ده قيوم على وزن فعيل، په زرادي کي (د علم صرف يو ابتدائي کتاب دی) وايي في مثل ذالک اللفظ واو و ياء بهم آمدند نخستين ايشان ساکن بود واو را ييا بدل کردند ويا را دريا ادغام نمودند، نو قيم ځندي جوړ سو.

مُنِيْبِيْنَ اِلَيْهِ

معناه راجعين اليه تعالى بالاخلاص مرةً بعد اخرىٰ کما هو معنى اناب، او بعض مفسرين وايي منقطين اليه عزّ وجلّ من غيره.

فائده: منيبين منصوب دی په فعل مقدر سره ای کونوا بقرينة عطف لاتکونوا عليه او يا حال دی من الضمير في الزموا، او يا ملتزمين چي ناصب مقدر دی په فطرة الله کي او يا په اقم کي لان الخطاب فيه للرسول ﷺ وامته.

درويش وايي: چي اولاً په اقم وجهک کي مخاطب يوازي عليه الصلوة والسلام ؤ او تبعًا امت هم ورسره داخل لتعظيم شانه ﷺ او په دې ځای کي عليه الصلوة والسلام او امت يې ټوله مخاطب کړه.

وَاتَّقُوْهُ وَاَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ وَلَا تَكُوْنُوْا مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ ﴿٣١﴾

او د خدای ج څخه وبېرېږئ، او لمونځ په خپل وخت کي کوئ على الدوام مع مراعات الفرائض والواجبات والسنن وتعديل الارکان کما هو معنى اقامة الصلوة، او مه ګرځئ له مشرکانو څخه چي تبديل د فطرة الله وکړئ، وهذه الآية تاکيد ومبالغة في قباحة الشرک.

سوال: انابة اليه تعالى خو مستلزم دی تقوی لره، نو په ذکر کي څه حکمت ؤ؟

ځواب: حکمت يې تعظيم د امر د تقوىٰ.

فائده: درويش وايي چي په تفسير تيسير کي چي يو قديم تفسير دی په فارسي

ژبه داسي نقل راغلی دی از شیخ محمد اسلم طوسي رحمه الله نقل میکند که حدیثی بمن رسیده که علیه الصلوة والسلام فرموده که هرچه از من روایت کنند عرض کنید بر کتاب الله تعالی اگر موافقی بود قبول کنید، من این حدیث را که من ترک الصلوة متعمدًا فقد کفر، خواستم که از قرآن کریم موافق او پیدا کنم، دیرش کاله مي په دې فکر کي تېر سوه تا این آیت یافتم واقیموا الصلوة ولاتکونوا من المشرکین، انتهی.

درویش وايي: چي دا حدیث که په سند صحیح وي محمول دی پر ترک د لمانځه انکارًا او یا محمول پر زجر کما في حدیث لا صلوة لجار المسجد الا في المسجد، محمول دی پر زجر د تارک الجماعة، یا دا حدیث من لازکوة له فلا صلوة له، محمول دی پر زجر د مانع الزکوة والا فمذهب اهل السنة والجماعة دادی چي په کور کي لمونځ صحیح دی او داسي نه ده چي ثوک د زکوة مانع وي سره د تصدیق پر فرضیت د لمانځه لمونځ یې قبلیږي البته ترک د جماعت مع القدرة ګناه کبیره ده بالاجماع او دغه رنګه منع د زکوة ګناه کبیره ده، نو ددې آیت معنی داده چي لمونځ کوي د مشرکانو سره ځان مه مشابه کوه چي هغه لمونځ نه کوي.

درویش وايي: چي دا نقل محمد اسلم طوسي رحمه الله د هغه حدیث ثخه هم مخالف دی چي علیه الصلوة والسلام وايي اوتیت القرآن ومثله معه، او کما قال والله اعلم بالصواب وعنده علم الکتاب. درویش وايي چي وروسته آیت قرینه ده پر ما قالنا باندي.

مِنَ الَّذِيْنَ فَرَّقُوْا دِيْنَهُمْ وَكَانُوْا شِيَعًا ط

دا موصول بدل دی له المشرکین ثخه یا عادة الجار وبالفارسیة: میباشید آنانکه جدا کرده اند دین را وپراګنده کردند دین خود را بقبول بعض احکام وانکار بعضها، کالیهود والنصاری چي د تورات هغه آیاتونه چي ایمان به پر نبي اخیر الزمان راوړئ چي نوم به یې محمد وي فلانی فلانی بې نښاني وي، نو دوی منکره سوه، نو دا خو صراحةً کفر دی په کتاب التوراة سره چي د محمد ﷺ د نبوت تائید یې کاوه او نور تورات یې منی "وکانوا شیعًا" وګرځېدل دوی ډله ډله بعض مفسرین وايي چي مراد له دې ډلو ثخه اهل بدعت ددې امت دي کالمعتزلة والخوارج والشیعة، والقدریة والجبریة والکرامیة وغیرها من فرق الضلالة.

سوال: من الذين فرقوا دينهم آه، خو بيان د حال د مشركانو دى او اهل بدع خو مشركان نه دي كه څه هم په دوى كي بعض فرق كغلاث الرافض كافران دي؟

ځواب: د مشركانو اطلاق پر دې فرقو په سبب د دې سو چي دوى دين حق پرېښو او متابعت د هوا نفساني يې شروع كړى فكانوا من الذين اتخذوا الهه هواه، له عبدالله بن عمرو رضي الله عنه څخه روايت دى قال قال رسول الله ﷺ ستفترق امتي (۷۳) فرقة كلهم في النار الا واحدة منهم قيل من هي يا رسول الله ﷺ قال ما انا عليه واصحابي چي زه پر هغه ملت يم او زما اصحاب دي دوى هم پر هغه ملت وي، رواه الترمذي.

درويش وايي: چي هغو ته اهل السنة والجماعة وايي.

كُلُّ حِزْبٍۭ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿۳۲﴾

يعني د دغو ډلو څخه چي په نېز د دې شي وي من العقائد، خوشحالي كوي د دوى دا زعم دى چي حق هم دا زموږ عقائد دي، نوري ډلې پر ضلال دي ... ابيات:

هر كسى درخور مقدار خويش ..... هست نوعى خوشدلى دركار خويش
ميكند اثبات ونفي غير او ..... چه امام صومعه چه پير دير

پوه سه: چي ان الدين عند الله الاسلام من لدن آدم عليه السلام الى يومنا هذا، البته شرائع او احكام يعني په فروعو كي د دين به اختلافات وي په اعتبار د امتو او د زمانو لكن په اصولو كي د دين يعني په معتقداتو كي اختلاف نه سره لري ثم صاروا فرقا مختلفة كاليهود والنصارى والمجوس، او عبادت كونكي د بتانو يا د ملكو يا د ستورو ونحو ذالك، وقد روى ان ملة ابراهيم صاروا بعده بزمان (۷۰) فرقة كلهم في النار الا واحدة او هغه ډله ده چي دوى په اصولو او فرعو كي د ابراهيم ؑ پر مسلك وه، او امت د موسىٰ عليه السلام وروسته تر ده په مرور د زمانو (۷۱) فرقې سوې كلهم في النار الا واحدة چي هغه پر اعتقاد د موسىٰ ؑ او پر عمل د ده ثابت قدمه وه، او امت د عيسىٰ عليه السلام وروسته تر ډېري زمانې (۷۲) ډلې سوې چي ټولې يې په اور كي دي الا واحدة وافقت عيسىٰ ؑ في الاعتقاد والعمل، وان امة محمد ﷺ صاروا بعد حين (۷۳) فرقة كلهم في النار الا فرقة واحدة چي دا ډله هغه كسان دي چي پر اعتقاد او عمل د عليه الصلوة والسلام او د اصحابو رضي الله عنهم د ده باقي پاته دي وهم الناجية.

فائده: دا دروا وويا (۷۳) ډلې خو كليات د ډلو دي، او جزئيات د ډلو يې ډېر دي لا تعد ولا تحصیٰ، چناچنه بعض علماء وايي چي ما په ولايت كي د فارس سل (۱۰۰) مذهبه وليدل چي د دې درې اوويا (۷۳) ډلو سره يې هيڅ تعلق نه ؤ، نو دا د يوه ولايت حال دى! نو په عالم دنيا كي په امت محمديه كي به څو مره ډلې وي؟ انتهی.

درويش وايي: چي مجوسيان چي د اور عبادت كوي او عبدة الاوثان چي د بتانو عبادت كوي كمشركی مكة والهند، يا د ستورو عبادت كوي يا د ملكو عبادت وغيرها، دا ټولې ډلې په دې درې اوويا (۷۳) پوري اړه نه لري، دا كه څه هم امت دعوت دي لكن دا (۷۳) ډلي په امت اجابت كي دي والله المستعان.

وَإِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُم مُّنِيبِينَ إِلَيْهِ

او چي ورسېږي وه انسان ته يو ضرر (لكه فقر، ناجوړي، قحط د باران الى غير ذالک) دوى خواست د دفع د هغه ضرر كوي ورب ته خپل يعني د يا ربي نعرې وهي په داسي حال كي چي دوى راجعين و خداى ﷻ ته وي د دعاء او خواسته د بتانو، ولي چي دوى په دې پوهېږي چي كاشف الضر فقط خداى ﷻ دى لا الاصنام، ولي چي په صحيح روايت كي راغلي دي چي مشركان د مكې چي به په سفر د درياب تله نو په كښتۍ كي چي به سپرېدل خپل يو معبود يعني بت به يې له ځانه سره اخستی، لكن چي كښتۍ به طوفاني سوه او د دوى په زړو كي به د غرق بېره پيدا سوه، بت به يې و درياب ته وغورځاوه او د يا ربنا نعرې به يې شروع كړې.

درويش وايي: چي لفظ د انسان كه څه هم عام دى، لكن عموم مفسرين يې تفسير په اهل مكه مشركينو سره كړى دى.

ثُمَّ إِذَا أَذَاقَهُم مِّنْهُ رَحْمَةً إِذَا فَرِيقٌ مِّنْهُم بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾

وروسته هغه وخت چي دوى به وڅكي يعني دوى ته به ورسېدى د خداى ﷻ له خوا څخه رحمت يعني هغه ضُر به په قدرت د خداى ﷻ دفع سو.

پوه سه: چي كلمه د اذا لپاره د مفاجات ده چي په پښتو وايي نا بيره، والتقدير بالعربية فاجأ فرئى منهم، يوه ډله د دوى په هغه رب سره چي دوى يې له شدت او ضرر څخه خلاص كړه شريک نسي، يعني نسبت د عافيت او دفع الضرر و بتانو ته كوي.

فائده: فريق منهم تخصيص يې وکړی له دې سببه چي بله ډله بيا داغسي نه کوي کما جاء في قوله تعالى: فلما نجاهم الى البر فمنهم مقتصد ه آه، يعني ثابت قدم وي پر دې عقيده چي کاشف الضر رب تبارک وتعالى ؤ کما هو حال المؤمنين بالله بلکې بعض ميانه رو مشرکان چي له ضر څخه خلاص سي د يا ربنا يا ربنا په نارو سره بيا هم نسبت د کشف الضر و خدای ﷻ ته کوي و بتانو ته يې نه کوي، والله اعلم بمراده في کتابه، وما على الفقير الا بذل الوسع والطاقة.

درويش وايي: چي د دې آيت سره موافق بخاري او مسلم د زيد بن خالد څخه روايت کړی دی قال قال رسول الله ﷺ په هغه سهار چي موږ په حديبيه کې ؤ (حديبيه د يو مقام نوم دی قريب و مکې ته چي عليه الصلوة والسلام سره د (۱۵۰۰ يا ۱۶۰۰) اصحابو ﷺ په نيت د عمرې له مدينې څخه راغلي وه او مشرکان د مکې يې د عمرې کولو مانع وګرځېدل، نو عليه الصلوة والسلام سره د اصحابو په حديبيه کي اقامت پذير سوه خير قصه اوږده ده، اخير د عليه الصلوة والسلام او د قريشو د مکې تر منځ صلح وسوه د راتلونکي کال پر راتګ د عمرې لپاره) د شپې باران وسو عليه الصلوة والسلام چي د سهار جماعت وکړی پر خلګو يې مخ راواړاوه او داسي يې وويل: هل تدرون ماذا قال ربکم؟ قالوا الله ورسوله اعلم، قال ﷺ قال ﷻ اصبح من عبادي مؤمن وکافر (تاسي خبر ياست چي خدای پاک څه وويل؟ دوی ورته وويل چي خدای او رسول خبر دي، نو عليه الصلوة والسلام وويل چي خدای ﷻ وويل: باران چي وسو بعض بندګان مؤمن دي بعض يې کافر دي) فاما من قال مطرنا بفضل الله ورحمته فذالک مؤمن بي وکافر بالکواکب (هغه چا چي داسي وويل چي پر موږ باران وسو په فضل د خدای ﷻ او رحمت د خدای ج د هغه چا پر ما ايمان دی يعني چي اورونکی د باران خدای ج دی او کافر دی په ستوري سره يعني نسبت د باران و ستورو ته کوي يعني چي فلانی ستوری راوختی نو دا باران وسو) ومن قال مطرنا بنوء کذا فذالک کافر بي ومؤمن بالکواکب (او که چا داسي وويل چي پر موږ باران وسو د فلاني ستوري په سبب هغه سړی کافر دی په ما سره چي زما دصنع او خلق څخه منکر سو او ايمان يې پر کوکب دی چي د باران نسبت يې و ستوري ته وکړی)

لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ ۚ

پوه سه: چي دې لام ته لام عاقبت وايي يعني لام غرض نه دی.

فائده: د عاقبت معنی اخير کار ده، نو مفهوم يې تراخي ده، ځکه دې لام ته لام امهال هم وايي او لام مآل يې هم بولي، او بعض مفسرين وايي چي دا لام لپاره د امر او نهي دی لکن امر لپاره د تهديد دی لکه يو سړی چي په حال کي د غضب زوي ته ووايي اعصنی ما استطعت.

فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾

تاسي تمتع او فائده يعني بنعم الدنيا فيه التفات من الغيبة الى الخطاب.

پوه سه: چي سوف لپاره د استقبال بعيد دی، والمعنی ژر دی چي تاسي په عاقبت د خپل تمتع پوه سئ ای يوم القيامة.

أَمْ أَنزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا

پوه سه: چي کلمه د ام منقطعه ده په معنی د بل ده چي لپاره د انتقال دی او د همزه چي لپاره د انکار دی، عطف ده دا جمله پر کل حزب بما لديهم فرحون باندي، او داسي هم روا ده چي منفصله سي عطفپر مقدر وي، والتقدير ايشركون بلاحجة (وهذا هو معطوف عليه المقدر) ام آتيناهم سلطانًا، ابن عباس رض وايي چي مراد له سلطان څخه عذر دی، قتاده رح وايي چي مراد ځندي کتاب دی، او بعض مفسرين مضاف محذوف بولي يعني ذو سلطان، والمراد ملكًا مع برهان على صحة شركهم يا رسول الله مؤيد بالمعجزات، ومعنى الانكار على هذا التقدير انه ليس شيئ من ذالک موجود.

فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوا بِهِ يُشْرِكُونَ ﴿٣٥﴾

چي هغه سلطان خبري کوي په لسان قال سره يا په دلالة الحال سره، کلمه د ما يا مصدريه ده ای باشراكهم وصحته، او يا موصوله ده والعائد محذوف ای بالامر الذي بسببه يشركون به وبالوهيته.

پوه سه: چي استفهام په ام کي يا لپاره د تقرير دی يعني حمل المخاطب على الاقرار على ان شركهم بلا حجة ولا برهان.

درويش وايي: چي دا بيت مناسب دى له حال سره د مشركانو:

ترسم نه رسى بكعبه اى اعرابى ..... كين راه كه تو ميروى بتركستان است

وَإِذَآ أَذَقۡنَا ٱلنَّاسَ رَحۡمَةً فَرِحُواْ بِهَاۖ

هغه وخت چي موږ وڅکو (ليس من ذوق الفم بلكه مراد اذا اصبنا الناس) رحمةً يعني صحت او عافيت او فراخه رزق) دوى خوشاله سي په هغه رحمت سره.

سوال: خوشالي په رحمت سره بالمعنى المذكور خو امر طبعي دى نو دا خو د انسان د ذم خبره نه ده مع ان المقام ههنا مقام الذم؟

ځواب: ليس المراد ههنا الفرح الطبعي بلكي مراد خوشالي د بطر يعني د كبر مع ان اللازم عليه الشكر.

وَإِن تُصِبۡهُمۡ سَيِّئَةُۢ بِمَا قَدَّمَتۡ أَيۡدِيهِمۡ إِذَا هُمۡ يَقۡنَطُونَ ٣٦

او كه دوى ته ورسېږي يو سختي لكه مسكنت او مريضي په هغه سبب چي ددوى تر لاسو تېر سوى ؤ د مخه يعني من المعاصي، نابيره دوى د خداى ﷻ له رحمت څخه نا اميده سي.

سوال: ټول معاصي خو په سبب د لاسو نه كېږي، مثلاً شرك د زړه كار دى او بعض ګنهونه په ژبه سره كېږي لكه غيبت او بهتان، او بعض په فرج الى غيرها من الاعضاء؟

ځواب: چونكه لاسونه د ډېرو كارو واسطه ده، نو ځكه نسبت د ټولو ګنهو ولاسونو ته كېږي، په پښتو كي هم ورته خبره پښتانه كوي، يو مصيبت چي چا ته پېښ سي بل سړى ورته وايي د خپله لاسه درپېښه سوه.

درويش وايي: چي دا دواړه خويونه د مؤمن خويونه دي، بلكي مؤمن د نعمت په وخت كي شكر د خداى ﷻ وايي او اميد و خداى ج ته لري په وخت كي د شدت يعني د كشف الضر والشدة، او صبر كوي او خداى ج ته اميد د ثواب لري په صبر كي عند المصيبة.

أَوَلَمۡ يَرَوۡاْ أَنَّ ٱللَّهَ يَبۡسُطُ ٱلرِّزۡقَ لِمَن يَشَآءُ وَيَقۡدِرُۚ

آيا دوى يعني انسانان چي مراد ځندي كافران وه فكر نه وهي؟ (نو مراد رؤيت علمي دى لا البصري)

پوهسه: چي همزه لپاره د انکار دی یعني دوی باید دا دوه کاره چي ذکر سول نه کولای، او واو لپاره د عطف دی پر مقدر باندي کما مر مرارًا، والتقدير الم يتفكروا (هذا هو الفعل المقدر) ولم يعلموا (هذا هو معنى لم يروا)

"ان الله يبسط الرزق آه" بېشکه خدای ج فراخه کوي رزق د هغه چا لپاره چي اراده د فراخۍ يې ورته وسي او تنګوي رزق يعني لمن يشآء، والحاصل چي څه سبب دی کافرانو لره چي د فراخۍ د رزق په وخت کي کبر او لويي کوي او شکر د نعمت نه وايي، او د تنګۍ په وخت کي ولي نا امیده کېږي او رجوع و خدای ﷻ ته نه کوي بالندم والتوبة وترک المعصية او صبر نه کوي لکه مؤمنانو چي دا دوه کاره کول.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ۝٣٧

په تحقيق په دې قبض او بسط کي په تاويل د مذکورو پر دلائل د قدرت او حکمت الهي هغه چالره چي ايمان پر خدای ج لري (نو مضارع په معنی د حال ده)

سوال: آيات يې جمع راوړه او سره ددې چي قبض او بسط خو دوه دي؟

ځواب: قبض او بسط په اعتبار د کثرت د کافرانو ډېر آيات دي، او لان المراد بالجمع الجمع اللغوي، والاول هو الابلغ فافهم، هداک الله تعالی.

فائده: شقيق بلخي رحمه الله وايي: اې بنده! لکه ته چي په خپل ژوند کي بالابود نسې راوستلای، داغه رنګه ته په خپل رزق کي بالابود نسې راوستلای، نو په طلب کي د رزق ځان مه سرګردانه کوه..... بيت:

رزق گر بر آدمی عاشق نمی باشد چرا .. از زمین گندم گریبان چاک می آید چرا

او ابراهيم بن ادهم رحمه الله وايي: طلبنا الفقر (موږ طلب کاوه د فقر) فاستقبلنا الغنى (غنٰی مخ راباندي راواړاوه) نو پر عاقل سړي دا واجب ده چي سکون او اطمنان د زړه حاصل کړي او غنٰی د قلب مد نظر وګرځوي او دا يې ايمان وي چي خدای پاک ﷻ يفعل ما يريد على وفق علمه وحكمته.

دقيقه: که يو مؤمن له فقره په دې سببه بېرېدی چي آفات په دين کي پيدا نسي نو دا هم د ايمان له سببه څخه دی.

نکته: تاريخ وايي چي معروف کرخي قدس سره په يو امام پسي لمونځ په

جماعت وکړی، وروسته تر سلام امام پوښتنه څندي وکړه او داسي يې ورته وويل من أين تأكل يا معروف؟ معروف رح ورته وويل چي ته صبر وکړه اې امامه چي زه راوګرځوم هغه لمونځ چي په تا پسي مي وکړی، بيا به ځواب درکړم فان الشاک في الرازق شاک في الخالق ولا يجوز اقتداء المؤمن المؤقن بالمتزلزل المتردد، قال الله تعالى: لآيات لقوم يؤمنون، ابوبكر محمد بن سابق رح داسي خواږه بيتونه په دې باره کي يعني مطابق د تفسير سره د دې آيت ان الله يبسط الرزق الآية ويلي دي.

فكم قوى قوى فى تقلبه ..... مهذب الراى عنه الرزق ينحرف
كم ضعيف ضعيف فى تقلبه ..... كانه من ثبج البحر يغترف
هذا دليل على ان الآله له ..... فى الخلق سر خفى ليس ينكشف

حکايت: د بضع علماؤ څخه چا پوښتنه وکړه: ما الدليل على ان للعالم صانع واحد؟ هغه عالم ورته وويل درې شيان د دې مسئلې جواب او دليل دي (۱) ذل اللبيب د هر دانشمند او په هره خبره پوه سړي ذلت دی (۲) فقر الاديب: د ډېر عقل دانا سړي مسکنت دی (۳) وسقم الطبيب: ناجوړي د طبيب.

درويش وايي: چي عربي عبارت د دې ځواب ډېر زيبا او په زړه پوري دی يعني: ذل اللبيب، وفقر الاديب، وسقم الطبيب.

فَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهٗ

کلمه د فا لپاره د سببيت جزاء د شرط محذوف ده، والتقدير اذا عرفت ان قبض الرزق وبسطه من جانب الله تعالى، نو ورکوه (ذالقربٰى) قربي مصدر دی په معنی د قرابت دی (حقه) من البر والنفقة الواجبة.

پوه سه: چي مخاطب په نېز د بعض مفسرينو عليه الصلوة والسلام دی اصالةً وامته تبعًا، او بعض مفسرين وايي چي مخاطب كل من بسط له الرزق.

پوه سه: چي امام اعظم ابو حنيفه رحمه الله په دغه آيت سره دليل وايي پر وجوب د نفقې د ذوى الارحام (يعني خاوندان د قرابت المحارم چي د سړي محرم وي په وخت د احتياج د هغو يعني چي سپين ږيری يا سپين سرې وي چي کسب د نفقې نسي کولای، يا ګوډ يا ړوند الى غير ذالک.

درويش وايي: چي د سورة البقرة په تفسير کي تفصيل د نفقة المحارم تېر سوی دی.

وَالْمِسْكِيْنَ وَابْنَ السَّبِيْلِ

يعني مسكين چي بيګانه وي او مسافر چي في الحاله دده مال نه وي كه څه هم دی مال په وطن كي لري ددوی حقوق له مال څخه دي اغنياء وركوي لپاره د رضٰی د خدای ج او د اميد د فضل د خدای ج في الدنيا والآخرة.

فائده: په كشف الاسرار كي وايي: قرابت دو قسم است قرابت دين و قرابت نسب مجرد، و قرابت دين سزا وارتر است بمواسات از قرابت نسب مجرد انتهٰی.

ذٰلِكَ خَيْرٌ لِّلَّذِيْنَ يُرِيْدُوْنَ وَجْهَ اللّٰهِ ۖ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ ﴿٣٨﴾

دغه وركړه د مال و ذی القربٰی الخ ته (يعني ذالک اشاره ده و مصدر ته د ''فآت'') خير: بهتره ده تر خاصولو د خپلو ځانو په لذاتو او مشتهياتو سره، د هغو كسانو لپاره چي اراده لري د رضٰی د خدای ج، يعني قصد يې په انفاق سره رضا د خدای جل جلاله وي او ثواب د خدای ج (نو لفظ د وجه كنايه ده د رضاء د خدای ج پوه سه: چي مفضل عليه د خير محذوف دی په قرينه د ماقبل يعني من الايتآء رياءً وسمعةً) او هم دغه كسان فلاح مندونكي دي.

پوه سه: چي هم ضمير فصل دی لپاره د حصر يعني په دوی كي فلاح او خلاصون له عذابه د خدای ج حصر دی، دون غيرهم يعني چي ددوی پر صفت نه وي، ولي چي هغو كسانو چي په ايتاء كي يې قصد وجه الله وه رايه نيول په دنيا فاني سره ثوابونه د عقبٰی چي باقي او بالعكس دی حال د رياكارانو او د سمعت د طرفدارانو.

وَمَآ اٰتَيْتُمْ مِّنْ رِّبًا

او هغه مال چي تاسي يې وركوئ و سود خور ته له كتې څخه يعني زيادة محرمة في الشرع چي لس درهمه وركوي په عوض كي د سلو روپو پور مثلاً، يا په نورو ربويه مالو، كالحنطة والشعير وغير ذالک، يعني كته مشروطوي في عقد المعاملة يا عطية مباحة يعني هديه يا هبة لپاره د مكافات.

سوال: هبه يا هديه خو سود نه دی، ولي چي مشروط في العقد نه دی، نو دې ته ربا ولي وويل سو؟

ځواب: مقصود چي په دې هبه يا هديه کي زيادت ؤ، نو په نامه د مشروط في العقد ربی ورته وويل.

پوښته: چي ابن کثير د قراء سبعهؤ څخه د دواړه ځايه اتيتم په قصر سره وايي. چي معنی يې ماجئتم به من اعطاء زيادة محرمة او عطيه مباحة ده، او د جمهورو قراؤ قرائت په مد د الف دی کما في المصاحف المطبوعة.

لِّيَرْبُوَاْ فِيٓ أَمْوَٰلِ ٱلنَّاسِ فَلَا يَرْبُواْ عِندَ ٱللَّهِ ۖ

"ليربوا" ای ليزيد في اموالهم، په مالو کي د خلکو، نو هغه ورکړه ګټه نه لري په نيز د خدای ﷻ يعني ثواب يې نسته، محي السنة بغوي رح وايي چي د دې آيت په معنی کي اختلاف دی، سعيد بن جبير، مجاهد، طاؤس، قتاده او اکثر مفسرين رحمهم الله وايي چي دا آيت په شان کي د هغه نازل سوی دی چي يو سړی بل سړي ته يوه عطيه او يا هديه ورکړي د دې لپاره چي هغه به د غيرت د لاري ماته ډېر عوض راکړي، نو داسي که څه هم سود نه دی بلکې مباح دی لکن ثواب يې په ورځ د قيامت و ده ته نه ورکوي، وهذا معنی قوله تعالی فلا يربوا عند الله، لکن آنحضرت ﷺ داسي ورکړه حرامه وبلل، کريمه: ولاتمنن تستکثر، او ضحاک رح وايي چي دا آيت په باره کي د هغه سړي دی چي خپل قريب يا اشنای ته مال ورکړي لپاره د ډېر والي د مال د هغه سړي يعني قريب يا اشنای رضاء د خدای ﷻ يې منظور نه وي، نو دې سړي ته هم خدای ﷻ ثواب نه ورکوي، ولي چي وجه الله د ده مقصود نه ؤ وهذا معنی قوله فلا يربوا عند الله، او شعبي رح وايي چي دا په شان کي د هغه چا نازل سوی دی چي يو سړی د بل سړي سره په سفر کي ځان ملګری کړي او خدمت يې کوي، نو هغه مخدوم و دې خادم ته څه ګټه د تجارت ورکړي په سبب د کومک او خدمت د خادم لا لوجه الله، نو په دې ورکړه کي هم ثواب نسته لانه لايريد وجه الله وهذا معنی قوله تعالی فلا يربوا عند الله، رواه البخاري في اول کتابه الصحيح، انما الاعمال بالنيات (ای ثواب الاعمال بالنيات لاوجودها) وانما لکل امرء ما نوی فمن کان هجرته الی الله ورسوله (ای الهجرة من مکة الی المدينة، په نيت د ثواب من الله او د عليه الصلوة والسلام د رضی او محبت لپاره) فهجرته الی الله ورسوله، يعني خدای ﷻ ثواب ورکوي او عليه الصلوة والسلام ځني راضي کيږي.

درویش وايي: چي پر دغه ترجمه چي ما وکړه د حديث مذکور هغه سوال نه وارديږئ چي په حديث مذکور کي خو من شرطي ؤ يعني متضمن معنى لره د شرط، نو څرنګه جمله شرطيه يې په جزاء کي راوړل سوه او دا په نحو کي ممتنع ده چي شرط او جزاء دي يو شی وي، وحاصل الدفع په مختصره توګه دادی چي دا جمله په شرط کي مقيد ده په قصد او اراده سره او په جزاء کي په ثواب سره فافهم جدًا) ومن کان هجرته الى الدنيا يصيبها (يعني چي انصار د مديني د مهاجرينو سره د مکې مالي مرسته کوي) او امرئةٌ ينکحها (يا يوه ښځه به هوري په مدينه کي په نکاح کړم لکه مهاجر د ام قيس چي د دغه غرض لپاره يې هجرت مديني ته کړی ؤ) فهجرته الى ما هاجر اليه (يعني ثواب د هجرت عند الله نه لري لعدم نيته ذالک بلکې ثواب يې هغه دنيا ده يا د هغې ښځي سره نکاح ده)

پوه سه: چي دا حديث مسلم هم راوړی دی دواړو په روايت د عمر بن الخطاب رضی الله عنه څخه.

درویش وايي: چي دا حديث ډېر مشهور دی حتی چي بعض محدثين يې متواتر بولي وهو اصل عظيم في امور الآخرة وتصحيح النية في اعمال الشريعة.

وَمَآ اٰتَيۡتُمۡ مِّنۡ زَكٰوةٍ

هغه مال چي تاسي يې ورکړئ.

درویش وايي: چي روح المعاني تفسير د زکوة په صدقه سره کړی دی، او روح البيان يې تفسير داسي کړی دی ای مفروضة چي زکوة مصطلح دی او صدقه (ای نافله) او مظهري رحمه الله يې هم په دواړو سره تفسير کړی دی.

پوښتنه: صدقه نافله ته ولي زکوة وايي؟

ځواب: صدقه نافله هم سبب د نما او زيادت د مال ده لکه زکوة فرضي چي هم په دغه سبب زکوة بولي.

تُرِيۡدُوۡنَ وَجۡهَ اللّٰهِ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الۡمُضۡعِفُوۡنَ ﴿۳۹﴾

"تريدون وجه الله" ای ذاته او ثوابه او رضاه، نو دغه کسان چي فرضي زکوة يا نفلي صدقه لوجه الله ورکړه ددوی دي چي ثواب مضاعف ورکول کيږي يو په

لس بيا تر اووه سوه مثله پوري الى ماشاء الله تعالى، والتفاوت بتفاوت النيات والاخلاص، وتفاوت المعطي له في القرابة والجوار او في الفقر والمسكنة، وايضًا مضاعف كېږي مالونه ددوى په دنيا كي ببركة الزكوة والصدقة.

پوښتنه: مضعفون خو صيغه د اسم فاعل ده، نو به صيغه د اسم مفعول چي معنى بې دا واى چي مضاعف ثواب وركول كېږي به اولى نه واى، كما في قرائة ابى؟

ځواب: صيغه د اسم فاعل دلته په معنى د صار ذا ضعف چي باب د اضعف چي د افعال باب دى په معنى د صار ذا ضعف راغلى دى، لكه اقوى په معنى د صار ذا قوة وايسر اى صار ذا يسار وغنى، د علم صرف په كتابو كي وايي چي باب د افعال ګاهي لپاره د صيرورة د فاعل ذا اصله اى مجرده كما في الامثلة المذكورة، او بل ځواب دادى چي همزه د باب د افعال دى لپاره د متعدي واليږي كما هو الاكثر في الباب المذكور او مفعول دي محذوف وي، والمعنى الذين (دا يې مفعول محذوف دى) اى اخذوا تلك الاضعاف ببركة الزكوة ويؤيد هذا الوجه قرائة ابى على صيغة المضعفون بفتح العين على صيغة المفعول من باب الافعال فافهم.

پوښتنه: مناسب د ماقبل آيت سره يعني فلا يربوا عند الله دا سي عبارت نه ؤ فهو يربوا عند الله كما يقتضيه المقابلة؟

ځواب: ددې كسانو د حال په بيانولو كي خداى ﷻ تغيير راوستى، ولي چي په دمخه كي يې جمله فعليه راوړه يعني فلا يربوا عند الله، او دلته يې جمله اسميه راوړه يعني فاؤلئک هم المضعفون، او مصدر يې اسم اشاره سره وګرځول يعني فاؤلئک، او ضمير فصل يې هم ورسره راوړى چي لفظ د هم دى دا ټوله تغييرات او زيادت لپاره د مبالغې دى په حال د فريق ثاني (۱) دوى ته يې مضاعفة ثابت كړى چي هغه ابلغ تر مطلق زيادت دى لكه په اول كي (۲) على طريق الجملة الاسمية (۳) والضمير الفصل (۴) وحصر ذالک بالاستحقاق (۵) مع في الاشارة يعني باؤلئک من التعظيم لدلالته على علو مرتبتهم (۶) والالتفات عن الخطاب حيث قال فاؤلئک دون فانتم للتعظيم كانه سبحانه تعالى خاطب بذالک الملائكة[۴] وخواص الخلق تعريفًا لحالهم الى غير ذالک.

اَللّٰهُ الَّذِيْ خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيْتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيْكُمْ هَلْ مِنْ شُرَكَآئِكُمْ مَّنْ يَّفْعَلُ مِنْ ذٰلِكُمْ مِّنْ شَيْءٍ سُبْحٰنَهٗ وَتَعٰلٰى عَمَّا يُشْرِكُوْنَ ﴿٤٠﴾

لفظ الله مبتداء ده وروسته ئوله خبر دی، يعني خدای ﷻ هغه ذات مقتدر دی چي تاسي يې پيدا کړي ياست ايها المشرکون (تخصيص د مشرکانو چي فقير وکړی له دې کبله چي خطاب د دوی سره کمايدل عليه مابعده) مراد د خلق څخه خلق په رحم د مور دی نطفة اولاً علقةً ثانيًا مضغة ثالثًا ثم کسوة العظام لحمًا رابعًا ثم نفخ الروح خامسًا، ثم اخراجکم من بطن الام وروسته زرق درکوي مدة حياتکم، بيا مو وژني عند الاجل الموعود (ثم يحييکم يې ذکر کړی وان کان المشرکين لايعترفون بذالک)

آيا سته له شريکانو څخه ستاسي يعني تاسي د خدای ﷻ شريکان بولي، يعني الاصنام وغيرها چي تاسي يې عبادت کوئ لکه ستوري، يا جن يا ملکي والاستفهام للانکار ای ليس شيئ منها چي فعل دي وکړي د دغو مذکوره شيانو څخه د يو شي فضلاً عن الجميع.

پوه سه: چي تر دې ځايه خدای ﷻ ذکر کړه لوازم د معبوديت او ټوله يې ځان ته ثابت کړه او له غير څخه يې نفي وکړې مؤکدًا بالانکار کما يدل عليه الاستفهام الانکاري، وهذا يوافق البرهان والعيان، وروسته يې په نتيجه کي داسي وويل: پاک دی خدای ﷻ او عالي دی د مايشرکون څخه.

درويش وايي: چي په حديث قدسي کي راغلي دي: انا اغنی الشرکاء عن الشرک (زه ډېر غني يم د هغه عمل څخه د بنده چي زما سره په عمل کي شريک وګرځوي بل شی، نو اسم تفضيل يعني اغنی لپاره د مطلق زيادت دی يعني که څه هم په مضاف اليه کي هيڅ خير نه وي کما في عبادة الصنم) من عمل عملاً اشرک فيه معي غيري ترکته وشرکه.

پوه سه: چي شرک په فتح د کاف دی په معنی د شريک دی.

پوه سه: چي علماء وايي چي شرک في العبادة (۱) شريک خدای ﷻ له ويل دی په ذات کي لکه مجوسيان چي وايي چي عالم لره دوه واجب الوجود خدايان دي، يو

خالق الامور النافعة دی، دوی وايي چي د هغه نوم يزدان دی، او بل خالق دی د مضر اشياء لکه مار، لړم، ځوزان وغيرها، دوی وايي چي د هغه نوم اهرمن دی (۲) شريک دی په افعالو کي د بنده لکه معتزله چي وايي چي خالق د افعالو د بندګانو خپله بندګان او اهل السنة والجماعة وايي چي خالق د ذات د بندګانو او د افعالو ددوی خدای ﷻ دی کريمه: والله خلقكم وما تعملون، تفصيل او دلائل او واجباتو ددې مسئلې په علم الکلام کي دی (۳) شريک په عبادت کي چي رياء يې بولي، تفصيل الرياء شيخ ابو حامد محمد الغزالي رح وايي وإن كان مع الرياء قصد الثواب راجحًا، يعني ډېر جانب د عبادت قصد د ثواب ؤ لکن رياء لږ ورسره وه، دی وايي چي زما ظن دا دی والله اعلم چي اصل ثواب د دغه عبادت منفي نه دی لکن مضاعفة يې نسته، نو هغه حديث چي ذکر سو محمول دی پر دې چي قصد د ثواب او رياء سره برابر وي يا قصد د رياء يې راجح وي، وقال الشيخ الكلاآبادي رح صح نيته في اوله لم يضره فساده بعده يعني الرياء، په وروسته کي ولايحبطه شيئ دون الشرک الجلي لان الرياء ما يفعل العبد من اوله ليرائي الناس ويكون ذالک قصده ومراده عند اهل السنة والجماعة كذا في شرح المشارق لابن الملک په فتاوی الاشباه والنظائر نقلاً عن التاتارخانية وايي لو افتتح الصلوة خالصًا لله تعالى ثم دخل في قلبه الرياء فهو على افتتح يعني رياء تاوان نه ورته کوي.

درويش وايي: چي فقهاء رحمهم الله وايي چي د فرضي لمانځه په اصل کي رياء ځای نه لري، البته په هيئت کي يې رياء سته يعني چي يو ازي لمونځ کوي تعديل الارکان او خشوع نه وي پکښې او چي په حضور کي د خلګو فرضي لمونځ کوي په ښه تعديل الارکان او خشوع سره يې کوي، نو په دې صورت کي د اصل لمانځه غاړي يې خلاصي دي او د تعديل الارکان وغيره ثواب يې نسته او د نفلي لمانځه په اصل او هيئت دواړو کي رياء ځای لري، مثلاً چي څوک نه وي نفلونه نه کوي او يا چابک چابک يې کوي، او د خلګو په مخ کي نفلي لمونځونه کوي او په ښه هيئت سره يې کوي.

حکايت: يو رياکاره شيخ ؤ چي مريدان يې هم درلوده، يو ډېر مالدار سړی په سبب دده د ظاهري کار ليدلو څخه د هغه شيخ مريد سوی ؤ، نو رفته رفته رفت او آمد شروع سو، يوه ورځ مالدار مريد ورته وويل چي ننه شپه زما لېمه يې سره د صاحب زاده يعني زوی، شيخ دعوت قبول کړی او سرمايه داره مريد ډېر فوق العادة خواړه په کور کي پر

خپل کور و الا باندي زېرمه کړي وه چي ننه شپه پير صاحب زموږ مېلمه دی بايد ښه خواړه تيار کړئ، خير ماښام چي پير صاحب او زوی راغله او سترخوان هوار سو رقم رقم خواړه پر کښېښول سوه، پير صاحب يو څو کولې د يو قسم خوړو څخه وخوړلې او داغه رنګه د بل قسم خوړو څخه يعني په محدود ډول يې وخوړلې، نو پير صاحب تر شا سو ډوډی يې بس کړه، سرمايه دار مريد ورته وويل چي صاحب ډوډۍ دي ولي بس کړه؟ پير صاحب ورته وويل چي ډېره ډوډۍ خوړل سړي ته ډېر خوب ورولي او د شپې زموږ د وظائفو مانع ګرځي، هر څه تېنګار چي سرمايه داره مريد وکړی پير صاحب انکار کاوه، او د پير صاحب زوی په ماړه نس ډوډۍ وخوړل، سترخوان چي ټول سو مريد ورته وويل چي تبرګا به د ماخستن لمونځ موږ ته په دې مهمان خانه کي په جماعت راکوې، پير صاحب د مخه سو جماعت پسي محدود نفر ودرېدل، سرمايه دار او د هغه مزدوران او د پير صاحب زوی پسي ودرېدل، پير صاحب په ډېره خشوع او په نهايت تعديل الارکان لمونځ وکړی او يوازي دوه رکعته سنت يې وکړه وتريې و تهجد ته پرېښول، خير پير صاحب د خپل سرمايه دار مريد څخه رخصت واخستی دی او زوی يې کورته راهي سوه، پير صاحب چي کورته ورغلی ماينې ته يې وويل چي سترخوان راواخله ډېر وږی يم، ماينې يې ورته وويل چي د مهمانۍ څخه څرنګه وږی راغلې هورې به دي ځان ښه موړ کړی وای، پير صاحب پر ماينې منت وکړی چي څرنګه ناپوه يې، که ما هورې ځان موړ کړی وای د سرمايه داره مريد زما څخه عقيده او ښته چي دا څرنګه ښېور پير دی، خير ماينې يې وچه ډوډۍ راواخستل، پير صاحب داوبو په کومک ځان تر پزي په موړ کړی، زوی ورته ګوري، پير صاحب چي له ډوډۍ څخه فارغه سو، زوي يې ورته وويل چي بابا لمونځ دي هم راوګرځوه، ولي تا خو کور داسي لمونځ نه کاوه لکه د سرمايه داره په کور کي چي دي وکړی.

درويش وايي: چي دا وه د حکايت پښتو ژباړه، او دا د رياء في هيئت الصلوة.

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ

ښکاره سو فساد په صحراء کي او په درياب کي.

درويش وايي: چي مفسرين رحمهم الله په متفقه قول سره وايي چي مراد له فساد څخه د بر (۱) کاختي د بارانو چي خشک سالي يې بولي (۲) ډېر مړي يا په خدايي مرګ او

یا د انسانانو یو د بل سره وژل (لکه په موجوده کلو کي په افغانستان کي امریکایانو او د هغو د نېټو انډیوالان لکه انګرېزان، کاناډایان او نور چي پر افغانستان یې یرغل وکړی او ټوله دیار که ښاروندي که صحراوي دي تر قبضې لاندي یې راوستلې او پر بېچاره مسلمانانو یې د بمبار طیارو بمان غورځول چي اووه کاله کېږي چي دا سلسله جاري ده یعني تر اوسنۍ سنې (۱۴۳۱ هـ ق) لکن چونکه د افغانستان غیور قوم دی د بېګانه یعني کافرانو حکومت پر ځان نه قبلوي، نو بېچاره او بې وسه او بې سلاح اقوام د دې ظالمانو په مقاومت او په جهاد بوخت دي چي تر اوسه پوري په زرهاؤ مسلمانان بلکې امریکایان او د دوی همکاران هم پکښې وژل کېږي والله اعلم الی ای وقت تجري هذه السلسلة یعني کشت و خون په افغانستان کي به جاري وي، اللهم نصرًا للمؤمنین بحرمة النبي علیه الصلوة و السلام علی اعدائک نصرًا عزیزًا عاجلاً وصبرًا علی البلایا الواردة من جانب اعدائک و اعداء الدین علی اولیائک من المؤمنین، دا ؤ تفسیر د موتان د مثال په توګه.

(۳) کثرة الحرق و الغرق، د اور سوځنه د دې مثال هم په موجوده زمانه کي افغانستان دی چي ټانګان او بمباري طیارې د امریکایانو او رونه پاشي د افغانستان پر وګړو او زراعتي مځکو او پر قریو (۴) جنګونه به ډېر وي د دې مثال په نړۍ کي افغانستان دی (۵) و الجدال: نحقه بحثونه به جاري وي (۶) برکتونه د مځکو او د باغو او د تجاراتو به قطع سي (۷) ظلمونه به ډېر سي (۸) یو بل ته ضرر رسول به ډېر سي (۹) امراض به ډېر سي چي پر زرو هسپتالونه او پر ډاکټرانو به واري نه کېږي (۱۰) مفسد بادونه به پر دریابو مسلط سي چي د دریابو پر حیواناتو په ضرر تماميږي چي یو له هغو څخه اصداف دي.

درویش وایي: چي صدف د یو حیوان ژوندي شي نوم دی چي داسي کاسه لري چي په خپل اختیار یې خلاصوي او پر ځان بنده وي او چي کاسه بنده کړي یو ځاځکی او به و داخل ته نه ورځي په هر صورت مثال د صدف کشف دی پر مځکه چي هغه دوې کاسې لري او خلاصول او بندول یې ده ده په اختیار کي دي، نو د پسرلي د دوهمي میاشتې اتلس (۱۸) تاریخ د شمسي حساب دغه اصداف ټوله پر مخ د اوبو چي دریاب په څپوسي یعني بحر الهند و الفارس او ټوله مخ د اوبو ونسي او کاسې

خلاصي کړې چي کاسې ببخي سپيني دي، نو مخ د اوبو ددوی د کاسو څخه معلومېږي لکه ملغلري چي پر پاشلي وي او د رب العزة په قدرت پر دغه دريابو يوه وريځ پيدا اسي او غټې غټې ځاځکی باران شروع سي او دې کوچني حيوانانو خولې خلاصي ورته نيولي وي، په بعضو کي يو ځاځکی باران وسي په بعضو کي دوه ځاځکي او په بعض کي درې وهکذا الی مأة، وروسته اصداف خپلي کاسې بندي کړي او د درياب پای ته ولاړ سي، هورې چي ورسېده هغه حيوان سمدلاسه مړ سي، او هغه ځاځکی ددې حيوان په نس کي کرار کرار ملغلره کېږي، که يو ځاځکی ؤ يوه ملغلره پيدا کېږي او که دوه ځاځکي وه دوې ملغلري پيدا کېږي وهکذا، نو هغه صدف چي يو ځاځکی يې په خوله کي واقع سوی ؤ د خدای ﷻ په قدرت دومره لويه ملغلره سي چي کاسه ټوله په ډکه سي چي دې ملغلري ته دريتيمه وايي او فريده يې هم بولي، يتيمه يې په دې بولي چي مثل يې نسته، او فريده يې په دې بولي چي په صدف کي يوازي ده، او په فارسي يې دريکتا بولي، او په پښتو يې بې ساري ملغلره بولي، چي ددې ملغلري په لکو روپۍ قيمت دی، ثم وثم چي ځاځکي ډېرېږي ملغلري ډېرېږي او کوچنۍ کېږي او قيمت يې هم کمېږي، وروسته غواصان د دريابو په دريابو کي غوټې وي هر شی چي يې په مخه ورغلی وه يې کاږي او بغل ځولۍ چي په غاړه کي يې وي و هغه ته يې واچوي، خوش قسمت تر ټولو خوته خوړونکی هغه دی چي دريتيمه صدف په لاس ورسي ثم وثم.

درويش وايي: چي بارانونه نه وي د درياب اصداف ناکامه د درياب پای ته ولاړ سي تر بله کاله پوري او د ملغلرو کاروبار هم قطع سي، وهذه مصيبة عظيمة في البحر کما لايخفیٰ.

درويش وايي: چي په تفسير کي د بر او بحر اختلاف دی، بغوي رح وايي چي له بر څخه مراد دښتونه او صحراوي دي چي مالدار خلګ چي پونده يې بولي ګزاره پر کوي، نو چي بارانونه نه وي دښتونه او بيابانونه له وښو څخه خالي وي، نو د پوندوو او د دوی د اوښانو او مېږو او بزو به څه چاره وي، او هم بغوي رح وايي چي له بحر څخه مراد هغه ښارونه او قريې دي چي د جاري رودو او ويالو پر غاړه پراته وي، نو چي خشک سالي وي او د رودو اوبه خشکي سي، نو دوی د باغو د انګورو او انارو

او د سبزیجاتو به څه حال وي، او عطیه رح وايي چې مراد له بر څخه د مځکې مخ دی که صحرا يعني دښتونه وي او که قریې او ښارونه وي، او له بحر څخه مراد معنای معروف د بحر ده چې رودونه یا لوی لوی ویالې دي، او ابن عباس او مجاهد رض وايي چې له فساد څخه د بر مراد قتل دی د هابیل ابن آدم ۴ د خپل ورور قابیل د خوا چې قصه يې مشهوره ده، او له فساد څخه د بحر مراد ظلم دی د ملک عمان چې جلندي يې نوم ؤ، چې آيت کریمه يې شاهد دی: يأخذ كل سفينة غصبًا: كما في قصة موسىٰ والخضر علیهما السلام، روح المعاني وايي چې قتل د هابیل یا غصب د جلندي د کښتیو پر طریقه د مثال دي د فساد في الارض، يعني فساد في الارض په دغه کې حصر نه دی.

درویش وايي: چې روح المعاني او مظهري او روح البيان د الضحاک رح څخه داسې روایت په تفسیر کې د ظهر الفساد آه کړی دی چې په زمانه کې د آدم علیه السلام تو له مځکه سرسبزه او شادابه وه حتی چې هري درختې ته به بني آدم ودرېدی په هغې درختې پوري به يوه خوراکي مېوه ځړېدل هغه به بني آدم په مزه وخوړل او د بحر محیط اوبه خوږې وې، او په ځنګلو او غرو کې به زمري په بقرة الوحش کار نه درلودی چې ښکار يې کړي او نه لېوه په پسو کار درلودی حتی چې قابیل چې د آدم ۴ زوی ؤ خپل ورور هابیل قتل کړی يعني ناحقه قتل چې فساد ددوی منځ ته راغلی، مځکې خپل سرسبزي د لاسه ورکړه او ځنګلي او غرني درختو د مېوو پر ځای ځوزان راویستل او د بحر محیط اوبه ترخې سوې، او د حیواناتو لکه زمری او بقرة الوحش او د لېوه او د پسو تر منځ عداوت پیدا سو کما نراه الآن.

بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ

په سبب د کسب د لاسو د خلکو ای بشوم معاصیهم مثلاً په مکه مکرمه کې کاختي او خشک سالي چې له اطرافو څخه به دوی ته خوراکي مواد راوړل کېدل يعني د تجارو له خوا څخه هغه هم قطع سوه، ولې چې د لاري په اوږدو کې اوبه نه وې.

درویش وايي: چې دا هغه وخت ؤ چې کفارو د مکې علاوه پر شرک د علیه الصلوة والسلام په ربړولو او ازار لاس پوري کړی او علیه الصلوة والسلام داسې خدای جل جلاله ته خواست وکړی: رب اعنی علیهم بسبعٍ کسبع یوسف، حتی تر دې اندازې ورسېدل چې هډوکي به يې په اوبو کې وه ایشول څه غوړي چې به پیدا

سوه هغه به يې وه ځيښل او مردار شيان يې هم خوړل... شاعر وايي:

چون عمل نيکو بود گلها دمد .... چونکه زشت آيد بروید خار زار
گر بد و گر نيک باشد کار تو .... هرچه کار بد روی انجام کار
از خدا خواهم تو فيق ادب .... بې ادب محروم گشت از فضل رب

لِيُذِيقَهُم بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤١﴾

چي په دوی وڅکي يعني دوی ته ورسوي بعض جزاء د هغو کارو چي دوی يې عمل کاوه (فالعبارة بحذف المضاف ای لفظ الجزاء) بعض يې له دې سببه وو ايه چي تمام او کامل جزاء خو په قيامت کي ده، کلمه د لام لپاره د بيان د علت ده او يا لام عاقبت دی "لعلهم يرجعون" يعني لکی يرجعوا عن اعمالهم الخبيثة، لعل متعلق دی په ليذيقهم پوري، قال قتادة رح چي مځکه تو له د ظلم او ظلالت څخه ډکه وه قبل مبعث النبي ﷺ او دی مبارک چي خدای ﷻ راواستاوه رجع راجعون من الناس يعني له شرک او معاصيو څخه.

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِن قَبْلُ

ته وو ايه کفارو ته د مکې چي تاسي سفر وکړئ په مځکه کي، نو وګورئ چي څرنګه سوی دی اخير کار د هغو کسانو چي تر تاسي دمخه وه.

پوه سه: چي قبل مبني پر ضمه دی، په سبب د حذف مضاف اليه ای قبلکم، چي فقير په ترجمه کي د آيت اشاره ورته وکړه، والحاصل چي په دغو سفرو کي به تاسي ووينئ کورونه د ظالمانو خالي او خراب کمنازل قوم لوط وقوم ثمود.

كَانَ أَكْثَرُهُم مُّشْرِكِينَ ﴿٤٢﴾

وه اکثره "الذين من قبل" مشرکان.

پوه سه: چي جمله د کان حال ده په تقدير د قد کما هو القانون النحوي في الماضي الواقع حالاً، او يا جمله مستأنفه ده لپاره د دلالت پر دې چي سوء عاقبت ددوی په سبب د ظهور د شرک وغلبته فيهم (نو لفظ د اکثريې په اعتبار د غلبه وو ايه) او يا معنی د آيت داده چي شرک خو په اکثر کي ددوی ؤ په لږو خلګو کي خو شرک نه ؤ، لکن نور معاصي وه، نو ټو له هلاک سوه ما دون الشرک په سبب د

سوء الجوار او يا معنى داده چي غير مشركينو و مشركانو ته امر بالمعروف نه کاوه او نهي عن المنكر، نو دوی هم ورسره هلاک سوه، وفي المثنوي:

بارها پوشد پی اظهار فضل .... باز گیرد ازپی اظهار عدل
تا پشیمان میشوی از کاربد .... تا حیا داری ز الله الصمد

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ

(الفاء للسببية ای اذا کان الامر کذالک ای ماسبق من قوله تعالى ظهر الفساد آه کما مر تفصیله) نو ثابت او دائم وګرځوه يا محمد (ﷺ) خپل مخ (کناية عن تمام التوجه) هغه دين ته چي کامل الاستقامة دی چي هيڅ کج او پيچ نسته پکښي وهو دين الاسلام، که څه هم مخاطب عليه الصلوة والسلام دی لکن امت يې تبعًا ورسره دي.

مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ ﴿٤٣﴾

د مخه تر دې چي راځي هغه ورځ چي هيڅ څوک يې د رد طاقت نه لري (من الله) يا متعلق دی په يأتي پوري يعني چي راتګ له جانبه د خدای ﷻ دی يا متعلق دی په مرد پوري چي مصدر دی يعني خدای ﷻ يې هم نه ردوي چي اراده يې تعلق پوري ونسي والظاهر ان المراد به يوم القيامة.

پوه سه: چي اصل د "يصدعون" يتصدعون ؤ، والمعنى خلق فرق وګرځي فريق في الجنة وفريق في السعير، او که مراد ورځ د قيامت نه وي، نو معنى د آيت فريق يعذب في الدنيا كما في يوم بدر، وفريق في الآخرة.

مَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِأَنْفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ ﴿٤٤﴾

که څوک کفر اختيار کړي نو پر هغه وبال د کفر دی في الدنيا والآخرة او که څوک عمل صالح وکړي، نو د خپلو ځانو لپاره منازل جوړوي په جنت کي.

لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْ فَضْلِهِ

يعني ليجزي الله متعلق په يمهدون پوري دی، چي ورکړي هغه کسانو ته چي ايمان يې راوړی وي او عمل صالح يې کړي وي له خپل فضله څخه، يعني پر خدای ﷻ وجوب نسته بلکي دا فضل د خدای ﷻ دی، قال ابن عباس ؓ چي تر عملو بالابود شی لان الحسنة بعشر امثالها الى سبع مأة الى ماشاء الله تعالى.

پوښتنه: خدای ﷻ يوازي اثابه د مؤمنانو بيانوي، د كريم اصل اراده ده الا من ابى باختياره وقبل النار لاجل كفرهم كما يدل عليه قوله.

إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلۡكَٰفِرِينَ ۝٤٥

په تحقيق خدای ﷻ محبت نه كوي له كافرانو سره يعني يبغضهم لان لا واسطة بين حب الله و بغضه.

فائده: قوله من فضله دال على ان الاصابة تفضل محض لانه لايجب على الله شئ ولان الاعمال الصالحة من العباد لايكاد يكافي ما انعم الله عليهم في الدنيا فبقى الثواب في الآخرة فضل محض، جلال الدين رح وايي چي په يصدعون پري متعلق دى ليجزي او دى وايي چي خدای ﷻ جزاء د دواړو ډلو يعني المؤمنين والكافرين ذكر كړې ده، اما المؤمنون فبقوله ليجزي الذين آمنوا الى قوله من فضله، واما الكافرون فبقوله انه لايحب الكافرين لان معناه يبغضهم فيما قبهم لانه ليس الواسطة بين حب الله و بغضه، كما في العباد لانه قد يحب العبد شخصًا و قد بغض شخصًا آخر و قد لايحب شخصًا ولا بغضه كما في صورة ان لايكون الشخص الآخر لاولياء له ولا عدوًا.

فائده: والدليل على ان الاثابة يعني ثواب وركول په جنت سره صرف او صرف تفضل د خدای ﷻ دى هغه حديث د احمد رح دى له ابو الحارث رض څخه چي خدای پاک وحي وكړې و داؤد ؑ چي وېروه زما صالح بندګان چي دوى دي په خپلو اعمالو صالحه وو سره عجب نه كوي، ولي كه زه يو بنده زما له بندګانو څخه (يعني كه څه هم صالح وي في الغاية) د حساب و ځای ته ودروم (يعني خپل نعم د نويه پر حساب كړم او دده اعمال صالحه هم حساب كړم) او پر ده باندي وځنډوم فضل خپل (يعني تفضل ځندي منع كړم) الا عذبته دى به خامخا په عذاب وم (ولي دده حسنات به خلاص سي زما د پر نعمتونه د دنيا به بې شكره او بې عبادته پاته سي، فالعدل في مثل ذالك العذاب) او په بل روايت كي راغلي دي وقل لاهل معصيتي من امتك چي دوى نا اميدي نه كوي زما له رحمت څخه فاني اغفر الذنوب ولا ابالي، كريمه: لاتيئسوا من روح الله، او طبراني رح له واثلة بن الاسقع رضي الله عنه څخه روايت كړى دى چي : يبعث الله يوم القيامة عبدًا لا ذنب له، نو خدای ﷻ دې بنده ته ووايي اى الامرين احب اليك ان اجزيك بعملك او بنعمتي عليك (له دې ددوو

.. خبرو څخه ستا کومه خبره خوښه ده چي تا ته جزاء درکړم يعني جنت درکړم ستا په عمل سره او يا زما په نعمت او فضل سره پر تا جنت درکړم) دا بنده ورته وو ايي انت اعلم اني لم اعصيک (يعني ته ښه خبريې چي ما خو ستا عصيان نه دی کړی (د بنده په دې ويلو کي اشاره ودې ته ده چي زما په عمل جنت راکړه، ولي چي ما هيڅ عصيان نه دی کړی) نو خدای ﷻ د حساب ملائکو ته وو ايي: خذوا عبدي بنعمة من نعمي (يعني د دې بنده سره حساب وکړئ د يوه نعمت زما پر ده، او د ده حسنات په هغه نعمت کي ځندي حسابئ مثلاً د سترګو د ليدلو، د غوږو د اورېدلو يا د پښو د تللو يا د نورو اعضاؤ داخلهؤ) ملکي چي حساب شروع کړي د دې بنده ټولي حسناتي په هغه يوه نعمت کي د خدای ﷻ ختم سي، نو بنده په ډېر عجز خدای ﷻ ته وو ايي بنعمتک ورحمتک (يعني ماته ثواب او جنت راکړه ستا په احسان سره او ستا په رحمت سره يعني نه په مکافات د اعمالو حسنه وو زما)

پوښتنه: د دې احاديثو په رڼا کي مؤمنانو ته دا سوال په زړه کي ورګرځي انه لايبقى حينئذ فائدة في الطاعة وترک المعصية فان الله تعالى لولم يتفضل عذب اهل الطاعة ولو تفضل غفرله المعصية وادخله الجنة؟

ځواب: طاعت د خدای ﷻ مقتضي دی د محبت د خدای ﷻ قال رسول الله ﷺ حکاية عن الله سبحانه تعالى (چي ورته حديث قدسي وايي په عرف کي د اهل الحديث) مايزال عبدي (همېشه زما بنده) يتقرب الي بالنوافل (يعني ماته نژدې کېږي يعني قربًا معنويًا لاقربًا مکانيًا په نفلي عباداتو سره يعني من الصلوة الى الصيام والصدقات) حتى احبته (چي زما محبت ورسره پيدا سي) رواه البخاري عن ابى هريرة رض في حديث طويل.

والمحبة يقتضي تفضل والاحسان للمحبوب والتفضل سبب لجلب کل خير ومنه الثواب والجنة ودفع کل ضرر ومنه دخول النار.

درويش وايي: چي له دې کبله په دعاء مأثوره کي راغلي دي اللهم ارزقني حبک وحب حبيبک وحب عمل يقربني الى حبک، ولي بنده چي د خدای ﷻ محب سي، خدای ﷻ هم د بنده محب ګرځي لان الحب نسبة متکررة من الجانبين.

سوال: د دمخه آحاديثو مبارکه وو څخه دا معلومه سوه چي د خول د جنت فضل

من الله ﷻ نو دا به معارض د هغه آيت نه وي (ادخلوا الجنة بما كنتم تعملون) ولي چي له دې آيت څخه خو دا ظاهره ده چي دخول د جنت په عمل سره دی؟

ځواب: په جنتو كي ډېري متفاوتي درجې سته پر اندازه د تفاوت د اعمالو، نو په آيت مذكوره كي مراد دخول د درجاتو د جنت دی چي متفاوت په سبب د عملو د بندګانو، واما نفس دخول الجنة والخلود فيها فبفضل الله ورحمته، او ددې جواب تائيد كوي هغه حديث د هناد عن ابن مسعود ؓ قال رسول الله ﷺ تجوزون الصراط بعفو الله وتدخلون الجنة برحمة الله وتقسمون المنازل باعمالكم والله اعلم.

وَمِنْ اٰيٰتِهٖٓ اَنْ يُّرْسِلَ الرِّيَاحَ مُبَشِّرٰتٍ

"ومن آياته" اى من دلائل قدرته تعالى چي خداى ﷻ را استوي يعني پيدا كوي بادونه، مظهري ؒ وايي من المشرق الى المغرب بالعكس ومن الشمال الى الجنوب وبالعكس آه.

درويش وايي: چي داسي تفسير عام د وروسته سره منافي دی يعني "مبشرات" حال دی د رياح يعني زېرى كونكى په باران سره وجه المنافات د بورباد يعني له مغرب څخه و مشرق ته، چي په پښتو يې د كښې باد بولي، زېرى كونكى په باران نه دى بلكې دا باد د عذاب دى كما يدل عليه قوله ﷺ نصرت بالصبا (يعني د پاسه باد) واهلكت عاد بالدبور (د كښې باد) په روح المعاني كي وايي چي دبور باد لپاره د بلا دى هغه كمه بلا يې داده چي په ستر ګو كي د خلګو خاشې او خاوري پاشي، او په روح البيان كي وايي چي د بور ريح العذاب دى، او په حديث شريف كي راغلي دي چي باد به راوالوتى عليه الصلوة والسلام به ويل اللهم اجعلها رياحًا (اشاره ودې آيت ته ده يعني وه يې ګرځوي مبشرات) ولايجعلها ريحًا (اشاره و هغه آيت ته ده) وارسلنا عليهم ريحًا صرصرًا الآية.

وَّلِيُذِيْقَكُمْ مِّنْ رَّحْمَتِهٖ

چي په تاسي وخوري د خوړلو شيان له دانو څخه لكه غنم وغيره او له مېوو څخه لكه انګور وغيره.

پوهه: چي دا جمله عطف ده پر مبشرات.

سوال: دا خو جمله ده او مبشرات خو مفرد يعني جمله نه وه فكيف يصح العطف؟

ځواب: مبشرات په تاويل ليبشركم دى، او مظهري رح وايي يا معطوف دى پر مقدر، تقديره يرسل الرياح ليذهب عنكم الحر وليذيقكم آه روح المعاني، وقيل الواو زائدة وليس بوجه "من رحمته" متعلق دى په ليذيقكم پوري، مراد رزق له بادو څخه پيدا كېږي، يعني چي بادونه وريځ پيدا كړي او وريځ اوربنت وكړي.

وَلِتَجۡرِيَ ٱلۡفُلۡكُ بِأَمۡرِهِۦ

چي چلېږي كښتى په دغو بادو سره په درياب كي په اراده د خداى جل جلاله، ددې قيد فائده داده چي ارسال الرياح يو ظاهري او عادي سبب د خداى جل جلاله دى اصل جريان الفلك په اراده سره د خداى جل جلاله دى..

فائده: لفظ د فلك هم مفرد راځي او جمع مستعملېږي فرق د مفرد او جمع يې اعتباري دى كه مفرد وي ضمه د فاء لكه ضمه د قفل چي مفرد دى، او كه جمع وي ضمه ده، نو ضمه د فاء يې لكه د أسد چي جمع د اسد ده.

سوال: د جمع او مفرد به څوك فرق څرنګه كوي؟

ځواب: فرق يې په دې سره كېږي كه فعل مسند ؤ فلك ته يا ضمير راجع ؤ وه فلك مذكر ؤ، نو لفظ د فلك مفرد دى او كه فعل مسند يا ضمير راجع و فلك مؤنث ته ؤ نو فلك جمع ده په تأويل د جماعت فعل مسند يا ضمير راجع يې مؤنث راغلى، لكه په دې آيت كي چي د لتجري اسناد وه فلك ته سوى دى، ولي چي تجري خو مؤنث دى.

وَلِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦ وَلَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ﴿٤٦﴾

چي تاسي په ذريعه د كښتيو طلب د فضل يعني د رزق د خداى جل جلاله بالتجارة في ركوب البحر يعني في السفائن.

فائده: له دې آيت څخه دا معلومه سوه چي ركوب البحر للتجارة روا دى. بيت:

سود دريا نيك بودى گر نبودى بيم موج
صحبت گل خوش بودى گر نيستى تشويش خار

شيخ عطار رح وايي:

بدريا درمنافع بيشمار است ..... اگر خواهى سلامت دركنار است

"ولعلكم تشکرون" ای لکی تشکرون چي تاسي شکر د نعمتو د خدای ﷻ
و وایاست فتؤمنون و توحدون الله ﷻ.
پوه سه: چي جمله د من آیاته متصل ده په هغه قول پوري د خدای ﷻ الذي خلقکم.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ رُسُلًا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ

(لام موطئه د قسم دی یعني جواب د قسم محذوف دی یعنی والله قد ارسلنا) مونږ استولي دي رسولان تر تا دمخه یا محمد (ﷺ) و خپلو قوموته.
سوال: رسلاً خو جمع وه د قوم یې ولي مفرد روا ړی یعني داسي یې نه وویل الی اقوامهم؟
ځواب: په لفظ کي د قوم مفرد او جمع برابر دي فافهم.

فَجَآءُوهُم بِٱلْبَيِّنَٰتِ

هغو رسولانو راتګ وکړی هر یوه و خپل قوم ته په دلائل او معجزاتو ظاهراتو سره چي دلالت یې کاوه د رسولانو پر صدق په دعوی کي د رسالت نو ایمان راوی پر هغو رسولانو بعض خلګو او نورو کفر اختیار کړی.
سوال: دا خبره له کومه ځایه فهمیږي چي بعض د قوم ایمان راوړی؟
ځواب: دا وروسته قول د الله ﷻ.

فَانتَقَمْنَا مِنَ ٱلَّذِينَ أَجْرَمُوا۟ ۖ وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾

مونږ انتقام واخستی د هغه کسانو څخه چي جرم یې کاوه یعني کفر ته یې دوام ورکاوه، یعني عذاب مو پر نازل کړی (د فهم وجه یې دا ده که څوله پر کفر پاته وای نو خو اخصر دا وه چي فانتقمنا منهم، نو خدای ﷻ چي قید د ممن الذین و وایه نو معلومه دا سوه چي بعض د قوم مؤمنان وه نو هغه حق د عذاب نه لري)
او حق دی پر مونږ باندي مرسته (کومک) د مؤمنانو.
پوه سه: چي دا جمله عطف ده پر جمله محذوفه باندي و نصرنا الذین آمنوا وکان حقًّا علینا نصر المؤمنین.
فائده: په دې آیت کي اشاره ده چي انتقام له کافرانو څخه لپاره د نصرت د مؤمنانو دی.

سوال: له حقًا څخه دا فهمېږي چي دا نصرت پر خدای ﷻ واجب دی مع انهم قالوا لاوجوب لشئ علی الله؟

ځواب: مراد دادی چي حق دی پر خدای ﷻ بمقتضٰی وعده و بسبب تفضله تعالی ویرد علیه چي حق سي پر خدای ﷻ نصرت د مؤمنانو له هره سببه څخه چي وي، نو باید هیڅ وخت مؤمنان نه مغلوبه کېدای مع انه لیس کک الا تری الی غزوة احد چي مؤمنان مغلوبه سوه او اوویا (۷۰) شهیدان یې له لاسه ورکړه، او بل جواب دادی چي اضافت د نصر و مؤمنانو ته او لام د لفظ د المؤمنین لپاره د عهد دی چي مراد هغه مؤمنان دي چي په جهاد د کفارو سره اخته وي خالصًا لاعلاء کلمة الله، او د رسول ﷺ له امر څخه سرغړونه ونه کړي لکه په احد کي چي هغه کسانو چي مرکز یې پرېښو چي په مشری د عبدالله بن جبیر رضی الله عنه پر هغه مرکز ګمارل سوي وه د رسول الله ﷺ له خوا څخه چي تعداد یې پنځوس (۵۰) کسه وه په طلب د غنیمت کما مر في تفصیل قصة احد، نو له دې سببه د رب جل و علا نصرت یې په نصیب نه سو والا فلا یخلف الله وعده، او بل ځواب دادی چي موعود د خدای ﷻ له خوا څخه نصرت د مؤمنانو دی و لو بعد حین وقد انجز الله وعده حین فتح مکة علی المؤمنین، والله اعلم بما في کتابه.

اَللّٰهُ الَّذِیْ یُرْسِلُ الرِّیٰحَ فَتُثِیْرُ سَحَابًا فَیَبْسُطُهٗ

لفظ الله مبتداء ده موصول سره د صله یې خبر دی، والمعنی خدای ﷻ هغه مقتدر خدای دی چي را استوي بادونه یعني د رحمت لکه باد صبا یعني شرقي بادونه بیا خدای ﷻ وګرځوي دا وریځ متصل واحد یعني ګاهي.

فِی السَّمَآءِ کَیْفَ یَشَآءُ وَیَجْعَلُهٗ کِسَفًا

په اسمان کي یعني في جهة السماء څرنګه چي د خدای ﷻ اراده سي.

پوهه: چي کیف یشاء حال دی له مفعول څخه د یسبطه چي وریځي ته راجع ؤ ای واقعًا مطبقًا او غیر مطبق من جانب دون جانب.

پوهه: چي کسفًا جمع د کسفة ده په معنی د ټوټې یعني ګاهي دا وریځ ټوټې وي متصل واحد نه وي.

فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلٰلِهٖ ۚ

نه ته وينې (ايها المخاطب الغير المعين) چې د باران څاڅکي راوځي له منځ څخه د وريځې، يعني في الحالين چې وريځ که متصل واحد وي او که ټوټه ټوټه وي.

فَاِذَآ اَصَابَ بِهٖ مَنْ يَّشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖٓ اِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُوْنَ ﴿۴۸﴾

نو هغه وخت چې ورسوي خدای ج دغه باران وه هغه چا ته يعني مځکو او قريو ته چې د خدای ج اراده ورته وي، پس نا ببره دوی خوشالي کوي چې کښتونه او باغونه يې او به سوه او بشه کلي جوړه سوه چې په عربي يې خصب بولي.

وَاِنْ كَانُوْا مِنْ قَبْلِ اَنْ يُّنَزَّلَ عَلَيْهِمْ مِّنْ قَبْلِهٖ لَمُبْلِسِيْنَ ﴿۴۹﴾

پوه سه: چې ان مخفف دی د مثقل څخه او اسم يې محذوف دی او خبر يې کانوا دی، والتقدير وانهم (هم اسم د ان دی) وه دوی د مخه تر دې چې پر دوی اورښت د باران کېدی د مخه تر هغه هر آئينه نا اميده له باران څخه، ولي چې له ډېره وخته باران نه وسو، نو دوی نا اميده وه.

سوال: لفظ قبل خو نژدې تېر سو، نو د وروسته من قبله ته څه ضرورت ؤ او په راوړلو کي يې د خدای جل جلاله څه حکمت ؤ؟

ځواب: تکرير د قبل لپاره د تاکيد دی او فائده او حکمت يې دا دی چې دلالت وکړي پر تطاول د عهد هم بالمطر او استحکام د دوی د نا اميدۍ.

پوه سه: چې په قرائت کي د ابن مسعود رض دوهم من قبله نسته فلا حاجة الى توجيهه بما مر على هذه القرائة.

فائده: کلمه د لام په لمبلسين کي فارقه په مابين کي د ان مخفف له مثقل څخه او د ان نافيه ده، او دا احتمال هم مظهري راوړی دی چې ان دې نافيه وي او لام دې په معنی د الا وي، والتقدير وما كانوا (دا معنی د ان نافيه ده) من قبله الا (دا معنی د لام ده) آيسين نا اميده.

درويش وايي: چې دويمه توجيه د مظهري بعيده ده، او د فقير د تلاش سره سره چې د تفاسيرو يې کړی دی دا توجيه يې په بل تفسير کي نه ده ليدلې، والله اعلم بالصواب.

فَانْظُرْ اِلٰى اٰثٰرِ رَحْمَتِ اللّٰهِ كَيْفَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ؕ

وګوره اې مخاطب غیر معینه و آثارو ته یعني فوائدو ته د رحمت د خدای جل جلاله (چي مراد ځنيي باران دی چي آثار يې نباتات دي او د درختو مېوې او د ارتزاقي موادو دانې لکه غنم، ورجې، جوار وغيره، او مېوې لکه انګور، انار، سېب وغيرها دي، نو هم د ډېر والي په سبب يې اثار په لفظ د جمع راوړی)

څرنګه ژوندی کړه خدای ج مځکه په نباتاتو سره وروسته تر مرګ د دې يعني چي له نباتاتو څخه خالي وه او سپېره وه.

درويش وايي: چي د دې ټوله بيان مقصود بيان دی د فساد د رايي د مشرکانو چي دوی بعث بعد الموت نه مانه او وايي كيف يحي العظام وهي رميم. او سره د دې چي دوی ويني مثل د احياء الموتى چي نباتات د مځکي دي پر عقب د يبس څخه د مځکي، نو خدای پاک وايي:

اِنَّ ذٰلِكَ لَمُحْيِ الْمَوْتٰى ۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ۵۰

په تحقيق دغه ذات مقتدر پر احياء د مځکي بعد موتها، ژوندی کونکی دی د مړو دی په ورځ د قيامت، او خدای ج پر هر شي قدرت لري، ولي چي نسبت د قدرت د خدای جل جلاله و ټولو ممکناتو ته برابر دی... بيت:

تعالى الله زهی قيوم ودانا .... توانايي ده هر ناتوانا

شيخ مغربي رح چه خوش گفته است: يعنی در گلشن چه رنگارنگ گلها وهرچه بويهای قسم قسم از گلهای گلشن ميوزرد رنگ و بوی قدرت ايزد متعال هستند.

وَلَئِنْ اَرْسَلْنَا رِيْحًا فَرَاَوْهُ مُصْفَرًّا لَّظَلُّوْا مِنْۢ بَعْدِهٖ يَكْفُرُوْنَ ۵۱

(لام موطئه د قسم دی) که چېري مونږ راواستوو باد (يعني چي سبب د وچوالي د نباتاتو د مځکي وګرځي چي د کښې وچ باد دی) نو وويني کافران دا باد يعني اثر د دې باد چي شنه نباتات او کښتونه يې مړاوي کړه.

پوه سه: چي جمله د لظلوا جواب د لام موطئه د قسم دی چي پر حرف شرط داخل ؤ، نو قائمقام د جواب د شرط هم دی، له دې سببه د ظلوا صيغه که څه هم ماضي ده ترجمه يې په استقبال سره کېږي، ولي حرف شرط ماضي په جواب کي په

مستقبل سره اړه وي اى يظلوا، او ضمير د بعده و اصفرار ته راجع دى چي د ريحًا له لفظ څخه و فهمېدى كمامر، دوى كفر كوي بلا مهلته.

وحاصل معنى الآية ان الكفار لا اعتماد لهم على ربهم له دې سببه چي دوى خير او خصب او نعمت د خداى ج وويني د خداى ج شكر نه وايي، او نه هم اطاعت د رب جل وعلا كوي بالايمان او د نعمت په خوشالۍ كي غرق وي او له خالق څخه د نعمت غافله وي او كه يو ادنى ضرر وويني في الفرع (د الفرع معنى غولانځ د مواشي ده او د الذرع معنى كښت ده) او الزرع جزع او بيقراري او بې صبري كوي او له سابق نعمتو څخه غافله سي او په وخت كي د ضرر استغفار او انابت و خداى ج ته نه كوي، او د مؤمن حال داغسي نه دى فانه يشكر عند النعمة ويصبر عند المحنة والنقمة، او نه نا اميد كېږي له رحمت څخه د خداى باعادة النعمة ويلتجئ بالطاعة والاستغفار تاچي جلب نعمت د ذو الجلال بالليل والنهار، مولنا جلال الدين الرومي قدس سره په مثنوي كي وايي:

چون فرود آيد بلا بى دافعى .... چون نباشد از تضرع شافعى
جز خضوع وبندگى واضطرار .... اندرين حضرت ندارد اعتبار
چون تو غم بينى تو استغفار كن ....غم بامر خالق آمد كاركن

فَإِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَىٰ

دا دليل دى د هغه قول چي د ماقبل څخه و فهمېدى، يعني د كفارو خداى ﷻ بيان كړى چي دوى چي هر څه اثار د رجعت د خداى ﷻ وليدل بيا يې هم ايمان نه راوړى، ګوياو عليه الصلوة والسلام ته وويل سول چي ته مه غمجن كېږه په دې سره چي دوى هدايت نه كړى پيدا ستا په لار ښوونه سره فانك لاتسمع الموتى آه، ډېر مفسران وايي چي مثال دى ددې چي كفار و خپل حواس كالسمع والبصر والاذن د حق له اورېدلو څخه يا د معجزاتو د ليدلو څخه غوړونه يې د حق له اورېدو څخه بند كړي دي، نو ځكه ستا د تبليغ او د قرآن د اورېدلو سره او د معجزاتو د ليدو سره ايمان نه راوړي، په تحقيق ته نه سې اورېدلاى په مړو (چي كفار دي) خبري د وعظ ستا يعني په سمع د قبول.

درويش وايي: چي دا خو ترجمه وه د آيت پر ظاهر او پر مراد لکن تحقيق د سماع الموتٰی، يوه ډېره پيچيده مسئله ده او علماء د مذهب او د صحابه کرامو رضي الله عنهم هم پکښي اختلاف دی.

نو واوره: ابن الهمام په فتح القدير کي وايي: اکثر مشائخنا رحمهم الله علی ان الميت لايسمع، او دليل هم په دغه آيت سره وايي يعني :انک لاتسمع الموتٰی آه: او دغه رنګه په هغه آيت چي په بل ځای کي د قرآن ذکر سوی دی يعني "وَمَآ اَنۡتَ بِمُسۡمِعٍ مَّنۡ فِي الۡقُبُوۡرِ" دليل وايي، نو ځکه دغه مشائخ په تلقين د مړي چي په قبر کي يې کښېږدي نه دي قائل، او دوی وايي چي که سړي قسم واخستی چي زه د فلاني سره خبري نه کوم او وروسته تر مرګ يې خبري ورسره وکړې په قسم کي نه دی حانث، ولي چي د حالف مقصود خو دا ؤ چي داسي خبري نه ورسره کوم چي دی يې واوري، او سفاريني رحمه الله وايي چي سيدتنا ام المؤمنين عائشه رضي الله عنها له سماع الموتٰی څخه منکره وه، ووافقها طائفة من العلماء علی ذالک، دليل يې هم دغه آيت دی فانک لاتسمع الموتٰی، او بعض طائفې د اهل علم د سماع الموتٰی قائل دي، ابن عبدالبر رحمه الله وايي چي اکثر د علماؤ د سماع الموتٰی قائل دي وهو اختيار ابن الجرير والطبري، وکذا ابن قتيبة وغيره رحمهم الله، بقول روح المعاني، دا علماء دليل په هغه حديث د بخاري او مسلم وايي چي په اصطلاح متفق عليه حديث يې بولي او بخاري و مسلم ته شيخان وايي، چي عليه الصلوة والسلام چي غلبه وکړه په ورځ د بدر پر مشرکانو د مکې، او اوويا (۷۰) کسه يې ځندي ووژل له رئيسانو څخه د قريشو، او ټوله دا مړي په يو بېکاره او بې اوبو څاه کي اصحابو رضي الله عنهم په امر د نبي کريم صلى الله عليه وسلم وغورځول، نو عليه الصلوة والسلام د څاه پر غاړه ورته ودرېدی او ورنارې يې کړې يا اباجهل بن هشام يا امية بن خلف يا عتبه بن ربيعه وهکذا اليس قد وجدتم ما وعدکم ربکم حقًا، فاني قد وجدت ما وعدني ربي حقًا (يعني النصر عليکم) فقال عمر رضي الله عنه يا رسول الله صلى الله عليه وسلم ما تکلم من اجساد لا ارواح لها (ته څرنګه خبري کوې د هغو اجسامو سره چي ارواحان نسته پکښي، دا قول د عمر رضي الله عنه استفهامًا ؤ لا انکارًا، عليه الصلوة والسلام ورته ووېل والذي نفس بيده ما انتم باسمع لما اقول منهم زاد في رواية لمسلم، عن انس رضي الله عنه ولکنهم لايقدرون ان يجيبوا،

او بل دليل د دغې ډلې د علماؤ چې په سماع الموتى قائل دي، دا دى چې يوه ښځه وه په مدينه کې چې ام محجن يې نوم ؤ چې هميشه به يې مسجد نبوي جارو کاوه، نو دا چې مړه سوه اصحابو ﷺ عليه الصلوة والسلام نه کړى په خبر او دفن يې کړه، نو عليه الصلوة والسلام د جنت البقيع په مقبره کې تېرېدى، نو دا نوى قبرېې وليدى نو يې وويل چې دا قبر دا چا دى، هغو ورته وويل د ام محجن ؓ، عليه الصلوة والسلام ورته وويل هغه ښځه چې مسجد به يې جارو کاوه؟ خلګو ورته وويل نعم! فصف الناس فصلى عليها (دا تکرار د صلوة الجنازه له خواصو څخه دد عليه الصلوة والسلام دى) فقال رسول الله ﷺ اى عمل وجدت افضل (دا خطاب دى و ام محجن ته) صحابه کرامو ؓ ورته وويل يا رسول الله ﷺ اتسمع؟ قال عليه الصلوة والسلام ما انتم باسمع منها فذکر عليه الصلوة والسلام (يعني واصحابو ؓ ته) انها اجابته قم المسجد يعني جارو کول، او داغه رنګه د دغه طائفې د علماؤ دليل دى چې البيهقي او الحاکم يې روايت کړى دى، او نور محدثين هم له ابى هريره ؓ څخه چې عليه الصلوة والسلام چې له احد څخه رجوع وکړه و قبر ته د مصعب بن عمير ؓ او اصحاب دده، ودرېدى وقال اشهد انکم احياء عند الله تعالى وقال لاصحابه تاسې د دغو شهداؤ د قبرو زيارت کوئ او سلام وراچوئ، فوالذي نفسي بيده لايسلم عليهم احد الا ردوا عليه السلام الى يوم القيامة، دا حديث حاکم په مستدرک کې صحيح بللى دى، او په حديث د ابن عبد البر چې عبد الحق الاشبيلي يې اسناد صحيح بللى دى عن ابن عباس ؓ مرفوعًا الى رسول الله ﷺ دغه طائفه دليل وايي چې عليه الصلوة والسلام وويل ما من احد يمر بقبر اخيه المؤمن کان يعرفه في الدنيا يسلم عليه الا عرفه ورد عليه (يعني سلامه)، او داغه رنګه هغه حديث د بخاري او د مسلم ددې طائفې دليل دى چې عليه الصلوة والسلام وويل ان العبد اذا وضع في قبره وتولى عنه اصحابه يعني اقارب دده وغيرهم ځنډي را ايسته سي) انه يسمع قرع نعالهم الى اخير الحديث.

مظهري ؒ وايي چې که چېري د عليه الصلوة والسلام په صحيح نقل سره ثابته سي چې مړى د ژوندو خبري اوري، نو ددې آيت معنى دا ده انک لاتسمع بقدرتک واختيارک کما انت تسمع الحي على ما جرى به عادة العبد لکن الله يسمع الموتى کلام الاحياء اذا شاء او انک لا تسمع الموتى سماعًا تترتب عليه الفائدة.

درویش وايي: چي دا دوه جوابه روح المعاني هم راوړي دي، او روح المعاني دا مبحث د سماع الموتٰی او عدم سماعهم نهايت اوږد کړی دی تخمينًا درې صفحې يې په نيولي دي، او مظهري بالعکس ډېر کوتاه تفسير د دې آيت کړی دی.

وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَآءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ ﴿٥٢﴾

ته نسې اورېدلای يا محمد (ﷺ) په کڼيانو (نو صم جمع د اصم ده) بلنه، هغه وخت چې دوی راهي سي او شا دروګرځوي.

فائده: عدم اسماع د صم يې مقيد کړه اذا ولوا مدبرين سره لبيان استحالة الاسماع في حال ادبارهم، ولي چې صم چې شانه وګرځوي که څه هم خبره خو نه اوري ګاهي له حرکت څخه د شونډانو د داعي يا نورو قرائنو څخه څه وفهموي، نو کفار مکه وو به هم په وخت کي د وعظ او تبليغ د عليه الصلوة والسلام به يې ده مبارک ته شا کړه او راهي به سوه، نو په دې سره خدای پاک اميد د عليه الصلوة والسلام قطع کړی د دوی له ايمان راوړلو څخه في الحالة الظاهرة الحاضرة.

وَمَآ أَنتَ بِهَٰدِ الْعُمْيِ عَن ضَلَٰلَتِهِمْ ۖ

او نه يې ته هدايت کونکی يعني و مقصد ته رسېدونکی د ړندیانو (نو عمی جمع د اعمٰی ده) يعني الکفار چې معجزاتو ته د آنحضرت ﷺ نه ګوري په نظر د عبرت د دوی له ګمراهۍ څخه يعني چې شاهراه د حق ځندي ورکه ده، نو ته يې پر لار نسې برابرولای، کريمه: انک لاتهتدي من احببت ولکن الله يهدي من يشآء الآية.

إِن تُسْمِعُ إِلَّا مَن يُؤْمِنُ بِـَٔايَٰتِنَا فَهُم مُّسْلِمُونَ ﴿٥٣﴾

ته نسې اورېدلای يعني په سماع سره د قبول مګر نه هغه څوک چې ايمان لري پر آياتو زموږ، نو هغوی اسلام قبلونکي دي، ولي چې ايمان د دوی پر آياتو زموږ دوی باعثه کوي پر اورېدلو د تبليغاتو او د امر نهي د عليه الصلوة والسلام، او بعض مفسرين وايي چې مراد د من يؤمن څخه مشارف يعني نژدې و ايمان ته دی او بعض وايي چې مراد ځندي هغه څوک دی چې د خدای ﷻ په علم ازلي کي ده ته هدايت منظور وي يعني چې دی به ايمان راوړي.

اَللّٰهُ الَّذِیْ خَلَقَكُمْ مِّنْ ضُعْفٍ

خدای ج پیدا کړي یاست تاسي له ضعف څخه.

پوه سه: چي ضعف په ضم سره یعني په پیښ سره او په فتح سره مقابل ته د قوة ته وایي فرق یې دادی چي بالفتح قرائة د بني تمیم واختاره عاصم وحمزة من القرآء السبع بالفتح في المواضع الثلاثة هـ والضم لغة قریش واختاره الباقون من القراء او په هر صورت ضعف مصدر دی ویأول باسم الفاعل ای الضعیف فمعنی الآیة من اصل ضعیف وهو التراب في خلق آدم، ولي چي خاوري په عناصر اربعه ضعیف عنصر چي نه حرکت لري او نه تکبر لکه اور او هواء او یا نطفه ده په اولاد کي د آدم کما ورد في موضع آخر من ماء مهین ای ضعیف وهي النطفة للوالدین.

ثُمَّ جَعَلَ مِنْۢ بَعْدِ ضُعْفٍ قُوَّةً

ثم لپاره د تراخي دی او جعل په معنی د خلق دی لتعدیته الی مفعول واحد او مراد له قوت څخه د طفولیت قوت دی چي طفل ته حاصل سي بالحرکة واستدعاء اللبن بالبکاء "قُوَّةً" ای قوة اخری بعد البلوغ وهي قوة الشباب.

قانون نحوي: النکرة اذا اعیدت نکرة کان الثانیة غیر الاولی کما ههنا والنکرة، او المعرفة اذا اعیدت معرفة کان الثاني عین الاول کما في قوله تعالی اني مع العسر یسرًا ان مع العسر یسرًا، فالعسر واحد وقبله یسر وبعده یسر، ولهذا قال ابن عباس رض حیث قال لن یغلب العسر یسرین، هکذا حققه الامام الراغب الاصفهاني وتبعه اجلاء المفسرین.

ثُمَّ جَعَلَ مِنْۢ بَعْدِ قُوَّةٍ ضُعْفًا وَّشَیْبَةً ط

بیا یې پیدا کړی دی وروسته تر قوت ضعف.

پوه سه: چي ابتداء د دې ضعف له څلویښت کاله څخه کېږي، او بعض حکماء وایي د (۳۵) کاله څخه لکن لږ لږ محسوس کېږي چي دې ضعف ته ضعف د شیخوخه او کبر سن وایي "وشیبة" او شیبه ضعف دی تر مرګ پوري.

فائده: دا درجاتې چي بیان سوې په اختلاف سره د امزجهؤ او ابدانو د

انسانانو مختلف کېږي، چنانچه فقير اوس اوس و سن ته د (۹۶) کالو داخل دی ومعهذا قوت او ديد د سترگو او د غوږو او د پښو او د لاسو بفضله تعالی معتدل دی خوب او خوراک مي پر ځای دی الی غيرها من النعم الالهية، وذالک فضل الله يؤتيه من يشاء، لکن بقی في ذمة الفقير شکر المنعم الحقيقي جلت قدرته. کريمه: وقليل من عبادي الشکور، اللهم اجعلني من الشاکرين لنعمک المتوالية علی هذا العبد الفقير العاصي... سعدي رح:

عطا ئيست هر موی بر بر تنم ...... چگونه بهر موی شکری کنم

يَخۡلُقُ مَا يَشَآءُ ۖ وَهُوَ ٱلۡعَلِيمُ ٱلۡقَدِيرُ ۝

خدای ج پيدا کوي هغه شی چي اراده يې وسي من الضعف و القوة و الشباب و الشيب "وهو العليم" يعني بتدبير خلفه حسب حکمته و ارادته، وهو القدير علی کل شيئ.

وَيَوۡمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ يُقۡسِمُ ٱلۡمُجۡرِمُونَ ۝

پوه سه: چي يوم منصوب دی علی الظرفية لقوله يقسم، او مراد له ساعت څخه ورځ د قيامت ده.

نکته: قيامت ولي ساعت بولي؟ اما لانها تقوم في اخير ساعة من ساعات الدنيا، و اما لانها تقوم بغتة يعني نابيره په پښتو، او اچانک په اردو، لکن ساعة علم بالغلبة دی لپاره د ورځي د قيامت کالکوکب للزهرة و النجم للثريا.

"يقسم المجرمون" قسم اخلي مجرمان يعني المشرکين المنکرين للساعة.

مَا لَبِثُواْ غَيۡرَ سَاعَةٍ ۚ

موږ درنګ نه دی کړی په دنيا کي او په قبورو کي، غير ساعة من الزمان، والمراد الساعة الزمانية.

پوښتنه: مشرکانو خو په سوو بلکي په زرو کلونه په دنيا او قبرو کي تېر کړي وه، نو دوی ولي ويل ما لبثوا آه؟

ځواب: دا لږوالی چي دوی بيان کړی بالنسبة الی عذابهم في الآخرة يا نسيانا لفرط اهوال يوم القيامة، او يا له دې سببه چي ما مضی کان لم يکن بلل کېږي، کلبي او مقاتل رح وايي: مالبثوا في القبور يعين ما اقاموا في القبور بعد الموت الا ساعة ای

قطعة قليلة من الزمان، او بعض مفسرين وايي ما لبثوا بعد فناء الدنيا والبعث وهو مابين النفختين، او هغه چي روايت له قتاده رح څخه پرو راويانو کړی دی چي ددوی مراد لبث دی په دنيا کي غير ساعة آه، فقول غير مقبول، روح المعاني وجه د عدم قبول دا بيان کړي ده چي لبث ددوی خو مغيا په يوم البعث سره دی کما سيئاتي ان شاء الله تعالی، او لبث ددوی په دنيا کي خو غاية يې يوم البعث نه ده کما لايخفی.

لکن درويش وايي: چي قتاده رحمه الله چونکه لوی مفسر دی، نو مناسبه داده چي دده د قول تأويل وکړل سي چي مراد له بعث څخه في الدنيا حال قبرهم دی، ولي قبور خو د دنيا جزء دي وحينئذ لاريب ان البث في الدنيا مع اللبث في القبور غايته يوم البعث ده، والله اعلم.

كَذَٰلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ ﴿٥٥﴾

دغسي لکه چي دوی مصروف کرځي (يعني په دې قول کي مالبثوا غير ساعة چي له حقه خلاف خبره وه) کانوا: يعني في الدنيا، دوی درواغ ويل او له حق څخه مصروف وه چي دوی خدای جل جلاله لره شرکاء ويل او دا يې هم ويل لابعث بعد الموت، الحاصل چي د درواغو پای تمام دی مشرکان په دنيا کي هم درواغ ويل چي بعث بعد الموت نسته چي هغه يې درواغ سوه په حشر د يوم القيامة سره او تر حشر وروسته هم درواغ وايي يعني ما لبثوا غير ساعة، حافظ شيرازي رح وايي:

بصدق کوش که خورشيد آيد از نفست
که از دروغ سيه روئ گشت صبح نخست[1]

وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ

پوهسه: چي دا جمله عطف ده پر يقسم المجرمون باندي او تعبير په ماضي سره يعني قال که څه هم دا قول ددوی خو په مستقبل بعيد کي دی، له دې سببه وسو چي دا موعود د خدای جل جلاله دی وما وعده الرب تبارک وتعالی فهو متيقن الوقوع کما في الماضي، او مراد له اوتوا العلم والايمان څخه ملائکه او انبياء ؑ او مؤمنان دي ردًا لقول الكفار ما لبثوا غير ساعة.

[1] يعني صبح کاذب

لَقَدۡ لَبِثۡتُمۡ فِي كِتَٰبِ ٱللَّهِ

يعني لبثتم زمانًا كتبه الله لكم يعني غير ساعة كما قلتم، في كتاب الله يعني اللوح المحفوظ او صحف الملائكة الموكلين بالارحام كما قال رسول الله ﷺ ان خلق احدكم يجمع في بطن امه اربعين يومًا نطفة ثم يكون علقة مثل ذالک يعني (۴۰) يومًا، ثم يكون مضغة مثل ذالک (۴۰) ثم يبعث الله ملكًا باربع كلمات فيكتب عمله واجله الى اخير الحديث.

او يا مراد له كتاب څخه قرآن كريم دی يعني قوله تعالى ومن ورآئهم برزج الى يوم يبعثون.

إِلَىٰ يَوۡمِ ٱلۡبَعۡثِۖ فَهَٰذَا يَوۡمُ ٱلۡبَعۡثِ

تر يوم بعث پوري، دا متعلق دی په لبثتم پوري، دغه ورځ د بعث بعد الموت ده چي تاسي په دنيا كي انكار څندي كاوه.

پوه سه: چي جمله د فهذا يوم البعث ځواب د شرط محذوف ده، والتقدير ان كنتم تنكرون البعث فهذا يوم البعث يعني، نو تاسي په دنيا كي پر باطله عقيده واست چي بعث بعد الموت ممكن نه دی او تاسي ته اوس ښكاره سو بطلان د قول ستاسي بالمشاهدة.

وَلَٰكِنَّكُمۡ كُنتُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ ۝٥٦

لكن واست تاسي په دنيا كي نه پوهېدلاست په بطلان د خپل قول چي انكارؤ له بعث څخه، ولي تاسي دقيق نظر په قدرت كي د خدای ﷻ نه كاوه، يعني تاسي ته به معلومه سوې وای چي هغه ځوک چي قادر دی پر ابتداء د خلق پر اعاده يې قادر دی بالطريق الاولى.

فَيَوۡمَئِذٖ لَّا يَنفَعُ ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ مَعۡذِرَتُهُمۡ وَلَا هُمۡ يُسۡتَعۡتَبُونَ ۝٥٧

نو په دغه ورځ د قيامت فائده نه كوي و هغو كسانو ته چي ظلم يې كړی يعني په دنيا كي عذر ددوی (معذرت مصدر ميمي دی) مراد له الذين ظلموا څخه كافران دي، يا مطلق ګناه كاران دي چي بې توبې مړه وي.

پوه سه: چي قراء د كوفې لاينفع په ياسره وايي كه څه هم فاعل په معذرتهم لكن هغه مؤنث غير حقيقي دى تانيث د فعل مسند يې نه دى لازم، او بلكې مفصول يعني په منځ كي د مسند چي ينفع دى او دده فاعل چي معذرتهم فصل دى په الذين ظلموا سره او نور قراء يې په تاء التانيث سره وايي لتانيث الفاعل اعني معذرتهم مع كون التانيث غير حقيقي او مفصول هم دى، او نه له دوى څخه طلب د عتبى يعني د رضاء د خداى ج كذا في القاموس يعني لايطلب منهم موجبات رضاء الله من الايمان والتوبة عن المعاصي والطاعة كما كان يطلب منهم ذالک في الدنيا، قال الشيخ السعدي قدس سره:

كنوانت كه چشم است اشكى بيار ..... زبـان در دهـانست عـذرى بيار
كـنون بـايدت عذر تقصير گفت ..... نه چون نفس ناطـق زگفتن بخفت
بشـهر قـيـامت مرو تنگدست ...... كه وجهى ندارد بحسرت نشست

شيخ عطار په الهي نامه كي وايي چي دده تصنيف دى:

مگر يک روز در بـازار بغداد ...... بغايت آتشى سوزنده افـتاد
فغان برخاست از مردم بيكبار ...... وزان آتش قيامت شدبد يدار
بره بـر پـير زالبى مـبتـلايى ...... عصا در دست مى آمد زجـاى
يكى گفتا مگر ديـوانـۀ تـو .... كه افتاد آتش اندر خانۀ تـو
زنش گفتا توئى ديوانۀ نه من ...... كه حق هرگز نسوزد خانه مـن
بآخر چـو ديـد عـالم جهانى .... نبود آن زال راز آتش نـشـانى
بدو گفتند هان اى زال دمساز ...... بگو كزچه بدانستى تو اين راز
چنين گفت آنگهى زال فروتن ...... كه يا خانه بسوزد يا دل مـن
چو سوخت از غم دل ديوانه را .... نخواهد سوخت آخر خـانه را

وفي الحديث: الدنيا ساعة فاجعلها طاعة.

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِى هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ ط

په تحقيق مونږ بيان كړي دي خلكو ته په دې قرآن كي، له هر مثل څخه يعني انواع د حكاياتو غريبه وو چي په غرابت كي لكه متلونه دي لكه مثل د صفت د كفار بعد البعث يعني يوم القيامة، او هغه حال چي دوى څه وايي او دوى ته څه ويل كېږي، او دا

دوی لره په عذر ویلو کي کومه فایده نسي تر لاسه کولای، او طلب د عتبٰی هم نه ځني کیږي، او دوی ته په قرآن کریم کي په ښائسته ښائسته آیاتو مبارکه وو په کراتو مراتو دلائلو د توحید او د بعث بعد الموت او د صدق د رسولانو بیان کړل سوی دی.

وَلَئِن جِئْتَهُم بِآيَةٍ لَّيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ أَنتُمْ إِلَّا مُبْطِلُونَ ﴿٥٨﴾

لام موطئه د قسم محذوف دی او کلمه د ان شرطیه ده، او مراد له آیاتو څخه یا آیات قرآنیه دي یا معجزات باهره متکاثره دي ''لیقولن آه'' ځواب د قسم محذوف دی او قائم مقام د جواب د ان شرطیه دی، هر آئینه وایي به هغه کسان چي کفر کوي له ډېره غباوت او خرګری څخه او له غایته سنګدلی څخه او له نهایته بې حیایی څخه، تاسي نه یاست مګر باطلي خبري کوئ.

كَذَٰلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٩﴾

یعني مثل د طبع او مهر چي موږ لګولی دی پر زړو د کفارو د مکې الذین قالوا ان انتم الا مبطلون، موږ مهر او طبع لګوو پر زړو د هغو کسانو چي علم نه لري، پر توحید د خدای ج یا معنی داده چي دوی طلب د توحید د خدای نه کوي، بلکې د آباء او اجداد د جهل مرکب وړ غندی یې په غاړه دی او ورته د هغو کارونه کوي.

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ ۖ وَلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ ﴿٦٠﴾ ع

ته صبر وکړه په تحقیق د الله وعده په نصرت سره او په اظهار د دین ستا پر ټولو ادیانو ثابت پر ځای ده، اذ لا خلف لوعده لانه نقص وعیب والله تعالی منزه عن النقائص والعیوب، او تا دي پر سپکوالي او اضطراب باعث نه کړي هغه کسان چي ستا پر نبوت یقین نه لري بلکې صراحةً نسبت د کذب درته کوي، بلکې پرته له دې دي لا نور هم ازاروي.

پوه سه: چي استخفاف کنایه ده له بې صبری څخه یعني ته صبر وکړه د خدای پاک وعده پر ځای ده استعجال مه کوه.

درویش وایي: چي په ورځ د پنجشنبې د ماپښین پر خلور بجې ۳ ماه ربیع الثاني (۱۴۳۱) هجري تفسیر د سورت روم په خیر او عافیت سره پای ته ورسېدی، په زرو وارونه دي حمد خدای جل جلاله لره وي لانه الموفق، اللهم منك

والیک او په سوو وارونه دي صلات او سلام وي پر سید البشر او دده پر آل او اصحابو ﷺ، تر دې وروسته تفسیر د سورة لقمان شروع کېږي ان شاء الله تعالی په ډېر عجز او نیاز د خدای ﷻ له جناب څخه غواړم چي د سورت لقمان د تفسیر توفیق راکړي، او په ښه صحت او عافیت سره مي په تفسیر کي د سورة لقمان په ښه وجه کامیاب وګرځوي وما ذالک علی الله بعزیز.

پاکه خدایه په ډېر شوق او محبت د تفسیر پر خوا را روان یم، لکن د لاري له ډېرو څخه ډېر بېرېږم یعني الموانع، نو ته خدایه په فضل او کرم سره موانع د تفسیر له عاصي څخه دفع لره، د حافظ شیرازي په دې بیت ډېر خوشحاله یم:

دلا در عاشقی ثابت قدم باش ..... که در این راه نباشد کار بی اجر

شعر: تروم العز ثم تنام لیلاً ..... یغوص البحر من طلب اللآلي

بقدر الکد تکتسب المعالی ...... ومن طلب العلی سهر اللیالي

درویش وایي: چي شپې به بیداره کړم او په دریاب کي د فکر به غوټې ووهم او کد تکلیف به حتی الوسع وکړم، لکن دا مي ایمان دی چي بېله توفیقه د خدای ج به هیڅ په لاس را نسي، فاقول:

حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيْل. صَدَّقَ اللّٰهُ الْعَظِيْم

وَرَاهِبْهُمْ أُحسِن أعمالهم التي ...

تفسیر ایوبي حنفي د نصیراحمد احمدي لخوا

سکین او pdf سو. د دعا محتاج احمدي! واتساپ

۰۷۴۹۸۴۹۵۶۹

سُوۡرَةُ لُقۡمٰنَ مَكِّيَّةٌ وَّهِيَ اَرۡبَعٌ بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ وَّثَلٰثُوۡنَ اٰيَةً وَّاَرۡبَعُ رُكُوۡعَاتٍ

سورة لقمان مكية وهي اربع وثلاثون آية كذا في المظهري وروح البيان.

درويش وايي: چي روح المعاني وايي اخرج ابن الفريس وابن مردوية والبيهقي في الدلائل له ابن عباس رضي الله عنهما څخه چي ده وويل چي سورت لقمان په مكه مكرمه كي نازل سوى دى، په دې روايت كي استثناء د بعض آيتو نسته يعني چي هغه دي مدني وي، او نحاس په خپل تاريخ كي له ابن عباس رضي څخه داسي روايت كړى دى چي درې آيتونه په سورة لقمان كي مدني دي يعني "ولو ان ما فى الارض من شجرة اقلام الى اخير الثلاث فانها نزلت بالمدينة" قصه دا وه چي رسول الله ﷺ چي هجرت وكړى مديني ته، نو احبار يعني ملايان د يهودانو ورته راغله چي موږ ته رسېدلې چي ته وايي يعني ستا په كتاب كي سته (وما اوتيتم من العلم الا قليلاً) په دې آيت ستا خپل قوم قريش غرض دي يا موږ يهودان؟ عليه الصلوة والسلام ورته وويل كلا عنيت (دواړه مي قصد دى) دوى ورته وويل چي تاته معلومه ده چي موږ ته تورات راكړل سوى دى وفيها بيان كل شيئ؟ عليه الصلوة والسلام ورته وويل چي هغه د تورات علوم په علم كي د خداى جل جلاله لږ دي، فانزل الله تعالى الآيات.

او علامه داني رح نقل كړى دى له عطاء او ابو حيان او هغو له قتاده رض څخه چي دوى وويل چي سورتِ لقمان مكي دى الا آيتين هما (ولو ان ما فى الارض اقلام الى اخير الآيتين) هغه په مدينه كي نازل سوي دي يعني څه وخت چي احبار د يهودو و عليه الصلوة والسلام ته راغله كما مر فى الرواية السابقة.

الٓمّٓ ۝١ تِلۡكَ اٰيٰتُ الۡكِتٰبِ الۡحَكِيۡمِ ۝٢

درويش وايي: چي په اول كي د سورة بقره تحقيق د مقطعات قرآنيه وو سوى دى فارجع، والمذهب الصحيح عند الحنيفية، الله اعلم بمراده بذالک.

پوه سه: چي اشاره په تلک سره و آياتو ته ددې سورت ده او اشاره د بعيد چي تلک دى لپاره د تعظيم د آياتو ده، او له كتاب څخه مراد قرآن كريم دى، او اضافت د آياتو و كتاب ته په معنى د من دى او د حكيم معنى و حكمة بالغة او المحكم من التغيير والتبديل كالتورات والانجيل، نو پر دې تقدير توصيف د كتاب په حكيم

سره حقيقةً ده، او بعض مفسرين وايي چي وصف د كتاب په صفت سره د خداى ﷻ
وكړى على الاسناد المجازي كما قالوا في الاسلوب الحكيم اى الحكيم صاحبه.

هُدًى وَّرَحْمَةً لِّلْمُحْسِنِيْنَ ۙ﴿۳﴾

فائده: دا دوه لفظه حمزهؒ په رفع سره وايي چي خبر بعد الخبر د تلک يا خبر د مبتداء محذوف يې بولي اى هي هدًى ورحمة (يعني دا آيت لارښوونه ده او رحمت دى) او حمل پر آياتو يې مبالغةً دى لكه زيد عدل، او يا په حذف سره د مضاف دى اى ذات هدًى، او نور قاريان يې په نصب سره وايي چي حال يې بولي له آياتو څخه او عامل يې معنى د اشاره بولي په تلک كي كما في قوله هذا بعلي شيخًا.

تنبيه: پر تقدير د حاليت هم هغه د مخه توجيهاتو ته ضرورت سته لان الحال يجب حمله على ذى الحال، او له محسنين څخه مراد عاملين للحسنات دي، مفسرينؒ وايي چي محسن لايطلق الا مدحًا للمؤمنين، او خداى ﷻ چي تخصيص د خپل كتاب وكړى په هدايت د محسنينو يې اشاره ودې ته وكړه چي د غير محسنين لپاره يعني المؤمنين هدايت نه دى په معنى د دلالة موصله وان كان هدايت القرآن بمعنى ارائة الطريق عامة ولهذا ورد في القرآن هدى للناس فافهم هداک الله تعالى.

الَّذِيْنَ يُقِيْمُوْنَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُوْنَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوْقِنُوْنَ ؕ﴿۴﴾

هغه كسان دي چي اقامة الصلوة (يعني الصلوة الخمس المفروضة) كوي.

پوه سه: چي اقامة الصلوة پر ځاى كول دي د لمانځه پر وجه المشروع چي مشتمل وي پر فرائضو او واجباتو لكه تعديل الاركان والسنن وغيرها، او مراد له زكوة څخه فرضي زكوة دى كه نقود وي لكه ذهب او فضة او كه د سوائمو وي لكه پسونه وغيرها.

فائده: الذين يا مجرور محلاً دى صفت كاشفة د محسنين دى، او يا بدل يا عطف بيان د ما قبل دى، او دوى پر ورځ د آخرت يعني قيامت يقين لري.

درويش وايي: چي تخصيص ددې درو صفتو چي يې وكړى لانه ورد في الحديث النبوي ﷺ الصلوة عماد الدين، والزكوة قنطرة الاسلام، واما الايمان بيوم القيامة فهو الداعي الى فعل جميع الطاعات وترک جميع المنهيات،

وتوكيد الضمير يعني هم للتوكيد في الايمان بالآخرة كما مر آنفًا، وروسته خداى پاک بيان کړی حال د د دغو کسانو.

أُولَٰٓئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ۝

دغه کسان دي پره هدايت عظيمة (نو تنوين او تنکير د هدًى لپاره د تعظيم دی) له جانبه څخه د خداى او هم دوی دي خلاصون پيدا کونکي له عذاب څخه د خداى في الدنيا والآخرة، ولي چي ددې کسانو هم عقيده محکمه ده او هم يې عمل صالح دی.

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ

پوه سه: چي من الناس په تأويل د بعض الناس مبتداء او من يشترى آه يې خبر دی کما ذهب العلامة التفتازاني رح في تفسير قوله تعالى من السورة البقرة ومن الناس من يقول آمنا الآية.

فائده: دا جمله معطوف ده پر ماقبل باندې، عطف القصة على القصة.

فائده: لهو الحديث على ما روى عن الحسن رح کل ما شغلک عن عبادة الله تعالى لکه سمر يعني د شپې نقلونه لکه په پخوا زمانه کي په پښتو کي هم رواج وه، او اضاحيک يعني د خندا ټوکي، ټاکي، مسخرې او خرافات يعني بې معنى او بې فائدې خبري يا سروز وغيرها.

فائده: اشتراء دلته استعاره د استبدال څخه ده يعني يختارون لهو الحديث على القرآن کالمشترى بشيئ وفي رواية ذکرها البيهقي في السنن عن ابن مسعود رض هو رجل اشترى (وهو النضر بن الحارث) کما جاء في رواية عن ابن عباس رض ان النضر بن الحارث قنية (مينځه سروز کونکې) نو چي ده به واورېدل چي څوک اراده د اسلام راوړلو لري، نو هغه به يې وروستى خپلي قنيه ته، نو مينځي ته به يې وويل ددوی، ورکړه شراب ورکړه او غزل ورته ووايه هغې به داغسي وکړه، نو نضر به هغه سړي ته چي اراده د اسلام به يې درلوده وويل هذا خير مما يدعوک اليه محمد ﷺ من الصلوة والصيام وان تقاتل بين يديه، فانزلت هذه الآية.

روح البيان وايي چي اکثر اهل التفسير پر دې شان نزول دي، دا چي آيت نازل دی

په نضر بن حارث بن كلدة كي چي سخت خصومت يې د عليه الصلوة والسلام سره درلودى چي دا كافر د بدر په غزاء كي ژوندى گرفتار سو او عليه الصلوة والسلام په خپل مبارک لاس قتل کړی (وفي الحديث: لعنة الله على من قتل نبيًا او قتله نبي) دا نضر بن الحارث بن كلده فارس ته په تجارت تللى ؤ او هورې يې كليلة او دمنة چي دوه کتابونه وه كه څه هم په فارسي ژبه وه لكن په عربي ترجمه سوي وه هغه يې رانيول چي په هغو دوو كتابو كي اخبار د رستم او اسفنديار وه، او د فارس د بادشاهانو د جنگو قصې هم پکښې وې، نو ده به دا قصې د قريشو په مجلسو كي كولې او دا به يې ويل ان محمدًا يحدث كم عن عاد د ثمود وانا احدثكم بحديث رستم و اسفنديار، نو قريشو به ډېر خوند پر اخستى او استماع د قرآن يې پرېښول، نو پر دې تقدير اشتراء پر خپل حقيقت يعني يشتري بماله كتبًا فيها لهو الحديث وباطل الكلام.

پوښتنه: دمخه تا د ابن مسعود او د ابن عباس رض روايتونه رانقل کړه چي نضر بن الحارث يوه مينځه رانيولې وه چي هغې به قريشو ته غزلي ويلې الخ، او دلته دي دا روايت راوړى چي كليلة او دمنة يې رانيولي وه، فكيف الجمع بين هذه الرواية وما قبلها؟

ځواب: څه مانع دى چي نضر بن الحارث لپاره د غايت بغض د آنحضرت ﷺ دي دواړه كاره کړي وي، فتدبر هداك الله تعالى.

المسئلة الشرعية في الغناء: بغوي رح له ابى سلمة رض څخه روايت کړى دى لايحل تعليم المغنيات واثمانهن حرام، او دا آيت يې تلاوت کړى ومن الناس من يشترى لهو الحديث الآية، او عليه الصلوة والسلام زياته کړه مامن رجل يرفع صوته بالغناء الا بعث الله اليه شيطانين احدهما على هذا المنكب والآخر على هذا المنكب يعني پر يوه او بله اوږه، ولا يزالان يضربان بارجلهما حتى يكون هو الذي سكت.

درويش وايي: چي دا حال د نرو د غناء دى، نو د ښځو د غناء چي په ودو كي بدلي وايي او دباندي تر كورو په كوڅو كي هم اوريدل كيږي څه به وي؟! اللهم نصرًا.

تنبيه: درويش وايي چي څه وخت چي تفسير د قرآن عزيز تر دې ځايه پوري رسيدلى ؤ تخمينًا دوې مياشتي تفسير معطل ؤ له دې سببه چي فقير سره د خپل زويه عبد الهادي حسب العادة د عمرې په مقدماتو اخته ؤ حتى ويزه د وسعودي

له خوا تر لاسه کړه، يوه مياشت مو په حرمينو شريفينو کي تېره کړه وروسته چي کوټې ته را ستانه سوو، بيا د مېلمنو آمد ورفت شروع ؤ، نو نن ورځ د سه شنبې پر ځلور بجې مي په توفيق د خدای ﷻ شروع وکړه اللهم وفقني لتفسير هذا الجزء من القرآن الكريم يعني ٢١ بالخير والعافية والصحة والسلامة.

لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ

پوه سه: چي مفعول د ليضل محذوف دی ای الناس.

چي گمراهان کړي خلک له لاري څخه د خدای ﷻ، قيل عن دينه وقيل عن ذكره وقيل عن قرائة كتابه.

تحقيق حال الغناء: اخرج ابن ابى الدنيا والبيهقي في شعبه عن ابن مسعود رض انه قال لعن الله تعالى المغنى والمغنى له وفي السنن عن ابن مسعود رض الغناء ينبت النفاق في القلب كما ينبت الماء البقل، وقال الضحاک رح الغناء مفندة للمال مسخطة للرب مفسدة للقلب، وفي رواية الغناء داعية الزنى، واخرج سعيد بن منصور واحمد والترمذي وابن ماجه وابن جرير وابن المنذر وابن ابى حاطم والطبراني وغيرهم، عن رسول الله ﷺ قال لا تبيعوا المغنيات ولاتشروهن ولا تعلمونهن الغناء ولا خير في تجارة فيهن وثمنهن حرام، وفي مثل هذا نزلت هذه الآية ومن الناس من يشتري لهو الحديث، وفي رواية عن ابن ابى الدنيا وابن مردوية عن عائشة رضي الله عنها قال رسول الله ﷺ ان الله تعالى حرم القينة وبيعها وثمنها وتعليمها والاستماع اليها ثم قرء ومن الناس من يشترى لهو الحديث.

درويش وايي: چي واختلف العلماء في حكم الغنى فحكى تحريمه عن ابى حنيفة رح والقاضي ابو الطيب والقرطبي والماوردي والقاضي العياض وفي التاتار خانية، اعلم: التغنى حرام في جميع الاديان، حكى عن ظهير الدين المرغيناني من قال لقارئ زماننا (اى الذي يقرء القرآن على نهج الموسقي والتغني عند قرائته احسنت كفر) وصاحب الهداية والذخيرة سمياه كبيرة اى التغني، ويدخل فيه صوفية زماننا في المساجد بالاشعار والاذكار مع اختلاط اهل الاهواء والمرد (بې ږيري ښائسته هلكان) بل هذا اشد من كل تغن لانه حرام مع اعتقاد العبادة.

مسئله: واما التغني وحده بالاشعار لدفع الوحشة او في الاعياد والاعراس فاختلفوا فيه، قال صاحب روح المعاني الصواب النهي منه مطلقًا في هذا الزمان، وفي الدر المختار التغني لنفسه لدفع الوحشة لا بأس به عند العامة على ما في العناية وصححه البدر العيني، قال ولو كان وعظ وحكمة فجائز اتفاقًا ومنهم من اجاز التغني في العرس كما جاز ضرب الدف فيه، وفي البحر والمذهب حرمة التغني مطلقًا بل ظاهر الهداية انه كبيرة ولو لنفسه، وقال لاتقبل شهادة من يسمع الغنٰى او يجلس مجلسه انتهى كلام الدر، او امام طرسوسيؒ په خپل كتاب كي په تحريم كي د سماع الغنى وايي چي امام ابو حنيفةؒ يكره الغنى ويجعله من الذنوب، وكذالک مذهب اهل الكوفة، سفيان الثوري وحماد وابراهيم والشعبي وغيرهم رحمهم الله لا اختلاف بينهم في ذالک، روح المعاني وايي ولا نعلم خلافًا بين اهل البصرة في ذالک اى كراهة الغنى والمنع منه انتهى.

فائده: والمتقدمون من اهل المذهب كثيرًا ماتريدون بالمكروه الحرام، كما في قوله تعالى: كل ذالک كاسيؤه مكروهًا، او امام طرسوسيؒ د امام مالكؒ څخه هم نقل كړى دى چي هغه هم نهي له غنٰى څخه كولې او له اورېدلو څخه د سماع و نقل عنه اذا اشترى جارية فوجدها مغنية فله ان يردها بالعيب ونقل الطرسوسيؒ تحريم الغنى عن جمع من الحنابلة على ما نقله شارح المقنع الحنبلي وغيره، او امام السلفيه والوهابية ابن تيميه په خپل كتاب كي چي نوم يې البلغة دى وايي چي اكثر اصحاب ددوى پر تحريم د غناء دي، او د عبدالله بن الامام احمد صاحب المذهب روايت دى، ده وويل ما سوال وكړى له پلار څخه په باره كي د غناء، فقال: الغناء ينبت النفاق في القلب ثم ذكر قول مالكؒ انما يفعل الغناء عندنا الفساق، وقال المحاسبي في رسالة الانشاء: الغناء حرام كاكل الميتة، وذكر الطرسوسيؒ ايضاً: في كتاب ادب القضاء ان الشافعيؒ قال ان الغناء لهو مكروه، يشبه الباطل والمحال ومن استكثره منه فهو سفيه ترد شهادته، وفي الكتاب المذكور ان صرح العارفون بمذهب الشافعيؒ قائلون بتحريم الغناء، او انكار كړى دى پوهان د مذهب د شافعيؒ پر هغه چا چي نسبت د حل د غناء و امام شافعيؒ ته كوي، لكه قاضي ابى الطيب والطبري، والشيخ

ابى اسحاق في التنبيهه، وذكر بعض تلامذة البغوي رح في كتابه الذي سماه التقريب ان الغناء حرام فعله وسماعه، وقال ابن الصلاح في فتاواه بعد كلام طويل فاذن هذا السماع حرام باجماع اهل الحل والعقد من المسلمين انتهى.

درويش وايي: چي اول به تر بيان د حل او حرمت د غناء موږ مفهوم د غناء بيان کړو: نو پوه سه! که د غزلو سره ډولک يا طبله يا رباب يا سارنګۍ هم موجود وه دا خو بلا خلاف غناء محرم ده، او که دا شيان نه وه موجود لکن ابيات د موسقۍ پر طرز ويل کېدل او خلک پر جمع وه دا هم غناء محرم ده، او که يو سړی يوازي ناست ؤ د خپل زړه د دفع د وحشت لپاره يې بعض ابيات ويله نه پر وزن د موسيقۍ فهو جائز لابأس به، او که ابيات د دعاء وه مثل: الٰهی يا الٰهی يا الٰهی .... ندارم جز اميدت تکيه گاهی الى اخير الابيات لکه چي درويش ځو ځايه دغه ابيات پوره راوړي دي فهو لا بأس به لانه لا فرق بين الشعر والنثر في الدعاء، او که چېري شعرونه د علم په باره کي وه لکه پنج کتاب، يا د تصوف په باره کي وه لکه مثنوي معنوي، ديوان بېدل وغيرهما د هغو اشعارو په ويلو کي هيڅ حرج نسته، لانها من امور الدين لا من اللهو واللعب کما لايخفٰى.

درويش وايي: چي آنحضرتﷺ چي مديني ته هجرت وکړی اول يې په بني نجار کي واړول، نو د بني النجار نجونو دغه بيت مکرر وايه او عليه الصلوة والسلام انکار هم پر وکړی ... بيت:

نحن جوار من بنى نجار .... يا حبذا محمدًا من جار

او بيهقي له سيدتنا عائشهؓ څخه روايت کړی دی چي عليه الصلوة والسلام چي مديني منورې ته راغلی جعل النساء والولائد والصبيان يقولون:

طلع البدر علينا من ثنيات الوداع ... وجب الشكر علينا ما دعى الله داع
ايها المبعوث فينا بالامر المطاع.

او عليه الصلوة والسلام انکار نه پر وکړی چي د لهو په صورت کي نه وه بلکې د شکر نعمت په صورت کي وه، او امام احمد له انس رض څخه روايت کړی دی چي عليه الصلوة والسلام چي مديني منورې ته راغلی حشبه و په خپلو نېزه بازيو د عليه الصلوة والسلام استقبال او خشو آمديد بنکاره کړی او امام ابو حامد محمد الغزالي قدس

سره په احياء العلوم كي وايي السماع مباح في اوقات السرور تهيجًا له يعني دپاره پر جوش راوستو د خوشالۍ ان كان ذالك السرور مباحًا كالغناء في ايام العيد و في قدوم الغائب وفي الوليمة والعقيقة وعند ولادة الولد وعند حفظ القرآن المجيد.

درويش وايي: چي په هامش كي د مكتوبات د امام رباني قدس سره السامي راغلي دي چي عليه الصلوة والسلام يوه ورځ د يو اعرابي څخه واورېدل:

لسعت حية الهوى كبدى .... فلا طبيب لها ولا راقى

الا الحبيب الذى شغفت به .... فعنده رقيتى وترياقى

فامره عليه الصلوة والسلام بتكراره.

سوال: روح المعاني خو پر دې سخت انكار كړى دى؟

ځواب: روح المعاني پر نفس سماع د دغو دوو بيتو او امر د قائل بالتكرار نه دى كړى بلكې ددې دوو بيتو سره راوايانو ډېر ملحقات او كاذب اخبار راوړي دي، روح المعاني پر هغو سخت انكار كړى دى او كذب بحث يې بللي دي فارجع الى روح المعاني جزء۲۱، وفي الذخيرة منهم من قال لابأس بالدف في الاعياد، روى ان رسول اللهﷺ كان جالسًا في بيته يوم العيد وجاريتان تغنيان بالدف في دهليز بيته[۴] فجاء ابوبكرؓ وقال اتغنيان لهوا اتغنيان في دهليز رسول اللهﷺ، فقال رسول اللهﷺ دعهما فهذا اليوم يوم عيد.

درويش وايي: چي اشعار ويل لپاره د دفع له حريم څخه د اسلام او د عليه الصلوة والسلام فلا بأس به بل هو مندوب كما يدل يدل الاحاديث الشريفة ان النبيﷺ يضع لحسان بن ثابت الشاعر منبرًا في المسجد النبوي ويقول اهجوهم اى الكفار ويقول اللهم ايده بروح القدس وفي رواية فان جبرئيل معك.

درويش وايي: چي مظهري په خپل تفسير كي داسي احاديث راوړي دي چي پر اباحة د غناء دلالت كوي بل على اباحة ضرب الدف (دريه).

(۱) حديث د ربيع بنت معوذ بن عفراء (چي د يوې ښځي نوم دى) دا وايي چي عليه الصلوة والسلام راغلى هغه وخت چي زما د واده ورځ وه نو زما پر ځاى (يعني نژدې ماته كښېنستى) كمجلسک مني نو نجونو درې وهلې او هغه غزلي يې ويلې چي زما د نيكه ګانو په باره كي ويل سوي وې په ورځ د بدر، په دې دوران

كي يوې نجلۍ داسي بيت وايي: وفينا نبي يعلم ما في الغد، عليه الصلوة والسلام ورته وويل دا مه وايه هغه دمخه بدلي وايه، رواه البخاري، وروى ابن ماجه نحوه وفيه اما فلا تقوله لما في لانه لايعلم ما في غد الا الله.

(۲) له حضرت عائشهﷺ څخه روايت دی چي يوه ښځه د انصاروؓ يوه سړي ته ور واده سوه، نو عليه الصلوة والسلام وويل ما كان معكم لهو (يعني يوه بدله مو نه ورسره وويل) فان الانصارؓ خوند وركوي بدلي، رواه البخاري.

(۳) انكحت عائشة ذات قرابة لها الى رجل من الانصار، فجاء رسول اللهﷺ فقال اهذيتم الفتاة (ناوې مو ور واده كړه) عليه الصلوة والسلام راته وويل چي داسي ښځي درسره وې چي بدلي يې ويلې، ما ورته وويل يا، عليه الصلوة والسلام راته وويل چي د انصارو د واده په وخت كي بدلي خوښي دي، فلو بعثتم معها من يقول اتيناكم اتيناكم، فحيانا وحياكم، رواه ابن ماجه.

(۴) عن عامر بن سعد قال دخلت على قرض بن كعب وابى مسعود الانصاريؓ في عرس (په يو واده كي) خو نجوني وې چي بدلي يې ويلې فقلت اى صاحبي، رسول اللهﷺ واهل بدر يفعل هذا عندكم (يعني ستاسي په حضور كي بدلي ويل كېږي) دوی راته وويل اجلس ان شئت فاستمع معنا وان شئت فاذهب فانه قد رخص لنا في اللهو عند العرس.

(۵) يوه ښځه راغله چي ما نذر كړی دی يا رسول اللهﷺ چي زه به ستا پر سر دريه وهم عليه الصلوة والسلام ورته وويل اوفى بنذرك (نذر دي پر ځای كړه يعني دريه ووهه) رواه ابو داؤد، مع ان رسول اللهﷺ قال لا وفاء بنذر في معصية الله رواه مسلم، نو دا معلومه سوه چي دريه وهل معصيت نه دی، له دې سببه چي عليه الصلوة والسلام اجازه د وفاء بالنذر المذكور وركړه.

(۶) د محمد بن حاطب الجمعيؓ څخه روايت دی عن النبيﷺ قال فصل ما بين الحلال (اى النكاح) والحرام (اى الزنى) الصوت (بدلي) والدف (دريه وهل يعني په حلال كي چي نكاح كي نه په حرام كي زنی ده)

درويش وايي: چي مظهري د صوفيه قول رانقل كړی دی او داسي يې ويلي دي اذا كان ذى قلب مطمئن بذكر الله فارغًا عن غيره لا يلتفت الى ماسوى الله

ولايكون المغنى محلاً للشهوة وكان المجلس خاليًا (اى عن غير الصوفية) ولايكون وقت الصلوة وغيرها من العبادات جاز له السماع الى اخيره، وقال في منهيه تفسيره بل جاز الرقص والتواجد آه.

درويش وايي: چي دا شرطونه چي مظهري له اهل تصوف څخه رانقل کړي دي په مرور د زمان کالتعليق بالمحال دی او د اهل زمان حاضر چي ځانونه صوفيان بولي لار خلاصول دي چي دوی په خپلو مجلسو کي رقص وکړي لکه موږ يې وينو ددې زمانو په پيرانو کي ورته کارونه يعني رقص او شلي کوي، که څوک د علماؤ څخه دوی منع کړي نو دوی په استدلال په قول د مظهري کوي.... مصرع:

وللناس فيما يعشقون مذاهب.... مقوله:

من نه اينکار ميکنم (يعنى في ازمنة ظهور الفسق في بعض المشائخ) ونه انکار ميکنم (يعني علماء اهل التصوف في الزمان القديم يعني چي دغه شرائط چي مظهري راوړي دي پکښي امکان پذيره وه)

درويش وايي: چي نه له نبي کريمﷺ او نه له صحابه کرامو﷢ څخه دا په ثبوت رسيدلې ده دوی استماع د غناء تقربًا الى الله تعالى کوله، او هم له دې سببه مشائخ د طريقت عليه نقشبنديه دا کار کوي چي په غناء سره تقرب الى الله ﷻ غواړي او نه پر نورو مشائخو چي دا کار کوي انکار کوي، والله اعلم بالصواب، داؤ تحقيق د فقيرپه باره کي د غناء حسب الوسع والطاقة ونرجع الى تفسير القرآن العزيز.

بِغَيْرِ عِلْمٍ ۖ وَّيَتَّخِذَهَا هُزُوًا ۚ

متعلق بقوله ليضل الناس آه، والمعنى چي دوی علم نه لري په حال ما يشتر به من اللهو، او بالتجارة حيث استبدل اللهو تجارة القرآن قتادهؒ وايي بحسب المرء من الضلالة ان يختار الحديث الباطل على الحديث الحق والمآل واحد "ويتخذها" او وګرځوي آيات الله "هزوًا" چونکه هزوا مصدر دی نو دلته په معنى د مهذوا به دی ليصح حملها على آيات الله.

فائده: يتخذها منصوب دی معطوف پر ليضل چي منصوب په ان مقدرة سره بعد اللام ولي حرف جر پر فعل نه داخليږي بې تقدير د ان مصدري، او اکثره قراء يې په رفع سره وايي، عطف يې پر يشتري بولي.

أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿٦﴾

او دغو کسانو لره دی عذاب د اهانت او سپکاوي.

وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا

پوه سه: چي ضمير د عليه راجع دی و من ته في قوله تعالى من يشترى چي تلاوت وکړل سي پر ده د آياتو زموږ (چي آيات قرآنيه دي)

وَلَّىٰ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا

دی اعراض وکړي يعني توجه نه ورته کوي په داسي حال کي چي طالب د کبر وي يا په معنى د متکبر يعني سين د طلب زائد دی، پوه سه! چي جمله شرطيه عطف ده پر يشترى.

"کان لم يسمعها" يعني ځان داسي وګرځوي لکه ده چي آيات نه دي اورېدلي (کان حال دی له ضمير د ولى)

كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْرًا ۖ فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٧﴾

ګويا دده په غوږ کي ثقل او کڼوالی دی. نو زېری ورکړه ده ته يا محمد (ﷺ) او يا کل يصلح الخطاب په عذاب سره چي درد ورکونکی دی چي عذاب د اور دی.

سوال: بشارة خو خبر سار ته وايي، عذاب اليم خو خبر سار نه دی؟

ځواب: اصل معنى خو داده اخبره تعبير بالبشارة تهكمًا يې وکړی.

پوښتنه: لفظ د اليم خو فعيل د مجرد باب دی، تا يې ترجمه په درد ورکونکي سره وکړه چي معنى د مولم د باب د افعال؟

ځواب: په خواص الابواب کي راغلي دي چي ګاهي فعيل په معنى د مفعل راځي كما قول الشاعر: امن ريحانة الداعى السميع يورقنى آه، دا سميع په معنى د مسمع دی كذا في شرح الجامي، ولهذا الشعر قصة طويلة، كما ذكرناها في بعض مواضع.

درويش وايي: چي عادت الٰهي په قرآن عزيز کي په دې سره جاري دی عمومًا چي وروسته تر عذاب بيانولو د حال د کافرانو لکه په دې ځای کي ومن الناس من يشترى لهو الحديث الآية حال د مؤمنانو بيانوي ليكون القرآن الكريم نذيرًا وبشيرًا ولهذا قال.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ ﴿٨﴾

په تحقيق هغه کسان چي ايمان يې راوړی وي (يعني بما يجب الايمان به لکه چي آمنت بالله و ملائکته آه پر هغو عقائدو مشتمله ده) او عملونه د خصلاتو صالحاتو من العبادات البدنية والعبادات المالية والمرکبة منهما من الفرائض والواجبات والسنن "لهم" ددوی لپاره (اللام للاختصاص الاصل نعيم الجنات لکن عکس التعبير للمبالغة)

خَالِدِينَ فِيهَا وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٩﴾

همېشه به وي دوی په هغه جنتو کي.

پوه سه: چي دا عبارت حال مقدره دی ای مقدرًا خلودهم فيها اذا دخلوها.

"وعد الله" ای وعد الله وعدًا.

درويش وايي: چي په علم نحو کي وايي چي دا حال مؤکد لنفسه دی ولي چي د ماقبل تر ده يعني لهم جنات النعيم آه مفهوم عين وعده ده "حقًا" مفعول مطلق دی د فعل محذوف ای حق ذالک الوعد حقًا.

پوه سه: چي دي ته مصدر مؤکد لغيره وايي په علم النحو کي لان کون الوعد حقًا مفهومه مغائر لنفس الوعد فافهم.

"وهو العزيز الحکيم" او خدای ﷻ غالب دی څوک يې نسي منع کولای د پوره کولو څخه د خپل موعود که ثواب وي او که عقاب، لان العجز على الله محال "الحکيم" يعني لايفعل الا مافيه حمکت باهرة.

خَلَقَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا

پيدا کړي دي خدای ﷻ اسمانونه.

پوه سه: چي دا جمله صفت ده د الحکيم بحذف الموصول ای الذي خلق آه وهو تکلف مستغنى عنه، يا حال ده په تقدير د قد کما هو القانون النحوي في الماضي الواقع حالاً من الضمير المستتر في الحکيم "بغير عمد ترونها" بيله ميلانو او تمبو چي تاسي يې وينئ.

فائده: جمله د ترونها صفت دی د عمد والضمير المؤنث راجع الى عمد، والنفي

متوجه الى القيد والمقيد يعني نه ستني (تمبې) سته او نه يې تاسي وينئ، يا مراد دادی چي تاسي يې نه وينئ که څه هم تمبې سته، والمراد على هذا التقدير العمد المعنوية وهي عمد القدرة الالهية كما في روح المعاني، وروح البيان.

وَأَلْقَىٰ فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ

او خدای ج اچولي دي پر مځکه غرونه محکمه پر ځای ولاړ "ان تميدبكم" بحذف المضاف ای كراهة ان تميد بكم يعني چي مځکه حرکت ونه کړي متلبس په تاسي سره، او خدای ج منتشر کړي دي په مځکه کي هرقسم دواب، الدابة مايدب على الارض چي حرکت کوي پر مځکه، والاستغراق في كل دابة په سبب د غاية كثرت د انواعو د دواب الارض في الجنس والنوع والهيئة والصغر والكبر الى غيرها من احوالها، كريمه: ولايعلم جنود ربک الا هو.

وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً

او موږ راتوی کړي له اسمانه اوبه يعني باران، مراد د اسمان څخه يا حقيقت اسمان او يا وريځ ده لان کل ماعلاک فهو سماء.

پوه سه: چي مراد اغلب د ما ينزل من السماء يعني که څه هم اوربښت د واوري او ژليو هم له سماء څخه دی.

فائده: في قوله تعالى وانزلنا التفات من الغيبة الى التكلم.

درويش وايي: چي التفات په خپلو شپږو قسمو د محسناتو څخه د عربيه كما ثبت في علم البديع.

فَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ۝١٠

نو موږ شنه کړي دي په مځکه کي د هر قسم نباتاتو څخه چي حسن المنظر او كثير المنفعة دي يا د خورک لپاره يا د تداوي لپاره الى غير ذالک من الحكم المودعة فيها.

درويش وايي: چي په دې آيتو کي خدای جل جلاله خپل کمال قدرت او حکمت او علم يې بيان کړی او د وحدانيت خپل اساس يې کښېښنو او نفي د شرک يې وکړې، نو په دې آيت کي اشاره ودغه ته ده.

هٰذَا خَلْقُ اللّٰهِ فَاَرُوْنِيْ مَاذَا خَلَقَ الَّذِيْنَ مِنْ دُوْنِهٖ

په تأويل د ما ذكر خلق د خداى دي، نو تاسي بيان كړئ ايها المشركون چي څه شی پيدا كړی هغه بتانو چي ماسوٰی د خداى ﷻ دي او تاسي يې عبادت كوئ او د خداى ﷻ شركاء يې بولئ.

فائده: پوه سه! چي ما ذا منصوب دی په خلق او كلمه ما لپاره د استفهام انكاري ده او مبتداء ده او كلمه د ذا په معنی د الذي سره د صله يې خبر دی.

سوال: كلمه د ما چي استفهاميه سي، نو "اروني" څرنگه عمل پكښي كوي آيا و صدارت ته د استفهام به ضرر نه وي؟

ځواب: مفسرين وايي چي اروني بند دی له عمل څخه ههنا فتدبر.

بَلِ الظّٰلِمُوْنَ فِيْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ ﴿١١﴾

پوه سه: چي بل لپاره د انتقال دی له تبكيت څخه د مشركانو و حكم ته د ضلال پر دوی.

پوښتنه: ځای خو د ضمير ؤ يعني بل هم نو اسم ظاهر يې ولي راوړی؟

ځواب: لپاره د حكم پر دوی چي دوی ظالمان دي كما لايخفٰی.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ الْحِكْمَةَ اَنِ اشْكُرْ لِلّٰهِ

په تحقيق موږ وركړی ؤ لقمان ته.

تاريخ قديم وايي چي قصه د لقمان حكيم او وصايا دده په نېز د يهودانو يې ډېر شهرت درلودی، او عرب په يو مهم كي يعني يهودانو دوی ته رجوع كول: از حكمتهائ لقمان برائ ايشان ضرب مثل بودندی، حق سبحانه وتعالی از حال وی خبرداد وفرمود ولقد آتينا لقمان آه.

درويش وايي: چي په نسب او احوالو كي د لقمان لوی اختلاف دی، محمد اسحٰق صاحب المغازي وايي چي لقمان بن باعور بن ياخور بن تارخ وهو آزر ابو ابراهيم الخليل عليه السلام بود، او زر كاله ژوندی ؤ چي زمانې ته د داؤد عليه السلام ورسېدی او د هغه څخه بعض علوم دينيه زده كړه او دمخه تر بعثت د داؤد عليه السلام لقمان خلگو ته فتواوي وركولې، چي داؤد عليه السلام مبعوث سو لقمان بيا چاته فتوٰی نه وركول، او چا

چي به له ده څخه پوښتنه وکړه چي ته ولي اوس فتوئ نه ورکوې؟ ده به ويل الا اکتفی اذا کفيت، او بعض اهل تاريخ وايي چي دده نسب دا ؤ: لقمان بن عنقا بن سرون وکان عبدًا نو بيا يعني من اهل نوبة اسود اللون ولاضي فيه فان الله لايصطفى عباده اصطفا نبوة او ولاية وحکمة على الحسن والجمال الظاهري، وانما يعطيهم على ما يعلم من غائب امرهم، ونعم ما قال الجامي قدس سره:

چه غم و منفعت صورة اهل معنی را ... چو جان ازروم بود گوتن حبش ميباش

بغوي رح وايي چي وهب بن منبه رح وايي چي لقمان د ايوب عليه السلام د خور زوی ؤ، او مقاتل رح وايي د ايوب عليه السلام د خاله زوی ؤ، او واقدي وايي چي لقمان قاضي ؤ په بني اسرائيلو کي، او په درمنثور کي وايي چي ابن ابی شيبة او احمد په کتاب الزهد او ابن ابی الدنيا په کتاب المملوکين کي له ابن عباس رض څخه نقل کړی دی چي لقمان حبشي مريی ؤ او نجار ؤ، او بغوي رح د خالد الربعي څخه وقال قال مجاهد کان عبدًا اسود لوی شونډان يې وه چاودلې پښې يې وې، او سعيد بن المسيب وايي چي لقمان خياط ؤ، او بعض وايي شپانه ؤ، او بعض وايي مريی ؤ هره ورځ به يې بادار ته يوه پلنډه بوټي راوړل.

درويش وايي: چي روح المعاني په خپل تفسير کي دا قولونه ټوله رانقل کړی دی، لکن په اخير کي يې ويلي دي: ولا وثوق لي بشيئ من هذه الاخبار.

سوال: نو ولي دي رانقل کول!؟

ځواب: روح المعاني داسي ځواب ورکړی دی وانما نقلها تاسيًا (ای اقتدأ) بمن نقله من المفسرين الاخيار، ده خپله رايه داسي بيان کړې ده چي لقمان يو صالح سړی ؤ حکيمًا ولم يکن نبيًا انتهى (روح المعاني جزء۲۱)

"الحکمة" درويش وايي: چي په قاموس کي وايي چي حکمت العدل او علم او حلم او نبوة والقرآن والانجيل ته وايي لکن مظهري وايي وکل من هذه المعاني يحتمل المقام، فقير وايي چي د انجيل او قرآن څرنګه احتمال سته که څه هم مراد ځندي علم الانجيل وعلم القرآن وي، ولي چي لقمان حکيم خو ډېر مقدم ؤ تر انجيل او قرآن فافهم.

پوه سه: چي په يو حديث صحيح کي راغلي دي قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان من الشعر لحکمة، مراد په دغه حديث کي له حکمت څخه علم دی يعني بعض اشعار مشتمل پر

علم دي لکه پنج کتاب مثلاً او مثنوي وغير ذالک في الزمان الحاضر، او يا هغه اشعار چي په زمانه کي د آنحضرت ﷺ په مدحه کي دده مبارک او يا په بيان کي د قرآن عزيز د حقيت ويل سوي وه، او په هغه حديث کي چي رسول الله ﷺ وايي: الا وفی رأسه حکمة، مراد ځنڍي عقل دی، او بغوي رح وايي اتفق العلماء على ان لقمان کان حکيمًا ای عالمًا فقيهًا ولم يکن نبيًا، مګر عکرمه رض وايي چي لقمان نبي ؤ، لکن دا قول ضعيف دی غاية الضعف لما اخرج ابن ابی حاتم عن وهب بن منبه انه سئل اکان لقمان نبيًا قال لا لم يوح اليه وکان رجلاً حکيمًا، وکذا اخرج ابن جرير عن مجاهد.

اخرج ابن مردوية عن ابن عباس رض چي حکمت علم او عقل و افطنة (يعني ځيرک والي ته وايي) او اصابة في القول ته وايي، وقال الراغب الاصفهاني رح چي حکمت معرفة الموجودات على ماهي عليه في الواقع وفعل الخيرات ته وايي.

او امام رازي رحمه الله په تفسير کبير کي وايي: چي حکمت عبارت دی د توفيق څخه عمل بالعلم.

درويش وايي: چي نور هم تفاسير د حکمت د لقمان رح په کتابو کي کړل سوي دي وبيان کلها مع مالها وما عليها يقضى الى التطويل الممل للمتعلمين لهذا التفسير.

بعض علماء وايي چي اختيار ورکړل سو يعني د خدای ﷻ له خوا و لقمان ته په منځ کي د حکمت او نبوت فاختار الحکمة، قال البغوي رح وروی چي لقمان بيده ؤ په غرمه کي نو ږغ پر وکړل سو يا لقمان هل لک (يعني تاته رغبت سته چي خدای دي خليفه وګرځوي په محکمه کي فتحکم بين الناس بالحق) لقمان جواب ورکړی که ماته اختيار راکوي خدای ﷻ قبلت العافية (يعني چي زه له دې منصب څخه ځان ساتنه غواړم او که د امر د خدای ﷻ پر ما باندي د قبول د دغه منصب وي فسمعًا وطاعةً، ولي چي زه په دې پوهېږم چي په صورت ثاني خدای ﷻ زما مرسته کوي او د خطاء او ګمراهی څخه مي ساتي، نو ملکو وده ته وويل چي ده نه ليدلي لم يا لقمان (ولي ای دا منصب د دتحکيم بين الناس په خپله خوښه نه قبلوې؟) لقمان جواب ورکړی چي حکم بين الناس سخت ترين د منازلو دی چي ظلم له هري خوا څخه ورته راځغلي، نو که زه په حکم حق ته ورسېږم، نو اقلاً داده چي زه به نجات پيدا کړم له عتاب څخه او که خطاوځم په حکم کي، نو لار د جنت

مي خطا کړه او زياته يې کړه چي سړی چي په دنيا کي ذليل وي بهتره ده تر دې چي په دنيا کي رئيس او حاکم او شريف وي.... بيت:

بر فلک برتر بود اسرار او .... شيئًا لله شيئًا لله کار او

او زياته يې کړه من يختار الدنيا على الآخرة تفته الدنيا (ځندي فوت به سي دنيا لانها فانية) ولايصيب الآخرة (ولي ده يې طلب نه دی کړی) فعجبت الملائكة من حسن جوابه وكلامه، فنام نومة فاعطى الحكمة، نو دی راويښ سو خبري يې ټولي حکمت وې، او پر داؤد عليه السلام هم ورته بږغ وکړل سو وروسته تر لقمان، داؤد عليه السلام يې قبول وکړی ولم يشترط ما شرط لقمان، نو څو ځايه په تحکيم کي خطا ورپيښه سوه كما جاء في القرآن العزيز كل ذالک يعفو الله عنه، نو لقمان لکه وزير مشاور د داؤد عليه السلام ؤ، وفي الحديث النبوي الصحيح كما رواه البخاري وغيره قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لي وزيران في الارض ابوبكر و عمر رضي الله عنهما الى اخير الحديث، په روح البيان کي وايي لقمان مردی حکيم بود از نيک مردان بني اسرائيل لکن سبط او ۱۲ سبط بنی اسرائيل معلوم نيست، خلق را پند دادی وسخن حکمت گفتی ولم يکن نبيا وفي الكتب: لقمان هزار پيغمبر را شاگردی کرده بود و هزار پيغمبر را او وزير مشاور بودی، درسخنهائ حکمت راوی گفت که از هزار پيغمبر هرچه شنيده ايم هشت کلام اختيار نمودام (۱) ان كنت في صلوة فاحفظ قلبک، يعني د امور بيهوده او د امور دنياويه قلبک مشغول نگردانيد (۲) وان كنت في الطعام فاحفظ حلقک: ته ستونی ساته چي دومره ګوله اخله چي تر ستوني په آسانی تېرېږي (۳) وان كنت في بيت الغير فاحفظ عينيک: ستر ګي دي ساته يعني دده د کور په شيانو کي کاته مه کوه (۴) وان كنت بين الناس فاحفظ لسانک: يعني ناږيا خبره او چي د اهل مجلس ناخوښه وي پر خوله او ژبه مه راوړه (۵) واذكر اثنين، او دوه شيان په ياد کړه يعني الله جل جلاله والموت (۶) دوه شيان هېروه يعني احسانک في حق غيرک واسائة الغير في حقک، روايت دی چي يو چا لقمان ته وويل: ما اقبح وجهک؟ ده ورته وويل التعيب على النقش ام على النقاش، يعني زما خو د اقبح الوجه په اختيار نه ده نو پر ما څه عيب وايې، او نقاش چي پروردګار دی پر هغه عيب ويل حق نه دی لانه يفعل مايشاء.

روایت دی چي داؤد علیه السلام اول واضع د زغرو د جوړېدلو دی، لقمان به ورته ناست ؤ چي داؤد علیه السلام به الغې سره جار ایستلې او مېخونه به يې پر وه ویشتل د لقمان به ګاهي اراده سوه چي پوښتنه ځندي وکړي چي ته دا څه شی جوړوې، بيرته به يې فکر وواهه چي ان من الحكمة الصمت، يعني پټه خوله حکمت دی، وايي چي داؤد ؑ چي دا شی پوره کړي په خپله به يې حکمت بيان کړي او داغسي هم وسوه چي داؤد ؑ چي زغره تکميل کړه او وايې غوستل داسي يې وويل: نعم اداة الحرب يعني د جنګ په وخت کي په اسانۍ سره توره دا زغره نسي پرې کولای، رواه الحاكم والبيهقي في شعب الايمان.

له لقمان رح څخه روايت دی چي له ده څخه چا پوښتنه وکړه: اى الناس شر؟ فاجاب الذي لايبالي ان رأه الناس على العصيان من الله، او ابن ابی شيبة او احمد او ابن جرير له خالد ربعي څخه روايت کړی دی چي لقمان عبد حبشي ؤ، نو دده بادار ورته وويل چي يو پسه حلال کړه او ماته غوښي ځندي راوړه، هغه ډېري پاکي او خوږې دوې ټوټې غوښه راوړه چي زه يې وخورم، ده هم داغسي وکړه ژبه او زړه يې ورته راوړه، څو زمانه وروسته بيا د لقمان سيد ورته وويل چي يو پسه حلال کړه او ماته هغه ډېري خبيثي دوې ټوټې غوښي راته راوړه، لقمان داغسي وکړه اما دا وار يې هم ژبه او زړه ورته راوړی، سيد يې پوښتنه ځندي وکړه چي ولي د اطيب او اخبث په دواړو سرو کي دي ژبه او زړه راوړی؟ لقمان وويل: هما اطيب شئ اذا طابا، واخبث شئ اذا خبثا، يعني چي پر ژبه د خدای جل جلاله ذکر جاري وي او رشتيا وايي او فضول خبره نه کوي، نو دا ژبه طيب شی ده، او که په ژبه دروا غ، بهتان، غيبت، فوچ او فحش وايي نو اخبث شی ده، او داغه رنګه زړه په خلقت د اسمانو او مځکي و مافيها کي فکر وهي قائلاً ربنا ما خلقت هذا باطلاً، او داغه رنګه په وعد و وعيد کي د خدای جل جلاله فکر وهي يعني الوعد بالجنة في الايمان وعمل الصالحات، او دوږخ د کفر په صورت کي او ايتان بالمعاصي په صورت کي، نو داسي زړه اطيب شی دی، او که يې په زړه کي حب الدنيا وحب المعاصي وي نو دا زړه اخبث شی دی.

اَنِ اشْكُرْ لِلّٰهِ ط

الظاهر ان تقدير الكلام وقلنا له ان اشكر لله على ما اعطاک من الحكمة اذ اتاک الله اياها وانت نائم غافل عنها جاهل بها، او ظاهره ده چي داسي نعمت

عظيمه چي بلا طلب و بلا تعب بنده ته حاصله سي موجب د عظيم شکر دی.

ومن حكمة لقمان ان داؤد عليه السلام قال له يومًا كيف اصبحت؟ قال اصبحت بيد غيري زمامه فتفكر داؤد [۴] فيه فصعق يعنى نعره زد وبيهوش شد، ومراد لقمان قبضهٔ فضل الهى وقبضه عدل الهي يعنى اگر خداوند متعال فضل كند حالم خوب خواهد بود كه معاصى من برما شمرده نه شد واگر عدل كند كه مثقال ذرةٍ شر ما بر من بشمرد حال من خراب خواهد بود، ومن حكمتها قال ضرب الوالد ولده يعنى للتأديب لكه كنبت ته چي انبار ثوک ورکړي، نو ښه نما او حاصل کوي، دغه زوی په وهلو د پلار صالح صالح او عبدالرحمن جوړېږي. په صحيح حديث كي راغلي دي عليه الصلوة والسلام وويل: حقًا اقول لم يكن لقمان نبيًا ولكن كان عبدًا كثير التفكر حسن التقين احب الله فاحبه فمن عليه بالحكمة وهي اصابة الحق باللسان واصابة الفكر بالجنان (په زړه سره) واصابة الحركة بالاركان ان تكلم تكلم بالحكمة وهذا اصابة الحق باللسان وان تفكر تفكر بالحكمة (يعني هر فكر چي به ده وواهه هغه به حق ؤ واصابة الحركة بالاركان (يعني حركات د اعضاؤ يې پر حق لار برابر وه) وان تكلم تكلم بالحكمة (او خبري چي به يې كولې د حق د لاري سره برابري وې) وقال الامام الراغب الاصفهاني رح الحكمة اصابة الحق بالعلم والفعل، فالحكمة من الله تعالى معرفة الاشياء وايجادها على غاية الاحكام، كريمه: ان الله عليم حكيم، ومن الانسان كما في قوله تعالى لقمان الحكمة معرفة الموجودات على ماهي عليه في نفس الامر وفعل الخيرات بجميع ما كلف به.

درويش وايي: چي حسين الهروي الكاشفي رح وايي: حق سبحانه وتعالى اورا پسنديد وحكمت بر او اضافه كرد، بمثانه كه ده هزار كلمه حكمت ازو منقول است، كه كلمه بعالمى ارزد آه، فانظر الى قابليته وحسن استعداده لحسن حاله مع الله، مقوله: كن لله كان الله لک.

درويش وايي: چي روح المعاني په خپل تفسير كي بطريقهٔ مشت نمونه از خروار از نصائح لقمان حكيم به پسر خود بسيارى از مقالات ونصائح او اورده كه ميدان تنگ تفسير ايوبى گنجائش آن ندارد .... بيت:

تا طبع شريفت نه پذيرد ملالتى ... آن به كه به تفسير قرآن باز بگرديم

وَمَن يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ

(ومن يشكر) اى لله (فانما يشكر لنفسه) اى لنفع نفسه، ولي چي فائده د شكر د خداى ﷻ وه ده ته راجع دى، مقوله: الشكر قيد للموجود وصيد للمفقود، كريمه: لئن شكرتم لازيدنكم، والشكر تقرب العبد الى الرب المعبود وثواب دار الخلود.

وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿١٢﴾

(ومن كفر) اى نعمت الله، غني حميد يعني غنى عن شكره لايحتاج الى شكره او خداى بل الله ﷻ حقيق بالحمد وان لم يحمده احد بلسان المقال فانه ج يحمده جميع مخلوقاته بلسان الحال.

وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ

پوه سه: چي اذ معمول دى د اذكر مقدر، يعني پياد كړه هغه وخت چي وويل لقمان و خپل زوى ته، طبري وايي چي د زوى نوم يې تاران ؤ، او بعض مؤرخين وايي چي د زوى نوم يې ماثان ؤ بالثاء المثلثة، او بعض وايي انعم ؤ، او بعض وايي اشكم ؤ كلاهما على وزن افعل، او بعض وايي چي مِشكم بدل الهمزة.

"وهو يعظه" جملة حالية من لقمان.

پوه سه: چي وعظ په قول د راغب رح خبر مقترن بتخويف، او خليل رح وايي چي وعظ پند وركول دي چاته په خير سره چي پر زړه يې رقت او تاثير راولي.

يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ

"يابنى" تصغير د اشفاق دى نه د تحقير، قال الشاعر:

واذا ما حب شيئ توليت به........ احرف التصغير من شدة الوجد

وقال آخر:

ما قلت حبيبي[1] من التحقير....... بل يعذب اسم الشيئ بالتصغير

"لاتشرك بالله" ته شرک مه کوه په خداى ج سره يعني خداى ﷻ ته شريک مه وايه لا في ذاته ولا في صفاته ولا في افعاله، په بعض رواياتو كي راغلي دي چي د لقمان

---

[1] بضم الحاء وفتح الحاء على لفظ التصغير

زوی کافرؤ، نو همیشه به لقمان نصیحت ورته کاوه حتی اسلم، وعلی تقدیر کون ابنه غیر مشرک، المراد بالنهی الدوام علی عدم الاشراک فیما بقی من الاوقات.

إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ﴿١٣﴾

په تحقیق شرک لوی ظلم دی، دا علت دی د نهي عن الشرک، وتحقیق ذالک ان الظلم هو وضع الشيئ في غیر موضعه، او دا ښکاره خبره ده چي معبودیت چي خاصه مختصه د خدای ﷻ ده په بتانو کي ایښول لوی ظلم دی فافهم... بیت:

الحمد لله لا شریک له .... ومن اباها فنفسه ظلما

هرکه دردریا وحدت غرقه باشد جان او
جوهر فرد حقیقت یافت از جانان او

وَوَصَّيْنَا الْإِنسَانَ بِوَالِدَيْهِ

امر کړی دی موږ هر انسان ته چي د مور او پلار سره احسان کوئ (فاللام للجنس او الاستغراق لان ما لهما واحد کما ثبت في محله) او شکر يې واياست او اطاعت يې کوئ (یعني في ماسوٰی الشرک والمعاصي لانه لا طاعة للمخلوق في معصية الخالق.

پوه سه: چي دا جمله معترضه ده په قصه کي د لقمان.

حَمَلَتْهُ أُمُّهُ

دی په حمل کي وړی دی مور.

فائده: دا جمله معترضه په معترضه کي ده تاکید د وصیت په حق کي د مور.

وفي الحديث المتفق علیه عن ابی هریرة رضي الله عنه ده وویل ده وویل چي یو سړي وویل و آنحضرت ﷺ ته یا رسول الله څوک ډیر حقدار دی په ښه صحبت چي زه يې ورسره وکړم؟ قال علیه السلام امک قال الرجل ثم من؟ قال امک ثم امک ثم اباک.

فائده: د دې حدیث له نکته نګاه څخه معلومه سوه چي د مور درې حقه د حسن صحبت دي او د پلار یو، دلیل يې دادی چي مور اولاً زوی نهه (۹) میاشتي علی الاغلب په خپله خېټه کي ساتلی دی چي ډیر مشقت و پر مور، وروسته په وخت کي د زیږېدلو او په جلا والي کي د حمل پر دې ډیر تکلیف تیرېږي، بیا وروسته د رضاع په

وخت کي د عيال او دده کالي او مرداري ورپرېول او د شپې او ورځي دده خدمت کول، بلکې وروسته تر فطام هم تر ډېري زمانې پوري كما هو من اجلى البدهيات.

وَهۡنًا عَلٰى وَهۡنٍ وَّفِصٰلُهٗ فِىۡ عَامَيۡنِ

پوه سه: چي وهن ضعف ته وايي مصدر دی ای ذات وهن ای وهنا كائنًا على وهن، ولي چي څونه حمل ددوی په رحم کي لوېږي ددې ضعف ډېرېږي الى ان تضع حملها.

فائده: ښځه په خلق يعني په بدن کي او په خُلق بضم الخاء يعني په اخلاقو کي ضعيفه ده لانه عليه الصلوة والسلام سماهن ناقصات عقل ودين.

"وفصاله في عامين" او له شيدو څخه د پرېکولو په دوه کال کي کېږي.

پوه سه: چي دا بل حق دی د خدمت د مور پر ولد باندي.

درويش وايي: چي مسئله د رضاع په بسط سره په فقه کي مذكوره ده على الاختلاف بين ائمة المذاهب.

درويش وايي: چي په مرور د زمان اوس اوضاع د عيال او د مور او پلار بالعكس روانه ده.... بيت:

دختران را همه جنگ است با مادر ..... پسران را همه بد خواه پدر مى بينم

مسئله: علماء وايي چي د مور خدمت او شفقت پر اولاد لازم دی او د پلار احترام او عزت پر اولاد لازم دی والفرق بينهما ظاهر فتدبر.

تاريخ قديم د الحسن البصري رحمه الله په احوالو کي وايي چي دی سره د علميت خداداده او د طريقت د لاري د پوره شهرت خاوند ؤ لکن دده پلار وختي وفات سوی ؤ او موريې ژوندۍ وه، دی چي به د ماختن د لمانځه څخه راغلی په سرای کي د مور خونه يې په مخ کي وه، نو اول به يې د مور احوال پرسي وکړه او يو ګړی به يې مجلس ورسره وکړی، اخير به يې مور ورته وويل چي زه بيد يږم ولاړه سه خپل عيال ته، نو ده به ورته وويل چي راکه چي زه دي پښې مچ کړم، نو د مور پښې به يې مچ کړې او د خپل عيال خواته به ولاړی، دده په دې کي مقصد دا ؤ چي که زه بې پرسه او بې پرسانه د مور د عيال و خواته ولاړ سم نبايد چي ددې به ګله او خيره په زړه کي پيدا سي چي داسي بې پرواه تر ما تېر سو، خير دده خو دا عادت همېشه ؤ، يوه شپه په سبب د يو شغل دی ماختن په مسجد کي ځنډېدلی ؤ، کور ته چي راغلی موريې

یده سوې وه، نو حیران سو چي که اوس زه د مور پښې مچ کړم له خوبه به وو ځي او که د عیال وخوا ته تېرېږم زما دائمي احترام د مور به پاته سي، نو بالآخرېې کرار داسي وکړه چي ډېره یې د مور د پښو په خاوره پوري مښل چي موریې نسوه ویښه کورته ولاړی، او دده دا عادت ؤ چي د سهار تر لمانځه وروسته د اشراق د لمانځه تر وخته دی او دده مریدان په ذکر او وظیفه مشغول وه، د اشراق دوه رکعته لمونځ چي به یې وکړی، نو پر مریدانو به یې مخ راوړه چي د شپې چا خوب لیدلی دی، که به چا خوب لیدلی ؤ ده د هغه د خوب تعبیر بیان کړی وبالجملة همېشه دده دا معمول ؤ، نو په دغه شپه چي ده د مور د پښو په خاوره پوري ډېره مښلې وه خوب ولیدی، د سهار تر لمانځه وروسته چي ده د مریدانو د خوب لیدلو بازخواست وکړی حسب المعمول یو مرید وویل چي ما ته د شپې په خوب لیدلې چي د ډېري ټول وښتان دي د ملغلرو ډک وه، حسن البصري رح وویل چي دا خوب لیدل د برایي شپې زما د خدمت او احترام د مور یوه واقعه ده، نو حال یې پوره و مریدانو ته بیان کړی او دا یې زیاته کړه چي زه ډېر خوشبخت یم چي د مور د پښو خاوره مي په دربار کي د باري تعالی په ملغلرو منظور سوه، انتهی قصة الحسن رح.

درویش وایي: چي ما د مور د وضع الحمل تکلیف بیان کړی، یو ستر عالم په کتاب کي خپل ودې تکلیف ته په وخت کي د وضع الحمل د مور تشبیهًا اشاره کړې ده او داسي وایي ..... بیت:

رنجی کشیدم مدتی چون رنجهائی درد زه
تـا من برائیدم چنین تحفهٔ نصائح نا بور

ترجمه: رنج او تکلیف مي یووړی څه موده لکه تکلیفونه د درد د زِه (یعني وضع الحمل لنګوالي ترڅو چي ما وزېږول یعني تصنیف مي کړه داسي تحفه نصائح ناموریعني نامداره ده.

پوه سه: چي تحفه نصائح نوم د کتاب فارسي مشهور دی په بیتو سره چي په هغه کي ټوله عقائد او عملیات او نوري فوائدي ترپایه پوري مصنف په فارسي شعرو بیان کړی دی، او د تعجب وړ خبره داده چي قافیه د ټوله کتاب د بیتو پر راء مهمله ده.

درویش وایي: چي زما د تعلم اول په وخت کي ملایانو په درس وایه تحفة النصائح

چي علاوه تر بيان د امور دينيهؤ د فارسي ژبې د زدکړي لپاره لو سرمايه وه.

فائده علميه: پوه سه! چي په دې بيت کي د تحفه نصائح استعاره تمثيليه ده وهي في اصطلاح علم البيان ان لايكون في شيئ من مفردات المشبه والمشبه به مجاز بل يشبه الهيئة المنتزعة من المشبه بالهيئة المنتزعة من المشبه به فالتشبيه بين الهيئتين كما في قولهم للشخص المتفكر في امر من الامور، رئيتک تقدم رجلاً وتؤخر اخرىٰ فافهم.

أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ ۖ إِلَيَّ الْمَصِيرُ ﴿١٤﴾

دا چي زما شکر وو ايه په طاعت او عبادت کولو سره او په ژبه هم (مثلاً الحمد لله رب العالمين على ما هدانا الى الاسلام، وجعلنا من امة محمد ﷺ (ان مفسره دى تفسير دى د وصينا آه) او د مور او پلار شکر وايه په خدمت او حسن عشرت او امتثال امرهما موافقًا للاسلام، سفيان بن عيينة وايي په تفسير کي ددې من صلى الصلوات الخمس (يعني بجميع اركانها و واجباتها و سننها وغير ذالک) فقد شكر الله ومن دعى لوالديه في ادبار الصلوة الخمس مثلاً اللهم اغفر لوالدي كما ربياني صغيرًا فقد شكر لوالديه "الي المصير" ماته ستاسي مرجع ده په ورځ د قيامت.

پوه سه: چي جمله هم وعد ده او هم وعيد يعني اجازيک على الشكر بالجنة ونعيمها وكفرک بالنار ...

فائده: حق د استاذ او د معلم الدين فوق دى تر حق د والدينو، تاريخ وايي چي د اسکند ځخه چا پوښتنه وکړه مالک تعظيم مؤدبک يعني استاذک اشد من تعظيمک لابيک؟ ده ورته وويل: ان ابى حطني من السماء الى الارض، ومعلمي رفعني من الارض الى السماء، قال الحافظ الشيرازي رح:

من فلک بودم وفردوس برين جايم بود
يعنى روحى آدم آورد درين خراب آبادم

حکايت: بزرجمهر ته چا وويل چي څه سبب دى چي ته تعظيم د معلم ډېر کوې تر تعظيم د پلار؟ ده ورته وويل لان والدي سبب لحيواتي الفانية (يعني چي مده د عمر ده) ومعلمي سبب حياتي الباقية.

درويش وايي: چي ددې زمانې شاګردان د استاذانو په ازار کي تر اميانو ډېره

برخه اخلي، مثلاً که مقتدی د مسجد چي دی يعني شاگرد يې امام ؤ هغه مقتدی د شاگرد د استاذ په عداوت کي ؤ، شاگرد هم د خپل استاذ په عداوت کي لپاره د مراعات د مقتدي چي ته ده تنخوا يا زکوة مثلاً ورکوي سرگرم کوشان وي.

مسئله: په حديث شريف کي راغلي دي چي که د چا مور او پلار مړه وه په داسي حال کي چي د هغه سړي څخه ازار وه او دی ژوندی ؤ فليستغفرلهما ويتصدق لهما (يعني طلب د بخښني دي کوي د مور او پلار لپاره او خيرات دي پسي کوي) حتی يکتب بارًا لوالديه، ومن زار قبر ابويه او احدِهما في کل جمعة او احدهما کان بارًا (يعني اذا کان يمکن للولد زيارتهما في کل جمعة)

وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَىٰٓ أَن تُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا

او که کوشش وکړی او طلب وکړی له تا څخه مور او پلار تا چي ته شريک کړه ايها المؤمن يعني په عبادت کي هغه شی چي عبارت له بتانو څخه دی وغير ذالک من الملائکة والشمس والقمر چي تا لره نسته ای مؤمنه په شرک د هغو د خدای ﷻ سره علم، نو په دې باره کي د مور او پلار په خوله مه کوه، ولي حق د خدای ﷻ غالب دی پر حق د هر چا، کما ورد في الحديث قال رسول الله ﷺ لاطاعة للمخلوق في معصية الخالق، رواه احمد والحاکم في المستدرک عن عمران والحکم بن عمرو الغفاري او په بخاري او مسلم او په سنن ابی داؤد والنسائي عن علي رضي الله عنه نحوه.

والحاصل: ته ای مؤمنه ځرنگه به د مور او پلار په خوله کوې په هغه شي کي يعني الشرک چي تا ته يې بطلان په دلائلو قاطعه وو سره ثابت دی.

وَصَاحِبْهُمَا فِى ٱلدُّنْيَا مَعْرُوفًا

او ته ای مؤمنه ژوند کوه او گذاره کوه د دغه مور او پلار سره چي دوی تا ته دعوت د شرک درکوي په دنيا کي هغه چي معروف په شرع کي وي يعني شرع او عقل سليم يې قبلوي.

مسئله: له دې آيت څخه دا معلومه سوه چي پر مؤمن واجب ده نفقه د مور او پلار چي فقيران وي که څه هم کافران وي، وجاء في حديث اسماء بنت ابی بکر رضي الله عنها چي زما مور مدينې ته راغله او دا مشرکه وه په هغه زمانه کي چي د

مکې او مدينې تر منځ تګ او راتګ په صلح کې د حديبيې په منځ کې د عليه الصلوة والسلام او د قريشو سوی ؤ، نو اسماء رضي الله عنها وايي چې ما د عليه الصلوة والسلام څخه پوښتنه وکړه چې زما مور ماته راغلې ده وهي راغبة عن الاسلام، آيا صله رحمي ورسره وکړم يعني د طعام او خرڅ د لارې په باره کې؟ نو عليه الصلوة والسلام راته وويل هو! ورسره وه يې کړه، بخاري مسلم.

مسئله: که مور او پلار وه زوی مؤمن ته وويل چې مور تر بت خانې ورسوه په خوله دې نه کوي، ولې چې معصيت او شرک ته ځي، او که پلار او مور بت خانې ته پر خپلو پښو تللي وه او زوی ته يې وويل چې مور تر کوره پورې بوزه، پر زوی واجب دی ددوی بېول، فتدبر في حق الوالدين المؤمنين ايها المؤمن.

درويش وايي: چې دا يو څو بيته په حق کې د مور او پلار او په زيات والي کې د حق د مور کما مر في الحديث النبوي عليه السلام امک ثم امک ثم اباک، دا بيتونه له بعضې عربو څخه مروي دي چې مورې حج ته په شا راوستلې وه او دا بيتونه يې ويله:

احمل امي وهي الحمالة ..... ترضعنى الدرة والعلالة

ولله در القائل في حق الام

لامـــک الحق لـو علمت کبير ...... کثيرک يا هذا لديه يسير

فکم ليلة باتت بثقلک مشتکى ...... لـهـا من جراها انة وزفير

دا خو په وخت کې د حمل د مور حال ؤ

وفي الوضع لو تدرى عليها مشقة ..... فمن غصص لها الفواد يطير

دا خو حال د لنګېدلو د مور ؤ

وکم غسلت عنک الاذى بيمنها ..... وما حجرها الا لديک سرير

وَٱتَّبِعۡ سَبِيلَ مَنۡ أَنَابَ إِلَيَّۚ

او ته متابعت کوه يا مؤمن د لارې د هغه چا چې رجوع يې ما ته وي، يعني اطاعني وهو النبي عليه السلام واصحابه رضي الله عنهم، ابن عباس رضي الله عنه وايي: چې مراد له اناب څخه ابوبکر رضي الله عنه دی وذالک حين اسلم يعني ابوبکر رضي الله عنه راغله ده ته عثمان بن عفان وطلحة والزبير وسعد بن ابی وقاص وعبد الرحمن بن عوف رضي الله عنهم، دوی ابوبکر رضي الله عنه ته وويل قد

صدقت هذا الرجل يعنون النبي ﷺ وآمنت به؟ قال نعم هو صادق يعني في دعوى الرسالة فآمنوا به، نو تاسي هم ايمان راوړئ، نو هغو د ابوبكر رضی الله عنه متابعت وكړى، نو ابوبكر رضی الله عنه دوى رسول الله ﷺ ته وروستل او هغو ټولو ايمان راوړى.

درويش وايي: چي دغه كسان صحابه كرام رضی الله عنهم متقدمين د اسلام دي.

مسئله شرعيه: نه دى روا اطاعت د والدينو چي زوى امر كړي په پرېښولو د يو فرضي كار او يا په كولو د مكروه تحريمي كار، ولي چي زوى د مور او پلار په قول عمل ونه كړي، خو امتثال د امر د خداى جل جلاله يې وكړى، او كه يې په خوله وكړى امتثال د امر د غير الله يې وكړى وهو شرك في الحقيقة، وقد قال رسول الله ﷺ لاطاعة للمخلوق في معصية الخالق.

مسئله: د مور او پلار اطاعت واجب دى پر زوى كه يې په امر مباح سره امر كړى يعني چي نه ممنوع شرعًا ؤ او نه عقلاً.

مسئله: كه مور يا پلار زوى امر كړى چي ډېر ذكر د خداى جل جلاله مه كوه مثلاً، يا ډېري نفلي روژې مه نسه، يا په تبليغي جماعت كي مه داخلېږه، او يا ډېر حرص د دنيا مه كوه، ونحو ذالک، ففيه اختلاف، بعض علماء وايي چي امتثال يې واجب دى، بعض علماء وايي چي نه دى واجب، امام مظهري رحمه الله وايي چي ظاهره داده چي نه دى واجب، اول دليل يې دادى چي خداى جل جلاله په دې آيت كي "واتبع سبيل من اناب" امر كړى دى په اتباع د سبيل د من اناب ولاشک ان اكثار النوافل لكه ډېر ذكر كول يا ډېري روژې نيول يا ترک د حرص د دنيا سبيل المنبين الى الله ده، الا ترى چي صحابه كرامو رضی الله عنهم تركوا الاوطان وهاجروا الى الحبشة والى المدينة وبذلوا انفسهم واموالهم في سبيل الله على خلاف مرضات ابائهم وامهاتهم، او خداى جل جلاله په دې باره كي دا آيت نازل كړى دى "قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٤﴾

نو څرنګه به روا وي پرېښول د مجاهدې في سبيل الله مع النفس والشيطان التي سماه رسول اللهﷺ الجهاد االکبر، لپاره د ارضاء د مور او پلار، دوهم دليل دادی چي حاکم د عامر بن عبدالله بن الزبیر رض څخه روايت کړی دی عن ابيه چي ابو قحافه چي د ابوبکر رض پلار ؤ، څه وخت چي ابوبکر رض بلال حبشي رض ازاد کړی بلال او عامر بن فهيره وام عميس وزبيرة او نور ازاد کړه، ابو قحافه ده ابوبکر رض ته وويل چي زه تا وينم چي ته ضعاف افراد ازادوې، نو کاشکي تا په ځای کي د ضعاف مريانو او مينځيانو اقوٰی مريان ازاد کړي وای چي ستا په ښه به درغلي وای، او پر دښمن به ستا کومکيان وای، نو ابوبکر رض ورته وويل يا ابت انما اريد ما عندالله فنزلت وسيجنبها الاتقى الذی يؤتی ماله يتزکٰی، يعني في عتق هؤلاء المذکورين من العبيد والاماء، او هجرت وکړی ابوبکر رض مع رسول اللهﷺ الى المدينة واخذ معه اربعة آلاف درهم ولم يترک لاهله شيئًا على خلاف مرضات ابيه ابی قحافة، او دا قصه په تفصيل سره په قصه کي د هجرت د عليه الصلوة والسلام مع ابی بکر رض الى المدينة في تفسير سورة التوبة بيان کړل سوې ده فراجع.

ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾

وروسته يعني په ورځ د قيامت رجوع ده ستاسي (نو مرجع مصدر ميمي دی او ضمير د جمع راجع دی وزوی، مور او پلار ته) نو زه به تاسي خبر کړم په هغو عملو چي تاسي په دنيا کي کول يعني جزاء به در کړم، زوی تا ته پر اسلام او مور او پلار ته پر کفر.

فائده: ترجمه د ما کنتم تعلمون چي فقير وکړه پر تقدير ددې وه چي ما موصوله سي وحينئذ فالعائد الى الموصول محذوف ای تعملونه او باعمالکم که مصدريه سي.

پوهه: چي دا دوه ايته معترض دي په بيان کي د وصيت د لقمان وزوی ته.

تتمه حقوق الوالدين: په صحيح حديث کي راغلي دي چي يو سړی و عليه الصلوة والسلام ته راغلی او داسي يې ورته وويل چي يا رسول اللهﷺ زما مور نهايته سپين سرې او ضعيفه ده چي زه يې په خوله کي ډوډۍ ورکم او په خوله کي يې اوبه ورکوم او زه اودس ورتازه کوم او هر ځای ته يې په شا وړم، نو آيا ددې حق پر ځای دی او که څرنګه؟ عليه الصلوة والسلام ورته وويل لا ولا واحدًا من مأة،

هغه سړي ورته وویل: لم یا رسول الله ﷺ؟ علیه الصلوة والسلام ورته وویل: دې چې ستا خدمت کاوه هغ په نهایت وخت کي د ضعف ستاؤ ددې اراده وه چې خدای ج تا ورلوی کړي یعني ستا د ژوند غم یې کاوه او ته چې یې خدمت کوې ددې د مرګ په طلب کي یې، لکن بیا هم احسنت والله یثیبک علی القلیل کثیرًا، وفي الحدیث الصحیح طوبیٰ لمن بر بوالدیه، وویل لمن عقمهما او د عطاء بن یسار رض څخه روایت دی چې یو قوم چې په سفر روان وه فنزلوا بریة (په یوه صحراء کي یې واړول چې ټوله شپه یې د خره نارې اورېدلې چې دوی یې له خوبه هم وه ایستل چې سهار سو دوی شاوخوا وکتل یوه خېمه د بزې د وجغونه څخه جوړه یې ولیدل چې په خېمه کي یوه سپین سرې ښځه ناسته وه، نو دوی ورته وویل چې موږ ستا د چاپېرې له خوا څخه د خره نارې اورېدلې تر سهاره پوري، او ستا سره خر هم نسته؟ هغې ورته وویل ذالک ابنی کان یقول لي یا حمارة فدعوت له ان یصیر الله حمارًا، نو دی چې مړ سو په دا نژدې مقبرې کي مو دفن کړی، نو داغه دی چې تر سهاره د خره نارې وهي، له وهب بن منبه څخه روایت دی چې نوح علیه السلام له کښتیٔ څخه راووتی له ډېري بد خوابیٔ له سببه څخه بیده سو، نو د خوب په حالت کي یې عورت ښکاره سوی ؤ، او دده زوی حام ناستؤ پر خندل یې او عورت یې نه کړی ورپټ، فسمع سام و یافث نو راغله د نوح علیه السلام پر عورت یې یوه کپړه جامه وروا چول او عورت یې ورپټ کړی، نوح علیه السلام چې ددې ماجرئ څخه خبر سو، نو حام زوی ته یې په دغو الفاظو ښېرا وکړه غیر الله لونک فصار لونه اسود فالسودان من نسل حام فصار السواد والذل لاولاده الی یوم القیامة... سعدي رح:

جوانی سر از رائ ما درتباقت دل درمندش بآزر بتافت

چو بیچارشد پیششِ آورد مهد ... که ای هست مهر وفراموش عهد
نه گریان ودرمانده بودی وخرد ... که شهباز دستش خوابم نبرد
نه درمهد نیروی حالت نبود ... مگس راندن از خود مجالت نبود
تو آنی که ازیک مگس رنجهٔ ... که امروز سالار سرپنجهٔ
بحالی شوی باز درفقر گور ... که نتوانی از خویشتن دفع مور

يٰبُنَيَّ إِنَّهَآ إِن تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ

(يا بنى) على صيغة التصغير (انها) اى الخصلة من الاسائة او الاحسان، وقال قتادة رح الضمير راجع الى الخطيئة وذالک لان ابن لقمان قال لابيه يا ابت ان عملت خطيئة حيث لايراني احد كيف يعلمها الله فقال لقمان.

فائده: مرجع الضمير مذكور حكمًا في قول ابنه السائل فافهم هداک الله، تفسير معترض آخر لقوله تعالى: فانبئكم بما كنتم تعملون، اخرج ابو يعلى والطبرانى وابن مردوية وابن عساكر عن ابى عثمان النهدي ان سعد بن ابى وقاص رض قال: چي دا آيت وان جاهداک الآية په ما کي نازل سوى دى، دى وايي چي زه د مور ډېر خدمت گار وم، نو چي اسلام مي راوړى مور مي راته وويل: يا سعد ما هذا الذى اراک قد احدثت؟ (دا څه نوى كار تا وكړى تعنى الدخول في الاسلام) نو يا به ته دا دين پرېږدي او يا زه نه خواړه خورم نه او به څيښم حتى اموت نو خلګ به تاته پېغور دركوي او درته وايي به يا قاتل امه، په اردو كي وايي (بھوک ہڑتال کرنا) په پښتو يې (د نه خوړلو احتساب كول) بولي، نو سعد رض وايي ما ورته وويل: موري دا كار مه كوه ولي چي زه دا دين نه پرېږدم لشيئ ابدًا، نو مور مي يوه شبانه روز خورک نه وكړى او اوبه يې ونه څيښلې نو ډېره ضعيفه سوه، نو دې بل شبانه روز هم خوراک او څيښاک ونه كړى فقد اشتد جهدها (يعني ضعف يې نهايت ته ورسېدى) سعد رض وايي ما چي د مور دا حالت ودليدى نو مي په غوږ كي ورته وويل: يا امه ته پوه سه چي زه د اسلام دين نه پرېږدم او زما قسم په خداى جل جلاله دى چي كه ته سل روحه ولرې او يو يو روح درڅخه خېژي ما تركت ديني فان شئت كلي وان شئت لا تأكلي، مور چي زما دا خبره واورېدل په خوراک يې پيل وكړى، فنزلت هذه الآية، انتهى، والله اعلم بالصواب.

درويش وايي: چي اوس بيرته د تفسير پر خوا.

((إِن تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ)) كه وي دا خصلت په كوچنيوالي كي.

پوه سه: چي اصل د تک تكونُ ؤ چونكه حركت د نون په ان شرطيه حذف سو نو التقاء د ساكنين راغله په واو او نون كي، بيا يې نون هم حذف كړى تشبيهًا بحرف

العلة في امتداد الصوت او بالواو في الغنة فصارتک، او بعض مفسرين وايي چي نون يې حذف کړی تخفيفًا لكثرة الاستعمال، ولي چي لم يصن چي اصل يې يصون ؤ نون نه دی حذف سوی، والمثقال ههنا بمعنی الوزن، والحبة بالفارسية دانه والخردل معناه اسپند بالفارسيه، او سپلنی په پښتو.

پوه سه: چي اسم د تک مستتر دی رجع دی و خصلت ته چي دا نها ضمير هم ورته راجع ؤ او مثقال په نصب سره يې خبر دی، او نافع رح مثقال په رفع سره وايي چي مثقال يې اسم سي او تک تامة دی ای توجد.

پوښتنه: مثقال خو مذکر دی، نو تک يې مؤنث ولي راوړی؟

ځواب: تانيث په اعتبار د تانيث د مضاف اليه د مثقال يعني حبة لاتحادهما لکن ضمير د انها پر دغه قرائت ضمير القصة دی.

فَتَكُنۡ فِىۡ صَخۡرَةٍ اَوۡ فِى السَّمٰوٰتِ اَوۡ فِى الۡاَرۡضِ

نو وي دغه حبة په منځ کي د يوې لوی ډبري چي من کل الوجوه خفي او پټ ځای دی، يا په اعلی ځای کي د اسمانو چي د چا دست رست نه ورته کيږي، او يا په ډېر کښته ځای کي لکه منځ د ځمکي، مولٰی جامي او صاحب البحر رح وايي چي صخره اصلب المرکبات واشدها منعًا لاستخراج ما فيها چي په پښتو يې ګاره بولي، چي ګاهي دومره سخته وي چي د اوس زمانې چاه عميق او په بل نامه برمه ورته وايي چي دغه مخ ته راسي نو آلات د بري چي د مشين او بجلۍ په زور چليږي له ماتولو څخه يې عاجزه سي کما دل عليه التجربة في هذا الزمان، روح البيان وايي چي مراد له صخرة څخه مطلق صخرة اية صخرة کانت کمايدل عليه ايرادها بلفظ النکرة.

درويش وايي: چي مظهري او روح البيان له ابن عباس رض څخه نقل کړی دی، کما اخرج ابن مردوية عن ابن عباس رض: چي ځمکه د ماهي پر شا ده او ماهی پر درياب پروت دی او درياب پر صخرة خضراء دی او صخره پر ښکر د غوايي ده او دا غوايي پر الثری ولاړ دی، ولايعلم ماتحت الثری الا الله تعالی انتهی، ابن عطيه وايي وکل ذالک ضعيف لايثبت سنده انما معنی الکلام المبالغة في التفهيم ای قدرته عزوجل تنال مايکون في تضاعيف صخرة ومايکون في السماء وما يکون في الارض انتهی، روح المعاني وايي الاقوی عندی وضع هذه الاخبار ونحوها انتهی قول روح المعاني، او

روح المعاني زياته کړې ده چې ظاهره داده چې مځکه په غېږ کې د ابو ده يعني الارض المكشوف لسكونة البشر والحيوانات والنباتات، او ليست الماء الا في جوف بالهواء وهكذا ينتهي امر الهواء الى سماء الدنيا ثم وثم الى عرش الرحمن والكل في كف قدرة الله عزوجل انتهى مع زيادة توضيح كلامه المجمل والله اعلم بالصواب وعنده ام الكتاب وعنده علم ما انزل في الكتاب العزيز والقرآن الكريم.

درويش وايي: چې دا ؤ بيان هذا المقام الوعر حسب طاقة بالنقل عن التفاسير المعتمدة.

يَأْتِ بِهَا اللَّهُ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ﴿١٦﴾

هغه خصلت به حاضرېږي يعني په ورځ د قيامت او حساب پر کړه کېږي، بېشکه الله تعالى باريک بين دی چې رسېږي يې علم و هر خفي او دقيق ته، په حقيقت د هر شي خبر دی، دا هم قول د لقمان دی و خپل زوی ته، او قتاده رح وايي لطيف باستخراجها خبير بمسترها.

درويش وايي: چې وروسته تر دې چې لقمان خپل زوی امر کړی په توحيد سره الذي هو اول مايجب على المكلف في ضمن النهي او ده ته تنبيه وکړه پر کمال قدرت د خدای عزوجل او پر کمال د علم د عزوجل امره بالصلوة التي هي اكمل العبادة لپاره د تكميل من حيث العمل بعد تكميله من حيث الاعتقاد فقال.

يَٰبُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَوٰةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنكَرِ

او وه يې ويل يا بني اذا جاء وقت الصلوة فلا تؤخرها لشيئ واسترح منها فانها دين (پور دی د پوره بايد سړی ځان ژر خلاص کړي) وصل في جماعة، او امر کوه خلګو ته په معروف في الشرع ونهي کوه د منكر في الشرع کې لپاره د تكميل د غير.

درويش وايي: چې ظاهره داده چې مراد له معروف او منكره معنيين معروفين دي مطلقًا، او هغه روايت چې ابن ابی حاتم له ابن جبير څخه کړی دی چې له معروف څخه مراد توحيد دی، او له منكر څخه مراد شرک دی فذكر افضل انواع الامر بالمعروف والنهى والمنكر، ومع ذالک التعميم اولى.

وَاصْبِرْ عَلٰى مَآ اَصَابَكَ ؕ

او ته صبر کوه پر هغو شدائدو چي تاته رسيږي خصوصًا فيما امرت به من اقامة الصلوة والامر بالمعروف والنهي عن المنكر.

پوه سه: چي احتياج د امر بالمعروف والنهي عن المنكر الى الصبر ظاهر كما لا يخفٰى.

اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُوْرِ ۚ﴿۱۷﴾

په تحقيق دغه صبر يا جميع ما امر لقمان ابنه بذالک هر آئينه له معزومات څخه د امور د خداى ﷻ دى يعني حكم ايجاب کړى په دغو سره نو عزم مصدر دى چي معنى يې عقد القلب ده په معنى د مفعول دى.

درويش وايي: چي روح البيان په دې ځاى کي يوه اوږده قصه د لقمان او دده د زوى په فارسي ژبه راوړې ده والله اعلم بصحتها، نو ما نقل نه کړه لطولها ولعدم الاعتماد على صحتها، او فقير چي هر څه تلاش وکړى نه يې په عربي او نه يې په فارسي تفاسيرو کي پيدا کړه، والعذر عند كرام الناس مقبول.

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ

ته روى گرداني مه کوه، والمعنى لاتمل عنهم (نو كلمه د لام په معنى د عن ده) يعني د خلگو سره چي خبري کوې مخ مه ځني پيچه، وهذا كناية عن التكبر كما قال ابن عباس ؓ يقول لقمان لابنه لاتتكبر فتحقر الناس وتعرض عنهم بوجهک اذا كلموک.

درويش وايي: چي دا عادت د متکبرانو خلگو دى چي مخ په مخ د سړي سره خبري نه کوي بلکې باړخو ورگرځوي او مخ بلي خواته واړوي.

وَلَا تَمْشِ فِى الْاَرْضِ مَرَحًا ؕ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُوْرٍ ۚ﴿۱۸﴾

او ته تګ مه کوه په مځکه کي په خيال او فرح، په تحقيق د خداى ج خوښ نه دى هر سړى چي په خيال روان وي په تګ کي او فخر کوي على الناس.

پوه سه: چي مرحًا مفعول له دى اى لاجل المرح والفخر.

درويش وايي: چي مظهري نقلاً عن الزمخشري صاحب الكشاف، وايي چي ان الله آه تعليل دى د ماقبل يعني ولا تصعر آه ولاتمش آه پر طريقه د لف او نشر

غير مرتب حيث قال صاحب الكشاف المختال مقابل للمشي مرحًا، والفخور تعليل ومقابل للمصعر وجهک تکبرًا انتهى بحاصله، او اختيار د لف و نشر غير مرتب لپاره د مراعات د فواصلو د آيتو دی يعني اواخر د آيتو في قوله تعالى ان ذالک لمن عزم الامور وقوله الله ان الله الآية فافهم، او روح المعاني وايي چي لف او نشر مرتب هم کېدای سي، فان الاختيال يناسب الكبر والعجب، المراد بقوله ولاتصعر آه، وكذالک الفخر يناسب المشي مرحًا آه.

فائده: چونکه لفظ د کل تر نفي وروسته دی نو دې ته په منطقو کي رفع د ايجاب کل يوايي لکن مقصود ځندي سلب کلي دي کما هو المناسب لمقام وعظ لقمان لابنه فافهم.

پوښتنه: د لقمان ژبه عربي نه وه، دا فوائد او خواص چي بيان سول دا خو عربي عبارت ؤ؟

ځواب: د لقمان ژبه که عربي نه وه لکن دا فوائد حکايت د قرآن کريم دي عن تبليغ لقمان الحکيم.

وَاقْصِدْ فِىْ مَشْيِكَ

او ميانه رويي کوي په تګ يعني مه ډېر کرار ځه لانه دليل الخيلاء والمتکبرين يعني که عذر نه ؤ يعني لکه د سړي چي زنګنونه درد کوي وغير ذالک چي داسي تګ ته په عربي دبيب وايي او ډېر چابک ځغله لانه مشي السفهاء او د سړي وهيبت ته تاوان دی، قال رسول الله ﷺ سرعة المشي مذهب بهاالمؤمن (ای هيبة وجماله وحقارته في اعيون الناس) اخرجه ابن عدي وابو نعيم في الحلية من حديث ابی هريرة رضي الله عنه.

پوه سه: چي د اسراع منهي عنه څخه مراد مايکون بجد فوق مشيه الطبعي واما الاسراع دون الخبب (يعني ډبلک) فمحمود يعني ښه کار دی.

پوښتنه: په حديث شريف کي چي روايت د يزيد بن الغنوي څخه کړی دی چي عليه الصلوة والسلام چي به پر لاري راهي سو داسيَ به چابک ؤ چي تر ده وروسته سړي به اوړې ښورولې چي هروله يې په عربي بولي نه سوای پسي رسېدلای، نو اسراع څرنګه منهي عنه ده؟

ځواب: دا طبعي تګ د عليه الصلوة والسلام ؤ داسي نه ؤ چي ځان ته يې تكليف وركاوه، والمنهي عنه هو الاسراع الذي معه التكليف على اعضاء المشئ بدليل ماروى الطبراني والبيهقي عن ابى موسىٰ رض قال قال رسول الله ﷺ السكينة عليكم بالقصد في المشئ بجنائزكم وعن ابى مسعود رض انهم كانوا ينهون عن خبب اليهود ودبيب النصارى ولكن مشيًا.

درويش وايي: چي دبيب تګ په مسلمانانو كي عادت دى د زهادو ريا كارو.

مسئله: كه امام په لمانځه كي ؤ او پر ركوع بل سړى چي راغلى لپاره د ادراك الركعة، نو يې ورميدان كړه ركوع يې ونيوله، ففي الفقه الشريف انه خلاف المندوب، وقد ورد النهي عن ذالک في حديث مرفوع صحيح.

وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ ۚ إِنَّ أَنكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ ﴿١٩﴾

ته كښته كړه (صوت) آواز خپل (نو كلمه د من زائده ده لان الفعل المذكور ههنا متعد بنفسه) يعني ډېر په لوړ اواز نارې مه وهه او خبري مه كوه (كما هو عادة الاعراب واهل البادية) په تحقيق سره اوحش او دهشت ناكه اواز د خرو دى چي اورېدونكى يې په نظر د كراهت او نفرت يې اوري، نو بايد ستا اواز لكه اواز د خرو نه وي چي خلګ نفرت ځندي وكړي ستا د نارو څخه لكه د خرو د اوازو څخه چي اول يې زفير بولي او اخير ته شهيق وايي، او دا آوازونه په دوږخ كي د دوږخيانو اوازونه دي، راويان وايي چي لقمان رح دوولس زره (١٢٠٠٠) بابه د حكمت و زوى ته بيان كړه، چي د خلګو ټوله حالات په دغو حكمتو كي دده درج دي، والحكمة في غض الصوت المامور به انه اوفر للمتكلم (يعني متكلم چي په غض الصوت خبري كوي ډېري خبري كولاى سي بخلاف التكلم بالصوت الشديد) والبسط لنفس السامع وفهمه (او په غض الصوت خبري فراخه كوي نفس د السامع او فهم د هغه) او صاحب البحر وايي چي "انكر" افعل دى په معنى د مفعول، لكن د مفعول په معنى ده، افعل صيغه شاذه ده.

فائده: اهل جاهليت به فخر كاوه بجهارة الصوت وتمدح به كما قال قائلهم:

جهير الكلام جهير العطاس ...... جهير الرواء جهير النعم

مسئله: وفي الخلاصة: لايجهر الامام فوق حاجة الناس والافهو مسئ.

درویش وايي: چي افسوس دی ددې زمانې پر امامانو چي که لس کسه پسي ولاړ وي هم دی قرائت په ګويا کي وايي چي په عمومي کوټې کي سرتر پايه اوريدل کيږي.

مسئله: که لويه عيدګاه او يا بله لويه مجموعه وه د لمانځه چي تکبيرات د امام به نه ور رسيدل، نو نورو مؤذنانو به په پخوا زمانه کي تکبيرونه ويل لما فيه من النفع بخلاف ما اذا بلغهم صوت الامام فان التبليغ حينئذ بدعة منكرة باتفاق الائمة الاربعة رح، وای پر حال د امامانو او خطيبانو چي قرائة القرآن في الصلوة که يې څه هم دده په اواز اوري خو بيا هم دی لمونځ او قرائت په لاوډ سپيکر کي وايي دا خلاف دی د ائمة اربعه رح له مذهب څخه، البته وعظ او تبليغ او اذان په ګويا کي بدعت نه دی لاعلام الغائبين والمستورات في الدور فتدبر.

درویش وايي: چي وروسته تر قصې د لقمان بيرته خدای جل جلاله رجوع کوي و ماقبل ته من خطاب المشركين من اهل مكة، او توبيخ ددوی پر اصرار پر كفر مع مشاهدتهم لدلائل التوحيد، كما يقول الله عزوجل.

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ

تاسي نه ګورئ ايها المشركون چي خدای ج مسخره ګرځولي دي لپاره ستاسي يعني لپاره د نفع ستاسي، هغه څه چي په اسمانو کي دي من الشمس والقمر والنجوم.

پوهه: چي تسخير اماده كول د شي دي الى الغرض المختص به قهرًا كما قال الراغب رح وفي ارشاد العقل السليم، المراد بالتسخير دادی چي المسخر (پر صيغه د اسم مفعول) داسي ډول پيدا کړي چي مسخر له نفع پر اخلي عام تر دې چي منقاد دده وی يتصرف فيه مايشاء ويستعمله كيف يريد كعامة ما في الارض من الاشياء المسخرة للانسان چي انسان يې في وقت الحاجة استعمالوي من الجمادات والحيوانات والنباتات، او لايكون كذالک بل يكون مسببًا لحصول مراد الانسان من غير ان يكون له دخل في استعماله كجميع ما في السمٰوٰت من الشمس والقمر والنجوم بل الملائكة چي په هغو سماويه شيانو سره منوط دي مصالح د عبادو ومعاشًا ومعادًا (يا د دنيا په عيش کي يا د آخرت په عيش کي)

درویش وايي: كه منافع د بندګانو چي په سماويه اشياؤ سره خدای ﷻ منوط ګرځولي دي تفصيلاً بيان كړم، نو د ډېرو اوراقو د زيات والي سبب به وګرځي لكن مشت نمونه خروار، نو يوازي د لمر بعض خواص به بيان كړو: په لمر سره پرته له نوره څلور فصله پيدا كېږي (۱) ربيع درې مياشتي (۲) صيف درې مياشتي (۳) خريف درې مياشتي (۴) شتّى درې مياشتي، چي په دې څلورو فصلو پوري منافع كثيره د عبادو مربوط دي، او د بعث بعد الموت دلائل هم پكښې موجود دي، او بارانونه چي له اسمانو څخه اوري د هغو په فائدو لوی او كوچنی ټوله پوهېږي، او رنګانګ مېوې په دغو فصلو كي په قدرت د خدای ﷻ ښكاره كېږي، او په ستورو علاوه تر دې چي په بر او بحر كي په دوی سره اهتداء حاصلېږي، د مېوو په رنګو او خوند كي هم دوی پوره ونډه لري، او ملائكه هم بعض پر باد او باران مسلطي دي، او بعضي پر انبياؤ پر وحي راوړلو ګمارل سوي وې، او بعض ملائكه كرام كاتبين دي، او بعض لپاره د محافظت د انسان دي ما بين يديه و ما خلفه.

"وَمَا فِي الْأَرْضِ" او په مځكه كي لكه معدنيا د غرو او خزانې د مځكي حتى الذهب والفضة والزيبق والكبريت الى غير ذالک والنباتات والحيوانات چي پر دې ټولو خدای ﷻ قدرت وركړی وانسانانو ته چي نفع پر واخلي بالذات او بالواسطة.

درویش وايي: ولايمكن احصاء منافع مافي الارض بطوق البشر بل هي في علم الله خالق القوی والقدر.

وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَّبَاطِنَةً ۗ

او پوره او كامل دركړي خدای ﷻ نعمتونه خپل ښكاره او پټ.

پوه سه: چي ظاهرة او پرده معطوف حال دی له نعمت څخه، والنعم الظاهرة هي المحسوسة لكه حسن صورت، وتسوية الاعضاء، كريمه: ولقد خلقنا الانسان فی احسن التقويم، والرزق والعافية والاهل والعيال وغيرها من النعماء الدنيوية والاسلام والرسول والقرآن من نعماء الدنيا والآخرة وتخفيف الشرائع وتوفيق اتباع الرسول وظهور الاسلام والنصر على الاعداء وغير ذالک.

"وباطنة" يعني چي له حواسو څخه پټ وي لکه زړه او عقل، او حواس باطنه حس مشترک، خيال، وهم وغير ذالک، وحسن الاخلاق (يعني بالنسبة الى الحيوانات والامداد بالملائکة في الغزوات کما في غزوة البدر والالهام يا الاعتقاد الموافق للقرآن والسنة وستر الذنوب في الدنيا لا کتابتها على الباب کما لليهود وعدم التعجيل بالعقوبة بالذنوب، ونور معرفة الله في بعض الناس کالمؤمنين ورسوله وشفاعة رسوله يعني للمؤمنين اذا ماتوا بلا توبة وجعل الندم على الذنب توبة منه وغير ذالک.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُّجَادِلُ فِى اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ

او ځيني له خلګو څخه هغه دي چي جګړه کوي.

پوه سه: هذا عطف على البعيد اى قوله ومن الناس من يشترى لهو الحديث، ومابين المعطوفين کلها معترضات "في الله" اى في توحيده وصفاته "بغير علم" بيله علمه چي مستفاد له دليل څخه وي، بغوي رح وايي چي دا آيت نازل سوى دى په نضر بن الحارث وابى بن خلف وامثالهما من المشرکين الى يوم القيامة، ولي چي خصوص د مورد منافي د عموم سره د حکم نه دى کما تقرر في الاصول.

وَّلَا هُدًى وَّلَا كِتٰبٍ مُّنِيْرٍ ﴿۲۰﴾

چي دا خبره دي راجع وه يوه نبي ته وي او نه يو کتاب ته چي منزل من عندالله دي وي، بل بالتقليد البحت للآباء کما قال الله تعالى.

وَاِذَا قِيْلَ لَهُمُ اتَّبِعُوْا مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ

چي دوى ته به وويل سول د رسول الله ﷺ او د مؤمنانو له خوا څخه چي تاسي متابعت وکړئ د ما انزل الله يعني القرآن العزيز.

قَالُوْا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَآءَنَا

دوى به وويل بلکې موږ متابعت کوو د هغه دين چي وه پر هغه دين زموږ پلرونه يعني الشرک.

پوه سه: چي معطوف عليه د بل محذوف دى يعني لا نتبع ما انزل الله تعالى.

فائده: لفظ آباء و اجدادو ته هم شامل دى.

مسئله: له دې آيت څخه دا معلومه سوه چې تقليد په اصولو کې د دين يعني المعتقدات ناجائز دی، قال الله تعالى:

اَوَلَوْ كَانَ الشَّيْطٰنُ يَدْعُوْهُمْ اِلٰى عَذَابِ السَّعِيْرِ ﴿٢١﴾

(همزه د استفهام داخل دی پر محذوف ولفظ قل محذوف ای قل ايتبعون ابائهم) که څه هم وي شيطان بولي دوی (الوو للحال، ضمير د هم راجع دی و آباؤ ته) وعذاب ته د اور لان الدعوة الى الشرک دعوة الى عذاب النار.

فائدة مهمة: مظهري رح وايي چې دا آيت دليل دی له منع څخه د تقليد په اصول کې د دين او روح المعاني وايي وهذا ظاهر في منع التقليد في اصول الدين، او روح البيان وايي والآية دليل صريح في منع التقليد في الاصول ای اصول الدين من التوحيد والصفات آه.

پوه سه: چې تقليد وضع الشيئ في العنق محيطًا به ومنه القلادة (غاړکی) ثم استعمل في تفويض الامر الى غيره كانه بعنقه، واصطلاحًا قبول قول الغير ای غير الله ورسوله بلا حجة، والتقليد جائز في الفروع والعمليات بالاجماع.

لکن مسئله د منع د تقليد في الاصول ففي روح المعاني هذه المسئلة خلافية دی وايي فالذي ذهب اليه الاكثرون ورجحه الامام الرازي رح والقاضي الآمدي رح انه لايجوز التقليد في الاصول بل يجب النظر يعني په مصنوعاتو کې د خدای جل جلاله له اسمانو څخه رانيولې تر مځکې پورې تر حيواناتو تر نباتاتو وغيره پورې په نظام کلي کې فکر وکړي چې نظام خو په خپله نه پيدا کيږي خامخا خالق او صانع لري، نو پر صانع اعظم ج به يې علم يقين پيدا سي ... سعدي شيرازي رح وايي:

برگ درختان سبز درنظر هوشيار ..... هر ورقی دفتريست معرفت کردگار

له يو صحرائي څخه چا پوښتنه وکړه چې د خالق العالم پر وجود څه دليل لرې؟ صحرائي اعرابي ورته وويل: البعرة تدل على البعير (يعني د اوښ پچه چې سړی ويني دلالت کوي پر اوښ يعني چې اوښ دلته تېر سوی دی) واثار الاقدام تدل على المسير (يعني چې ثوک د انسانانو پلونه پر مځکه ويني دلالت کوي تګ د انسانانو پر دغه مځکه) فكيف لايدل هذا العالم الكبير على الصانع الخبير (نو څرنګه به دلالت نه کوي دا عالم کبير پر صانع خبير باندې)

درویش وايي: ولله دره ما احسن استدلاله على وجود الصانع العالم الخبير، بيا دي سړی فکر وکړي چي په يوه مملکت کي چي دوه يا درې بادشاهان وي هغه ملک د خراب سره مخامخ کېږي، کريمه: لو كان فيهما آلهتان الا الله لفسدتا، نو به سړی پوه سي چي صانع العالم يو دی.

دا وه طريقه او دليل پر توحيد د صانع العالم وهكذا الدليل على قدرته وعلمه وصائر صفاته الجمالية والجلالية اجمالاً ثم نرجع الى تحقيق المسئلة الاختلافية فنقول والذي ذهب اليه عبيدالله بن الحسن رح وجماعة جواز التقليد في الاصول وروى عن بعضهم ان تقليد عقائد المحق صحيح وان كان اثمًا بترك النظر على القول الاول.

درویش وايي: چي د امام ابو الحسن الاشعري رح څخه چا نقل کړی دی چي ايمان د مقلد في الاصول نه دی صحيح وقال الاستاذ ابو القاسم القشيري رح هذا مكذوب عليه (دا پر امام اشعري رح چا دروغ ويلي دي) ولي پر دې طريقه لازمېږي حکم د کفر کولو پر عوام الناس وهم غالب المؤمنين.

درویش وايي: چي مزيد تحقيق په روح المعاني او تفسير كبير كي مطالعه کړئ، والله اعلم بالصواب.

وَمَنْ يُّسْلِمْ وَجْهَهٗۤ اِلَى اللّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ

څوک چي واړوي خپل مخ د خدای ج پر خوا.

پوه سه: چي له مخ څخه مراد ذات دی، والمعنى من يسلم نفسه الى الله، لکه تسليم د مأمور و خپل آمر ته بان فوض امره اليه واقبل بكلية عليه.

فائده: کلمه د من شرطيه ده فقد استمسک جزاء ده، والواو للحال في وهو محسن اى والحال انه محسن مخلص في علمه او عمل يې پر وجه لائق لجنابه تعالى دی كما جاء في الحديث الطويل الذي رواه البخاري ومسلم عن عمر بن الخطاب رضي الله عنه الاحسان ان تعبد الله كانک تراه فان لم يكن تراه فانه يراک يعني يعلم حالک في الاخلاص والرياء والغفلة، والمراد الحضور التام.

فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى ط

نو په تحقيق ده لاس ټينګ کړی په دستکي محکم سره.

پوه سه: چي په دې آيت تمثيل لطيف دی د متوکل على الله بحسن الاخلاص

واليقين الذي هو امر معقول بالامر المحسوس يعني لاس تېنګونکی په محکم لاستي
سره د کوزې یا ګډوې چې احتمال د قطع يې نه وي يعني عمل بالاحسان هم هيڅ احتمال
د قطع نه لري، والحاصل ان ثواب الله ﷻ على العمل بالاحسان متيقن في الدارين.

وَإِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ ﴿٢٢﴾

او خاص خدای ﷻ ته دی اخير کار د ټولو مخلوقاتو اذ الكل صائر اليه.

وَمَنْ كَفَرَ فَلَا يَحْزُنكَ كُفْرُهُ ۚ

او که څوک کفر وکړي يعني لم يسلم وجهه الى الله.

پوه سه: چې اصل جزاء د من شرطيه محذوفه ده يعني فقد اضر نفسه خپل ځان
ته يې ضرر ورساوه، تاته هيڅ ضرر نسي رسولای لا في الدنيا ولا في الآخرة، نو
چونکه عدم الضرر وه عليه الصلوة والسلام ته علت ؤ د عدم حزن په کفر د کافر
اقيم مقام اصل الجزاء فافهم.

إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوا ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٢٣﴾

ومونږ ته رجوع ده د خلکو خاصةً (نو مرجع مصدر ميمي دی، في الدنيا
والآخرة لان العبد لايستقل في شيئ) نو زه به دوی خبر کړم په هغه شي چې دوی
يې عمل کړی وي من الكفر والمعاصي يعني بالتعذيب عليها.

په تحقيق خدای ﷻ خبر دی په هغه شي چې د خلکو په سينو کي يعني په زړو
کي دي من الاعتقادات الحقة والباطلة والشكوك والشبهات والخطرات
الشيطانية فضلاً عن الاعمال الظاهرة فيجازى كلا حسب اعتقاده وعمله ان خيرًا
فخير فان كان شرًا فشر.

نُمَتِّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ إِلَىٰ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٢٤﴾

نو تمتع او مهلت ورکوو (تمتيعًا قليلاً که مفعول مطلق وي، او زمانًا قليلاً که
ظرف وي، يعني في الدنيا مدة عمرهم فيها ثم) مونږ دوی مجبوره کوو په آخرت
کي وړ ير ثقيل عذاب ته وهو عذاب النار.

وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ ۚ

که پوښتنه وکړي ددوی څخه يعني د مشرکانو څخه چې چا پيدا کړي دي

اسمانونه او مځکه؟ دوی درته وايي چي الله پيدا کړي دي، ولي چي بل ځواب دوی نه لري مثلاً چي استناد د خلق و خپلو بتانو ته وکړي.

قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ ۚ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُوْنَ ﴿۲۵﴾

ته ورته ووايه چي حمد دي وي خدای ﷻ لره (چي په دې اقرار سره ستاسي اشراک د بتانو په عبادت کي د خدای ج سره د بېخه ځخه ولاړی) بلکې اکثره ددوی په دې نه پوهېږي چي په دې اقرار کي موږ ملامت سوو، ولي چي ددوی سره مرض د جهل مرکب همراه دي:

آن کس که نداند وبداند که بداند ..... درجهل مرکب ابد الدهر بماند

وانما قيل اکثرهم لان بعضهم يعلمون لکن انکروه عنادًا وتکبرًا، کاشکي دوی په خپل جهل سره اعتراف کړی وای، نو د مرض شرک علاج يې ممکن ؤ:

آن کس که نداند وبداند که نداند .... او اسپ خود از گنبد فيروژه جهاند

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۭ

خدای ج لره دي يعني خدای ﷻ خالق او مالک دی د هغو شيانو چي په اسمانو کي دي من الشمس والقمر والکواکب والملائکة.

درويش وايي: چي له هم دې کبله يې کلمهٔ د ما راوړه چي پر مذهب تحقيق د نحاتو وذوی العقول او غير ذوی العقول ته شامله ده، او هغه شيان چي په مځکه کي پر ظاهر د مځکي دي لکه انس او جن، والحيوانات العجم والنباتات والثمار وغيرها که په باطن کي د مځکي وي من الخزائن والدفائن والجواهرات في اعماق جبال الارض وغيرها مما لا يعلمه الا الله تعالی.

اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيْدُ ﴿۲۶﴾

په تحقيق خدای ﷻ غني دی له حمد ځخه د حامدينو او له عبادت ځخه د عابدينو، مستحق د حمد دی که يې څوک حمد وايي او که نه.... بيت:

ای غنی درذات خود از ما سوٰی خــويشــتن
خود تو ميگوئی بحمد خود ثنايی خويشتن

وفي الاربعين الادريسية: ياحميد الفعال ذا لمن علی جميع خلقه بلطفه

شیخ سهروردي رح وايي که څوک دوام وکړي پر دغه ذکر یحصل له من الاموال ما لایمکن ضبته، له دې آیت مبارک څخه دا معلومه سوه چي تفویض د کارو و خدای ﷻ ته او توکل پر خدای ﷻ او اخلاص د مقصد او اعراض د ما سوی الله څخه او اقبال علی الله بالتوحید یعني لا اله الا الله وطاعة الله من موجبات حسن العاقبة وهي الجنة والقربة الی الله ﷻ والوصل بلا فصل:

درین دنیا که بگذشت عمر عزیز .... بخواهد گذشت این دمی چند نیز
کنون وقت تخمست اگر پروری .... گر امید داری که خرمن بری
سعدی شیرازی قدس سره السامی فی کتابه البستان:
شندیم که نا بالغی روزه داشت .... بصد محنت آورد روزی بچاشت
پدر دیده بوسیده هم و مادرش .... فشاندند بادام وزر بر سرش
چو بر وی گذر کرد یک نیمه روز .... فتاد اندور زاتش معده سوز
بدل گفت اگر لقمهٔ چند خورم .... چه داند پدر غیب یا مادرم
چو روئ پسر درپدر بودو وقوم .... نهان خورد وبیدا بسر برد صوم
پس این پیر ازان طفل نادان ترست .... که از بهر مردم بطاعت دراست
یعنی شیخ وپیر ریاء کار.

ابن اسحاق صاحب المغازي د عطاء بن یسار رح څخه وکذا البغوي الشافعي المذهب انه قال نزلت بمکة، وما اوتیتم من العلم الا قلیلاً، نو علیه الصلوة والسلام په مدینه کي چي د یهودو ملایان ورته راغله، دوی ورته وویل چي موږ ته دا خبره رسېدلې ده چي ستا په کتاب قرآن کي دا آیت سته وما اوتیتم من العلم الا قلیلاً، آیا ستا په دغه آیت مراد خپل قوم دی، که موږ دي مراد یو؟ فقال علیه السلام کلا عنیت خپل قوم او تاسي دواړه مي مراد دي، دوی ورته وویل آیا ستا په قرآن کي دا نسته "انا اوتینا التورات وفیها تبیان کل شیئ؟" فقال رسول الله ﷺ چي ټوله ما في التورات نسبت و علم ته د خدای ﷻ قلیل دی، فانزل الله تعالی هذه الآیة.

وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِن شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ

پوهه: چي لو حرف شرط دی دخول یې پر ان چي حرف تحقیق دی، په علم النحو کي روا نه دی، نو له دې سببه تر لو وروسته ثبت مقدر دی، والتقدیر لو ثبت ان.

فائده: شجرة يې مفرد راوړه اشجار يې نه وو ايه مع انه اشمل، له دې سببه چې له شجرة څخه مراد جنس دی فيشمل جميع الاشجار، والاقلام جمع قلم وهو مايكتب به.

ترجمه: كه چېري دا ثابته سي چي په مځكه كي جنس درختي يعني ددوی ښاخونه پر اندازه د قلم پرې سي.

وَّالْبَحْرُ يَمُدُّهٗ مِنْۢ بَعْدِهٖ سَبْعَةُ اَبْحُرٍ

''والبحر'' ای البحر المحيط بالارض ''يمده'' ای ينصب ويزيداه ''من بعده'' ای من خلفه، اووه دريابه نور يعني دا دريابونه د دغو قلمانو مداد سي يعني سياهی او رنگ يعني قلمان په لندوي او خط په كاږي.

فائده: مراد له سبعه څخه عدد مخصوصه نه دی، بلكې لپاره د مجرد تكثير دی د مداد فيشمل المائة والالف وتخصيص السبعة لما ان ايام الاسبوع سبعة والكواكب السيارة سبعة.

مَّا نَفِدَتْ كَلِمٰتُ اللّٰهِ ؕ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيْزٌ حَكِيْمٌ ﴿۲۷﴾

نه بسي تمام كلمات د خدای ج چي مراد ځندي معلومات دي، يعني بتلك الاقلام وبذالك المداد ولا بالاكثر من ذالك بالغًا مابلغ، ولي چي معلومات د خدای ج غير متناهي دي لايمكن نفادها، او دغه رنگه قلمان او دغه مداد متناهي دي وقد قالوا لايمكن احاطة المتناهي بغير التناهي.

فائده: كلمات يې جمع قلت راوړه لپاره د تنبيه پر دې چي دغه اقلام او مداد پر قليل د معلوماتو د خدای جل جلاله احاطه نسي كولای فكيف بالكثير منها كما لايخفى.

''اِنَّ اللّٰهَ عَزِيْزٌ حَكِيْمٌ'' خدای ج غالب دی چي هيڅ شی يې نسي مغلوب كولای، او د حكمت څښتن دی لايخرج عن علمه وحكمته شيئ فكل ما يخلقه الله ففيه حكمته عرفها الناس او لا تعرفوها.

فائده: اهل التجربة اولياء الله وايي: چي خاصيت د اسم جليل يعني يا عزيز وجود الغنى والعز، نو څوك چي دا اسم عزيز څلوېښت (۴۰) واره في كل يوم څلوېښت ورځي ورد وګرځوي اغناه الله تعالى واعزه ولم يحوجه الى احد، او شرط دا چي د ذكر په وخت كي همت د خلګو له خوا څخه د خدای جل جلاله وخواته فقط مبذول ګرځوي.

فائده: خاصيت د اسم جليل عارفانو دا بيان کړی دی چي خدای ج به د دفع د بلاؤ څندي وکړي او دروازې د حکمت به ورته خلاصي کړي من اکثر ذکره صرف عنه مايخشاه من الدواهي والآفات وفتح له باب الحكمة وقطع العلائق مع الخلائق والتوكل على الله وتفويض الامر اليه تعالى شرط قوى فى ذالک.

مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ ۗ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٢٨﴾

نه دي پيدا کول ستاسي ايها الناس اجمعين او نه بعث بعد الموت ستاسي ټولو مګر نه لکه خلق او بعث د يوه سړي، ولي خدای پاک يو کار د بل کار کولو څخه نه مشغوله کوي ويکفى بوجود الكلِ تعلق ارادته مع قدرته الذاتية، نو نه دی ګران و خدای جل جلاله ته خلق الكل لکه چي نه دی ګران خلق د نفس واحدة انما امره اذا اراد شيئًا ان يقول له كن فيكون.

په تحقيق خدای جل جلاله اوري بل لا بآلة السمع فمعناه يعلم كل مسموع ليدونکی د هر شي لا بآلة البصر والعين فمعناه يعلم كل مبصر، حسين كاشفي رح ميگويد يعني حق تعالى درخلق اشياء ودر بعث از قبور بآلات وادوات احتياج ندارد بلكه اسرافيل را گويد برخيز و بگو برخيز از گورها بيک دعوت او همه خلائق از گورها بيرون آيند انتهى، ومثاله في الدنيا ان السلطان عند الرحيل يضرب نقارة الرحيل فيتهأ الكل من الفوج في ساعة واحدة.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ

آيا ته وينې (الاستفهام للانكار ونفي النفي اثبات) يعني ته وينې ايها المخاطب چي خدای ج داخلوي ساعات د شپې په ورځ کي (يعني شپه کوتاه کړي او ورځ اوږده کوي لکه په دوبي کي) او داخلوي ساعتونه د ورځي په شپه کي يعني ورځ کوتاه کړي او شپه اوږده کړي لکه په ژمي کي.

كُلٌّ يَجْرِي إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى

او مسخر يې ګرځولي دي لمر او سپوږمۍ (كلٌّ: التنوين عوض عن المضاف اليه اى كل واحد من النيرين) روان دي په خپل اسمان کي تر يو وخت معين پوري وهو يوم القيامة.

فائده: په تسخیر کي يې شمس د مخه کړی تر سپوږمۍ لان الشمس اعظم جرمها وتسخیرها اعجب من تسخیر القمر لصغر جرمه اي القمر بکثیر من جرم الشمس کما ثبت في کتب الهیئة.

فائده: وروسته تر قیامت به ضوء د شمس او قمر د له منځه ولاړ سي او دوی دواړه به دوږخ ته وغورځول سي لا للتعذیب بلکې لپاره د رد پر هغو کسانو چي د لمر او سپوږمۍ عبادت يې کاوه لکه بتان د مشرکانو هم سره د دوی د عابدینو دوږخ ته اچول کېږي لانهم ظنوا في الدنیا ان هؤلاء الاصنام شفعائنا عند الله.

وَّاَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعۡمَلُوۡنَ خَبِيۡرٌ ﴿۲۹﴾

او په تحقیق خدای جل جلاله ستاسي په عملو خبر دی، عطف علی الم تر ان یولج.

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الۡحَقُّ وَاَنَّ مَا يَدۡعُوۡنَ مِنۡ دُوۡنِهِ الۡبَاطِلُ

دغه چي بیان کړل سوه له فراخۍ څخه د علم د خدای و شمول قدرته وعجائب وصفه "بان" ای بسبب ان چي خدای حق او واجب الوجود دی وثابت جمیع کمالاته وصفاته والثابت استحقاقه للعبادة، او هغه شیان چي مشرکان يې عبادت کوي ای الاصنام باطل د دوی چي دعوی الوهیت د هغو کوي.

وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الۡعَلِىُّ الۡكَبِيۡرُ ﴿۳۰﴾

او دا چي خدای جل جلاله پورته دی پر هر شي او مسلط دی پر کار من الایجاد والاعدام وسائر امور العباد او صاحب د کبریاء ظاهر دی وکلما کان کذالک یکون علمه وقدرته شاملاً لجمیع الاشیاء.

اَلَمۡ تَرَ اَنَّ الۡفُلۡكَ تَجۡرِىۡ فِى الۡبَحۡرِ

پوه سه: چي همزه لپاره د استفهام انکاري داخل سو پر حرف نفي او نفي د اثبات دی او، رؤیة که بصري وي نو ان مجموع مفعول دی او که رؤیت علمي وي نو ان الفلک يې قائم مقام المفعولین دی، والمعنی آیا ته وینې ایها المخاطب یا ته علم نه لرې چي کښتیانې رواني دي په دریاب کي.

فائده: فقیر ترجمه د فلک په جمع سره وکړه له دې سببه چي علماء وایي چي لفظ د فلک مشترک دی په منځ کي د مفرد او جمعي فرق د مفرد او د جمعي تقدیري دی

يعني كه فلک مفرد وي، نو ضمه د فاء لكه ضمه د قفل ده چي مفرد وي او كه جمع وي نو ضمه يې لكه ضمه د اسد چي جمع د اسد ده، والتميز بين المفرد والجمع يا په صفت سره كيږي يا په ضمير راجع سره، يعني كه يې صفت مذكرؤ نو فلک مفرد دى او كه يې صفت مؤنثؤ نو لفظ د فلک جمع دى وهكذا الضمير في التذكير والتانيث، نو په دې آيت كي چونكه صفت يې تجري دى په فعل مؤنث، نو لفظ د فلک جمع دى حيث لم يقل يجري باليًا، فاحفظ هذه الفائدة في لفظ الفلک في جميع القرآن.

پوه سه: چي دا آيت متصل دي بقوله تعالى الم تر ان الله يولج آه.

بِنِعْمَتِ اللّٰهِ لِيُرِيَكُم مِّنْ اٰيٰتِهٖ

په احسان د خداى ﷻ چي دونه ثقيل شى لكه كښتى چي هم ډېر خلک پكښي ناست دي او هم تجارتي اموال ورسره دى د اوبو پر مخ روانه ده په امان كي غالبًا.

پوه سه: چي دا بل دليل دى پر عظيم قدرت د ايزد متعال وشمول انعامه للمؤمنين والكفرة كما لايخفٰى "ليريكم الله آه" چي په تاسي ووينې بعض د قدرت خپل من عجائب البحر في سفركم.

پوه سه: چي په درياب كي قسم قسم حيوانات ليدل كيږي، د مثال په توګه داسي ماهى به هم وليدل سي چي سرې وسرته ولاړوي لكى به يې نه ويني، او هم دومره ماهى چي تام الخلق هم وي او تقريبًا په ستركو نه معلوميږي الى غير ذالک.

اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُوْرٍ ﴿٣١﴾

په تحقيق سره په دې سفر كي د كښتى دلائل د قدرت د ايزد متعال دى هغه چا لره چي كثير الصبر پر مشاق او سختيو د سفر مذكور (نو صيغه د صبار د مبالغې ده) وهكذا صيغة الشكور چي كثير الشكر وي د خداى په امن او عدم الغرق كي، نو عاقل لره لازمه ده چي تفكر په انفس او افاقو كي وكړى او نعمتونه د خداى ﷻ وپيژني او شكر يې ووايي او يا مراد دادى چي د مؤمنانو لپاره دي، كما ورد في الحديث النبوي الصحيح الذي رواه البيهقي في شعب الايمان عن انس رضي الله عنه قال رسول الله ﷺ الايمان نصفان فنصف في الصبر ونصف في الشكر يعني يشكر في السراء ويصبر في الضراء ولا يخلو مؤمن عن احدى هاتين الحالتين.

وَإِذَا غَشِيَهُم مَّوْجٌ

چي پټ کړي دغه راکبان د کښتئ (ضمير د جمع راجع و راکبينو ته د کښتئ دئ) څپې د درياب يعني څپې تر دې لوړې سي.

فائده: کلمه ده اذا چي په ده کي معنی د شرط سته متعلق په دعوالله پوري يعني هغه يې جزاء ده وهذه الجملة معطوف على تجرى في البحر خبر بعد الخبر لان ضمير هم في غشيهم فاصل بين الاسم والخبر كذا قال المظهري رح وروح المعاني وغيرهما.

كَالظُّلَلِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ

("كالظلل" جمع د ظلة ده، قال مقاتل كالجبال، قال الكلبي كالصحاب يعني يو تر بل پرله سې، دا څپې د درياب لکه سائبانونه پر دوی تېرېږي) نو دوی په ښه اخلاص دعاء کوي و خدای ﷻ ته يعني بتان وغيره نه ورسره شريکوي که څه هم راکبان مشرکان وي، ولي د دوی دا يقين دئ چي کاشف الضر بيله يزدان متعال بل څوک نسته، او د دوی يعني د مشرکانو له زړو څخه تقليد د آباؤ او د هوا او کبر ووځي لشدة الخوف من الغرق.

فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُم مُّقْتَصِدٌ

نو هغه وخت چي خدای ﷻ نجات ورکړی دوی ته د غرق او وه يې رسوي مځکي ته يعني خوف زائل سي الى البر په نجاهم پوري متعلق دئ او جمله د فلما آه معطوف پر اذا غشهم ده.

پوهه: چي "فمنهم مقتصد" جواب د فلما دئ، ومعنى المقتصد المقيم على الطريق وهو التوحيد وهذا حال المؤمن او متوسط في الكفر لانزجار الجملة يعني د شدة څخه د شرک نرم سوي وي، او بعض مفسرين وايي چي په ورځ د فتح د مکې چي وسوه آمان ورکړی رسول الله ﷺ ټولو کافرانو ته د مکې، لکن څلورو کسانو ته يې د هغو په باره کي وويل اقتلوهم ولو متعلقين باستار الكعبة، عكرمه بن جهل وعبد الله بن خطل ومقيس بن سيهة وعبد الله بن سعد بن ابى سرح، عکرمه چي دا واورېدل وتښتېدئ د درياب پر خوا په کښتئ کي سپور سو، پر کښتئ ډېر تند باد راوالوتئ،

نو اهل سفينه وويل اخلصوا دينكم يعني خالص و خداى ﷻ ته زارى كوئ، ولي ستاسي خدايان تاسي ته فائده د هيڅ شي نسي رسولاى، نو عكرمه وويل: لئن لم ينجي في البحر الا الاخلاص فما ينجئ في البر ايضًا الا الاخلاص اللهم ان لک علي عهدًا ان انت عافيتنى مما انا فيه اتيت محمدًا حتى اضع يدي على يده، يعنى بيعت د اسلام به ورسره كوم فسكتت الريح فرجع الى مكة فاسلم وحسن اسلامه يعني له نفاق څخه خالي ؤ، دا خو مقتصد وه او بل فريق چي هنوز يعني بعد الخروج من البحر پر خپل شرک مصر وه هغه له وروسته آيتو څخه فهمېږي.

درويش وايي: چي مظهري وايي فمنهم مقتصد جواب د لما نه دى بلكې جواب محذوف دى او دا دليل د جواب دى، تقديره فلما نجاهم الى البر فاختلفوا فمنهم شاكر لنعمة الله وهو المؤمن ومنهم كافر مقتصد يعني د غايت سرسختي په كفر كي لږ نرم سو لانزجاء بما رئ.

درويش وايي: چي قرآن كريم بيله تقديراتو صحيح دى، نو تقديراتو ته څه ضرورت سته او دومره تقدير چي تر مذكور في القرآن هم ډېر طويل دى، او روح المعاني هم د روح البيان رايه خوښه كړې ده او له تقديراتو څخه يې ډډه كړې ده، وقال والظاهر ان المقابل لقسم المقتصد دل عليه قوله تعالى.

وَمَا يَجۡحَدُ بِـَٔايَٰتِنَآ إِلَّا كُلُّ خَتَّارٖ كَفُورٖ ﴿٣٢﴾

او انكار نه كوي له آياتو څخه زموږ مګر ختار، مشتق دى له ختر څخه وهو اشد الغدر. "كفور" ډېر ناشكره د نعمت د خداى ج دي (كفور، صفت دى د ختار)

فائده: دا آيت دليل دى د ابن مالک رح ومن وافقه چي دخول د فاء په جواب كي د لما روا دى، ومن لم يجوز قال جواب لما محذوف اى فلما نجاهم اقسموا قسمين فمنهم مقتصد ومنهم جاحد، ولعل المظهري رح اختار هذا المذهب لكن قد اطال في التقدير فوق الحاجة ولا ينبغي ذالک فافهم هداک الله تعالى، قال عمر بن معديكرب:... وانک لو رئيت ابا عمير ..... ملأ يديک من غد روختر

يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمۡ وَٱخۡشَوۡاْ يَوۡمٗا لَّا يَجۡزِي وَالِدٌ عَن وَلَدِهِۦ

اى خلكو وبېرېږي له خداى ﷻ څخه يعني له عذاب څخه د خداى، او بېرېږئ

له حساب څخه د هغې ورځې چې ورځ د قيامت ده، چې فائده نسي رسولای (لايجزي، صفت د يومًا دی) پلار و زوی ته.

پوه سه: چې د لايجزي سره د عائد محذوف دی لپاره د ربط د موصوف چې يومًا دی والتقدير فيه، او مراد د والد څخه مؤمن دی او د ولد څخه کافر دی، مثلاً نوح عليه السلام سره د درجې د نبوت فائده کافر زوی کنعان ته نسي رسولای چې دفع د عذاب ور څخه وکړي او شفاعت يې هم نسي کولای.

وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنْ وَالِدِهِ شَيْئًا

او نه زوی يعني چې مؤمن وي (عطف على والد، هو جاز صفت) د خپل پلار يعني چې کافر وي، لکه ابراهيم[۴] چې سره ددې چې خليل الرحمن ؤ، وه خپل پلار کافر ته چې آذر يې لقب ؤ او تارخ يې نوم ؤ هيڅ فائده نه رسيږي او دفع د عذاب نسي ځندي کولای او نه يې هم شفاعت کولای سي.

فائده: په دواړه ځايه کي موږ وويل چې د ولد څخه مراد کافر دی او په بل ځای کي مو وويل چې د والد څخه کافر مراد دی، لان المؤمن ولدًا کان او مولودًا او غيرهما من الاقارب يشفع للمؤمن وان کان في غاية البعد في النسب بل يشفع المؤمن للمؤمن وان اجنبيا عنه بمجرد المعرفة، قال الله تعالى والذين آمنوا واتبعهم ذريهم بايمان يعني الحقنابهم ذريتهم چې مؤمنان وي بسبب شفاعتهم ای الذين آمنوا لهم، وقال الله تعالى جنات عدن يدخلونها ای الاولاد المؤمنين الصالحين، ومن صلح ای آمن من آبائهم وازواجهم وذرياتهم.

پوه سه: چې شيئًا يا مفعول مطلق دی ای شيئًا من الاجزاء.

فائده: د مؤمن مولود چې والد قريب ته فائده نه رسيږي چې کافر وي، نو جد وهکذا جد الجد ته په طريق اولى فائده نه رسيږي، وهکذا الوالد چې دده څخه زو کړي ته چې کافر وي فائده نه رسيږي نو لمسي يا کړوسي ثم وثم چې کافران وي په طريقه اولى فائده نه رسيږي.

فائده: په دې آيت کي قطع د طمع د مؤمنانو د عصر نبوي[۴] ده چې د اکثرو پلرونه پر کفر مړه سوي وه او ددوی دا اميد ؤ چې موږ به يې شفاعت وکړو او له عذاب الهي څخه به يې خلاص کړو، او په عين حال کي رد دی پر يهودانو چې

دوی به هره گناه کوله په دې به دلاوره وه چي زموږ اباء و اجداد انبياء تېر سوي دي حتمًا به زموږ شفاعت کوي ....ع: اين خيال است و محال است و جنون.

إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَوٰةُ الدُّنْيَا

په تحقيق سره د خداى جل جلاله وعده حق ده، يعني بالبعث بعد الموت والعقاب والثواب، لايمكن تخلفه، نو تاسي دي نه خطاباسي زينت او جاه وجلال، مال و منال ددې ژوند ناقص چي فاني دى.

پوه سه: چي کلمه د فاء لپاره د سببيت د ماقبل ده يعني ان وعد الله حق مابعد له يعني لاتغرنكم آه.

وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغَرُورُ

او تاسي نه خطاباسي د خداى ج د حلم په سبب او د امهال په سبب "الغرور" غولونکى چي د اسماؤ څخه د شيطان دى يعني يا درته وايي لابعث ولا نشور يا درته وايي چي خداى غفور او رحيم دى، يا درته وايي چي ستاسي اباء انبياء وه يا ستاسي اولاد صلحاء وه هغه به ستاسي شفاعت کوي او له عذابه د خداى حسب اعمالكم السيئة والكفر به مو خلاصوي.... مقوله:

ان السفينة لاتجرى على اليبس

کار امروز کن بفردا نگذاری زنهار .... روز چون يافته کار کن وعذر ميار

موعظت درحاصل اين آيت:

برد مرد هوشيار دنيا خسس است .... که هر مدتی جای ديگر کس است

منه برجهان دل که بيگانه ايست .... چو مطرب که هر روز درخانه ايست

نه لائق بود عشق با دلبری .... که هر بامدادش بود شوهری

مکن تکيه بر ملک وجاه وحشم .... که پيش از تو بودست وبعد از توهم

همه تخت ملک پذيرد زوال .... بجز ملک فرماندهی لايزال

غم وشادمانی نماند وليک .... جزای عمل ماند ونام نيک

عروس بود نوبت ما تمت .... اگر نيک روزی بود خاتمت

خدايا بحق بنی فاطمه رض .... که بر قول ايمان کنم خاتمه

درویش وایي: چي ابن جرير او ابن حاتم له مجاهد رح څخه مرسل روايت (يعني د صحابي نوم يې نه دى ذكر كړى) چي يو سړى راغلى له صحراء نشيانو څخه، چي بغوي رح نوم حارث بن عمرو بن الحارث بن محارب بن حصفة ښوولى دى، نو دې سړي له عليه الصلوة والسلام څخه دا پوښتنې وكړې (١) عن القيامة اى وقتها؟ (٢) زما ماينه اميدواره ده ته ماته ووايه چي زوى به راوړي او كه لور؟ (٣) زموږ پر وطن بارانونه نه دي سوي، ته راته ووايه چي كله به اوربښت پر دوى كيږي؟ (۴) ماته خو دا معلومه ده چي په كوم وطن كي زه زو كړى يم، ته راته ووايه چي مرګ به مي په كوم وطن كي وي؟ فانزل الله تعالى هذه الآية.

إِنَّ اللَّهَ عِندَهُۥ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ

په تحقيق په نيز د خداى ج دى فقط علم د قيام القيامة، يعني نه ملك مقرب په خبر دى او نه نبي مرسل په خبر دى، او خداى ج اوروي باران هر وخت چي يې اراده سوه لايعلم وقت نزولها الاهو، او خداى ج خبر دى چي په رحمو كي د ښځو څه شى دي، نر دى او كه ښځه، تام الاعضاء او كه بعض اجزاء ناقص دي الى غير ذالك لايعلمها غيره تعالى.

وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ

او نه دى خبر هيڅ سړى چي سبا به زه څه كسب كوم، او نه دى خبر هيڅ سړى چي په كومه مځكه كي به زه مرم، وفي الحديث الصحيح الذي رواه ابن عمر رض ان رسول الله ﷺ قال چي خزائن د غيب پنځه دي لايعلمها الى الله (١) لايعلم احد مايكون في غد الا الله (چي سبا ورځ به څه پيښيږي بيله خدايه (٢) لايعلم ما في الارحام الا الله (كمامر بيانه عنقريب.

(٣) لايعلم احد متى تقوم الساعة الا الله (۴) ولا تدري نفس بأى ارض تموت الا الله (۵) لا يعلم احد متى يجيئ المطر الا الله، رواه احمد والبخاري.

ابن ابى شيبه رح په خپل كتاب كي روايت كړى دى له خيثمه رح څخه چي يوه ورځ ملك الموت يعني عزرائيل عليه السلام د سليمان عليه السلام مجلس ته راغلى، نو ده د سليمان ۴ په مجلس كي يوه سړي ته دوه درې واره وكتل، نو ملك الملك چي ولاړى هغه

سړي سليمان عليه السلام ته وويل چي دا څوک ؤ چي ماته يې دومره درې واره وکتل؟ سليمان[4] ورته وويل چي دا ملک الموت ؤ، دې سړي ورته وويل چي زما خيال دی چي دی زما د قبض روح لپاره راغلی ؤ، ته باد ته امر وکړه چي ما له شام څخه يوسي په هندوستان کي مي ايله کړي، نو سليمان[4] هم دغسي وکړه، ملک الموت چي بيا د سليمان[4] مجلس ته راغلی، نو سليمان[4] پوښتنه ځندي وکړه چي ته ولي هغه سړي ته تېز تېز کتل؟ عزرائيل[4] ورته وويل چي ما ده ته د تعجب له لاري کتل، له دې سببه چي پر ما امر الهي سوی ؤ چي ددې سړي روح په هند کي قبض کړه او دی ستا په مجلس کي په شام کي ناست ؤ، والله اعلم كذا في المظهري.

إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴿٣٤﴾

يعني پر ټولو شيانو کامل علم لري او په بواطنو د امورو داسي خبر دی لکه په ظواهرو د هغو.

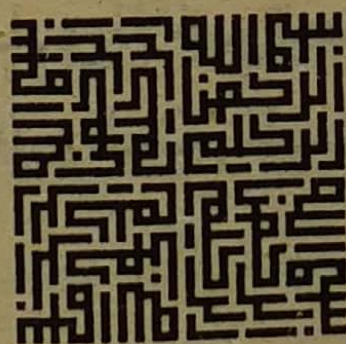
حکايت: منصور چي د مسلمانانو خليفه ؤ، يوه شپه يې عزرائيل[4] په خوب ليدی، ده ورته وويل چي زما عمر څونده پاته دی؟ عزرائيل[4] په پنځو ګوتو اشاره ورته وکړه، نو سهار ده معبران د خوبو راجمعه کړه چي په هغو کي سراج الامة ابو حنيفه رحمه الله هم ؤ، چا ورته وويل چي پنځه کاله اشاره ده چا ورته وويل چي د پنځو مياشتو اشاره ده چا ورته وويل چي د پنځو ورځو اشاره ده، به هر حال د منصور رنګ ژړ سو او وار خطا سو، نو د امام ابو حنيفه رح څخه يې پوښتنه وکړه، ده ورته وويل چي عزرائيل[4] چي تا ته په ګوتو اشاره وکړه غرض يې دا ؤ چي دا مدة العمر په پنځو غيبو شيانو کي دی چي لايعلمها الا الله، نو د منصور رنګ پر ځای سو، او د امام اعظم فوق العادة احترام يې وکړی.

درويش وايي: چي بحمد لله وحسن توفيقه تفسير د سورة لقمان پر پنځه نيمي بجې د پنجشنبې د ورځي د جمادی الاخير تخمينًا پر (٢٥) نېټه سنه (١٤٣١ هـ) پای ته ورسېدی، فاقول الحمد لله والمنة والصلوة والسلام على سيد البرية وعلى آله وصحبه الكملة البررة.

فقير وايي: دا تفسير كه خداى ﷻ پوره كړى زما د عمر به سرمايه وي
او د آخرت به مي توښه وي
بل ارمان د عبيد په زړه كي نسته
چي تفسير يې خداى ج پوره كړي
مرګ يقين دى چي رائحي كه يې څه وخت معلوم نه دى
خداى ج قادر دى چي تفسير تر مرګ دمخه را پوره كړي
نور نعمتونه مناسب زما د حال يې دي راكړي
ما ذليل ته ذوالجلال
د تفسير پوره كېده به د فقير د سر شال وي
كه دا شال پر سر را واچاوه ايزد متعال
زما د مرګ ماتم به لوى اختر وي
كه تفسير پوره زه ووينم راهي سم
زما په مرګ دي هيڅ څوك شور او ماتم نه كړي
په تمامه معنى ژوندى يم چي تفسير خداى ج را پورته كړي

التجاء:

الهى يا الهى يا الهى.......... ندارم جز اميدت تكيه گاهى
زكن موجود كردى جمله عالم......... مرا از ذنب خود عذر خواهى
ندارم طاعت مقبول درگاه......... بجز اشك ندامت آه آهى
ندارمت توشه راه قيامت......... بجز شرمندگى و آه آهى
شفيع آورده روى محمد......... كرم كن بر من گم كرده راهى

سُوۡرَةُ السَّجۡدَةِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ ثَلٰثُوۡنَ اٰيَةً وَّثَلٰثُ رُكُوۡعَاتٍ

تاريخ شروع تفسير سورة السجدة ۲۵ جمادى الثاني روز جمعه ساعت لس بجې (۱۴۳۱ هـ)

و ايضًا تسمى هذه سورة المضاجع كما في تفسير الاتقان.

پوه سه: چې احبار د مفسرينو متفق دي پر مکيت ددې سورت تر اخيره پورې، روى عن ابن عباس رضي الله عنهما انها مكية، وايضًا روى بسند صحيح عن عبدالله بن الزبير رض انها مكية بتمامها، وروى النحاس عن حبر الامة رض ان سورة السجدة نزلت بمكة سوى ثلاث آيات، افمن كان مؤمنًا الى اخير ثلث آيات فانهما نزلت بالمدينة، والله اعلم.

الٓمّٓ ﴿١﴾ تَنۡزِيۡلُ الۡكِتٰبِ لَا رَيۡبَ فِيۡهِ مِنۡ رَّبِّ الۡعٰلَمِيۡنَ ﴿٢﴾

قد سبق تحقيق الايات المقطعة القرآنية في اول سورة البقرة، والصواب في تفسيرها الله اعلم بمراده بذالک کما ذهب اليه امام الامة ابو حنيفة رحمه الله.

پوه سه: چې مفسرين ددې آيت "تنزيل آه" په اعراب کي قسم قسم بيان کړی دی، والاوجه الانسب بما بعده داده چې تنزيل الكتاب مبتداء ده، ومعناه بالفارسية فرو فرستادن قرآن بتدريج، كما هو معنى التنزيل من باب التفعيل او لاريب فيه، حال من الكتاب اى حال كونه لاشک فيه عند اهل الانصاف، والنظر الدقيق اى لا المعاندين والمتكبرين والمقلدين للآباء كاهل مكة، من رب العالمين خبر المبتداء المذكور لان العلماء قالوا ان محط الفائدة في الجملة الاسمية هو الخبر وهو كونه من رب العالمين لان كفار مكة انكروا ذالک كما يدل عليه مابعده.

درويش وايي: چې دليل ددې چې قرآن مجيد من عند رب العالمين دى دادى كه قرآن كلام البشر واى يعني محمدًا ﷺ كما قال كفار مكة لأتوا بمثله بل بمثل عشر سور مفتريات بل بمثل سورة منه، كريمه: لو كنتم في ريب مما نزلنا على عبدنا فأتوا بمثل سورة من مثله، وقد عجز بلغاء عدنان وفصحاء قحطان عن الاتيان بمثله بل عن الاتيان بما يدانيه.

درويش وايي: چې قرآن مجيد معجزه باقيه ده كر الازمان ومر الدهور.

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ ۚ

پوه سه: چي ام منقطعه دی په معنی د بل، کلمه د بل لپاره د انتقال ده له مضمون څخه د جمله اولی چي پر حقيقت د قرآن مبارک يې دلالت کاوه و بلې جملې ته او همزه لپاره د انکار دی پر کولو د دې وروسته خبري، نه پر وقوع ددې خبري، ولي دوی خو دا خبره کوله يعني دوی خو وايي چي محمد ﷺ دا قرآن له ځانه جوړوي او پر خدای دروغ وايي نعوذ بالله من هذا القول القبيح المنتن، فهذا القول منكر متعجب منه لغاية ظهور بطلانه.

بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ

کلمه د بل لپاره د اضراب ده ددوی د قول څخه، والمعنی داغسي نه دی لکه دوی چي وايي بلکې قرآن حق دی منزل له جانبه څخه د خدای ج دی كما يدعيه محمد ﷺ انظر ايها المخاطب و لطف او بلاغت ته د قرآن کريم، اولاً خدای پاک اشاره وکړه واعجاز ته د قرآن کريم بقوله، الم كما بينه القاضي بيضاوي بكلام طويل لايناسب نقله بحال المتعلمين للتفسير الايوبي، ثم رتب عليه ان تنزيله من رب العالمين، وروسته يې ددې خبري تائيد وکړی بنفي الريب عنه، وروسته يې اضراب او انتقال وکړی د مشرکانو وه خبرو ته على خلاف ذالک انكارًا له وتعجبًا منه، ولي دمخه تېره سوه چي ام منقطعه دی په معنی د بل آه دی والهمزة للانكار ثم انتقل بقوله بل هو الحق آه وبين حكمة تنزيله بقوله كذا قال البيضاوي رح ونقله المظهري رح.

لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَا أَتَاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٣﴾

چي ته وېرووې يعني په قرآن سره هغه قوم چي دوی ته نه ؤ راغلی يو بېرونکی (کلمه د من لپاره د استغراق د نفي ده) تر تا دمخه چي مراد ځني کفار د قريشو دي، لعل په معنی د لام کی دی ای لکی يهتدون بانذارک اياهم.

پوه سه: چي کفار د قريشو له زمانې څخه د فترت دي بين عيسى و محمد عليهما السلام.

پوه سه: چي جمله د ما آتاهم صفت دی د قومًا، وفي الحديث الصحيح ليس بيني وبينه (ای عیسی) نبي.

سوال: اسماعيل عليه السلام خو نبي ؤ او په قوم د عربو ؤ؟

ځواب: اسماعيل عليه السلام نبي ؤ د مخه تر عیسی ؑ او نبوت دده په موت دده ختم سو.

پوه سه: چي مقصود له بعث څخه د انبياء عليهم السلام بيان طريق الحق وكل يهتدي بقدر استعداده وبعض الناس لايكون فيهم استعداد قبول الحق بلکې استعداد فطري يې هم په سبب د اصرار پر کفر د لاسه ورکړي وي ... بيت:

توان پاک کردن ز زنگ آینه .... ولیکن نیاید ز سنگ آینه

حکایت: راوي وايي چي شيخ نجم الدين الاصفهاني قدس سره د يوې جنازې سره تللی ؤ يعني من صالحي اهل مكة كان الميت، نو ميت يې دفن کړی يو عالم يې و قبر ته کښېنستی تلقين يې ميت ته کاوه يعني داسي يې ورته وويل چي که نکير ونکر ملکي درته راغلې او تاته يې وويل من ربک ومن نبيک وما دينک (لکه د هر مړي څخه چي دا سوال کيږي) ته ورته ووايه ربي الله جل جلاله ونبي محمد صلی الله علیه وسلم وديني الاسلام، شيخ نجم الدين رح کرار وخندل او دده عادت دا ؤ چي هيڅ کله به يې نه خندل، نو بعضې شاګردانو يا مريدانو له ده څخه د ضحک سبب وپوښتی، شيخ رح زجر او خشکه ورته وکړه، وروسته چي له جنازې څخه فارغ سو خپل ځای ته راغلی بيا بعض اصحابو له ده څخه پوښتنه د سبب د ضحک وکړه، ده ورته وويل چي ما پر دې وخندل چي ملقن چي قبر ته کښېنستی او تلقين يې شروع کړی صاحب القبر وويل: الا تعجبون من ميت يلقن حيًا، صائب اصفهاني رح وايي:

زبی دردان علاج درد خود جستن بدان ماند
که خار از پا برون ارد کسی بانیش گژدمها

وقال العارف الجامي قدس سره

بناخلفان زمانه غره شو هرگر .... مرو چو سامری از ره ببانگ گوساله

درويش وايي: چي مراد د جامي رح د ناخلفانو د زمانې تَنُن پيران دي دوخت چي لافي د بزرګۍ ومريدانو ته وهي، دی وايي چي ددوی په لافو مه غوليږئ لکه سامري د موسیٰ ؑ د زمانې چي د لاري د حق چي دين د موسیٰ رح ؤ د ګيلګي چي ده

جوړ کړی ؤ په اواز پسي روان وه، ددې بيت معنی داده چي جامي رح شکايت د تګانو پيرانو څخه کوي فافهم.. وقال الحافظ قدس سره:

درراه عشق وسوسه اهرمن بست ..... هش دار وگوش دل به پيام سروش کن

اَللّٰهُ الَّذِیْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَیْنَهُمَا فِیْ سِتَّةِ اَیَّامٍ

لفظ الله مبتداء ده جمله يې خبر ده، خدای جل جلاله هغه ذات مقتدر دی چي پيدا کړي يې دي اسمانونه يعني سره د مافيها من الکواکب والشمس والقمر والملائکة والارض او مځکه يعني سره د ما عليها من الانس والجن والحيوانات والنباتات ومافيها من الکنوز في جبالها والخزائن والدفائن وغيرها "وما بينهما" من الرياح والسحاب وغيرها، په شپږو ورځو کي چي اوله ورځ يې يکشنبه وه او اخيره ورځ يې جمعه وه.

ثُمَّ اسْتَوٰی عَلَی الْعَرْشِ

بيا يې غلبه وکړه پر پيدا ايښت د عرش چي اعظم د مخلوقاتو دی، دا تفسير د متأخرينو دی، والمتقدمون يقولون هذا الآية من المتشابهات ويقولون استواه يليق به وقد مر تفسير استوائه على العرش في سورة يونس وسورة الفرقان.

مَا لَكُمْ مِّنْ دُوْنِهٖ مِنْ وَّلِیٍّ وَّلَا شَفِیْعٍ اَفَلَا تَتَذَكَّرُوْنَ ﴿٤﴾

نسته تاسي لره ماسوا له خدای جل جلاله څخه يو ولي، کلمه د من لپاره د استغراق د نفي ده يعني چي تاسي تر مرضات د خدای ج تېر سئ، نو بيا تاسي لره کومک کونکی نسته په هغه ځايو کي چي تاسي و نصرت ته محتاج ياست، او د شفيع معنی د ناصر ده مجازًا.

پوه سه: چي جمله مالکم يا استينافيه ده يا حال ده له فاعل څخه د استوٰی.

"افلا تتذکرون" آيا تاسي فکر نه وهئ او عبرت نه اخلئ چي ايمان بالتوحيد راوړئ.

پوه سه: چي همزه لپاره د انکار دی پر عدم تذکر او فاء عطف ده مقدر کما هو القانون في الحروف الواقعة بعد همز الاستفهام وقد مر مرارًا هذا القانون في هذا التفسير والتقدير ههنا الا تتفکرون فلا تتذکرون.

يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَآءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ

تدبير د امورو د دنيا كوئ، دا جمله يا مستأنفه ده يا حال ده له فاعل څخه د استوىٰ يا خبر بعد الخبر ده له لفظ الله څخه في قوله الله الذي آه "من السماء" يعني په امور سماويه سره لكه ملائكه او بارانونه چي د اسمان له خوا رائحي، او دا توهم مه كوه چي خداى ﷻ په اسمانو كي دى او تدبير د دنيا كوي، ولي چي خداى لره مكان محال دى، كما ثبت في كتب العقائد بالدلائل.

پوه سه: چي اصل تدبير فكر وهل دي په اخير د كار چي اخير او عاقبت دد ې كار به څه وي، كه بفارسى ميگويد (انديشه كردن درعاقبت كار) او نسبت و خداى ج ته معنى يې تقدير او تهيه د اسبابو ده، او خداى پاک لره مدبرات سماويه سته، كريمه: فالمدبرات امرًا، فجبرئيل ؑ مقرر دى بنزول الوحي الى الانبياء ؑ وايضًا بالرياح والجنود (لښكرو) وميكائيل ؑ پر بارانو او پر نباتاتو وغيرها، وملک الموت على قبض الارواح، او اسرافيل ؑ دوى ته امور د خداى ج له خوا راوړي.

پوه سه: چي عروج لوړ تګ ته وايي او ضمير د اليه راجع و خداى ﷻ ته دى نه په دې معنى چي خداى ﷻ په اسمان كي دى لانه محال بلكي په معنى دد ې چي امر په علم كي د خداى ﷻ مثبت ګرځي موجود بالفعل يعني كما انه علم تعالى ذالک الامر في الازل چي په فلاني وخت كي وجود بالفعل ته راوځي، فالعروج اليه تعالى حكمي باعتبار الرتبة، حسين كاشفي رح وايي: ميسازد كار دنيا را يعنى حكم ميكند بدان وميفرستد ملكى را كه موكلست بدان امر از آسمان بسوى زمين پس ملک مى آيد وآن كار را بجاى ميارد، پس ملک عروج ميكند بسوى آسمان.

فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ۝

درروزى كه هست اندازه او هزار سال از آنچه شمار ميكنيد سالى را دوازده ماه وماهى را سى روز يعنى فرشته فرود مى آيد از اسمان وبالا ميرود درمدتى كه اگر آدمى رود وآيد، جز هزار سال ميسر نشود زيراكه از آسمان تا زمين پانصد ساله راه هست بسير آدمى پس مقدار نزول وعروج هزار سال بود.

فائده: مراد له يوم څخه پر دې تقدير مطلق وخت دى لا اليوم المتعارف لان

نزول الملائكة وصعودها غير مختص باليوم المتعارف (يعني ورځ) لكن الله تعالى بكمال قدرته قد جعل نزول الملک وعروجه في طرفة عين، او روح المعاني ددې آيت في يوم كان الخ تفسير داسي كړى اى في برهة (په يوه برخه كي) متطاولة من الزمان او دى وايي فليس المراد حقيقةالعدد (يعني زر كاله) بيا روح المعاني ددې سوال په ځواب كي چي د مدة متطاولة څخه تعبير په الف سنه سره ولى وكړى، جواب يې داسي وركړى دى لانها (يعني مدة زركاله) منتهى د مراتب د عدد ده يعني څوک چي حساب كوي تر زرو چي ورسېږي بيا داسي وايي يو زر دوه زره درې ثم وثم چي بيا زر ته ورسېږي، وايي، دوه زره ثم وثم.

پوښتنه: په سورة المعارج كي داسي راغلي دي (تعرج الملائكة والروح اليه في يوم كان مقداره خمسين الف سنة) نو ددې دوو آيتو تر منځ به توافق څرنګه كوو؟

ځواب: بغوي رحمه الله وايي چي په اول آيت كي مراد عروج دى د ملكو من السماء الى الارض ونزولها، او په مذكوره آيت كي بيان مدت د مسافة من الارض الى سدرة المنتهىٰ چي هغه ځاى دى د جبرئيل[ع] او دده سره ورسره ملكو دى، نو معنى د مذكوره آيت داده چي جبرئيل ومن معه من في مقامه يعني سدرة المنتهىٰ چي مسافت يې د پنځو زرو كلو دى يعني په سير د بشر او انسان لكن جبرئيل[ع] دا مسافت قطع كوي په يوه ورځ كي د ايام يعني برهة قليلة من الزمان، وهذا كله قول مجاهد او الضحاک رح انتهى قول البغوي رح.

درویش وايي: چي د معراج په شپه چي جبرئيل[ع] د عليه الصلوة والسلام سره تر سدرة المنتهىٰ پوري ورسېدى، نو جبرئيل[ع] و آنحضرت ﷺ ته عذر وكړى چي زه تر دې ځايه لوړ طاقت د پرواز نه لرم، چي شيخ سعدي رح دا موضوع داسي بيان كړې ده:

چنان گرم درتيه قربت براند .... كه درسدره جبرئيل از وباز ماند
بدو گفت سالار بيت الحرام .... كه اى حامل وحى بر تر خرام
بگفتا فراتر مجالم نماند .... بماندم كه نيروى بالم نماند
اگر يک موى بر تر پرم .... فروغ تجلى بسوزد پرم

دا د قدرت الهي او شرافت نبوي حال دى چي ملكه مقربه له تګ او پرواز څخه عاجزه سوه او آدم زاد سيد نوع البشر ﷺ په پنځوس زره د نور په حجابو كي پورته

ولاړی، د جامي رح د معراج د شپې يو بيت واورئ:

شد از سبو حيان گردون صدا ده .... كه سبحان الذى اسرى بعبده

فائده: د بغوي رح پر توجيه د خمسين الف سنة ضمير د اليه راجع دی و مكان ته د ملكي يعني جبرئيل ؑ يعني المكان الذى امره الله تعالى ان يسرح اليه.

درويش وايي: چي روح البيان توجيه د الف سنة او د خمسين الف سنة لكه بغوي رح كړې ده، ده هم بيان كړې ده، وروسته يې ويلي دي يقول الفقير قد اختلف العلماء في تفسير هذه الآية على وجوه شتّى وسكت بعضهم تفويضًا لعلمها الى الله تعالى حيث ان في كل ما ذكروا فيها اى في تفسيرها نوعًا من الجرح ويشعر بشيئ من القصور فالتفويض اليه تعالي اسلم من جميع ما ذكروه انتهى بعبارته.

او مظهري رح او روح المعاني ددې دوو آيتو په تفسير كي ډېر طويل طويل بيانونه كړي دي لايناسب نقلها لمتعلمي التفسير الايوبي، فتدبر.

تنبيه لتائيد قول روح البيان: اخرج عبدالرزاق وسعيد بن المنصور وابن المنذر وابن ابى حاتم وابن الانباري في المصاحف والحاكم وصححه عن عبدالله بن ابى مليكة، قال دخلت على ابن عباس رض انا وعبدالله بن فيروز مولى عثمان بن عفان رضي الله عنه، نو عبدالله بن فيروز له ابن عباس رض څخه پوښتنه وكړه ددې قول د خدای يدبر الامر من السماء الى الارض ثم يعرج اليه في يوم كان مقداره الف سنة ابن عباس رض ورته وويل چي ما يوم مقداره خمسين الف سنة يعني چي دا آيت به څه په كوې چي پنځوس زره كاله پكښي ذكر سوي دي، هغه سړي ورته وويل چي ته به تفسير د دواړو راته وكړې، فقال عثمان ابن عفان رض دا دوې ورځي دي چي خدای پاک په خپل كتاب ذكر كړي دي الله تعالى اعلم بها واكره او زه مكروه بولم ان اقول في كتاب الله تعالى ما لا اعلم انتهى.

درويش وايي: چي ددې حديث مفاد دادی چي تفويض د علم ددې دوو ورځو و خدای تعالى وكړل سي بهتره ده، ولي زه علم نه پر لرم، راوي وايي چي بيا موږ عبدالله بن المسيب ته ورغلو، نو د هغه څخه اتفاقًا يوه سړي پوښتنه وكړه ددې دوو ورځو په باره كي ابن المسيب هيڅ نه ورته وويل، راوي وايي چي ما ابن المسيب ته قول د ابن عباس رض بيان كړی، فقال ابن المسيب هذا ابن عباس رض چي

منع يې وکړه له بيان څخه ددې دوو ورځو وهو اعلم مني، نو زه به څه بيان درته وکړم انتهى، والحاصل ان حبر الامة سيد المفسرين ابن عباس رضي الله عنه ددې دوو ورځو له تفسير څخه ډډه وکړه او تفويض د علم يې و خداى جل جلاله ته وکړى او ابن المسيب هم د ابن عباس رضي الله عنه رايه اختيار کړه، نو دا معلومه سوه چي تفويض د علم الى الله اسلم وجوه البيان لهذين الآيتين فافهم.

والفقير بعد بيان ماقالوا في تفسير اليومين المذکورين يختار طريق التفويض الى الله عزوجل.... مصرع: وللناس فيما يعشقون مذهب.

ذٰلِكَ عٰلِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيْزُ الرَّحِيْمُ ۙ﴿۶﴾

دغه مدبر د اسمانو او د ځمکي ومابينهما دا مبتداء ده خبره (عالم الغيب) چي خبر دى په پټو شيانو يعني له خلګو څخه والا فلا غيب عن الله عزوجل، (والشهادة) چي حاضر وي و خلګو ته فيدبر الامور کلها على حسب حکمته (العزيز) چي غالب دى يعني چي مانع د ارادې ده څوک نسي کېداى (الرحيم) مهربان دى پر بنده ګانو په تدبير کي خپل تفضلاً واحسانًا حتى پر مؤمنانو او کافرانو په دنياوي تدبير کي .... بيت:

اى کــــريـمى که از خـزانه .... گبر و ترسا وظيفه خور دارى
دوستان را کجا کنى محروم .... تـو که با دشمنان نـظر دارى

فائده: دا دوه لفظه يا صفتان دي د عالم الغيب والشهادة يا خبر ثان او ثالث لذالک.

الَّذِيْٓ اَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهٗ

پوه سه: چي موصول سره د صله يا صفت دى بعد الصفتين المذکورتين يا خبر رابع دى يعني چي ښه يې ورکړى دى هر شى چي خداى ج پيدا کړي دي.

پوه سه: چي خلقه پر صيغه د ماضي صفت دى د شيئ، والمعنى بالفارسية نيکو کرد هر چيزى را که بيا فريد، يعني بيار است بروجه نيکو بمقتضاى حکمت، او په پښتو يې معنى داده چي هر شى چي خداى ج پيدا کړى دى و هغه ته يې ښه صورت ورکړى دى موافق ده د بنيه سره، مثلاً د بهائمو او د مراغانو پښې

اوږدې دي او غاړې يې هم اوږدې دي تاچې دوی ته مشکل نسي پیدا د خپل قوت او غزاء په باره کي وکذالک کل عضو من اعضاء الانسان مقدر لما یصلح له معاشه که څه هم متفاوت دي اشکال د بهائمو او مرغانو او انسانانو په حسن او خلقت کي کما قال الله تعالی: لَقَدۡ خَلَقۡنَا الۡاِنۡسَانَ فِيۡۤ اَحۡسَنِ تَقۡوِيۡمٍ، ولي انسان که هر څو بدرنګه وي لکن خپل صورت په صورت د خره یا بیزو نه بدلوي ... شعر:

کـرد آنچـه درجـهان شاید .... کـرده آنچنـانکه می آیـد
ازتـو رونـق گرفت کارهـمه .... که توئی آفـریـد گارهمه
نقش دنیا بلوح خاک ازتست .... دل دانا وجان پاک ازتست

درویش وایي: چي مخاطب په دې ابیاتو کي خدای ﷻ دی، فافهم.

وَبَدَاَ خَلۡقَ الۡاِنۡسَانِ مِنۡ طِيۡنٍ ۝٧

او شروع کړې ده د خلق د انسان (والمراد به ابو البشر آدم ؑ) له خټو څخه.

ثُمَّ جَعَلَ نَسۡلَهٗ مِنۡ سُلٰلَةٍ مِّنۡ مَّآءٍ مَّهِيۡنٍ ۝٨

وروسته يې ګرځولی دی نسل او اولاد دده (من سلالة) ای نطفة، له اوبو ضعيفو څخه چي په پښتو يې مني بولي.

فائده: نطفې ته سلاله وایي له دې سببه چي له انسانه رابهيږي.

ثُمَّ سَوّٰىهُ وَنَفَخَ فِيۡهِ مِنۡ رُّوۡحِهٖ

بیا يې برابر کړی انسان مذکور دی چي اعضاء يې ورکړه علی ماينبغي، بیا يې داخل کړی په انسان مذکور کي.

پوه سه: چي ضمير د روحه یا راجع انسان ته دی او یا راجع دی الذی احسن آه ته یعني خدای ج څندي مراد ؤ واضافة الروح اليه تعالی تشريف المضاف کما يقال للكعبة المباركة بيت الله.

وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمۡعَ وَالۡاَبۡصَارَ وَالۡاَفۡـِٕدَةَ ؕ

او پیدا کړې دي خدای ج (التفات من الغيبت الى الخطاب) ستاسي د نفع لپاره (فاللام للفائد) اوريدل، او سترګي او زړونه، جمع د فؤاد ده، چي تاسي په سمع شی

واورئ او په سترګو شی ووينئ او په زړو تاسي ادراک د شي وکړئ، وهذا دليل باهر على عظيم قدرته تعالى حيث كان الانسان نطفة بغير سمع وبصرة وتعقل.

تنبيه: فقير په ترجمه کي د آيت داسي وويل چي ثم سواه اى الانسان المذكور يا د نفخ فيه په ترجمه کي هم وويل اى الانسان المذكور په دې دواړه ځايه د فقير د انسان مذكور څخه آدم عليه السلام ؤ يعني دواړه ځايه يې ضمير و آدم عليه السلام ته راجع کړی، لکن ځرنګه چي د آدم ذکر بعيد دی او وروسته دا عبارت هم راغلی دی ثم جعل نسله آه واقع سو، نو اولى داده چي ضمير د سواه ونفخ فيه ونسل ته راجع سي، نو د آيت معنى داسي ده ثم سواه اى نسل د آدم يعني في رحم امه يعني د مور په رحم کي يې اعضاء ور برابر کړه من العظام وغير تلک العظام ثم نفخ فيه يعني د مور په رحم کي روح پکښي داخل کړی چي ژوندی انسان وګرځېدی، نو پر دې تقدير د من روحه ضمير راجع دی و انسان ته في رحم امه، او يا راجع دی و الذي احسن ته آه، كمامر او پر دې تقدير هم اضافت لپاره د تشريف د مضاف د هذا تقرير هذا المقام بعونه تعالى والله اعلم.

پوښتنه: د سمع لفظ يې مفرد راوړی، اود ابصار لفظ يې جمع راوړی، والافئدة ايضًا فرق يې څه دی؟

ځواب: لفظ د سمع مصدر دی په معنى د قوة سامعه يا عضو مخصوص (يعني غوږ) نه دی راغلی او په مصدر کي مفرد، تثنيه او جمع برابر دي، او د بصر لفظ که څه هم مصدر دی (يعني په معنى د ليدلو) لکن ډېر استعمال يې په قوة سامعه کي دی، نو ځکه يې جمع راوړی، او فؤاد خو زړه ته وايي هغه عضو مخصوص دی نو ځکه هغه يې جمع راوړی فتدبر.

قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ﴿٩﴾

پوه سه: چي ما زائد دی لپاره د تاکيد د قلت دی او قليلاً يا مفعول مطلق دی اى شكرًا قليلاً يا ظرف زمان دی اى زمانًا قليلاً تشكرون، يعنى شكر د معطي د دغو جليله ؤ واياست يعني فتوحدونه وتعبدونه.

فائده: روح المعاني او روح البيان وايي چي قلت په معنى د عدم دی والمخاطب بهذه الآية الكفار وهو بيان لكفرهم بتلک النعم وربها.

وَقَالُوٓا۟ أَءِذَا ضَلَلْنَا فِى ٱلْأَرْضِ أَءِنَّا لَفِى خَلْقٍ جَدِيدٍۭ ۚ

(وقالوا) اى المشركين المنكرين للبعث بعد الموت وفيه التفات من الخطاب، في قوله قليلاً ماتشكرون الى الغيبة.

درويش وايي: چي والالتفات مطلقًا من محاسن اللسان العربي وله ستة اقسام متبينة مع الامثلة في علم البيان.

"أاذا ضللنا في الارض" آيا چي موږ ورک سوو په مځکه کي اى بعد الدفن فيها او زموږ غوښي او هډوکي په مرور د زماني خاوري سي او په نورو خاورو د مځکي ګډي سي، اى نبعث ونجدد خلقًا، قائل ددې قول که څه هم ابى بن خلف ولکن اسناد يې ټولو ته وکړی لرضائهم بذالک القول نحو بنوا فلان قتلوا والقاتل واحد منهم، والاستفهام لانکار البعث بعد الموت.

بَلْ هُم بِلِقَآءِ رَبِّهِمْ كَـٰفِرُونَ ⑩

اى بما بعد الموت من الجزاء کافران دي، نو مراد له لقاء څخه ټوله امور د آخرت دي نه لقاء بالمعنى المتعارف.

فائده: اضراب په بل سره لپاره د مبالغې دى يعني يوازي دوى د بعث بعد الموت څخه نه دى منکر بلکې د ټولو امورو څخه د آخرت من دخول الجنة او النار او منکر دي.

قُلْ يَتَوَفَّىٰكُم مَّلَكُ ٱلْمَوْتِ

ووايه دوى ته (يامحمد ﷺ) چي ستاسي روحان کامل اخلي بحيث لايبقى منهما شيئ او يا معنى داده چي ستاسي د ټولو روحان به قبض کوي عزرائيل ؑ، بغوي رح له عکرمه رح څخه روايت کړى دى، عن ابن عباس رضـ قال قال رسول الله ﷺ الامراض والاوجاع کلها بريد الموت ورسوله عطف تفسير دى (اى قاصده) فاذا حان الاجل (چي وخت ورسيږي د اجل اتى ملک الموت، نو ملک الموت وبنده ته وايي چي اى بنده څو نه ډېر خبر بعد الخبر او رسول بعد الرسول راغله، او تا عبرت نه اخستى او نه دي ما بعد البعث تيارى نيوله او شيطان دي په زړه طول الامل راسخ کړى، اوعزرائيل ؑ ورته ووايي: انا خبر ليس بعدى خبر وانا الرسول ليس بعدى رسول اجب ابک طائعًا او مکرهًا يعني که په خوښه وي او که په زوره.... مثنوي:

بس رجال از نقل عالم شادمان ..... وزبقايش شادمان اين کودکان

فاذا اقبض روحه، نو قريبان بغاري کړي، عزرائيل ؑ ورته وايي چي پر چا ژاړئ والله ما ظلمت له اجلاً (يعني چي تر اجل مسمیٰ دمخه ما دده روح نه دی قبض کړی) ولا اکلت له رزقًا (نه ما خوړلی دی دده رزق بلکې رزق موعود يې ختم سو) بل دعاه ربه (خدای ج وغوښتی) فليبک الباکي علی نفسه (هر څوک چي ژاړي پر خپل ځان دي ژاړي) فوالله لي عودات وعودات حتی لا ابقٰی فيکم احدًا (قسم په خدای ج دي چي زه بيا راځم بيا راځم تر هغه وخته پوري چي يو ستاسي به ژوندي نه پرېږدم)

پوه سه: چي ملک جسم لطيف دی نوراني يتشکل باشکال مختلفة، وفي الصحاح توفی هـ الله ای قبض روحه والوفات الموت.

الَّذِىۡ وُكِّلَ بِكُمۡ

چي مقر دی د خدای ﷻ له خوا څخه پر تاسي باندي يعني پر قبض د روحانو.

فائده: ملک الموت لايعلم بوقت وفات احد مالم يؤمر به، روايت کړی دی ابن الدنيا له ابن جريح څخه بلغنا انه يقال (ای من جانب الله) لملک الموت اقبض فلانًا في وقت کذا في يوم کذا، وروی احمد وابن ابی الدنيا عن معمر بلغنا ان ملک الموت لايعلم متی يحضر اجل الانسان حتی يؤمر بقبض روحه.

ترجمه: هغه ملک الموت چي ګمارل سوی دی له جانبه د خدای ج په قبض سره د ارواحو ستاسي، وله اعوان من الملائکة.

فائده: ملک الموت يظهر للمؤمن باحسن صورة وللکافر باقبح صورة تفسير مظهري رح وايي اخرج ابن ابی الدنيا عن ابن مسعود وابن عباس رض.

درويش وايي: چي ابن ابی الدنيا او د ابن مسعود او ابن عباس رض تر منځ ډېري واسطې سته چي مظهري نه دي ذکر کړي، نو فقير يې د صحت ضمانت نسي کولای والله اعلم، مظهري رح وايي په روايت د ابن مسعود او د ابن عباس رض چي ابراهيم ؑ ته خدای پاک د خليل الله منصب ورکړی، نو ملک الموت دا سوال له خدای ج څخه وکړی چي ماته اجازه راکړه چي ابراهيم ته زېری د منصب د خليليت ورسوم او خدای پاک اجازه هم ورکړه، نو ملک الموت ابراهيم ته راغلی او زېری يې پر وکړی فقال ابراهيم الحمدلله يبا ابراهيم ؑ ملک الموت ته وويل چي ته په ماووينه چي ته څرنګه قبض کوې روحان د کافرانو، ملک الموت ورته وويل

لاتطيق رؤية ذالک يعني ته يې طاقت د ليدلو نه لرې، ابراهيم ؑ ورته وويل طاقت يې لرم، نو ملک الملک ورته وويل چي مخ يوې خواته واړوه، وروسته چي ابراهيم ؑ وکتل يو تور سړی ولاړ دی چي سر يې تر اسمانه رسيږي او تر خوله يې لمبې د اور راوځي او هر ويښته پر بدن دده په صورت د سړي دی چي د هغو تر خوله هم لمبې د اور وځي، نو ابراهيم ؑ چي دا سانحه وليدل بيهوشه سو، ثم افاق ملک الموت يې په صورت اولی کي وليدی، نو ابراهيم ؑ ملک الموت ته وويل يا ملک الموت لو لم يلق الکافر من البلاء والحزن غير صورتک لکفاه يعني دا صورت ليدل دده د عذاب لپاره کافي دی. بيا ابراهيم ؑ ورته وويل کيف تقبض ارواح المؤمنين؟ ملک الموت ورته وويل چي ته يوه خواته مخ واړوه، ابراهيم ؑ چي مخ واړاوه که ګوري يو سړی يې وليدی ښه ځوان احسن الناس وجهًا واطيبهم ريحًا في ثياب بيض، نو ابراهيم ؑ عزرائيل ملک الموت ته وويل لو لم ير المؤمن عند الموت من قرة عين والکرامة الا صورتک هذه يکفيه انتهی رواية المظهري.

درويش وايي: چي ما ډېر تلاش وکړی په هيڅ تفسير کي مي دا قصه په مذکوره الفاظو ونه ليدل فالله اعلم، وقصاری ماينه المفسرون في قبض روح المؤمن يکون ملک الموت باحسن صورة وفي قبض روح الکافر باقبح صورة وانتنها وهذا لقدر صحيح نقله جمع کثير من المفسرين رح، حسين کاشفي رح وايي عجب از آدمی که با وجود چنين حريفی (يعني عزرائيل ؑ) در کمين چګونه لاف آسايش تواند زد .... بيت:

آسودگی مجوی که از صداست اجل .... کس زن انداده اند برات سلمی
يک لحظه صورت نه بندد امان .... چو پيمانه پرشد بدور زمان

يعني چي د عمر پيمانه ډکه او اجل ورسيږي، بعض علماء وايي چي غفلت د زړو د خلګو نه وايي، خدای ج به نه وای حواله کړی قبض د ارواحو ددوی ملک الموت ته، خير سباح قدس سره چي يو له عارفانو د رب العزت ؤ ناجوړی ؤ، ملکل الموت غوښتل چي دده روح قبض کړي، دی په ځان پوه سو چي وخت د قبض دي ورسېدی په دغه وخت کي يې وويل يا ملک الموت ته يو ګړی صبر وکړه چي زه د ماښام فريضه اداء کړم، ولي چي د فرمان الهي زمانه له لاسه وځي، وفرمان تو که روح بردن است از دست نمی رود چون نماز آداء نمود سر بسجده

نهاد گفت الهی آن روز که این ودیعت برمن نهادی (یعنی لمونځ) زحمت ملک الموت درمیان نبود چه باشد که امروز بی زحمت او روح من بسانی این بگفت وجان بداد (یعنی تولی قبض روح او بقدرت خود کرد.

درويش ميگويد که این حال محبان وعاشقان خدا است انکار ازان نباید کرد، واین حال منافی آیت کریمه نیست، اذا جآء اجلهم لایستأخرون ساعة ولايستقدمون، مصرع: با کریمان کارها دشوار نیست.

فائده: في موت سوى الادمين، روايت کړی دی ابو الشيخ والعقيلي في الصفاء والديلمي عن انس رضی الله عنه قال قال رسول الله ﷺ آجال البهائم وخشاش الارض كلها في التسبيح فاذا انقضى تسبيحهه قبض الله ارواحها وليس لملک الموت في ذالک شيئ، او دا حدیث بل روايت هم لري چي خطيب د ابن عمر رضی الله عنه څخه روایت کړی دی، مظهري رحمه الله وايي وكل ملک الموت واعوانه بقبض ارواح للانسان اکرامًا للمؤمنين واهانة وتعذيبًا للكافرين.

درويش وايي: چي ددې اکرام د مؤمنانو او تعذيب د کافرانو دمخه تېر سو.

فائده: خطيب بغدادي رحمه الله په خپل تفسير کي له ضحاک رحمه الله او هغه له ابن عباس رضی الله عنه څخه روايت کړی دی چي قبض د روحانو د ذوی الروح څلور ملکي دي (۱) پر قبض د روحانو د بني آدم مسلطه ده (۲) وملک في الجن (۳) على الشياطين (۴) وملک على قبض ارواح الوحش والطير والسباع والحيتان حتى النمل، فهم اربعة.

فائده: الملائكة يموتون في الصعقة الاولى يعني په اول نفخه کي او ملک الموت يې قبض د ارواحو کوي ثم يقبض الله روح ملک الموت.

درويش وايي: چي مظهري دا حديث رانقل کړی دی او بيا يې ويلي دي چي ددې حديث په سند کي جوير راوي سته چي ضعيف دی جدًا او حديث د ضحاک له ابن عباس رضی الله عنه په منځ کي د اسنادو راويان نه دي راوړل سوي.

ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ ﴿۱۱﴾

وروسته تر قبض الروح ستاسي رجوع و خدای جل جلاله ته ده، معنی داده چي هغه ځای ته چي خدای جل جلاله معين کړی ؤ ملکو ته چي اعوان د ملک الموت وه چنانچه د مؤمنانو روحان ملکي د رحمت وړي د اسمانو پر خوا چي اووم اسمان ته ورسېږي

هغه د مؤمنانو د روحانو قرارګاه ده، او د کافرانو روحان ملکي د عذاب وړي د اسمان پر خوا او اول اسمان ته چي يې ورسوي دروازې د اسمان ورته بندي کړي فلا يفتح لهم، نو يې مځکي ته راوغورځوي، او معنى د آيت داده چي ترجعون بعد الحشر ژوندي وځای ته د حساب نو هر چا ته من المؤمن والکافر والمطيع والعاصي جزاء ددوی د عملو وکړل کيږي.

وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذِ ٱلْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا۟ رُءُوسِهِمْ عِندَ رَبِّهِمْ

که ته ووينې يا محمد (ﷺ) چي مجرمان ای المشرکين چي دوی به په دنيا کي ويله (اذا ضلنا في الارض ائنا لفي خلق جدير) چي ځړولي به يې وي له خجالته خپل سرونه د خپل رب په وړاندي له پښېمانۍ او حسرت څخه.

پوه سه: چي بعض مفسرين وايي چي "لو" شرطي دی او جزاء يې محذوفه ده بعد تمام الکلام تقديره لرئيت امرًا فضيعًا (يعني خوفناکه حالت) او بعض د مفسرينو وايي چي کلمه د لو لپاره د تمنى ده يعني کاشکي چي ته ووينې.

پوښتنه: کلمه د "لو" او د اذ خو لپاره د ماضي دي او دا مذکوره امور په آيت کي مستقبل دي في يوم القيامة؟

ځواب: هغه چي متحقق وي په علم کي د خدای ج که څه هم مستقبل وي لکه ماضي متحقق الوقوع دی لامحالة.

رَبَّنَآ أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَٱرْجِعْنَا نَعْمَلْ صَـٰلِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ ﴿١٢﴾

دوی وايي (دا جمله حال ده له فاعل څخه د ناکسوا يا حال مرادف دی د ناکسوا يا جمله استينافيه بيانيه ده په جواب کي ددې سوال مايقولون (ربنا ابصرنا) بتقدير النداء ای خدايه موږ وليدلي په سترګو حشر بعد الموت چي په دنيا کي موږ ځندي منکرؤ (وسمعنا) او موږ واورېدی له تا څخه تصديق د رسول خپل چي موږ يې په دنيا کي تکذيب کاوه (فارجعنا) موږ بيرته رد کړه دنيا ته موږ به عمل صالح کوو لکه چي ستا رسول موږ ته ويل، زموږ اوس يقين دی پر هغه شي چي موږ پکښي شک کاوه بلکې منکر وو يعني البعث بعد الموت.

پوه سه: چي مفعول د ترى محذوف دی دل عليه ناکسوا رؤسهم والتقدير لو

تری نکوس رؤسهم، یو محقق شاعر شاید سعدي رحمه الله به وي د دې حال د مشرکان دا خواږه ابيات ويلي دي:

سر از جیب غفلت براور کنون .... که فردا نماند بخجلت نگون
کنونت که چشمت اشکی ببار .... زبان در دهانست عذری بیار
نه همـوار باشد روان دربدن .... نه هموار گردد زبان در دهن

وَلَوْ شِئْنَا لَاٰتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدٰىهَا وَلٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّيْ

که زمونږ اراده وای (لاتینا کل نفس) ای العاقلة من الجن والانس "هداها" یعني هدایت د هغه نفس (لکن حق القول مني) ای ثبت وتحقق قولي وسبقت کلمتي چي ما وویل وابلیس ته چي ده وویل لاغوینهم اجمعین الاعبادک منهم المخلصین فالحق والحق اقول لاملئن جهنم منک ومن تبعک اجمعین.

پوه سه: چي مفعول د شئنا محذوف دی چي جواب د لو دلالت پر کوي، والتقدير لوشئنا ان نؤتی کل نفس هداها ای مایهتدی به الی الایمان والعمل الصالح وخلق الانقیاد لرسوله قلبًا وقالبًا.

لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِيْنَ ۝١٣

زه به ضرور ډکوم جهنم له جن او انس څخه ټوله.

فائده: تقديم د الجنة يې تر ناس وکړی ولي په خطاب کي د ابلیس مقدم جن ؤ تر انس او هورې چي يې جن مقدم کړی لانه الاوفق لمقام تحقير ذالک المخاطب علیه اللعنة، او بعض مفسرين وايي چي تقديم د جن دواړه ځایه لپاره دده چي اهل جهنم له جن څخه اکثر دی تر اهل جهنم من الانس، هر آئينه او په تحقيق زه هرو مرو ډکوم دوږخ د جنیاتو او د انسانانو څخه.

پوه سه: چي لام په الجنة والناس کي لپاره د عهد دی، والمراد المجرمون والكافرون من الفريقين الذين مرذكرهم (اجمعين) لپاره د تاکید دی او دا معنی د هغه حديث صحيح چي مسلم يې روايت کړی دی عن عائشة رضي الله عنها قالت قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان الله خلق للجنة اهلاً خلقهم لها وهم في اصلاب آبائهم وخلق للنار اهلاً خلقهم لها وهم في اصلاب آبائهم.

پوه سه: چي لام د لاملئن جواب د قسم محذوف دی، له شبلي نعماني رح څخه روايت دی چي دده څخه چا ددې آيت پوښتنه وکړه، ده وويل يا رب املأ نارک من الشبلي واعف عن عبيدک.

درويش وايي: چي اهل الله د خدای ج رضا غواړي د جنت او دوږخ غم نسته ورسره، د سلطان العارفين بايزيد بسطامي قدس سره السامي څخه منقوله ده چي ده په يو مناجات کي داسي وويل چي: خدايه که بايزيد په دوږخ کي وي او ته څندي راضي يې، بايزيد ته به هغه دوږخ جنت معلومېږي، او که بايزيد په جنت کي وي او ته څندي ناراضه يې، بايزيد ته به هغه جنت دوږخ ايسي، ددې وينا ژوندی مثال په موږ انسانانو کي دادی چي يو سړی د چا کور ته مېلمه ورسي او هغه صاحب البيت ساده ښوروا مېلمه ته راوړي او په ډېر ورين تندي او خوش طبعي ډوډۍ د مېلمه سره وخوري، نو شک نسته چي مهمان ته دا ساده ښوروا لکه ورجي وغوښي، سالن، پېرني وغيره ده، او که د چا کره مېلمه ورسي او ښه ډول ډول خواړه يې پخ کړي وي او صاحب البيت په ډېر تريو تندي ور ووځي او د مېلمه دمخه زوی په چپلاخه ووهي او نور کارونه ددې قسم څخه وکړي، نو هغه مېلمه ته دا ډوډۍ لکه زهر داسي ايسي.

فَذُوقُوا بِمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا ۚ

"فذوقوا" ليس من ذوق الفم بل بمعنى جربوا والفاء للسببية يعنى لما حق القول مني كمامر، نو ملکي چي خازنان د دوږخ دي دوی ته وواييي وروسته تر دخول د دوږخ ذوقوا يعني عذاب جهنم "بما نسيتم" کلمه د باء سببيه ده او کلمه د ما مصدريه ده ای بسبب نسيانکم، ملاقات ددې ورځي يعني البعث والرجوع الی الله ای الی موقف حسابه تعالی، هذا صفت دی د يومکم.

إِنَّا نَسِينَاكُمْ ۖ وَذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

موږ تاسي هېر کړلاست يعني پرې مو ښولاست (چونکه حقيقت نسيان پر خدای ج محاله ده، نو معنی نسيناکم ترکناکم من الرحمة العامة او يا ترکناکم في العذاب) او وړئ عذاب د همېشه والي په دوږخ په سبب د هغه چي تاسي عمل کاوه په دنيا کي من الکفر والمعاصي.

فائده: دا آیت چي یې مکرر کړی لپاره د مزید نا امیدی د دوی له خلاصون څخه د اور، او بله فائده یې داده چي تصریح یې په مفعول سره وکړه یعني عذاب الخلد چي په اول ذوقوا سره مقدر ؤ، او بله فائده یې داده چي بیان د علت د ذوقوا بیان کړی یعني الکفر والمعاصي لکه د مخه چي یې تعلیل په بما نسیتم آه سره بیان کړی.

إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا الَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا

ایمان نه راوړي په آیاتو سره مګر هغه کسان چي دوی ته پند او وعظ ورکړل سي په آیاتو سره، دوی ولوېږي پر مخانو له خوفه د عذاب د خدای ج سجدًا حال دی ای ساجدین.

وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ۩ ﴿١٥﴾

"وسبحوا" ای نزهوا الله عما لایلیق به تعالی کالعجز عن البعث بعد الموت یعني متلبسین بحمده تعالی یعني حامدین له شکرًا علی ما وفقهم الاسلام یعني یقولون سبحان الله وبحمده، او دوی کبر نه کوي له ایمان او طاعت څخه د خدای ج دا آیت د سجدې دی.

تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ﴿١٦﴾

"تتجافی" حال دی من فاعل سبحوا پورته وي یعني لپاره د تهجد د لمانځه، جنوبهم ای بغلونه د دوی د هغه ځایه چي دوی پر بیده وه، دوی عبادت کوي د خدای جل جلاله حال من من الضمیر المجرور في جنوبهم وهو الفاعل في الحقیقة تتجافی "خوفًا" له سببه د عذاب د خدای ج او له غضب څخه د خدای ج وطمعًا او طمع یې هم وي د ثواب او د رحمت د خدای ج.

فائده: ځای د سجدې دی وهم لایستکبرون بالاتفاق، کاشفي ج وایي: این سجده نهم است بقول امام اعظم رح، او امام شافعي رح وایي چي دا لسمه سجده ده من سجود القرآن، حضرت شیخ اکبر قدس سره وایي: که این را سجده تذکر وساجد باید که متذکر گردد آن چیزی را که ازان غافل شده بود وتصدیق کند دلالات وجود وحدانیت خدا را که دلالتها درهمه اشیا موجود است.. سعدی رح:

برگ درختان سبز در نظر هوشيار ..... هر ورقی دفتریست معرفت کردگار
وقال محقق آخر:

همهٔ ذرات از مهٔ تا بماهی ..... بوحدانیتش داد گواهی
همه اجزای کون از مغز تا پوست ..... چو واببنی دلیل وحدت اوست

فائده: ينبغي ان يدعوا الساجد في سجدة هذه الآية بما يليق بآياتها ففي هذه الآية يقول اللهم اجعلني من الساجدين لوجهک المسبحين بحمدک واعوذبک من ان اكون من المستكبرين عن امرک.

پوه سه: چي كلمه د من په مما كي لپاره د تبعيض ده، او مراد له انفاق څخه صدقه ده كه فرضي وي كه نفلي، فائده د من تبعيضي داده چي ټوله مال دي سړی نه صرفوي ولي كه دی ټوله مال صرف كړي په لاره كي د خير، نو چي مسكين سي پر صرف المال كله به پښيمانه وي او پر فقر به بې صبري ځني كېږي.

درويش وايي: وهذا يختلف باختلاف الاشخاص، ولي ابوبكر ﷺ ټوله مال په غزاء كي د تبوک عليه الصلوة والسلام ته راوړی عليه الصلوة والسلام رد نه كړی.

درويش وايي: چي هناد له اسماء بنت زيد ؓ څخه روايت كړی دی قال قال رسول الله ﷺ سره جمع به كړي خدای پاک د قيامت په ورځ خلک په يوه مځكه كي چي د نعره كونكي اواز اوري او په سترګو ټوله د ټوليو معلومېږي، يعني ملكه ولاړه سي او ناري كړي چېري دي هغه كسان چي حمد د خدای ج يې وايه في السرأ والضراء فيقمون وهم قليل فيدخلون الجنة بغير حساب، بيا هغه منادی ناره كړي اين الذين كانت تتجافى جنوبهم عن المضاجع فيقيمون وهم قليل فيدخلون الجنة بغير حساب ثم يقوم سائر الخلائق يعني ماسوی د فوق الذكر دوو ډلو څخه، نو د هغو سره حساب شروع سي.

وعن ابى الاشعري ؓ قال قال رسول الله ﷺ ان في الجنة غرفًا (جمع د غرفه ده بالاخانې) چي ظاهر يې له باطنه څخه معلومېږي او باطن يې له ظاهره څخه، خدای ج اراسته كړي دي د هغو كسانو لپاره چي خبري په نرمۍ كړي او مېلمه ته ډوډۍ وركوي، او همېشه نفلي روژې نسي او د شپې لمونځ كوي، والناس ينام رواه البيهقي في شعب الايمان او ترمذي هم ورته روايت كړی دی، له ابو هريره ؓ

څخه روايت دی چي مسلم راوړی دی قال قال رسول اللهﷺ افضل الصيام بعد رمضان (يعني بعد صيام شهر رمضان) شهر الله المحرم (يعني روژې دي د محرم د مياشتي چي ښتانه يې د حسن حسين مياشت بولي) وافضل الصلوات بعد الفريضة صلوة الليل (يعني في جوف الليل چي مراد ځندي د تهجد لمونځ دی) وعن ابن مسعودؓ قال قال رسول اللهﷺ عجب ربنا عن رجلين، يعني د دوو کسانو څخه خدای پاک تعجب کوي.

پوه سه: چي تعجب په معنی اصلي چي ادراک د امر عجيب دی پر خدایﷻ محال دی، نو مراد ځندي اظهار د رضی او محبت دی.

(۱) رجل ثار عن فراشه و وطئائه ولحافه (چي ولاړ سي د خپلي نالی يا کوربچې څخه او له هغه ځايه چي دی پر پروت ؤ او د خپل تلتک څخه) من بين حبه واهله (او له منځه د خپل محبوب او اهل چي عبارت له زوجې څخه دی) الی صلوته يعني صلوة التهجد، فيقول الله لملائکته انظروا الی عبيدي ثار عن فراشه ووطائه بين حبه واهل رغبة فيما عندي وشفقة مما عندي (يعني دده رغبت او محبت دی د هغه ثواب چي زما سره سته يعني الجنة، او دی بېربږي د هغه څه څخه چي زما په قدرت کي سته من العذاب والنار)

(۲) او بل هغه سړی چي في سبيل الله يعني په غزاء کي وي، نو دی او ملګري ئې وله شکست وخوري يعني له کافرانو څخه، نو دا سړی چي فکر وکړي پر ما څونده عذاب وي په شکست او تېښته کي او مالره به څونده ثواب وي چي بېرته پر دښمن حمله وکړم، فرجع حتی اهريق دمه (نو رجوع وکړي چي وينه يې توی سي يعني شهيد سي، فيقول اللهﷻ لملائکته انظروا الی عبدي رجع فيما عندي وشفقة مما عندي حتی اهريق دمه انتهی.

درويش وايي: چي عبد الله بن رواحة الخزرجيؓ په مدح کي د رسول اللهﷺ دا بيت ويلی دی، عن ما رواه البغويؒ عن ابی هريرةؓ:

وفينا رسول الله يتلو کتابه .... اذا انشق معروف من الفجر ساطع

يعني چي سپيدې راوچوي د سهار په لمانځه کي، د معروف معنی مشهوره ده

ارانا الهدی بعد العمٰی فقلوبنا ..... به موقنات ان ما قال واقع

موږ يې راوستولو حق لاري ته چي اسلام دی، وروسته تر ړندوالي چي کفر

دی، او هغه خبري چي دی يې کوي من نصر الدين القويم والبعث بعد الموت وغير ذالک واقع کيږي.

يبيت يجافی جنبه عن فراشه ..... اذا استثلقت بالكافرين مضاجع عن فراشه يعني لصلوة التهجد.

وروى احمد والترمذی وصححه، والنسائي وابن ماجه ومحمد بن نصر في كتاب الصلوة وابن جرير وابن ابی حاتم والحاكم وصححه، وابن مردويه والبيهقي في شعب الايمان عن معاذ بن جبل رضي الله عنه، ده وويل چي زه د رسول الله ﷺ سره په يوه سفر کي يوه ورځ وده مبارک ته نژدې روان وم، ما ورته وويل يا نبي الله ماته خبر راکړه په هغه عمل سره چي زه يې وکړم ما به جنت ته داخل کړي او له اوره به مي لېري کړي؟ عليه الصلوة والسلام وفرمايل: لقد سئلت عن عظيم، يعني د لوی کار پوښتنه دي راڅخه وکړه "وانه يسير" او په حقيقت کي دا کار اسانه دی "على من يسره الله عليه، تعبد الله ولا تشرک به شيئًا وتقيم الصلوة (اى الصلوات الخمسة المفروضة مع مراعات اركانها وواجباتها وسننها وغير ذالک کما هو معنى اقامة الصلوة، وتؤتى الزكوة وتصوم رمضان وتحج البيت (يعني که زکوة درباندي فرض ؤ او حج د بيت الله ان استطعت اليه سبيلاً) ثم قال الا ادلک على ابواب الخير، الصوم جنة (سپر دی له ګنهو څخه) والصدقة تطفى الخطيئة (او صدقه که فرضي وي او که نفلي ګناه رژوي) وصلوة الرجل في جوف الليل ثم قرء تتجافى جنوبهم عن المضاجع حتى بلغ يعملون الى اخير الحديث.

او ابو الدرداء او قتاده او ضحاک رضي الله عنه وايي چي مصداق ددې آيت هغه کسان دي چي د ماخستن او د سهار لمونځ په جماعت وکړي، او حسن رحمه الله وايي چي دا هغه خلک دي چي د ماخستن د لمانځه دمخه نه بديږي او عبد الله ابن احمد په زواهد کي او ابن عدي او ابن مردويه له مالک بن دينار څخه روايت کوي چي ده وويل سئلت انس بن مالک رضي الله عنه عن هذه الآية تتجافى جنوبهم عن المضاجع، قال كان قوم من اصحاب رسول الله ﷺ من المهاجرين الاولين يصلون المغرب ويصلون بعدها الى العشاء فنزلت هذه الآية فيهم، او قتاده او عکرمه رحمه الله هم دغه قبلي شان نزول تائيد کړی دی، واخرج ابن جرير عن ابن عباس رضي الله عنه چي ده ددې آيت معنى داسي بيان کړه يعني تتجافى

جنوبهم آه، چي دوی همېشه د شپې ذکر د خدای ج کوي يا په لمانځه کي يعني التهجد يا په قيام کي يعني چي له ځايه ولاړ سي، او قعودًا او على جنوبهم يعني لايزالون يذكرون الله لكن مع هذا كله من الروايات، روح المعاني وايي چي جمهور د علماء د دې آيت حمل پر هغه مشهور روايت کوي يعني صلوة التهجد، او په فضيلت کي د تهجد ما لايخفٰى اخبار راغلي، او جمهور د علماؤ رحمهم الله وايي چي افضل د نوافلو د تهجد لمونځ دی. والله اعلم بالصواب.

فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّآ أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ

هيڅ سړی او څوک خبر نه دی که نبي مرسل وي او که ملک مقرب (وهذا السلب الكلي مستفاد من وقوع النكرة اعنى نفس فى سياق النفي) چي دوی ته پټ په علم کي د خدای ج ساتل سوي دي له هغو نعمتو څخه چي د سترګي په خونکي کېږي من منازل الجنة وحوراتها وغلمانها يعني چي دوی يې ويني، قال الكاشفي رح في تفسيره الفارسي: از روشناهی چشمها يعنى چيزی که بديدن او چشمها روشن گردد آه.

پوه سه: چي قرة اعين کنايه ده له غايت خوشالۍ څخه په عربو کي، په پښتنو کي وايي سترګي دي روښانه.

پوه سه: چي د من بيان دی د ما، وهذا اول مما قال المظهري كلمة من زائدة، وقد جاء في الحديث الصحيح يقول الله عزوجل اعددت لعبادی الصالحين ما لاعين رئت ولا اذن سمعت ولا خطر على قلب بشر اقرؤا ان شئتم فلا تعلم نفس ما اخفى لهم آه رواه بخاري ومسلم.

درویش وايي: چي والله اعلم مراد د عباد الصالحين څخه د خدای ج په دې حديث کي ما مر نعوتهم واعمالهم في هذه الآية تتجافٰى جنوبهم عن المضاجع الى اخيرها، قال السعدي الشيرازي قدس سره:

بدو نيک و ابذل کن سيم وزر .... که اين کسب خير است وآن دفع شر
ازآن کس که خيری بماند روان[1] .... دمادم رسد رحمتش بر روان[2]

---

[1] يعنى صدقه جاريه كالمساجد وتعليم العلوم الدينية وتصانيف في الامور الاسلامية.
[2] يعنى روح ته د هغه

جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾

دا د ما اخفٰی لهم جزاء او ثواب دی د هغو عملو چي دوی په دنیا کي کول من اعمال الخير.

فائده: جزاء یا منصوب دی مفعول مطلق د فعل محذوف دی یعني يجزون جزاءً یا منصوب علی کونه علت لما سبق، والتقدير اخفٰی للجزاء فافهم، ذکر البغوي رحمه الله واخرج الواحدي وابن عساكر من طريق سعيد بن جبير عن ابن عباس رضي الله عنه چي په منځ کي د علي بن ابی طالب والوليد بن عقبة بن ابی معيت تنازع وکلام في امر شيئ فقال الوليد لعلي كرم الله وجهه اسكت فانک صبي وانا والله ابسط منک لسانًا واشجع منک جبانًا واملاء منک حشوًا في الكتيبة، فقال علي رضي الله عنه اسكت فانک فاسق فاجر فانز الله تعالی:

أَفَمَن كَانَ مُؤْمِنًا كَمَن كَانَ فَاسِقًا ۚ لَّا يَسْتَوُۥنَ ﴿١٨﴾

آیا کېدای سي هغه څوک چي مؤمن وي (کعلي رضي الله عنه ههنا) لکه هغه څوک چي فاسق وي (کوليد بن عقبة ههنا) والاستفهام للانکار يعني داسي نسي کېدای، نه دي سره برابر.

پوښتنه: په اول کي د آيت کي په سبب د استفهام انکاري نفي د مشابهت وکړل سوې پر ابلغ وجه، نو د لايستون فائده به څه وي؟

ځواب: فائده يې زيادة التاکيد ده او وروسته تفصيل هم پر بناء کوي.

فائده: جمع په لايستون کي په اعتبار د معنی د من ده، ولي چي لفظ د من اول عام دی هر مؤمن ته شامل دی او لفظ د من ثاني هم عام دی هر کافر ته شامل دی والافراد فيما سبق يعنی في لفظ كان في الموضعين مبني علی افراد لفظ من کما لايخفٰی.

درويش وايي: چي استواء چونکه مجمل وه تفصيل د استواء خدای عزوجل په دې آيت کي وکړي.

أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوَىٰ

هر چي هغه کسان دي چي ايمان يې راوړی وي او عملونه د خصلاتو صالحاتو کوي من الفرائض والواجبات والسنن والمستحبات من الاعمال

البدنية والمالية والمركب منهما كالحج والعمرة وغير ذالک، نو دوی لره جنتونه دي د اوسېدو لپاره.

پوه سه: چي ځای د اقامت حقيقي جنتونه دي وبس، ولي دنيا د کوچ وبار ځای دی، نو ځکه مؤمنان به په مأوىٰ حقيقي کي وي او کافران چي په خپل اختيار سره يې مأوىٰ حقيقي پرېښول او په مأوىٰ مجازي پوري يې لاسونه ټينګ کړي دي.

نُزُلًاۢ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾

پوه سه: چي نزل هغه شي ته وايي چي د مهمان لپاره يې څوک مرتب کړي، نزلاً حال دی له جنات څخه وهو في المعنى فاعل للظرف يعني فلهم، تدبر "يعملون" يعني بسبب اعمالهم الحسنة في الدنيا، نو کلمه د ما مصدريه ده او کلمه د باء سببيه ده او که کلمه د ما موصوله سي نو عائد يې محذوف دی والتقدير بما كانوا يعملونه.

وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوَاهُمُ النَّارُ

ای کفروا بای نوع من الکفر کالشرک واليهودية والنصرانية والمجوسية والدهرية، نو ځای د اوسېدلو د دوی اور دی چي دا اور دوی په خپل اختيار سره د جنت المأوىٰ په ځای کي مختار کړی.

كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا

هر وخت چي دوی اراده وکړي د وتلو له اور څخه راوبه ګرځول سي يعني د ملکو له خوا څخه بيرته اور ته دا شاره و خلود ته د دوی ده په دوږخ کي.

وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿٢٠﴾

او وويل سي دوی ته چي تاسي برداشتوئ (يعني ليس المراد ذوق الفم) عذاب د اور چي تاسي واست يعني په دنيا کي د دغه عذاب النار تکذيب مو کاوه، ولي تاسي د بعث بعد الموت څخه منکر واست.

وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَىٰ

"ولنذيقنهم" عطف دی على مأهم النار، زه به دوی ته ور رسوم، يعني نژدې عذاب په دنيا کي ابی بن کعب او ضحاک او حسن او ابراهيم رحمهم الله وايي چي مراد له

عذاب ادنٰی څخه مصائب د دنيا او ناجوړي په دنيا کي، وفيه ان هذه المصائب مشترکة بين المؤمن والکافر، وقال عکرمه رح اراد بها الحدود وفيه ان هذه ايضًا مشترکة بين المؤمن والکافر، وقال مقاتل رح الجوع سبع سنين بدعاء النبي ﷺ قال ؑ اللهم اعني عليهم بسبع کسبع يوسف ؑ دا عذاب په مکه کي پر دوی مسلط سو حتی اکلوا الجيف والعظام والکلاب.

پوښتنه: په دې عذاب کي مسلمانان د مکې هم ورسره شريک وه؟

ځواب: مسلمانان د مکې په ذکر د خدای ﷻ د لوږي څخه مستغني وه له اکل څخه د جيف والکلاب والعظام وغيرها، دليل يې دادی چي صوفيه کرام په خپلو اربعيناتو کي يعني څلوېښت ورځي چي به يې تېرولې صرف ماښام به يې روژه په يوه غړپ اوبو سره ماته کړه لپاره د دفع د کراهت د روژې د شپې په دا څلوېښت شپې کي بل هيڅ شی نه خوړی بلکې ذکر الله يې قائم مقام الغذاءؤ، وهذا ثابت منهم بالتجربة الصادقة، وقال ابن مسعود رض هو القتل بالسيف يوم بدر وهو قول قتادة والسدي رح.

دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢١﴾

ماسوی د لوی عذابه، ای قبل العذاب الاکبر وهو عذاب الآخرة، شايد چي دوی به رجوع وکړي و ايمان ته يعني من بقی بعد القحط وبعد البدر.

درويش وايي: چي د من بقی په لفظ سره بعض توهمات دفع سوه کما لايخفٰی فافهم.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَا ۚ

او څوک ډېر ظالم دی (کلمه د من لپاره د استفهام انکاري دی ای لا احد اظلم) تر هغه چي ده ته ذکر کړل سي آيات د خدای ج لپاره د ايمان بالله وروسته دی روی گرداني وکړي له هغو آياتو څخه يعني فکر نه پکښي ووهي او ايمان نه راوړي.

پوه سه: چي کلمه د ثم لپاره د استبعاد د روی گرداني له مثل څخه د دغو آياتو مع فرط وضوحها وارشادها الی سعادة الايمان في الدارين.

إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنْتَقِمُونَ ﴿٢٢﴾

په تحقيق موږ له مجرمانو څخه انتقام اخلو يعني بالعذاب في يوم القيامة.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوْسَى الْكِتٰبَ

لام موطئه د قسم محذوف دی یعني جواب د قسم محذوف دی موږ ورکړی ؤ موسیٰ ؑ ته کتاب یعني التورات، یعني لکه موږ چي تا ته قرآن کریم درکړی دی تر تا دمخه مو موسیٰ ؑ ته کتاب چي تورات دی ورکړی ؤ.

فائده: لقد آتینا موسیٰ سره د معطوفاتو جمل معترضه دی په منځ کي دديٍ قول د خدای پاک: انا من المجرمین منتقمون، وبین قوله تعالی ان ربک هو یفصل آه.

فَلَا تَكُنْ فِيْ مِرْيَةٍ مِّنْ لِّقَآئِهٖ

نو ته یا محمد (ﷺ) مه ګرځه په شک کي د لقاء څخه د قرآن.

پوهسه: چي اضافت د لقاء اضافت دی د مصدر و مفعول ته او فاعل یې محذوف دی ای ان لقیت الکتاب ای القرآن، ولي چي د کتاب ورکړه یو نوی کار نه دی چي دمخه دي نه وي پیښ سوی، ولي موسیٰ ؑ ته تر تا دمخه کتاب تورات موږ ورکړی ؤ.

سوال: د نهي د علیه الصلوة والسلام د ارتیاب څخه په قرآن کي یعني په نزول کي د قرآن څه فائده ده او سره ددیٍ چي په علیه الصلوة والسلام کي شک او مریه هیڅ امکان نه لري؟

ځواب: په دیٍ کي تعریض دی پر مشرکانو د مکیٍ چي دوی په شک بلکیٍ په انکار کي وه له نزول څخه د قرآن پر علیه الصلوة والسلام، وجه الرد: چي نزول القرآن کوم نوی کار نه دی، ولي چي تر محمد ﷺ دمخه پر موسیٰ ؑ کتاب یعني تورات نازل سوی ؤ، او طبراني له ابن عباس ؓ څخه روایت کړی دی عن النبي ﷺ في قوله تعالی فلا تکن في مریة من لقائه، قال ؑ لقآء موسیٰ ربه ای الکلام معه في الطور، او بعض مفسرین وایي اراد بذالک لقائه ﷺ مع موسیٰ ؑ في لیلة المعراج کما ذکر في الصحیحین وغیرهما.

سوال: دا آیت خو تر معراج النبي ؑ دمخه نازل سوی دی فما معنی ملاقات النبي ﷺ مع موسیٰ ؑ؟

ځواب: روح المعاني وایي چي دا آیت وعده ده د خدای ﷻ له خوا څخه د نبي ؑ سره چي ته به د موسیٰ ؑ سره ملاقات وکړیٍ یو وخت وذالک الموعود وقع لیلة الاسراء فافهم.

وَجَعَلْنٰهُ هُدًى لِّبَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ ﴿۲۳﴾

او موږ وګرځاوه (بعض مفسرين وايي چي ضمير راجع دى و هغه كتاب ته چي پر موسىٰ ؑ نازل سوى ؤ، او قتادهؒ وايي چي په خپله موسىٰ ؑ ته ضمير راجع دى، كذا روى الطبراني عن ابن عباس رضي الله عنه عن النبي ﷺ حيث قال جعل موسىٰ هدًى لبني اسرائيل) لاربنوود د اولاد د اسرائيل چي مراد ځندي يعقوب ؑ دى.

وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ اَئِمَّةً

او موږ ګرځولي وه د بني اسرائيلو څخه امامان، امام و هغه چاته وايي چي نور خلګ اقتداء پسي كوي په امورو كي د خير ومنه امام المسجد، لكن دلته مراد ځندي انبياء دي چي په بني اسرائيلو كي يو په بل پسي راتله، حتى قيل ان الانبياء من بني اسرائيل (۴۰۰۰) وكلهم على دين موسىٰ ؑ وكتابهم التورات، او قتاده وايي چي مراد له ائمه څخه اتباع د انبياء دي، والرائ الاول مقبول ومنقول عن كثير من الرواة.

يَّهْدُوْنَ بِاَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوْا ۗ وَكَانُوْا بِاٰيٰتِنَا يُوْقِنُوْنَ ﴿۲۴﴾

(يهدون) والمفعول محذوف اى الناس چي دوى لاربنوونه كول خلګو ته (بامرنا) يعني موږ دوى امر كړي وه په هدايت د خلګو د احكام د تورات، او بعضې مفسرينو د امر معنى په توفيق سره كړې ده اى بتوفيقنا اياهم (لما صبروا) هغه وخت چي دوى صبر وكړى پر خپل دين او پر بلاؤ د دښمنانو له خوا څخه، او وه دوى چي زموږ پر آياتو يې يقين درلودى.

فائده: په دې آيت كي دليل دى چي صبر يورث الامامة.

درويش وايي: چي مظهريؒ وايي من عدوهم بمصر يعني فرعون آه، دا تفسير صحيح نه دى ولي چي صبر پر دښمن په مصر كي خو يوازي موسىٰ او هارون ؑ كړى ؤ او فرعون سره د قوم خو غرق سوه او د مصر سلطنت د بني اسرائيلو لاس ته ورغلى، نو په نورو انبياؤ كي خو عداوت د فرعون نه ؤ، نو اول تفسير اولى او احرى بالقبول دى، ولي مطلق دښمنان خو په هره زمانه كي د انبياء عليهم السلام موجود وه.

اِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ

په تحقيق سره رب ستا به فيصله وكړي په منځ كي د دوى په ورځ د قيامت او

محق او مبطل به سره جلا کړي.

پوه سه: چي دا آيت متصل دی بقوله تعالی: انا من المجرمين منتقمون، او قصه د موسیٰ؈ تر له جمل معترضه وي په منځ کي کمامر سابقًا، لکن په دې آيت کي التفات د تکلم څخه په آيت سابقه کي يعني انا ده وغيبت ته في قوله ان ربک آه فافهم.

فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٢٥﴾

په هغه امر کي د دين چي د کفار مکه وو او مؤمنانو پکښي اختلاف ؤ، فيصله د خدای ﷻ په هغه ورځ داده چي مؤمنان به جنت ته واستوي او کفار مکه به په اهانت دوږخ ته ټيله کړي.

أَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا

آيا هدايت نه دی کړی خدای ج ودوی ته يعني کفار مکه ته، يعني بيان يې نه دی کړی.

پوه سه: چي همزه لپاره د انکار دی او کلمه د واو عطف ده پر مقدر باندي، والتقدير الم يعتبروا بمن سبقهم ولم يهد لهم الله.

(کلمه د کم خبريه ده مفيد د کثرت ده) څومره ډېر موږ هلاک کړي دي.

مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِنِهِمْ ۚ

(کلمه د من بيان د کم ده) تر دوی دمخه يعني تر اهل مکه د قرون يعني اهل قرون ماضيه بسبب کفرهم.

پوه سه: چي قرن پر صحيح روايت سل کاله ته وايي ''يمشون'' چي تګ کوي اهل مکه په خپلو سفرو کي ''في مسکنهم'' چي کفار ماضيه پکښي اوسېدل.

فائده: له دې آيت څخه مطلب دادی چي کفار د مکې بايد له هغو څخه عبرت اخستی وای ... بيت:

پند گير از مصائب ديگران ..... تا نگيرند ديگران زتو پند

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ ۖ أَفَلَا يَسْمَعُونَ ﴿٢٦﴾

په تحقيق په دې اهلاک کي د امم ماضيه ؤ دلائل دي پر قبح د مافعلوا من الکفر والمعاصي وعلى قدرتنا من الانتقام منهم.

پوه سه: چي همزه لپاره د انکار دی او کلمه د فاء عطف ده پر مقدر باندي تقديره ايعرضون عن آياتنا فلا يسمعونها سماع تدبر وقبول الوعظ... ابيات:

کسی را که پندارد (کبر) سر بود .... پنـدار هرگز که حق بشنود
زعلمش ملال آيد از وعظ ننگ .... شقائق بباران نرويد زسنگ

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ

آيا دوی علم نه لري بلکې لري يې، فالمهزة للانکار والواو للعطف على مقدر والتقدير الم يتفکروا (هذا هو المعطوف عليه المقدر) ولم يروا ای لم يعلموا بل علموا وهذا هو معنى الانکار) موږ روانوو اوبه يعني د باران و هغه مځکي ته چي نباتات يې قطع سوي وي دا معنى د الجرز ده.

فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنفُسُهُمْ ۖ أَفَلَا يُبْصِرُونَ ﴿٢٧﴾

نو موږ راباسو په هغو اوبو سره کښت چي خورک کوي له هغه کښت څخه د دوی چارپايان يعني بلګونه او پروړيې او د دوی ځانونه چي غنم، اوربشي، جواري او مېوې د درختو، آيا دوی يې نهويني، کلمه لپاره د انکار ده يعني دوی يېويني، والفاء للعطف على مقدر الا يلقون ابصارهم فلا يبصرون ما ذکرنا حتى چي دوی به دا صنع عجيب دليل ګرځولې وای پر کمال قدرت زموږ او پر کمال احسان زموږ د بندګانو سره او د دوی د انعامو سره او هم دا به يې دليل ګرځولی وای پر قدرت زموږ پر بعث بعد الموت، بغوي رح وايي په روايت له قتاده رض څخه چي اصحابو کرامو رض مشرکانو ته وويل چي موږ يوه ورځ لرو چي موږ به له جنجاله څخه ستاسي په استراحت سو او خوش وقت به سو او خدای جل جلاله به فيصله وکړي زموږ او ستاسي تر منځ چي مراد له دې ورځ د قيامت ورځ ده چي خدای ج حکم کوي په منځ کي د بندګانو فريق في الجنة وفريق في السعير، او کلبي رح وايي چي مراد له دې ورځي څخه ورځ د فتح د مکې ده، او سدي رح وايي مراد څندي ورځ د بدر ده، ولي چي مسلمانانو به دوی ته ويل الله ناصرنا ومظهرنا عليکم، په هر صورت کفارو د مکې به د پسخنده ورته ويل:

وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْفَتْحُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٨﴾

دوی به استهزاءً ويله، کله به وي دا فتح او فيصله ستاسي د استراحت لپاره که تاسي رشتيا واياست.

فائده: ويقولون معطوف دى پر مضمون د افلا يبصرون ولي چي نفي د ابصار آياتو د قدرت انكار د آيات د قدرت، فالتقدير اينكرون القدرة الالٰهية ويقولون استهزاءً متٰى آه.

قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لَا يَنْفَعُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْٓا اِيْمَانُهُمْ وَلَا هُمْ يُنْظَرُوْنَ ﴿٢٩﴾

("قل"دا جمله مستأنفه ده في جواب ما ذا قول لهم حين قالوا ذالك اى متٰى هذا الفتح آه) ورته ووايه چي ورځ د فتح فائده نه كوي و هغو كسانو ته چي كافران وه ايمان ددوى، او نه دوى ته مهلت وركول كېږي چي بيرته دي دنيا ته رد سي.

درويش وايي: چي دا عبارت صريح دى په دې كي چي مراد د يوم الفتح څخه ورځ د قيامت ده، ولي په ورځ د قيامت ايمان پر وحدانيت د خداى ج او پر بعث بعد الموت او ايمان پر جنت او دوږخ فائده نه كوي، ولي چي مشركان په دار التكليف دنيا كي خو له دې شيانو څخه منكر وه، او قيامت دار التكليف نه دى، نو كلبي رح چي ويلي وه چي مراد د يوم الفتح څخه فتح د مكې ده، او يا سدي رح چي ويلي وه مراد ورځ د بدر ده، څرنګه به دا آيت توجيه سي يوم الفتح لاينفع الآية، ولي په ورځ د فتح مكه يا د بدر خو ډېر كسان كافران وه او بيا يې ايمان راوړى ايمان يې قبول دى اجماعًا بلا خلاف، وغاية التوجيه لقول الكلبي والسدي رح بمراعات علو كعبهم في التفاسير ان المراد لاينفع الذين كفروا و قتلوا في حال الكفر او ماتوا على الكفر ايمانهم رد والعذاب بعد موتهم.

پوښتنه: كافرانو چي دا سوال وكړى متٰى هذا الفتح آه، او خداى پاك په جواب كي ددوى وويل: قل يوم الفتح لاينفع الذين الى اخير الآية، څرنګه ددوى سوال په دفع كېږي؟

ځواب: توجيه د تطبيق د سوال او جواب داده چي سوال ددوى چي متى هذا الفتح آه طلب ؤ د تلوار ددوى ويوم الفتح ته على وجه التكذيب والاستهزاء، نو دوى ته جواب وركړل سو مطابق د غرض څخه ددوى په سوال، نو ګويا په جواب كي يې داسي ورته وويل چي تاسي تلوار مه كوئ د يوم الفتح په باره كي او مه پسخند وهئ، ولي موږ او تاسي به يوم الفتح ووينو او تاسي به ايمان راوړئ لكن ايمان به

فائده درته ونه کړي، او تاسي به مهلت وغواړئ او مهلت به هم درنه کړل سي.

درويش وايي: وهذا غاية التوجيه في حل هذه الآيات واستظهرت في ايراد هذا التوجيه بروح المعاني وروح البيان والمظهري وتفسير الرازي والبيضاوي والله الموفق.

فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَانْتَظِرْ إِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ ﴿۳۰﴾

ته روی گرداني وکړه يا محمد (عليه السلام) له دوی څخه (وكلمة الفاء جواب لشرط محذوف اى اذا عرفت حالهم وامرهم فاعرض عنهم، او باک مه کوه په تکذيب ددوی، ابن عباس رضي الله عنه وايي چي دا آيت منسوخ دی په آيت السيف سره يعني چي عليه الصلوة والسلام ته امر د جهاد وکړل سو) ته انتظار وکړه زموږ وفتح او ظفر ته پر دوی، دوی منتظر دي چي پر تا به حوادث د زماني راسي او ته به مړ سې او دوی به ستا څخه مستريح سي.

درويش وايي: چي خدای عزوجل خپله وعده د عليه الصلوة والسلام او مؤمنانو سره پوره کړه فنصر عبده وفتح للمؤمنين على اعدائهم .... بيت:

شکر خدا که هرچه طلب کردم از خدا ..... بر منتهای همت خود کامران شدم
هـــر کرا اقبال باشد زهـــمـــنـون ...... دشمنش گـــردد بزودی سرنگون

له ابو هريره رضي الله عنه څخه روايت دی چي د رسول الله صلى الله عليه وسلم عادت مبارکه داؤ چي د سهار په لمانځه کي د جمعې په ورځ ده مبارک به په اول رکعت کي د الم تنزيل الخ سوره وايه، او په دوهم رکعت کي يې هل اتى على الانسان آه سوره وايه، او له جابر رضي الله عنه څخه روايت دی چي نبي عليه السلام تر هغو چي الم تنزيل سوره او تبارک الذي نه وايي قرائت کړې نه بيد يدی، رواه احمد والترمذي، وقال هذا حديث حسن صحيح، او له خالد بن سعدان رضي الله عنه څخه روايت دی چي ماته دا خبره رسيدلې ده في الم تنزيل ومثله في تبارک الذي ان رجلاً کان يقرءهما مايقرئ شيئًا غيرهما او دا سړی ډېر گناه کارؤ، نو په ورځ د قيامت نشرت يعني کل واحدة من السورتين په مثال د مرغه د وزر خپل او داسي به وو وايي رب اغفر له فانه ليکثر قرائتي، خدای پاک به يې شفاعت قبول کړي، وقال رب العزة وملکو ته: اکتبوا له بکل خطيئته

حسنة وارفعوا له درجة، وقال ايضًا انها اى كل واحدة من السورتين عن صاحبها اى قارئها في القبر انها تكون كالطير تجعل جناحها عليه فتشفع له فتمنعه من عذاب القبر فقال يعني رسول اللهﷺ چي دا دواړه سورتونه تفضيل ورکړل سوي دي پر هر سورت د قرآن په شپيته حسنه سره، رواه الدارمی، او له ابن عباس رضي الله عنه څخه روايت دی که چا قرائت کړل الم تنزيل او تبارک الذي اعطی له من الاجر کانما احی ليلة القدر رواه الثعلبي وابن مردوية، لکن سيوطي رحمه الله وايي چي دا حديث موضوعي دی والله اعلم.

درويش وايي: چي لله الحمد والمنة وعلى سيد رسله الصلوة والتحية، وعلى آله واصحابه الکملة، چي په ورځ د دوشنبې پر درې بجې څه بالا په اول د رجب زه فارغ سوم د تفسير څخه د سورة الم السجدة سنه (۱۴۳۱) هجري قمري في کوئته وقت الهجرة، وروسته ان شاء الله تعالی تفسير د سورة الاحزاب شروع کېږي.

تفسير ايوبي حنفي د نصيراحمد احمدي لخوا
سکين او pdf سو. د دعا محتاج احمدي! واتساپ
۰۷۴۹۸۴۹۵۶۹

سورة الاحزاب مدنية وهي ثلث وسبعون آية وتسع ركوعات بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اخرج البيهقي في الدلائل وغيره عن ابن عباس رضي الله عنهما انه قال نزلت سورة الاحزاب بالمدينة وعن ابن مردوية عن ابى الزبير رض مثله وهي (۷۳) آية، الطبرسي وايي بالاجماع واخرج عبدالرزاق في المصنف والطيالسي وسعيد بن منصور وعبدالله بن احمد والنسائي والحاكم وصححه والضياء في المختارة وآخرون عن زربن حبيش رض، دى وايي ماته وويل ابى بن كعب رض چي تاسي سورة احزاب څو آيته بولئ؟ ما ورته وويل: درې اوويا آيته، ابى بن كعب رض راته وويل: ما سورة احزاب ليدلى دى او ويلى مي دى چي دى برابر دى د سورة البقرة او په دغه سورت كي دا آيت موږ ويلى دى، الشيخ والشيخة (يعني محصن او محصنة) اذا زنيا (چي زنا وكړي) فارجموهما، البتة نكالاً من الله.

درويش وايي: چي ددې آيت كه څه هم قرائت منسوخ دى لكن نص حكم يې باقي دى بالاجماع والاحديث الصحيحة، والله عزيز حكيم فرفع فيما رفع هغه نور آيتونه منسوخ سوه فقط (۷۳) پاته سوه.

درويش وايي:

په اميد د ښه صحت او عافيت
اوس شروع كړم په تفسير ددې سورت
دا كاروان د تفسير په مشيت د خداى روان دى
خلك هر څه چي دوى وايي دوى دې وايي

پوه سه: چي جوير له ضحاك رح څخه او هغه له ابن عباس رض څخه روايت كړى دى چي اهل مكه منهم الوليد بن المغيرة وشيبة بن ربيعة دعوت وركړى و نبي عليه السلام چي تر خپل قول تېر سه يعني لآ اله الا الله موږ به تاته نيمى د خپلو مالو دركړو او بيا چي عليه الصلوة والسلام هجرت وكړى د مدينې منورې يهودانو ده ته وويل چي ته بيرته مكې ته ولاړ سه موږ به د لارې خرڅ دركړو او په ډېر اكرام به دې رخصت كړو، او كه نسې ولاړ موږ دې وژنو، نو دا آيت نازل سو.

يَاَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللّٰهَ

فائده: نداء يې عليه الصلوة والسلام ته په لفظ د نبي وکړه ولم يقل يامحمد تعظيمًا لشانهﷺ وامره بالتقوىٰ من الله تعظيمًا لشان التقوىٰ، وقال البغويؒ چي دا آيت نازل سوی دی په شان کي د ابی سفيان بن الحرب وعکرمة بن ابی جهل وبی ابی الاعور عمرو بن سفيان السلمي، موضوع داسي وه چي دغه کسان وروسته تر غزاء د احد مدينې ته راغله او د رئيس المنافقين عبدالله بن ابی پر کور يې واړول او د عليه الصلوة والسلام څخه يې امان وغوښتی چي موږ ستا سره څه خبري کوو، نو د هغې دلې اهل مکه چي عليه الصلوة والسلام ورکړی عبدالله بن ابی سعد او طعيمه بن ابيرق يعني من يهود المدينة هم ملګري سوه، او په دې دوران کي عمر بن الخطابؓ د عليه الصلوة والسلام سره ناست ؤ، نو دې مکې والو و عليه الصلوة والسلام ته وويل چي ته پرېږده ذکر زموږ د خدايانو اللات والعزىٰ ومناة په بدنامه يعني چي دا بتان جمادات دي لاتضر ولاتنفع او دا ووايه چي ددی آلهه ؤ د شفاعت سته لمن عبدها او موږ تا او ستا خدایﷻ سره پرېږدو، نو پر عليه الصلوة والسلام ډېره درنه پرېوتل دا مطالبه ددوی، فقال عمر بن الخطابؓ ماته اجازه راکړه چي راغلي ټوله خلګ قتل کړم، عليه الصلوة والسلام ورته وويل چي ما دوی ته د خبرو لپاره امان ورکړی دی، نو عليه الصلوة والسلام وويل اخرجوا في لعنة الله وغضبه وامر النبيﷺ ان يخرجوهم من المدينة فانزل هذه الآية، وقيل الخطاب للنبيﷺ وامره بالتقوى لکن المراد امته آه، وليس بشيئ ولاوجه للعدل عن الظاهر، قال صاحب روح المعاني وظاهر سياق مابعد ان الامر بالتقوىٰ للنبيﷺ والمقصود الدوام والثبات عليها وقيل المقصود الازدياد من التقوىٰ، ولي چي تقوىٰ لره باب واسع دی وعرضًا عريضًا لايعلم .... الا علام الغيوب.

درويش وايي: چي د سياق د مابعد وهو النهي بقوله ولا تطع الکافرين دا توجيه برابره ده، ولي چي دا نهي خو بالاجماع خاص په عليه الصلوة والسلام پوري دي کما يدل عليه شان نزول الآية على ما ذکره البغويؒ وقد مر آنفًا، نو امر د تقوىٰ هم وده ته دی خاصةً لينظم السياق فافهم.

وَلَا تُطِعِ الْكٰفِرِيْنَ وَالْمُنٰفِقِيْنَ ؕ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيْمًا حَكِيْمًا ۙ ①

او ته متابعت د كافرانو مه كوه يعني من اهل مكة يعني اباسفيان و عكرمة بن ابى جهل وابو الاعور، او د منافقانو په خوله هم مه كوه يعني من اهل مدينة چي عبدالله بن ابى رئيس المنافقين وعبدالله بن سعد وطعمة بن ابيرق دي كمامر شان نزول الآية "ان الله كان عليمًا" په تحقيق خداى ج بنه خبر دى په خپل مخلوق سره او په مصالح او مفاسدو سره ددوى.

فائده: په عربي ژبه كي داسي عبارت راسي چي كان زيد غنيًا معنى يې داده چي زيد دمخه غني ؤ يعني اوس فقير دى، د خداى ج په وصف كي چي داسي عبارت واقع سي كما في هذه الآية معنى يې هغه ډول نه ده، بلكې معنى يې داده چي عليم ؤ او عليم دى او عليم به وي، فافهم هذه الفائدة في جميع القرآن "حكيمًا" په هر فعل كي حكمت لري يعني عبث او بې فائدې كار نه كوي، البته د خداى ج په حكمت به بعض خلگ نه پوهېږي.

وَّاتَّبِعْ مَا يُوْحٰۤى اِلَيْكَ مِنْ رَّبِّكَ ؕ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُوْنَ خَبِيْرًا ۙ ②

او ته متابعت كوه چي تاته يې وحي كړل سوي دي له جانبه څخه د رب ستا، يعني من التوحيد والاخلاص لله تعالى يعني على اتم وجه ودُم على ذالک.

(پوه سه: چي دا جمله يعني واتبع آه پر منزله د تاكيد ده د امر بالتقوى والنهي عن متابعت الكافرين) په تحقيق خداى ج په ماتعملون سره خبر دى.

فائده: له قراء سبعه وو څخه ابو عمرو رح يعملون په يا غيبت سره وايي، نو ضمير د يعملون راجع دى و كافرانو او منافقانو ته، يعني خداى جل جلاله خبر دى ستاسي په چمو سره چي د اسلام او د مسلمانانو او د نبي عليه السلام سره يې كوئ يعني د هغه جزاء به دركړي، او نور قاريان يې په تاء د خطاب وايي يعني تعملون خطابًا للنبي عليه السلام واصحابه رض، ولي چي امر بالتقوىٰ كه څه هم په صيغه د مفرد راغلى ؤ لكن المراد هو ع وامته، نو پر دې تقدير دا جمله تاكيد د امتثال د امر الهي طمعًا في حسن الثواب وخوفًا عن قبح الجزاء.

وَّتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ ؕ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيْلًا ﴿۳﴾

او ته اعتماد او تکيه پر خدای ﷻ وکړه، او کافي دی خدای ﷻ وکيلاً، يعني ټوله امور د مسلمانانو و خدای ﷻ ته وسپاره لکونه قديرًا قدرة كاملةً ورحيمًا غاية الرحمة وعليمًا بمصالح العباد ومفاسدهم علمًا تامًا، فائده: کلمه د با زائده ده في الفاعل.

پوښتنه: وكفٰى بالله وكيلاً خو جمله خبريه ده، نو عطف يې پر توكل چي امر دی او جمله انشائيه ده څرنګه صحيح کېدای سي؟

ځواب: زجاج رح نحوي وايي چي كفٰى بالله كه څه هم خبريه ده لفظًا لكن په معنى د انشاء ده اى اكتف بوكالته ولاتفوض اموركـ الى غيره تعالى لانه سفه.

پوه سه: چي وكيلاً تمييز له نسبت څخه د كفى وخداى رح ته.

پوه سه: چي بغوي رح موافق دی د هغه سره چي روايت يې ابن ابی حاتم کړی دی له سعد او نجيع کړی دی له مجاهد رح څخه، وايي چي ابی معمر جميل بن معمر الفهري چي ډېر فهيم او لبيب او بليغ او حافظ سړی ؤ په کافرانو کي، نو قريشو به ويل چي دا دومره فهم او حفظ چي ده لره دی سبب يې دادی چي ده لره دوه زړونه دي او ده به هم ويل چي زه په سينه کي دوه زړونه لرم چي په هر زړه سره زيات فهم تر محمد ﷺ لرم، نو په ورځ د بدر چي کفارو شکست وکړی او په تېښته د مکې پر خوا روان سوه په دوی کي ابو معمر هم ؤ، نو ابو سفيان چي په حالت کي د تېښتي ؤ ابو معمر يې وليدی چي يوه چوټه يې په لاس کي ده او يوه چوټه يې په پښه ده، نو ابوسفيان ورته وويل چي ابو معمره څه حال دی د خلګو؟ ابو معمر ورته وويل چي په حال کي د شکست دي، ابو سفيان ورته وويل چي ستا ولي يوه چوټه په لاس او بله دي په پښه ده؟ ابو معمر ورته وويل چي زه علم نه لرم زما خو دا خيال ؤ چي دواړې چوټې مي په پښو دي، نو په دغه ورځ خلک وپوهېدل چي که د ابو معمر دوه زړونه وای، نو ولي يې چوټي هېرېدلې، يعني يوه په لاس کي او بله په پښو.

او له ابن عباس رض څخه روايت دی چي منافقانو به ويل د محمد (ﷺ) دوه زړونه دي، يو زړه يې د مومنو سره دی او يو زړه يې د خپلو اصحابو سره، فاكذبهم الله تعالى في هذه الآية، او بعض مفسرين وايي چي په متعددو رواياتو کي راغلي دي چي يو سړی ؤ په عربو کي چي خلګو به ذو القلبين باله، او ده به ويل

چي زما يو قلب ما امر کوي په يو شي سره او بل مي نهي کوي له يو کار څخه.

فائده: په آيت کي که څه هم لفظ د رجل راغلی دی هغه په سبب د شان نزول کمامر لکن خصوص د رجل نه دی مقصود، والمعنی ماخلق لاحد من الرجال والنساء والصبيان بل لذی قلب من الحيوان مطلقًا من قلبين.

مَا جَعَلَ اللّٰهُ لِرَجُلٍ مِّنْ قَلْبَيْنِ فِيْ جَوْفِهٖ

پوه سه: چي جعل په معنی د خلق دی، يو مفعول غواړي چي هغه قلبين دی او کلمه د من زائده ده لاستغراق النفي، او مراد له جوف څخه بطن د سړي دی چي ځيګر ته هم شامل سي، فلايرد انهم قالوا القلب لحم صنوبري مرکوز في وسط الصدر مائل رأسه الی الجانب الايسر فافهم.

تنبيه: توجيه ده د سوال بناء پر دې ده چي جوف په اصطلاح د پښتنو نس ته وايي او زړه خو په نس کي نه دی بلکې په ځيګر کي دی.

فائده: في جوفه يا ظرف لغو دی متعلق په جعل سره دی او يا صفت دی د قلبين يعني کائنين في جوفه.

پوه سه: چي قلب معدن دی د روح حيواني او منبع د ټولو قوی حيوانيه دی.

فائده: دليل عقلي د نفي د دوو زړو دادی کما ذکره المفسرون چي که فرضًا که سړی دوه زړونه لري، فاما ان يفعل بکل واحد منهما شيئًا واحدًا من افعال القلوب فاحدهما فضلة لاحاجة اليه او يفعل بکل واحد منهما غيرما يفعل بالآخر فح ءيلزم التعارض والتمانع والتناقض.

فائده: يو روح انساني دی چي په هغه سره ادراک او علم او فهم مربوط دی نو هغه په هغه آيت کي مراد دی: ويسئلونک عن الروح قل الروح من امر ربی وما اوتيتم من العلم الا قليلاً: معنی يې داده چي د ماهيت او حقيقت د روح انساني د خدای ج سره دی او تاسي ته لږ علم درکړل سوی دی پر روح يعني چي يا دا ووايا ست چي روح انساني يو مخلوق د خدای جل جلاله دی، او يا داسي ووايا ست چي روح انساني هغه دی هر سړی په انا اريد ان افعل کذا وفلان يريد ان يفعل کذا او انت تريد ان تفعل کذا و هغه روح انساني ته اشاره کوي، وهذا الروح مفقود في الحيوانات العجم فافهم، هداک الله تعالی.

پوه سه: چي د مخه تېره سوه چي قريشو به ويل چي ابو معمر دوه زړونه لري او ده به هم ويل چي زما په سينه کي دوه زړونه دي، د مثال په توګه دوې شرعي مسئلې خداى جَلَّ جَلَالُهُ بيانوي چي هغه د امتناع د دوو زړو په سينه کي د يوه سړي دلالت کوي چي يوه مسئله د ظهار ده چي بيان به يې راسي،ماينه د مظاهر خو حقيقت مور د مظاهر نه ده، ولي د دې دوو نسبتو جمع ممتنع ده چي هم دې د سړي چي مظاهر دى هم مور وي او هم دې ماينه وي، او بله مسئله د متبنّٰى ده چي يو سړى د بل چا زوى په بنوت سره معرفي کړي چي په پښتنو کي دا ډېر پيښېږي چي سړى عقيم وي يعني عيال يې نسي کېداى د بل سړي زوى ځان ته منسوب کړي يعني په زوى ګلوي يې ونسي، نو دلته خو هم دا اجتماع ممتنع ده چي هلک دې هم د خپل پلار زوى وي او هم دې د دې بل سړي زوى وي حقيقةً، ولي دوه نسبه خو يوه لره نه وي، فقال الله تعالى.

وَمَا جَعَلَ أَزْوَاجَكُمُ الَّٰٓـِٔي تُظَٰهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَٰتِكُمْ

نه دي ګرځولي يعني خداى پاک ستاسي ماينې هغه ماينې چي تاسي د ظهار لفظ ورته استعمال کړي ودوى ته، ستاسي ميندي په تحريم ابدي سره، چي په جاهليت کي دا لفظ و ماينې ته ويل طلاق قطعي ؤ، او په شرع کي رانقل سو و حرمت ته چي په کفاره ورکولو سره پاى ته رسېږي.

درويش وايي: چي د ظهار ټولي مسئلې خو په کتابو کي د فقهه شريفي بيان کړل سوې دي لکن لپاره د فهم د آيت څو خبري ضروري بيان کړل کېږي لانهم قالوا ما لايدرک کله لايترک کله، اول صورت د ظهار دادى على المشهور في الجاهلية وبعد الاسلام ايضًا چي سړى خپلي ماينې ته ووايي انت عليّ کظهر امي، بيضاوي وايي چي ذکر د ظهر په ظهار کي کنايه ده له بطن څخه، صريح لفظ د بطن چي يې نه وايه له دې سببه چي نس فرج ته نژدې دى او ذکر د فرج د ادب خلاف دى په قرآن کريم کي، او يا لپاره د تغليظ، ولي اهل جاهليت حرام باله وطي د ماينې ولو في الفرج چي شا د ماينې دي د اسمان وخواته واى، په اسلام کي خو داسي فعل روا دى چي ځاى د دخول فرج وي يعني دبره د ښځي نه وي فانه حرام وهو لواطة صغرىٰ کما بين في الفقه، ابن الهمام په فتح القدير شرح الهداية کي وايي لايظهر ما هو الصارف عن الحقيقة آه، يعني د مور پر لخه شا خو هم د زوى پر پوا ته حرام دي.

فائده: امهات جمع د ام ده په جمع کلمه د ها ورزياته کړه تحسينًا للفظ في الجمع فافهم.

فائده: کفاره د ظهار يا ازادول د مينځي يا د مريي ده، فان عجز فصيام شهرين متتابعين ليس فيها رمضان ولاشيئ من الايام المنهية، چي دوې ورځي د اختر دي، و ايام التشريق، که له دې څخه هم عاجزؤ بيا د سپېتو (۶۰) مسکينانو ډوډی نصف صاع لکل مسکين او قيمة ذالک على مابين في الفقه، او دمخه تر ادا د کفارې ماينه سړي ته حرامه ده، هدايه.

وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَآءَكُمْ أَبْنَآءَكُمْ

يعني تاسي زوی وبولئ چي په عربي يې تبنی بولي، يعني حقيقت ستاسي زامن نه دي، نو په تبنی سره هيڅ شی د احکامو د شرع نه ثابتېږي لکه ميراث وحرمة النکاح.

درويش وايي: چي په دې آيت کي رد دی د جاهليت پر عربو چي ماينه د مظاهر وده ته حرامه وه لکه مور، او متبنی حقيقة لکه زوی دی چي ميراث وړي او دوی به ويل يحرم من التبنی ما يحرم بالنسب.

پوه سه: چي تبنی په شرع کي روا ده، ولي چي رسول اللهﷺ زيد بن حارثه رضي الله عنه چي دده مريی ؤ ازاد کړی وتبناه قبل الوحي واخا بينه وبين حمزة بن عبد المطلب، نو زينب بنت جحش چي د زيد ماينه وه او هغه طلاقه کړه وروسته تر عده عليه الصلوة والسلام په نکاح کړه، منافقانو به ويل تزوج محمد زوجة ابنه وهو ينهی عن ذالک فانزل الله تعالی وما جعل ادعياکم آه.

فائده: ادعيا جمع ده د دعي على الشذوذ، قياس يې دعوی يعني د جمع قياس يې لکه جرحي جمع د جريح ده لانه (يعني دعي) فعيل په معنی د مفعول دی، وغاية التوجيه انه شبه فعيل بمعنی المفعول بفعيل بمعنی فاعل فجمع جمعه کتقي واتقياء وسخي واسخياء وشقي واشقياء، کذا في روح المعاني وروح البيان والمظهري والبيضاوي وغيرها.

ذَٰلِكُمْ قَوْلُكُم بِأَفْوَاهِكُمْ

"ذالک" اشارة الی کل ماذکر، دا ټوله ستاسي د خولې خبري دي، يعني هيڅ حقيقت نه لري لکه سړی چي مسخرې کوي.

فائده: افواه جمع د فم ده اصل د فم فوهٔ مثل د اثواب حذف الهاء پر خلاف د قياس، بيا يې واو حذف کړی چي حرف علت في الآخير ؤ بيا يې په عوض د واو محذوفه ميم راوړی په دې مناسبت چي دواړه حرف شفوي دی فصار فم.

فائده: راغب اصفهاني رح وايي چي په هر ځای کي د قرآن چي خدای ج معلق کړي حکم د قول په فم سره اشاره وکذب ته ده، يعني د اعتقاد سره نه ده برابره.

وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ ﴿٤﴾

او خدای جل جلاله هغه خبره کوي چي د واقع سره برابره وي، او خدای ج هدايت ولاري ته د حق.

ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ

تاسي د متبنی نسبت کوئ و خپلو پلرو ته يعني له نطفې څخه د هغه پيدا سوي وي يعني دا نسبت کول و خپلو پلرو ته اقسط دی عند الله.

پوه سه: چي اقسط اسم تفضيل مراد ځني زيادت مطلقًا دی مشتق د قسط چي په معنی د عدل دی ومعنی الاقسط البالغ في الصدق.

درويش وايي: چي بخاري او مسلم چي په اصطلاح د اهل حديث يې شيخان بولي، والترمذي والنسائي وغيرهم عن ابن عمر رض ان زيد بن حارثه چي ازاد شده مريی د عليه الصلوة والسلام ؤ، او عليه الصلوة والسلام خپل زوی ګرځولی ؤ، چي په عربو کي دا رواج ؤ او دې فعل ته يې تبنی ويله، موږ په دې نامه باله زيد بن محمد (عليه السلام) حتی نزل القرآن اعوهم لابائهم فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم انت زيد بن حارثه بن شراحيل.

درويش وايي: چي اصل قصه د زيد بن حارثه رض على ما اخرج ابن مردوية عن ابن عباس رض چي زيد بن حارثه رض د خپلو ماماګانو په کور کي ؤ چي بني معٓن من بني ثعل د طي د قبيلې وه نو دا زيد په يوه جنګ کي د طي له قبيلې څخه ونيول سو او د خرڅولو لپاره بازار ته د عکاز راوستل سو، او حکيم بن حزام بن خويلد عکاز ته تللی ؤ او ده ته دده عمه خديجې ويلي وه چي ماته يو ښه هوښيار مريی رانسه چي عرب وي که څېري درباندي پېښ سو، نو حکيم زيد رانيوی نو خديجې ته يې راوستی، او خديجې ته يې وويل چي داسي هوښيار عربي مريی مي درلره پيدا

کړي، نو که دي خوښه وي خو ته يې واخله او که دي خوښه نه وي ماته يې راپرېږده ولي چې زما هم خوښ دی، خديجې چې وليدی د هغې هم خوښ سو، نو خديجې واخستی، نو څه وخت چې خديجه ﷺ عليه الصلوة والسلام په نکاح کړه او زيد ددې سره ؤ، نو عليه الصلوة والسلام ته دده هوښياری او پوهي ډېر خوند ورکړی، خديجې ؓ ته يې وويل چې دا مريی ماته راوبخښه، خديجې ؓ ورته وويل چې په دې شرط يې دربخښم که تا ازاداوه ميراث به يې زما وي، عليه الصلوة والسلام د ميراث شرط نه ومانه، نو خديجه ؓ تر هغه تېره سوه او عليه الصلوة والسلام ته يې وويل چې ما دربخښلی دی که يې ازادوي او که يې د ځان سره پرېږدي، نو زيد بن حارثه په کور کي د عليه الصلوة والسلام ځوان سو، وروسته زيد مذکور د ابو طالب د اوښانو په قافله کي شام ته روان ؤ، نو زيد خپل د قوم پر وطن تېرېدی د زيد اکا دی وپېژندی، نو ورولاړ سو او ورته وه يې ويل: من انت يا غلام؟ قال غلام من اهل مكة، اکا يې ورته وويل په نسب د اهل مکه يې؟ زيد ورته وويل يا، اکا يې ورته وويل حر يې که مريی؟ زيد ورته وويل چې مريی يم، اکا يې ورته وويل د چا؟ زيد ورته وويل د محمد بن عبدالله بن عبدالمطلب، اکا يې ورته وويل اعربي انت ام عجمي؟ زيد ورته وويل عربي، اکا يې ورته وويل چې ستا اصل د کومي قبيلې دی؟ زيد وويل من كلب، اکا يې ورته وويل: من ای كلب؟ قال من بني عبدود، اکا يې ورته وويل چې څېري ونيول سوې؟ زيد ورته وويل د ماماګانو په کلي کي، اکا يې ورته وويل من اخوالک؟ زيد ورته وويل د طي قبيله، اکا يې ورته وويل د مور نوم دي څه شی دی؟ زيد ورته وويل سعدی، اکا يې را ولاړ سو په غېږ پوري يې ټينګ ونيوی او ده ته يې وويل چې ابن حارثه؟ زيد ورته وويل نعم، نو اکا يې پلار راوغوښتی قال يا حارثة هذا ابنک، حارثه چې راغلی هغه وپېژندی، نو حارثه زيد ته وويل چې ستا بادار يعني محمد بن عبدالله د تاسره څرنګه کړه وړه کوي؟ زيد ورته وويل چې تر خپلو قريبانو او اولادو زه پر ګران يم، نو بيا چې کله زيد مکې ته بېرته راتلی، نو پلار او اکا يې هم ورسره وه حتی چې مکې ته راغله او د رسول الله ﷺ سره يې ملاقات وکړی، نو حارثه ورته وويل يا محمد انتم اهل حرم الله وجيرانه (يعني همسايه ګان د حرم)

وعند بیته تعالى یعني کعبة تفکون العاني وتطعمون الاسیر، ابني زید عندک، زموږ سره احسان وکړه او دی موږ ته په لاس راکړه بیله فدیې یعني روپۍ مه راڅخه غواړه، فانک ابن سید قومه (ددوی مراد عبدالمطلب ؤ، ولي چي د علیه الصلوة والسلام پلار په وخت کي د حمل دده مبارک وفات سوی ؤ) او که احسان نه راسره کوې هر څومره فدیه چي غواړې موږ ورته تیار یو، علیه الصلوة والسلام ورته وویل چي تر ټولو خیر معامله به زه ستاسي سره وکړم، قالوا وماهو؟ علیه الصلوة والسلام وویل چي زه به زید ته اختیار ورکړم که یې ستاسي تګ خوښ ؤ نو بیله فدیه یې بوزئ، او که یې زه مختاره کړم نو به کار نه په لرئ، دوی ورته وویل جزاک الله خیرًا فقد احسنت، نو علیه الصلوة والسلام زید راوغوښتی او ورته وه یې ویل یا زید اتعرف هؤلاء؟ قال زید نعم هذا ابی وهذا عمی واخي، علیه الصلوة والسلام ورته وویل چي بېشکه چي ودي پېژندل، که دي خوښه وي نو ددوی سره ولاړ سه او که دي زه خوښ یم زما حال خو درمعلوم دی، قال زید رضي الله عنه ما انا بمختار علیک احدًا ابدًا، ته زما لپاره لکه پلار او اکا یې، پلار او اکا یې ورته وویل یا زید اتختار العبودیة، یعین مریی توب دي تر حریت خوښ دی؟ قال زید ما انا بمفارق هذا الرجل، نو علیه الصلوة والسلام چي د زید رضي الله عنه حرص ولیدی پر عدم مفارقت له ده څخه، قال ؑ اشهدوا تاسي یعني پلار او اکا ته یې وویل چي زید زما له خوا ازاد دی، نو پلار او اکا یې په ډېره خوشحالی زید د علیه الصلوة والسلام سره پرېښو، او دی یې زید بن محمد وباله، نو د جاهلیت په زمانه کي ټولو خلګو زید بن محمد باله، حتی چي دا آیت نازل سو ادعوهم آه.

فَإِن لَّمْ تَعْلَمُوٓا۟ ءَابَآءَهُمْ فَإِخْوَٰنُكُمْ فِى ٱلدِّينِ وَمَوَٰلِيكُمْ ۚ

او که تاسي ته نه وه معلوم پلرونه ددوی چي نسبت یې وکړئ، نو دوی خو ستاسي دیني ورونه دي او ستاسي ازاد شده ګان مریان، نو که چا پوښتنه در څخه وکړه چي دا سړی ستا څه دی ورته ووایه چي دیني وروړ مي دی او مولی مي دی.

وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَآ أَخْطَأْتُم بِهِۦ

او نسته پر تاسي ګناه په هغه وېناوو کي چي خطاوزئ او نهي مو هیري وي،

او يا مو سهواً پر خوله درسي يعني چي نسبت د متبنی وه متبنی ته وکړئ لقوله[۴] رفع عن امتي الخطاء والنسيان.

وَلَٰكِن مَّا تَعَمَّدَتۡ قُلُوبُكُمۡ

لکن گناه په هغه صورت کي سته چي په قصد د زړه يعني چي درمعلومه وي ته يې نسبت متبنی ته وکړې، عن سعيد بن ابی وقاص وابی بکرة رض قالا قال رسول اللهﷺ من ادعی الی غير ابيه وهو يعلم (يعني پر دې يې علم درلودی چي زما پلار نه دی) فالجنة عليه حرام (ای بالدخول الاولی) رواه الشيخان في الصحيحين، وابو داؤد وابن ماجه.

فائده: مراد له نسبت څخه وغير ته د پلار عام دی که پلار بدل کي او که نيکه وهلم جرا، يا قوم بدل کړي، په پښتنو کي دا رواج سته چي يو سړی د يو رزيل قوم څخه وي مثلاً جت وي يا پښ يا پاړسيبان وي يا مصلي وي چي دا قومونه د پښتنو په رواج کي رزيل دي که څه هم چي مؤمن صالح وي ودغو اقوامو ته عندالله رزيل نه وايي لکن د رواج له سببه يو سړی چي د دغو ناموړو قومو څخه وي شرميږي، نو ګاهي وايي چي زه سيد يم ګاهي وايي بارکزی يم ګاهي وايي پوپلزی يا محمد زی يم الی غير من الاقوام المعتبرة في العرف، نو داسي سړی په دې حديث کي داخل دی، ولي چي ده خو هم په سلسلة النسب چي دده ؤ يو نيکه يې په سيد بدل کړی وغير ذالک... مصرع:

په قيامت نسته داسي پوښتنه...... چي د چا زوی يې له کوم وطنه

وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورٗا رَّحِيمًا

او دی خدای جل جلاله بليغ المغفرة والرحمة يغفر للخاطئ ويرحم.

فائده: امير المؤمنين عمر بن الخطاب رضی الله عنه د چا څخه واورېدل چي داسي يې ويل اللهم اغفر خطايای، عمر رض ورته وويل يا ابن آدم استغفر لما تعمدت من الذنوب، واما الخطايا فقد تجاوز الله عنها.

مسئله: که يو مجهول النسب سړي ته چا وويل چي دا زما زوی دی، نو که مجهول النسب سړی دومره کشر ؤ چي له قائل څخه يې زېږېدل ممکن وه، نو نسب

يې له قائل څخه ثابتېږي، او كه دده مريى ؤ پر ازاديږي، لقوله عليه الصلوة والسلام من ملك ذا رحم منه عتق عليه، او كه داسي ؤ چي دا سړى له قائل څخه يې زيږيدل ممكن نه وه يا پر مشر ؤ يا مساوي العمر ؤ يا لږ كشر ؤ، نو نسب يې نه ثابتيږي لعدم الامكان، او كه يې مريى ؤ دا قول د مالك مجاز دى له عتق څخه په نېز د ابو حنيفةؒ او په نېز د يارانو دده يعني د شاګردانو دده يعني ابو يوسف و محمدؒ، مجاز له عتق څخه هم نسي كېداى لان حمل كلامه على الحقيقة محال والمجاز يستدعى امكان الحقيقة عندهما فيلغوا هذا الكلام عندهما لاعنده، ولي په نېز دده امكان د حقيقت في الواقع د مجاز شرط نه دى بلكې امكان التكلم به من حيث العربية، ولا شك ان عربية قوله للاكبر سنًا صحيح من حيث العربية لانه مبتدأ او خبر دى لكن قرينه د اكبر والي سته چي مانع د حكم سول اى النسب فلذا ينتقل كلامه الى المجاز وهو العتق وهذه المسئلة مبسوطة في الفقه الحنيفي.

بغويؒ وايي چي رسول اللهﷺ خلګ رابلل يعني وجهاد في سبيل الله ته، هغو به ورته وويل چي زه به د مور او پلار سره مصلحت وكړم، نو دا ايت نازل سو.

اَلنَّبِيُّ اَوْلٰى بِالْمُؤْمِنِيْنَ مِنْ اَنْفُسِهِمْ

نبي[۴] احرى او اليق دى، والحاصل چي نبيعليه السلام احرى واجدر دى د مؤمنانو لپاره تر خپلو ځانو في كل امر من امور الدين والدنيا (لقوله تعالى حكاية عن يوسف الصديقعليه السلام :ان النفس لامارة بالسوٓ: والنبيﷺ نه بولي خلګ مګر وه هغه كارته چي په هغه كار كي نجات او فوز د مؤمنانو په دارينو كي نغښتې وي فلا يجوز اطاعة الاباء والامهات في مخالة امر النبيﷺ في جميع الامور التي منها الجهاد في سبيل الله دى، را ويان د حديث وايې چي دا ايت په غزوة تبوك كي نازل سو چي عليه الصوة والسلام امر عام وكړى ومؤمنانو ته د خروج الى غزوة تبوك، يعني غير المعذورين كالاعمى والاشل، والمريض صاحب الفراش وغير ذالک، په حديث كي د بخاري او مسلم د انسؓ څخه لايؤمن احدكم (اى ايمانا كاملاً) حتى اكون احب اليه من والده وولده والناس اجمعين.

پوه سه: چي معنى د حديث دا ده چي في الامور الاختيارية لان الامور الطبعية خارجة عن الامكان ولايكلف الله نفسًا الا وسعها، يعني چي د ده په اختيار كي وي

وعن ابي هريرةؓ ان رسول اللهﷺ قال مامن مؤمن الا وانا اولى به في الدنيا والاخرة اقرئوا ان شئتم (يعني الدليل على ذالک) النبي اولى بالمؤمنين من انفسهم عليه الصلوة والسلام زياته کړه هر مؤمن چي مړ سي وترک مالاً فليرثه عصبته من کانوا (يعني ميراث خواره د ده که ذوي الفروض او که عصبه وي وغير ذالک نو د عصباتو څه مراد عصبات مصطلح د علم ميراث نه دي بلکه عام تر هغو مطلق وارث دی) عليه الصلوة والسلام زياته کړه ومن ترک او که پر ميت پور باندي ؤ او ضياعا يعني کشنی اولاد يې پاته ؤ چي پر نفقه قادر نه ؤ نو دي ماته راسي فانا مولاه يعني چي پور يې هم ادا کړم او ضائع عيال ته به يې نفقه برابروم.

وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ ط

او د عليه الصلوة والسلام مطهرات زوجات د ټولو مسلمانانو ميندي دي يعني په تعظيم کي د حق ددوی او په حرمت کي د نکاح ددوی لکل واحد من المؤمنين ابدًا لا في النظر اليهن بلا حجاب او يوازي ددوی سره په خلوت کي ناسته فانه حرام في حقهن کما في حق الاجنبيات کما قال واذا سئلتموهن متاعًا فسئلوهن من وراء الحجاب، او ددوی ولوڼو ته لکه خديجة الکبرىٰ لوڼي اخوات المؤمنين نه ويل کېږي، او نه يې مؤمن ته نکاح حرامه ده لکه د خديجة الکبرىٰؓ، دوې لوڼي يوه وروسته تر بلې د حضرت عثمانؓ په نکاح کي وي او فاطمة الزهراءؓ د عليؓ په نکاح کي وه، او ددوی ورونه ماماګان د مؤمنانو بلل کېږي، او نه ددوی خويندي خالات د مؤمنانو بلل کېږي، دليل يې دادی چي اسماء د ابی بکرؓ لور وه د زبيرؓ په نکاح کي وه، نو خلګو به ويل چي د ام المؤمنين عائشةؓ خور د زبير بن عوام په نکاح کي ده، داسي يې نه ويل چي خالة المؤمنين يې په نکاح کي ده، بغويؒ وايي چي يوې ښځي و عائشيؓ ته وويل يا امه يا امي، نو دې ورته وويل چي زه ستا مور نه يم بلکي ام رجالکم، ولي ته هم ښځه يې زه هم، نو ستا سره خو د نکاح بند وبست نه دی ممکن چي ستا مور سم، او بل دا چي ستا سره خو زه بې حجابه خبرې کوم، کذا اخرجه البيهقي في سننه انتهى مع زيادة، نو ددې روايت څخه دا معلومه سوه چي مراد په آيت کي تحريم النکاح دی، او په قرائت کي د ابی بن کعبؓ، داسي راغلي دي امهاتکم.

وَاُولُوا الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ فِىْ كِتٰبِ اللّٰهِ

پوه سه: چي اولو جمع د ذو ده خلاف القياس، او مراد د اولوية څخه اولويت في التورات دی، والمعنى خاوندان د قراباتو که له ذوی الفروض څخه وي او که د عصباتو څخه وغير ذالک، بعض ددوی اولی په بل سره په تورات تر نورو لکه چي بيان به يې راسي په کتاب کي د خدای ج يا معنى في حكم الله، يا معنى په لوح محفوظ کي يا په قرآن وهو هذه الآية يا آيت المواريث، ولذالک قال رسول الله ﷺ كما مر عنقريب، فايما مؤمن وترک مالاً فليرثه عصبة من كانوا.

مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ وَالْمُهٰجِرِيْنَ

پوه سه: چي صله د لفظ د اولى ده يعني چي دا اولى الارحام ده د مؤمنانو څخه او که د مهاجرينو څخه وي.

فائده: دا آيت ناسخه دی، ولي چي په ابتداء کي د اسلام التورات بالهجرة والموالات في الدين والمواخات سره ؤ هغه ټوله منسوخ سوه.

اِلَّآ اَنْ تَفْعَلُوْٓا اِلٰٓى اَوْلِيٰٓئِكُمْ مَّعْرُوْفًا

مګر نه که تاسي ورکاوه و دوستانو ته يعني من المؤمنين والمهاجرين معروف في الشرع يعني وصية.

پوښتنه: که سړی عند الموت وصيت وکړی چي زما ټوله مال د مؤمنانو دی يا د مهاجرينو دی، نو ددې په رڼا کي بايد اولى سي دغه موصٰى لهم تر ټولو ورثه ؤ؟

ځواب: دا آيت عام خو دی لکه سائل چي وويل لکن خص منه بعض المال بالحديث المشهور واجماع الامة يعني دا موصى له اولى دی تر ورثه ؤ په ثلث المال کي دون کله.

كَانَ ذٰلِكَ فِى الْكِتٰبِ مَسْطُوْرًا ۝

"كان ذالک" اى ما ذكر من الاحكام "في الكتاب" اى اللوح المحفوظ او القرآن مثبت او ليکل سوی.

درویش وايي: چي چا تفسیر د کتاب په تورات سره کړی دی لیس بشیئ لانه یخالف السباق والسیاق.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّنَ مِيثَاقَهُمْ

پوه سه: چي عامل د اذ اذکر دی والخطاب لنبي ﷺ، ذکر کړه هغه وخت.

پوه سه: چي له ذکر څخه د وخت مراد ذکر دی د ماوقع في الوقت وهو المیثاق ههنا، چي موږ واخستی له انبیاء علیهم السلام څخه یعني له ټولو څخه ټینګه وعده، دا میثاق هغه وخت ؤ چي د ملا څخه د آدم دوی راوه ایستل سوه في ضمن جمیع ذریة آدم، وعده ددې وه چي تاسي به عبادت د خدای ج کوئ او خلګ و عبادت ته د خدای ج رابولئ او خپلو خپلو قوموته به نصیحت کوئ او یو د بله سره به کومک کوئ ولو بالوصیة یعني قوم ته به وایاست که تر ما وروسته یو نبي راغلی چي تائید یې په معجزاتو سره کړل سوی ؤ تاسي به یې متابعت کوئ.

وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ

او له تا څخه یا محمد (ﷺ) او د نوح او د ابراهیم او د موسیٰ او د عیسیٰ زوی د مریم صلوات الله تعالی وسلامه علیهم اجمعین.

سوال: دغه مذکورین انبیاء کرام خو په من النبیین کي داخل وه، نو د بیا ذکر کولو څه حکمت دی؟

ځواب: تنبیه ده پر فضیلت ددوی پر نورو انبیاؤ ع لکونهم اصحاب الشرائع الجدیدة والکتب النازلة علیهم وکونهم اولوا العزم من الرسل.

فائده: رسول کریم ﷺ یې په ذکر کي په دې آیت کي دمخه کړی که څه هم په زمانه کي تر ټولو وروسته دی، له دې سببه چي په حدیث شریف کي چي روایت یې سعد له قتاده رض څخه کړی دی حیث قال ع کنت اول الناس في الخلق (ای من صلب آدم) وآخرهم في البعث (ای الرسالة الی لناس)

وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ۝٧

او واخستی موږ له دوی څخه یعني الانبیاء علیهم السلام وعده یعني چي تاسي به وفا کوئ په ما عهدوا سره ډېره سخته وعده عظیم الشانه یا ټینګه وعده په قسمو سره.

سوال: اخذ الميثاق له انبياء[ع] څخه خو دمخه ذکر سو، نو په اعاده کي يې څه فائده ده؟

ځواب: تکرار يې لپاره دد غه وصف چي غليظًا دی.

لِّيَسْـَٔلَ ٱلصَّٰدِقِينَ عَن صِدْقِهِمْ ۚ

دا جمله علت ده د ماقبل لپاره چي اخذ الميثاق ؤ، والمعنى فعلنا ذالک ليسأل الله تعالى يوم القيامة الانبياء الذين صدقوا عهودهم يعني دوی پر ځای کړي وې خپلي وعدې چي خپلو اقوامو ته يې تبليغ کړی ؤ.

پوه سه: چي ليسئال آه بيان د غاية او د غرض اخذ الميثاق.

فائده: په دې سوال کي د انبياء[ع] څخه مع ان الله ﷻ اعلم بحالهم تبکيت او الزام دی پر الذين کفروا و اثبات الحجة عليهم، قال القرطبي رح في تفسيره اذا کان الانبياء يسئلون فکيف بغيرهم.. سعدی شيرازی قدس سره په تائيد د قول د قرطبي وايي:

دران روز کزفعل پسند و قول ..... اولو العزم راتن بلرزد زهول
بجای که دهشت خورد انبياء ..... تو عذر گناه را چه داری بيا

او يا معنی د آيت داده چي سوال به وکړل سي له هغو کسانو څخه چي تصديق د انبياء[ع] يې کړی ددوی د تصديق.

سوال: په آيت کي لفظ د صدق راغلی دی او دوی خو تصديق کړی ؤ وشتان بينهما؟

ځواب: مصدق د صادق هم صادق دی فافهم.

وَأَعَدَّ لِلْكَٰفِرِينَ عَذَابًا أَلِيمًا ۝٨

او خدای ﷻ اراسته کړی کفارو لره عذاب درد ورکونکی.

پوه سه: چي دا جمله عطف ده على مادل عليه قوله ليسأل الصادقين کانه قال فاثاب المؤمنين واعد للکافرين آه.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ

اى هغه كسانو چي ايمان يې راوړى دى درپياد كړئ نعمت د خداى ج پر تاسي باندي (مراد له ذكر ځخه نعمت هر ځاى چي په قرآن كريم كي راسي شكر د نعمت دى) "اذا جآءتكم" ظرف دى د نعمت "جنود" لښكرونه چي كفار د قريش وه او غطفان وه، بني مرة وبني اشجع وبني سليم وبني اسد ويهود قريضه والنضير چي مجموع پر صحيح روايت دوولس زره (۱۲۰۰۰) كسه وه.

درويش وايي: چي دا غزا په نامه د غزوة الخندق هم ياديږي او په نامه د غزوة الاحزاب هم وايي، تاريخ وايي: چي دا واقعه د شوال په مياشت په سنه (۴) د هجرت كي واقع سوې ده كذا في المواهب اللدنية، وروسته تر اتو مياشتو د شړلو او جلا وطن كولو د بني نضير.

فائده: قصه د اجلاء د بني النضير داسي وه، تاريخ وايي چي عليه الصلوة والسلام چي مدينې منورې ته راغلى، نو د بني قريضه د قوم او د بني نضير د قوم سره چي د يهودانو د مدينې دوه قومه صلح وكړه چي تاسي به نه دښمن ته زما كومك وركوئ پر ما باندي او نه ماته پر دښمن زما، نو بني النضير چي يهودان د خيبر وه اصلاً او مدينې ته نژدې په يوه قريه كي چي نوم يې زهره ؤ اوسېدل، قرار داد او صلح يې ماته كړه چي عليه الصلوة والسلام سره خلفاء اربعهٔ ابوبكر، عمر، عثمان، علي رضي الله عنهم ددوى كلي ته ورغلى ؤ د يوه كار لپاره، نو بني النضير دوى كښېنول د لوى دېواله د يو بام سره، نو ددوى طمع داوه چي عليه الصلوة والسلام سره د خلفاؤ رض مړ كړئ، نو يو سړى يې پر بام دمخه خېژولى ؤ او لويه ډبره يې هم ورسره پورته كړې وه چي پر عليه الصلوة والسلام او خلفاؤ رض يې راشوه كړې چي ټوله مړه سي، جبرئيل ع خبر راوړى چي چابك ولاړسئ چي له بامه ډبره راغورځول كېږي، عليه الصلوة والسلام سره د اصحابو چسف ولاړ سول، ډبره چي يې رايله كړه دوى ځندي خلاص سول، نو دا ميثاق چي دوى مات كړى نو عليه الصلوة والسلام محمد بن مسلمة رض ورواستاوه چي زما له ښاره ووزئ يعني د قريب وه مدينې ته كلى چي د زهره يې نوم، نو دوى منع وكړه له جلا وطنى ځخه په سبب د عناد د رئيس ددوى چي حيى بن اخطب ؤ چي په عناد كي د رسول الله ﷺ مشابه د ابوجهل سره په قريشو كي،

نو عليه الصلوة والسلام فوج كشي پر وكړه، نو ديو محاصره وه شپږ ورځي، او ددوى په زړو كي خداى ج رعب او بېره پيدا كړه، نو عليه الصلوة والسلام ته يې خال واستاوه چي موږ فرار كېږو زموږ وينه مه تويوه، عليه الصلوة والسلام ومنل نو دوى خالي لاس له خپلي قريې څخه ووتل او ددوى مالونه، كورونو په غنيمت مسلمانانو ته پاته سوه، نو بعض ددوى اذرعات چي شام ته نژدې د يو ځاى نوم دى او بعض يې خيبر ته ولاړه، او ددوى رئيس حيى بن اخطب سره د بعض مشرانو مكې ته ولاړه، او قريشو ته يې وويل چي موږ ستاسي ملګري يو پر جنګ د مسلمانانو، قريشو هم په سبب د شدت بغض د عليه الصلوة والسلام ددوى سره موافقت وكړى.

تاريخ وايي: چي د راغلو كسانو څخه مكې ته نامورې كسان د يهودانو دغه كسان وه سلام بن ابى الحقيق حيى بن اخطب كنانة بن الربيع وهودة بن قيس وابو عامر الوالبي ونضر من بني النضير ونضر من بني واهل، نو قريشو ته يې وويل موږ ستاسي ملګري يو تر هغو چي د مسلمانانو ريښې مو نه وي كښلي.

درويش وايي: چي قريشو ورته وويل چي تاسي اهل د كتاب اول ياست يعني تورات، دا راته ووایاست چي زموږ او د محمد چي اختلاف دى موږ پر حق يو او كه محمد، او زموږ دين خير دى او كه د محمد؟ دوى ورته وويل بل دينكم خير من من دينه وانتم اولى بالحق منه دا چي دې يهودانو قريشو ته وويل دوى ډېر خوشاله سوه، او د يهودانو دعوت ته يې پر حرب رسول الله ﷺ مرحبا وويل، او ابو سفيان بن حرب مرحبابكم احب الرجال عندنا من عاهدنا على حرب وعداوة محمد (ﷺ) نو دې يهودانو چي د بني نضير او بني وائل د قبيلو چي تعداد يې شل كسه وه، ابو سفيان ته يې وويل چي ته پنځوس كسه د مختلفو قبائلو څخه د قريشو مختار كړه او ته به هم پكښي شامل يې چي موږ او دا پنځوس كسه تر پوښ د كعبې لاندي سو، او ځيګرونه په كعبه پوري يعني په دېوالو پوري د كعبې جوت كړو، بيا به يوه خوله ووايو چي والله بالله چي موږ ټوله متفق يو پر حرب د محمد، او موږ به دده سره جنګ كوو بابقى منا رجل واحد، ففعلوا ذالک، وقد حكى الله ذالک الصنيع من اليهود بقوله في موضع آخر: أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ (يعني يهود المدينة چي كتاب تورات دوى ته وركړل سوى دى) الى قوله وَكَفَىٰ بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا، وروسته دا كسان د يهودانو

چي د قريشو سره يې معاهد وکړه د غطفان قبيلې ته ولاړه او هغه يې هم باعثه کړه پر قتال د نبي ﷺ، نو دې يهودانو د غطفان د قبيلې سره وعده وکړه چي مونږ به د يوه کال ټوله خورما د خيبر تاسي ته درکوو، نو ددوی سره يې معاهده وکړه په دغه شرط مذکور، او بيا عيينه و خلفاؤ ته نوشته کړه من بني اسد، قال البغوي رحمه الله چي قريش د مکې ووتل د مدينې پر خوا چي قائد يې ابو سفيان بن حرب ؤ او د غطفان قبيلې چي قائد يې عيينة بن حصن الفزاري ؤ، راوي وايي چي ابو سفيان څلور زره عسکر جمع کړه او بيرغ يې و عثمان بن ابی طلحة ته ورکړی، او په عسکرو کي د ابو سفيان درې سوه (۳۰۰) آسان وه او زر (۱۰۰۰) اوښان وه چي د مکې څخه ووتل ونزلوا بمر الظهران او هورې د اسلم قبيله او د اشجع قبيله او د بنو مرة قبيله او د بنو کنانة قبيله او د فزارة قبيله او د غطفان قبيله ورسره يو ځای سوې، بعض رواة وايي چي مجموع لښکرونه لس زره (۱۰۰۰۰) کسه وه، او صحيح داده چي دوولس زره (۱۲۰۰۰) کسه وه، نو ټول د مدينې پر خوا روان وه، نو له دې کبله ودې غزا ته غزوة الاحزاب وايي، راويان ددې قصې وايي چي قريشو چي دا آمادګي وکړه فورًا يو جماعت د خزاعة د قبيلې چي حليفان د رسول اللهﷺ وه په مکه کي، په څلورو ورځو کي يې ځانونه مدينې ته ورسول او ټوله قصه و عليه الصلوة والسلام ته وکړه، راويان د قصې وايي چي عليه الصلوة والسلام دا خبره د اجتماع د اقوام مختلفه وو کمامر لپاره د حرب خپل واورېده، اوله خبره يې دا وکړه حسبنا الله ونعم الوکيل، نو ده مبارک په قرار د پيغام الهي: وشاورهم فی الامر فاذا عزمت فتوکل علی الله، اصحاب رائ د مهاجرينو او انصارو رضي الله عنهم يې د مشورې لپاره راغونډ کړه، سلمان فارسي رضي الله عنه چي دمخه مريی او بيا ازاد کړل سوی ؤ او دا يې اول وار ؤ چي په غزاء کي شامل سوی ؤ، نو سلمان فارسي رضي الله عنه دا مشوره ورکړه چي مونږ چي به په فارس کي د داسې مشکل سره مخامخ سوو يعني چي د دښمنانو عدد به نهايته ډېر ؤ او مقابله بالمشافهة به مو په وس نه وه پوره، نو پر ځان به مو خندق راوګرځاوه د يوه کاره غره په لمن کي او شا د لښکر به د غره وخواته وه او مخ ته به يې خندق ؤ چي دومره به يې عرض ؤ چي آس نه سوای تر غور ځېدلای او ښ لا څه کوې، او دومره به يې عمق چي نه آس نه سړی ور کښته کېدای سوای.

درويش وايي: چي په هغه زمانه کي جنګ يا د توري ؤ يا د غشي، نو د خندق په سبب نه تورو د دښمن او نه غشی د دوی پر مسلمانانو تاثير کولای سوای، نو د

عليه الصلوة والسلام د سلمان فارسي رضي الله عنه دا رايه خوښه سوه، نو يو غر چي په نامه سره د جبل سلع يادېدی پر دغه نقشه برابر يې پيدا کړی، نو عليه الصلوة والسلام پر مدينه منوره عبدالله بن ام مکتوم رضي الله عنه مقرر کړی، او ښځي يې ټولي و محفوظو قلعو ته د مسلمانانو چي د مدينې منورې دباندي وې واستولې او محافظ دربان به ورسره ؤ، نو عليه الصلوة والسلام د غزاء په نيت له مدينې څخه د جبل سلع پر خوا سره د مهاجرينو او انصارو رضي الله عنهم راهي سول، بيرغ د مهاجرينو يې زيد بن حارثه ته ورکړی او بيرغ د انصارو يې سعد بن عبادة رضي الله عنه ته ورکړی، او درې زره (۳۰۰۰) مهاجرين او انصار ورسره وه او (۳۶) آسان ورسره وه، چونکه د وتلو په وخت کي هلکان هم ورسره راوتلي وه چي يا به بلوغ ته رسېدلي وه يا نه، نو هغه کوچنيان چي بلوغ ته به نه وه رسېدلي هغه يې بيرته مدينې ته رد کړه، يعني چي تر پنځلس کاله کم ؤ او چي د پنځلسو کالو به ؤ هغه ته به يې اجازه ورکړه يعني عبدالله بن عمر، زيد بن ثابت، ابو سعيد الخدري، براء بن عازب.

د خندق نقشه په خپله عليه الصلوة والسلام معلومه کړه، او هرو لسو کسانو څلوېښت ګزه مځکه غارول او خاوري يې ځني ايستلې پر طرف د عسکرو تاچي خزه غوندي سي، لکن په سلمان فارسي رضي الله عنه کي چي ډېر قوي سړی ؤ د مهاجرينو او انصارو اختلاف پيدا سو، هري ډلې به ويل چي سلمان فارسي رضي الله عنه زموږ د ډلي دی، رسول الله ﷺ وويل چي سلمان منا اهل الله.

درويش وايي: چي دا نسبت د سلمان رضي الله عنه لوی ځای د فخر او خوشالۍ ؤ يعني عليه الصلوة والسلام و ځان ته منسوب کړی.

واقعه: عمر بن عوف رض وايي چي زه وم، سلمان فارسي، حذيفه، نعمان بن مقرن المزني او شپږ کسه نور د انصارو وو چي خندق مو غاراوه، نابيره د خندق په منځ کي يوه سخته لويه ډبره چي په پښتو يې ګاره بولي پيدا سوه چي زموږ د اوسپني آلاتو هيڅ تاثير نه پر کاوه، بلکې بعض کلنګان پکښي مات سوه، نو عمر بن عوف رض وايي چي ما سلمان فارسي ته وويل چي ته له خندقه ور ووځه او صورت حال ددې ګاره و عليه الصلوة والسلام ته بيان کړه، که يې وويل چي ګاره پر ځاى پريږدئ خو پرې به يې ږدو، ولي موږ پر خپل سر د عليه الصلوة والسلام له نقشې څخه نه سو تيرېداى، سلمان فارسي چي ورغلى عليه الصلوة والسلام په يوه ترکۍ خېمه کي تشريف فرما ؤ، سلمان چي صورت حال و عليه الصلوة والسلام ته ووايه، نو عليه الصلوة والسلام ورته وويل انا نازل ان شاء الله تعالى، آنحضرت ﷺ چي راغلى مارتوږ يې د سلمان د لاسه واخستى په اوله ضربه دريمه حصه د ګاري جلا سوه او يو برق غوندي رڼا تر ډبري راووتل لکه څراغ چي سړى په توره شپه کي ولګوي، عليه الصلوة والسلام الله اکبر ووايه او مسلمانانو هم الله اکبر ووايه، بيا دويم وار عليه الصلوة والسلام په سوټک ووهل دوه ځايه سول او يوه لويه رڼا تر راووتل چي اطراف د مدينې يې ټول روښانه کړل، لکان مصباحًا في جوف بيت مظلم فکبر رسول الله ﷺ تکبير فتح وکبر المسلمون، نو عليه الصلوة والسلام سلمان تر لاس ونيوى چي له خندقه وتى، سلمان رض و عليه الصلوة والسلام ته وويل بابى انت يا رسول الله لقت رئيت شيئًا ما رئيت مثله قط؟ عليه الصلوة والسلام پر نورو خلګو مخ راواړاوه او ورته وه يې ويل چي تاسي هم لکه سلمان چي وايي کوم شى وليدى؟ قالوا نعم، نو عليه الصلوة والسلام ورته وويل ضربت ضربتى الاولى فبرقت الذى رئيتم اضائت لى قصور الحيرة و مدائن کسرٰى کانها انياب کلاب واخبرنى جبرئيل ؑ ان امتى ظاهرة عليها، يعني حيرة او مدائن ښارونه د کسرٰى به فتح کړي، دوهم وار چي ما ووهل، نو هغه برق چي تاسي وليدى په هغه برق ماته ښکاره سوى کوڅې، الحمرة من الروم لکه غاښونه د سپو فاخبرني جبرئيل ؑ ان امتک ظاهرة عليها، نو مسلمانان ډېر خوشحاله سول او وې ويل الحمد لله الذي موعده صدق وعدنا النصر بعد الحصر، منافقانو به ويل

تعجب دی وه محمد ته چي تاسي ته تمنٰی او وعدې بالباطل درکوي او وايې چي زه د مدينې څخه قصور د حيرة او مدائن د کسری وينم او دا ځايونه ټوله تاسي ته فتح سي او دی د بېرې پر ځان خندق راګرځوي او ميدان ته د جنګ نه سي ورتلای فانزل الله حالهم في القرآن : وَإِذْ يَقُوْلُ الْمُنَافِقُوْنَ وَالَّذِيْنَ فِيْ قُلُوْبِهِمْ مَّرَضٌ (ای نفاق) مَّا وَعَدَنَا اللهُ وَرَسُوْلُهٗ إِلَّا غُرُوْرًا ﴿١٢﴾ چي موږ صرف په دې وعدو خطا باسي.

درويش وايي: چي راويان د قصې وايې چي عليه الصلوة والسلام سره ده مسلمانانو خاوري د خندق پر خپل شا وو مبارکو چلولې او دا کال ډېره لوږه او سختي پر مسلمانانو مسلطه وه رسول اللهﷺ چي حال زار د مسلمانانو ولېدی داسي وويل:

اللهم لا عيش الا عيش الاخرة .... فارحم الانصار والمهاجرة

مسلمانانو په جواب کي داسي ورته وويل:

نحـن الذين بـايـعوا محمدا .... على الجهاد ما بقينا ابدًا

راوي وايي چي قريشو او بني قريضه اراده وکړه چي پر مدينه حمله وکړي، نو عليه الصلوة والسلام درې سوه (٣٠٠) کسه مدينې ته واستول چي مدينه د احتمالي يرغل څخه وساتي په حديث صحيح کي د البراء بن عازب رض څخه روايت دی چي ما ولېدی عليه الصلوة والسلام چي خاوري د خندق ئي پر خپله شا مبارکه اچولې حتی چي ګرد او غبار د خندق د ده د نس مبارک وبښتيان پټ کړي وه او دا بيتونه د ابن رواحه رض د ځان سره په جهر ويله:

اللهم لـو لا انت ماهتدينا ..... ولاتصـدقنا ولا صلينا

فـــانزلن سکينة علينا ..... وثبت الاقدام ان لا قينا

ان الاولى قد بعثوا علينا ..... اذا ارادوا فتـنـة ابينا

په اخير کي به يې اواز ته ډېر مد ورکړی.

فائده: د سلمان فارسي رضي الله عنه په مدح کي يو شاعر وايي:

لـقـد رقى سـلمان بعد رقه .... منزلة شـــامخة البنيان

وکيف لا والمصطفٰى قد عده .... من اهل بيته عظيم الشان

كما مر بيانه تفصيلاً، حسين الكاشفي رح ميگويد: بعد از شش روز كه مهم خندق سمت اتمام يافت، اقبلت قريش ومن معهم، خندق راديدند گفتند اين كار عرب را نيست ونبوده، نو دوى په يوه شپله كي واړول، راوي وايي چي عليه الصلوة والسلام ومن معه د خندق په محاصره كي قريب يوه مياشت تېره كړه وهو اثبت الاقوال.

درويش وايي: چي په سبب د حفر الخندق دې غزاء ته غزوة الخندق وايي، په دې دوران كي اكثر حال د كفارو بې فائدې غشي ويشتل او ډبري ويشتل وه، راوي وايي چي نوفل بن عبدالله راغلى او آس يې په غمچينه وواهه چي تر خندق يې ابلي خواته واړوي، نوفل سره د آسه په خندق كي ولوېدى فنزل اليه علي رض فضربه بالسيف دوه ځايه يې كړى، په دې دوران كي يو ډېر مشهور جنګيالى پهلوان چي نوم يې عبدود ؤ (باضافة عبد الى ود چي ديو بت نوم ؤ) چي عمر يې په دغه وخت كي نيوي (۹۰) كاله ؤ، شاوخوا ګرځېدى يو ځاى يې پيدا كړى د خندق چي تنګ ؤ پر آس يې ږغ وكړى آس تر خندق واوښتى، نو عبدود نعره وكړه يا محمد يو څوك راواستوه چي زه يې جنت ته واستوم (دا خبره ده د پسخنده وكړه په دين د اسلام) رسول الله ﷺ پر خپلو ملګرو ږغ وكړى چي څوك مقابلې ته د عبدود ورځي چا ږغ ونه كړى علي كرم الله وجهه وويل چي زه ورځم، نو عليه الصلوة والسلام خپله توره ذوالفقار ورده ته وركړه او دعاء د نصرت يې ورته وكړه، راوي وايي چي د عبدود دا مشهوره خبره وه چي كه څوك زما څخه درې غوښتنې وكړي پر يوه ځاى زه بې حتمًا يوه منم، نو علي كرم الله وجهه ورغلى له عبدود څخه يې پوښتنه وكړه چي دا ستا څخه منقوله خبره رشتيا ده؟ عبدود ورته وويل هو! نو علي رض ورته وويل چي زما اول خواست له تا څخه دادى چي ايمان راوړه، عبدود وخندل چي دا خو محال ده، علي رض ورته وويل چي دويم خواست مي دادى چي ته بيرته ولاړ سه د كومه خوا چي راغلى يې، عبدود وروته وويل چي زه په څه خوارى او د ځان د خطره راغلى يم بيرته به خالي لاس ځم؟ دا خو زما د نيوي كالو د شجاعت بدنامي ده، علي رض ورته وويل چي درېيم خواست مي دادى چي زما سره جنګ وكړه، عبدود وخندل چي ما په ټوله عمر كي داسي څوك نه دى ليدلى چي ماته دي ووايي چي زما سره جنګ وكړه، د علي رض غرض دا ؤ چي دى دا ونه وايي چي محمد ﷺ دي خپله جنګ ته راسي، نو چونكه علي رض پياده ؤ نو

عبدود هم خپل د آس پښې پرې کړې ځان يې پياده کړی، او علي ﷺ ته يې وويل چي واری کوې که يې زه وکړم علي ﷺ ورته وويل چي وه يې کړه، عبدود په خپل ټول طاقت سره په توره وواهه، علي ﷺ توري ته سپر ونياوه ځان يې خلاص کړی، دوهم وار علي ﷺ چي پر عبدود واری وکړی عبدود هم توري ته سپر ونيوی، القصه دريم وار چي د علي کرم الله وجهه هاشمي رنګونه په جوش راغله داسي د توري ګذار يې پر عبدود وکړی چي سپر يې پرېکړی او د عبدود نيمه حصه د اوږې ورسره پرې سوه عبدود پر مځکه غځار سو علي رضي الله عنه يې سر ځندي پرېکړی، په مسلمانانو کي د الله اکبر نارې پورته سوې، د الله اکبر نارې چي عليه الصلوة والسلام په خپله خيمه کي واورېدې په دې پوه سو چي علي ﷺ عبدود قتل کړی، نو يې داسي وويل: لافتی الا علي ولا سيف الا ذوالفقار، په کشف الاسرار کي وايي چي د کفارو درې مشهوره کسان ووژل سول او د اصحابو څخه د عليه الصلوة والسلام يو هم نه دی شهيد سوی.

فائده: له ډېر شغل څخه د کيندلو د خندق د عليه الصلوة والسلام يو د عصر (مازديګر) لمونځ قضا سو، ولذالک قال رسول الله ﷺ شغلونا عن الصلوة الوسطیٰ صلوة العصر ملأ الله قبورهم وبيوتهم نارًا، جابر بن عبدالله ﷺ وايي چي رسول الله ﷺ په نس پوري ډبري تړلي وې د لوږي له کبله، دی وايي چي درې ورځي کېدې چي موږ د شي خوند نه ؤ څکلی، نو جابر ﷺ وايي ما وويل چي ماته اجازه راکړئ چي زه يو وار کور ته ولاړ سم، عليه الصلوة والسلام اجازه راکړه زه کورته ولاړم ماينې ته مي وويل چي ما عليه الصلوة والسلام په داسي حال کي وليدی چي د لوږي يې په نس پوري ډبري تړلي وې نو هيڅ صبر مي نه کېدی نو کورته څه شی سته؟ هغې يوه بني راوه ايستل چي په هغې کي يوه کاسه وربشي وې او ما کورته يو وری درلودی هغه مي ذبح کړی او ماينې مي وربشي وه ميچن ته واچولې اوړه کولې يې، چي زه د وري د ټوک ټوک کېدو څخه خلاصېدم ماينه مي د ميچني څخه فارغه سوه، خير غوښي ما کټوياً دېګ ته واچولې او باندي مي کړې، او وړه هم خمير سوه يعني قابل د پخېدلو سوه، ماينې مي په تناره کي اوربل کړی چي پتيري پر ووهي، زه د رسول الله ﷺ پر خواد راهي کېدلو په حال کي وم چي ماينه مي راته وويل چي ډېر فهم کوه چي د عليه الصلوة والسلام سره د ډېرو صحابه وو په راوستلو مو رسوا نه کړې، ولي ورې يو دی او

پټيري هم لږ دي، جابر رضي الله عنه وايي چي زه خندق ته ورغلم او عليه الصلوة والسلام ته مي پټ وويل، چي طعيمة په صيغه د تصغير يعني يو لږ طعام ما پخ کړی دی، نو يو ته دوه يا درې کسان نور راسره ولاړ سئ، عليه الصلوة والسلام راته وويل وکم هو يعني څومره اندازه طعام دي برابر کړی دی، خو ماې بيان ورته وکړی، عليه الصلوة والسلام وويل کثير طيب، او ماته يې وويل چي ورسه ماينې ته دي وواية چي ديګ له اوره کښته نه کړي او پر تناره ډوډۍ ونه وهي تر څو چي زه نه يم دررسېدلی، وروسته په لوړ اواز عليه الصلوة والسلام ناره وکړه يا اهل الخندق ان جابرًا قد صنع سورًا (يعني مهماني) فحي هلا، ځان آراسته کړئ او ژر کوئ، جابر رضي الله عنه وايي زه کور ته راغلم او ماينې ته مي وويل ويحک (دا کلمه د ترحم ده) جاء النبي ﷺ بالمهاجرين والانصار، فقالت وبک وبک کنايه ده له بنېرا څخه اى فعلى الله بک کذا وکذا، ماينې مي راته وويل آيا ستا څخه يې د طعام پوښتنه وکړه؟ ما ورته وويل نعم، ماينې مي راته وويل الله ورسوله اعلم، نو عليه الصلوة والسلام اول سړی ؤ چي کور ته راغلی او ورسره کسانو ته يې وويل چي ازدحام مه کوئ دا وايي چي ما د خميرو وړو کاسه ورته رواخستل، آنحضرت ﷺ پکښې توه کړه او بيا ديګ ته ورغلی او په هغه کي يې هم توه کړه او دعاء د برکت يې وکړه، بيا جابر رضي الله عنه وايي ماته عليه الصلوة والسلام وويل چي ته يوه بله ښځه د همسايه ګانو پيدا کړه چي ستا د ماينې سره ډوډۍ پر تناره ووهي، او ماته يې وويل چي لسو کسو ته اجازه ورکړه چي راسي، جابر رضي الله عنه وايي چي عليه الصلوة والسلام ډوډۍ ميدوله چي ددې لسو کسو بسېدله او په مړېدل به، او لس برخي د غوښي به يې پر ايښوولې، دا برخي او ډوډۍ بې ځني را ايستلې او د ديګ او تناره سر به يې پټ کړی، جابر رضي الله عنه وايي چي دا موضوع او تقسيم د ډوډۍ او د غوښو د عليه الصلوة والسلام په مبارک لاس شروع ؤ چي لسو کسو به ډوډۍ وخوړل هغه به بيرته خندق ته رهي کېدل ثم وثم حتى چي زرو (۱۰۰۰) کسانو دا ډوډۍ او غوښي وخوړلې او ولاړه خندق ته، جابر رضي الله عنه وايي چي زما دي قسم په الله وي چي هم ډوډۍ او هم غوښي پاته سوې او زموږ ديګ د غوښو ډک ؤ او تنور د ډوډۍ ډک ؤ، بيا په اخير کي عليه الصلوة والسلام، ما او زما ماينې ډوډۍ او غوښي وخوړلې، بيا عليه الصلوة والسلام زما کور والا ته وويل: کلي واهدی، ته يې وخوره

او د همسايه ګانو کورو ته يې واستوه، فان الناس اصابتهم مجاعة.

درويش وايي: چي دا قصه چي تاسي واورېدل معجزه باهره وه د رسول الله ﷺ او زه د رسول الله ﷺ دغه کارنامې داسي بيانوم:

بر فلک برتر بود اسرار او ...... فقر وجوع سنگ بستن کار او

درويش وايي: چي يوه مياشت چي پر پوره کېدلو سوه د نصرت الهي نېټه ورسېدل، کما قال الله تعالى:

فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا

اى على جنود احزاب الكفرة من الطوائف المختلفة كمامر تفصيله "ريحًا" يعنى شرقي باد چي باد صبا يې بولي، قال عليه الصلوة والسلام نصرت بالصباء واهلکت عاد بالدبور يعني د کښې غربي باد، راويان د قصې وايي چي دا باد صبا ډېر يخ ؤ په شپه کي ذات شتاء اود کفارو پر عسکرو ؤ فقط خاوري د خندق يې پر پاشلې، موږي د خېمو يې ورو کښل او تناوونه د خېمو ددوى يې پرې کړه اورونه يې مړه سوه او کټوي يې چپه سوې او د کفارو په زړو کي خداى ﷻ رعب پيدا کړى.

وَجُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا

او لښکرونه چي تاسي نه ليدل چي ملکي وې چي تعداد يې (۱۰۰۰) ؤ چي هغو ملکو خو جنګ نه کاوه صرف د الله اکبر نارې يې وهلې چي د کفارو خيال دا سو چي مسلمانان راګډ سوه لا يې رعب ډېر سو او د هر قوم سردار او رئيس خپل قوم ته نارې وهلې يا بني هلموا الي (اى زامنو زما ماته راسئ) چي هغه به راجمع سوه د قوم رئيس به ورته وويل: ألنجاء النجاء الاسراع الاسراع (ځانونه ساتئ ځانونه ساتئ چابک کوئ چابک کوئ) فانهزموا من غير قتال وارتحلوا ليلاً، او درانه شيان يې ټوله پرېښوول، او طلحة بن خويلد الاسدي عليه اللعنة وويل اما محمد فقد بدئکم بالسحر فالنجاء النجاء.

او الشيخ عماد الدين وايي په خپل تفسير کي چي که عليه الصلوة والسلام رحمة للعالمين نه واى ما ترکت الريح احد من الکفار الا جعله کالرميم کما جعلت عاد الريح العقيم، وفي رواية من حديث حذيفة رض چي زه چي د کفارو د عسکرو

راجع سوم او د دوی وارخطايي او تيښته مي وليدل الى رسول الله ﷺ په لار کي شل نفره پر آسانو سپاره وه سپيني لنگوټې يې وې ماته يې وويل: قل لصاحبک ان الله سبحانه دفع شر اعدائک حتى چي ابو سفيان چي عمومي سپه سالار وو خلگو ته وويل ارتحلوا فاني مرتحل اوبس ته ورولاړ سو چي د هغه يوه پښه تړلې وه پر سپور سو په غمچنه يې وواهه هغه پر درو پښو ولاړسو حتى په ولاړي بند زنگون ور خلاص کړی يعني دونه وارخطا ؤ.

وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا ۝

او وو خدای په هغه عمل چي تاسي کاوه (ايها المؤمنون من حفر الخندق والتهئ للقتال ليدونکی دی)

إِذْ جَاءُوكُم مِّن فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ

(اذ جاؤکم) بدل دی د من اذ جائتکم: من فوقکم يعني د اعلى څخه د شيلې من قبل المشرق وهم بنو اسد وغطفان چي د بنو اسد مشر مالک بن عوف ؤ او د غطفان د قبيلې مشر عيينة بن حصن الفزاري ؤ (من اسفل منكم) او د کښتې د خوا څخه ستاسي يعني من بطن الوادي من المغرب وهم کنانة وقريش چي قوماندان يې ابو سفيان بن حرب ؤ في قريش ومن تبعهم وابو اعور عمرو بن سفيان السلمي من قبل الخندق.

پوه سه: چي (اذ زاغت الابصار) عطف دی پر ما قبل داخل يې حکم کي تذکير يعني دا هم در وېش وايي: چي پياد کړئ چي د ډېره خوف او دهشته څخه مو ستر گي د خپل حال څخه واوښتی چي مستوي کاته دي په پښتو کي وايې چي د پلاني د ډېري بېري څخه ستر گي رډي وډرېدلې.

وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ

پوه سه: چي حناجر جمع د حنجرة ده چي منتهى د سږي غاړي دي چي طعام او شراب پکښي ځي.

پوه سه: چي روح المعاني وايي چي دا کلام محمول دی پر مبالغه له ډېره خوفه څخه ای خافت القلوب خوفًا شديدًا وفزعت فزعًا عظيمًا لا انها تحرکت عن مواضعها وتوجهت الى الحناجر لتخرج، اخرج ابن ابى شيبة عن عکرمة رح انه قال

في الآية ان القلوب لو تحركت وزالت عن واضعها خرجت نفسه لكن انما هو الفزع فالكلام محمول على المبالغة.

درويش وايي: چي ورته خبره ښتانه په وخت كي د شدت غضب هم كوي دوى وايي زړه دي خولې ته راوستى زما په نېز حمل پر مبالغه په شدت خوف كي اولى او انسب دى من حمله على الحقيقة، او روح البيان پر حقيقت حمل كړى دى، وايي چي ''رئة'' چي په فارسي يې شش بولي او په پښتو يې سږى بولي وپړسېږي له ډېره غمه او يا له ډېري بېري، نو دده په پړسېدلو سره زړه راپورته سي وه حنجره ته وهو مشاهد في مرض الخفقان، انتهى او دا احتمال روح المعاني په قيل سره راوړى دى او حقيقت ته يې قتادةؒ ته تللى دى، او مظهريؒ هم پر حقيقت حمل كړى دى، والله اعلم بمراده في كتابه.

وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا ۝١٠

او تاسي ګمان كوئ پر خداى ﷻ رقم رقم ګمانونه، چي په دې غزاء كي به د محمد (ﷺ) او د اصحابو بېخ كندن وسي يعني ټول به قتل سي، او د مؤمنانو يقين وُ د نصر او ظفر وُ پر احزابو، ولي چي نبي عليه السلام ته وعده د اعلاء د دين دده پر ټولو اديانو وركړل سوې وه، او ضعيف القلب مؤمنان د تزلل په درياب كي غرق وه، ګاهي چنين ګاهي چنان.

پوه سه: چي ابوبكرؓ او اهل مدينه په اثبات د الف وايي وصلاً ووقفًا، ولي د الف په مصاحفو كي مثبت دى، او نور قراء يې په الف وايي په وقف كي، لموافقة رؤس الآيات واتباع الخط او بغير الف يې وايي په وصل كي.

هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا ۝١١

په دغه غزاء كي د احزابو امتحان وكړل سو د مؤمنانو چي مخلص له منافق څخه جلا سي او ثابت على الدين د متزلزل څخه جلا سي.

او دوى وښورول سوه په سخت ښورېدلو سره، هم د مذكوره امتحان لپاره لكه يو درخته چي سړى سخته وښوروي چي رښيې محكمه دي او كه سستي.

وَإِذْ يَقُولُ الْمُنٰفِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ

په یاد کړه چي ویل به منافقانو (لکه معقب بن قشیر او عبد الله بن ابی و اصحابه چي تعداد یې درې سوه ته بالغ ؤ) او هغه کسانو چي په زړو کي یې مرض ؤ یعني ضعف اعتقاد ؤ که څه هم منافق خو به نه ؤ لکن ایمان راسخ یې نه درلودی.

مَّا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهٗ إِلَّا غُرُورًا ﴿۱۲﴾

زموږ سره نه کول خدای او رسول د خدای وعده چي تاسي ته به قصور د شام او فارس فتح سي، او سره ددې چي یو زموږ له خپله کوره نسي وتلای د بیرې، وهذا والله الغرور یعني غولېده وه زموږ، دا قول د منافقانو ؤ.

وَإِذْ قَالَت طَّائِفَةٌ مِّنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ

او په یاد کړه هغه وخت چي وویل یوې ډلې د منافقانو (چي اوس بن قبطي و اصحابه وه) ای د یثرب اوسېدونکو (یثرب د مدینې منورې پخوانی نوم ؤ د جاهلیت په وخت کي، او ابو عبیده وایي چي یثرب د نهو (۹) مځکو نوم دی چي مدینة رسول الله ﷺ یې په یوه ناحیه کي د هغې مځکي واقع ده، بغوي رح وایي چي رسول الله ﷺ نهي کړې دي چي مدینې ته څوک یثرب ووایي لشوم هذا اللفظ لانه مشتق من ثربه یثربه، ملامت یې کړی او پېغور یې ورکړی په ګناه د هغه، او الثرب قلیل العطاء یعني بخیل ته هم وایي کذا في القاموس.

لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا ۚ

نسته ځای ستاسي لپاره (پر صیغه د ظرف ځای د اوسېدو) او نسته تاسي لره په جنګ کي د احزابو، نو خپلو کورو ته ولاړ سئ د جنګ له ځای څخه او رفاقت د محمد (ﷺ) پرېږدئ، او یا معنی داده لامقام لکم علی دین محمد ﷺ فارجعوا الی الشرک، یعني ځانونه و اهل شرک ته تسلیم کړئ، فتسلموا، نو به تاسي سالم پاته سئ، او ابو سفیان او د هغه ډله په تاسي کار نه لري.

وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِّنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ ۛ

او اجازت غواړي یوه ډله ددوی د نبي ﷺ څخه (چي بنو حارثه او بنو سلمه

وه) او دوی وايي (يقولون حال ده له فاعل څخه د يستأذنون) زموږ کورونه محکم نه دي هم د ښمن ورتلای سي او هم سارق، خدای ﷻ يې تکذيب وکړی.

وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ ۖ إِن يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا ﴿١٣﴾

د دوی کورونه نه دي لکه دوی چي وايي بلکې محکمي کلاوي لري، دوی اراده نه لري په دې قول کاذب کي مګر تېښته له جنګ څخه.

وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِم مِّنْ أَقْطَارِهَا ثُمَّ سُئِلُوا الْفِتْنَةَ

او که داخل کړل سي يعني مدينې ته دغه احزاب، پر دوی يا په مدينه او يا د دوی په کورو کي، له اطرافو څخه د مدينه يا د دوی د کورو، بيا د دوی څخه غوښتنه وسي يعني د احزابو له خوا څخه د فتنة يعني الشرک يا د مسلمانانو سره د جنګ.

لَآتَوْهَا وَمَا تَلَبَّثُوا بِهَا إِلَّا يَسِيرًا ﴿١٤﴾

دوی به دا فتنه قبوله کړي له احزابو څخه دوی به درنګ ونه کړي په ورکړه کي د فتنې وقبولها، مګر لږ زمانه چي زمانه د سوال او ځواب ده يعني خدای ﷻ به يې هلاک کړي وهذا رأی اکثر المفسرين، وقيل معناه ما اقاموا بالمدينة بعد اعطاء الکفر الا زمانًا قليلاً، ولې چي خدای ﷻ خو عليه الصلوة والسلام او مؤمنانو غلبه پر احزابو ورکوي کمامر، نو دوی بيرته مدينې ته راسي دغه کسان چي شرک قبول کړي تو له به قتل کړي.

تنبيه: راويان وايي چي د مخه تر غزوة الاحزاب چي بني النضير من اليهود بغاوت اليهود وکړی او عليه الصلوة والسلام حمله پر وکړه او د دوی په زړو کي رعب واچاوه، نو عليه الصلوة والسلام ته يې دا پيش نهاد وکړی چي زموږ تر وينه تېر سه يعني وژنه مو مه، موږ به جلا وطنه سو او کورونه او باغونه او ټولي شتمنی به تاسي ته پرېږدو، نو عليه الصلوة والسلام د دوی دا خبره ومنله، او د دوی مشر حيی بن اخطب ؤ، نو څرنګه چي د احزاب د جنګ تياري کېدل، نو د بني نضير ستر مشران لکه سلام بن ابی الحقيق وحيی بن اخطب وکنانه بن الربيع وهوذه بن قبيس او ابو عامر الوالبی کمامر، ټوله مکې ته تللي وه او د قريشو سره يې معاهده د جنګ د مسلمانانو

کړې وه، وقد مر لکن بنی قريضه چي هم يهود وه د عليه الصلوة والسلام سره چي يې معاهده کړې وه يعني چي زموږ د دما او اموال به محفوظ وي، نه موږ ستا د ښمنانو سره په وخت کي جنګ ستاسي او ددوی تر منځ شامليږو چي ستا سره به جنګ وکړو، او نه ستا په فوج کي داخليږو چي ستا د ښمن سره به جنګ کوو، پر هغه معاهده ولاړ وه يعني د احزابو په لښکر کي نه سوه داخل، لکن حيی ابن اخطب چي د بني النضير د قوم مشري يې پر غاړه درلوده، دا خنزير حيی بن اخطب ورغلی و کعب بن الاسد ته چي د قريضه وو مشرؤ او د عليه الصلوة والسلام سره يې معاهده د امن لاس ليک کړې وه، کعب بن الاسد چي واوريده چي بن اخطب ستا سره د ملاقات لپاره راغلی، د قلا دروازه يې پر مخ بنده کړه حيی اجازه د دخول وغوښتله کعب بن الاسد منع وکړه نو حيی له دباندي ښخه ورناري کړې يا کعب اتح لي، کعب ورته وويل يا حيی امرأ شوم، يعني تا په مخه راختستی دی يو کار چي شوم دی يعني چي په مخالفت کي د محمد (ﷺ) مو دروې او په احزابو کي مو داخلوې، کعب ورته وويل ما معاهده کړې ده د محمد سره زه هغه عهد هرګز نه ماتوم، او ما تر اوسه په محمد کي نه دي ليدي الا الصدق والوفاء چي رشتيا وايي او د عهد وفادار دی، حيی وويل ويحک افتح اکلمک، کعب ورته وويل چي زه ستا سره خبري نه کوم او نه هم دروازه درخلاصوم، حيی خبيث ورته وويل چي ته چي دروازه نه خلاصوې له دې ښخه بيريږې چي زه ستا ښخه مهماني غواړم، نو کعب ته پر دې پيغور د دوه ی درد ورغلی دروازه يې ورخلاصه کړه، نو حيی ورته وويل يا کعب زه تاته راغلی يم لپاره د عزت ساتلو تړوله زمانه، جئتک بقريش علی قادتها وسادتها يعني قوماندان او سرداران ورسره دي چي په مجتمع الاسيال د اومه نازل دی، او قوم غطفان علی سادتها وقادتها چي وطرف ته د احد نازل دی وهکذا نور احزاب مي راوستلي دي، نو تاسي زما سره معاهده او تړون وکړئ چي تر هغه وخته به جنګيږو چي د محمد ومن معه استيصال مو نه وي کړی، کعب بن اسد ورته وويل چي تا ماته راتګ کړی په ذلت سره تړوله زمانه فدعني ومحمدًا وما انا عليه فاني لم ارمن محمد الاصدقًا ووفاء، نو حيی بن اخطب خپلي شيطاني خبري ورته وکړې او دا وعده حيی ورسره وکړه چي که چيري قريش ماته وخوري او په محمد هيڅ ونه کړي زه به راځم ستا سره به ستا په قلا کي يم حتی زه

به ستا سره ځان ووژنم، يعني كه محمد حمله راباندي وكړي، اخير الامر كعب بن الاسد اعلان د نقض العهد وكړی او بيزاره سو د هغه عهد څخه چي په منځ كي دده او د محمد ﷺ ؤ، نو عليه الصلوة والسلام په موضوع د نقض العهد د قريضهؤ خبر سو، نو عليه الصلوة والسلام د معلومات لپاره دغه كسان ورواستول، سعد بن معاذ چي د بني الاشهل د قبيلې ؤ او په موجوده وخت كي سيد د اوس د قبيلې ؤ، او سعد بن عباده چي د بني ساعده د قبيلې ؤ لكن په موجوده وخت كي سيد د خزرج د قبيلې ؤ او ددې دوو كسانو سره عبدالله بن رواحة چي د بني الحارث بن الخزرج د قبيلې، او خوات بن جبير چي د بني عمرو بن عوف د قبيلې ؤ هم واستول او دوی ته يې وويل چي تاسي ورسئ وګورئ چي نقض د قريضه حق دی كه چېري حق ؤ ماته به كنايي الفاظو خبر راكړئ چي بل څوك نسي په پوه، او كه قريضه پر خپل عهد باقي وه بيننا و بينهم، نو په رسوا راته ووايا ست چي ټول خلګ يې واوري، نو دا لېږلي كسان چي ورغله، نو بنو قريضه پر اخبث د ما بلغهم يې وليدل او قريضه ودوی ته وويل لاعهد بيننا و بين محمد، نو دوی چي بيرته عليه الصلوة والسلام په كنايه يې عليه الصلوة والسلام ته وويل عضل چي معنی يې منع او شدة ده، خير خو بېره نوره ډېره سوه، راوي وايي چي كعب چي د نقض العهد اعلان وكړی، بعض د قوم د كعب چي زبيري بن بلطا ؤ او نباء بن قيس ؤ او عقبه بن قيس ؤ او عقبه بن زيد ؤ وغيرهم، نو كعب ته يې ډېره په كلكه ملامتيا وركړه او كعب هم پښېمانه سو پر دغه نقض عهد لكن فائده يې ونه كړه چي واګي د اختيار د كعب د لاسه وتلي وې.

درويش وايي: چي وكان ذالك ما اراد الله من اهلاك قريضة كما سيئاتي مفصلا، راويان د قصې وايي چي ام سلمه رض په غزوة د خندق د عليه الصلوة والسلام سره ملګرې وه، دا وايي چي عليه الصلوة والسلام په خپل ذات پاك سره د شپې له خوا د خندق پهيره كوله چي څوك د كفارو يرغل ونه كړي، د شپې يوه شپه عليه الصلوة والسلام په خپل خيمه كي لمونځ كاوه يا د خيمې څخه ووتی د پهرې لپاره د اسانو اوازيې تر غوږ سو، د ځان سره يې وويل چي دا آس سپاره د مشركانو دي چي تر خندق راتېر سي او نابيره حمله وكړي، نو عباده ته يې ناره وكړه، عباده ورته وويل لبيك يا رسول الله، عليه الصلوة والسلام ورته وويل چي نور څوك درسره سته، عباده ورته

وویل نعم رجال من قومي چي پر تا پهیره کوي علیه الصلوة والسلام ورته وویل اذهب برجال قومک فان رجالا من المشرکین حول الخندق یریدون ان یبتوا (چي د شپې حمله وکړي) نو عباد بن بشر رضی الله عنه خپل قومي ملګري ورسره راهي کړه، که څه ګوري ابوسفیان او نور ملګري پر تنګ ځای د خندق اراده د تېردو ولري، نور مسلمانان چي هورې وه هغه يې په ډبرو او غشو ولي، عباد رضی الله عنه وايي چي زه هم سره د ملګرو وړور سېدم فرمیتهم مع المؤمنین حتی انهزموا ای المشرکین فرجعت الی رسول الله ﷺ وهو یصلی فلما فرغ من الصلوة اخبرته الخبر ام سلمة رضی الله عنها وايي چي علیه الصلوة والسلام سمدلاسه ییده ؤ حتی چي ما يې خرکی واورېدی او تر هغو ییده ؤ چي بلال د سهار اذان کاوه، ام سلمه رضی الله عنها به وویل اللهم ارحم عباد بن بشیر رضی الله عنه، اخیري زېری خدای ﷻ چي په خپل قدرت احزاب ته شکست ورکړی او وه تبنتېدل، علیه الصلوة والسلام داسي وویل: الآن نغزوهم ولا یغزوننا نحن نسیر الیهم یعنی موږ ددوی یعني د کافرانو په غزا پسي روان یو، دوی بیا وروسته تر دې زموږ په جنګ پسي نسي روانېدلای.

وَلَقَدْ كَانُوا عَاهَدُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُوَلُّونَ الْأَدْبَارَ ۚ

(من قبل، ای قبل غزوة الخندق) کلمه د لام جواب د قسم محذوف دی، او په تحقیق وعده کړې ده خدای سره.

پوهسه: چي عهد متضمن معنی لره د قسم دی، ځکه لایؤتون الادبار پر صیغه غائب راوړي، نظر و معنی ته د قسم کما في قول القائل اقسم فلان لایفعل کذا، ولي که مراد حکایت د قول د دوی وايي، نو ترکیب باید داسي وای، لا نولي الادبار فافهم.

درویش وايي: چي په مرجع کي د ضمیر د عاهدوا اختلاف دی، بعض مفسرین وايي چي مرجع د ضمیر هغه کسان دي چي د علیه الصلوة والسلام څخه يې اجازه غوښتل چي موږ به خپلو قومو ته ولاړ سو چي په مدینه کي دي چي هغه بنو حارثه او بنو سلمه وه، او بعض مفسرین وايي چي په ورځ د احد يې شکست کړی ؤ او بیا يې توبه وکښل چي په بله غزاء کي موږ داسي نه کوو، او بعض مفسرین وايي چي دا هغه کسان دي چي په غزاء کي د بدر غائب وه، بیا چي دوی ولیدی ما اعطاه الله من الکرامة لاهل بدر، نو دوی وویل که چېري بل قتال او غزا پېښه سي فلقاتلن قتالاً شدیداً.

پوهسه: چي تولی الادبار کنایه د انهزام او شکست څخه ده.